1943/44

Olof Nordberg

EN SWENSK ADELSMANS ÄFWENTYR

OCH DESS FÖRFATTARE

Studier i svensk och utländsk

sjuttonhundratalsroman

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB

Uppsala 1944

Olof Nordberg

EN SWENSK ADELSMANS ÄFWENTYR

OCH DESS FÖRFATTARE

Studier i svensk och utländsk

sjuttonhundratalsroman

Akademisk avhandling

som med tillstånd av vittberömda filosofiska fakultetens i Uppsala humanistiska sektion för vinnande av filosofisk doktorsgrad till offentlig granskning framställes å lärosalen n:r IV lördagen den 13 maj 1944 kl. 10 fm.

Almqvist & Wiksells Boktryckeri AB

Uppsala 1944

338/40

R. UNIV.
BIBLIOTHEEK
LEIDEN

Förord

I den bildade svenskens medvetande ingår — i bästa fall — inte mer än en svensk 1700-talsroman, den första, Jacob Henrik Mörks Adalriks och Giöthildas Äfwentyr, och erkännas bör, att detta faktum knappast kan räknas bland de mera upprörande.

Det är ett av syftemålen med denna studie att söka belysa orsakerna till att romanen kom att inta en så undanskymd plats i århundradets litteratur. Ett särskilt kapitel har ägnats åt romanens kamp för att vinna erkännande som fullmyndig litterär genre i Sverige såväl som i Europa för övrigt. Det är påfallande hur kompakt och seglivat den litterära kritikens och i viss mån även publikens motstånd är mot dess försök att under ständiga ursäkter för sin existens och med ett fullt utvecklat mindervärdeskomplex som tyngande och hämmande barlast bryta den ovilja, som skapats kanske framförallt av den 1600-talsroman, som överlevt sig själv och inte längre motsvarar tidens vaknande krav på 'vraisemblance', för att inte säga realism.

Hans Gustaf Rålambs roman är i mycket en typiskt romanesk kärleks- och äventyrsroman, och det är icke svårt att efter genomläsningen av denna dock relativt goda produkt förstå, varför genren fick ett så onådigt mottagande av den kräsnare publiken. En så negativ förtjänst skulle — låt vara att även den äger sitt genre-historiska intresse — dock knappast ha gjort romanen förtjänt av en specialstudie och motiverat att litteraturen om svensk 1700-talsroman, som efter Böoks allmänna kartläggning och Vasenius' studier över Adalrik och Giöthilda kunde anses för alla tider tillfyllest, utökades med ännu ett arbete.

En Swensk Adelsmans Äfwentyr ger emellertid vid ett närmare studium intressanta inblickar i hur det kunde tillgå vid en av dessa omdebatterade produkters tillblivelse, inblickar i verkstadsarbetet och i arbetarens metoder, som dels även de bidraga till förståelse för genrens svaga position, men dels även erbjuda så pass mycket av ett mera posi-

tivt intresse, att en blygsam studie av romanen, dess författare och dess plats i svensk litteraturs historia inte förefallit mig omotiverad.

Studiet av Rålambs roman har givetvis icke undgått att föra mig in även på europeisk romanlitteratur för övrigt och dess livsbetingelser, och det har varit mig angeläget att söka ställa in romanen i dess förhållande till sina utländska mönster, även om detta stundom kan synas ha fört rätt långt bort från undersökningens centrum. För en så utpräglad genreprodukt har en ram av detta slag synts mig icke kunna och icke böra undvikas.

När jag avslutar detta arbete, vill jag först rikta ett varmt tack till min vördade lärare professor Anton Blanck. Under de sista åren har jag på grund av förvärvsarbete på annan ort nödgats att helt avstå från hans alltid lika stimulerande som kritiskt uppfostrande undervisning, men alltsedan han för åtskilliga år sedan först riktade min uppmärksamhet på Rålambs roman, ända tills han i julas lät mitt manuskript inkräkta på mellandagarnas välförtjänta ferier för att inte alltför länge hålla ett tveksamt författarämne på sträckbänken, har han oavbrutet med intresse följt mitt arbete även under de år, då vi inte träffats annat än på mina studiekamraters doktorsmiddagar, från vilka jag alltid återvänt till förskingringen stimulerad av uppmuntran och goda råd för det avhandlingsarbete, som de sista åren helt måst förläggas till ferierna.

I den allra största tacksamhetsskuld står jag även till nuvarande undervisningsrådet, docenten fil. dr Eskil Källquist, som på sina licentiatseminarier ingående granskat ett centralt parti av den blivande undersökningen och alltid uppmuntrat mig till fortsatt arbete.

Den krets av yngre litteraturhistoriker, som under ett flertal år nära nog dagligen från Carolina vandrade ned till Kajsas kafferum för en timmes akademiskt skvaller och litteraturhistoriskt tankeutbyte, tillskriver jag tacksamt inte bara en god del av det vetande jag förvärvat om 1700-talets liv och litteratur, inte bara en slösande mängd av illa utnyttjade impulser, utan även många av de ljusaste och gladaste minnen av kultiverat kamratskap, som jag bevarar från min uppsalatid. Det är mig angeläget att bland dem särskilt få tacka de nuvarande docenterna i ämnet Gunnar Svanfeldt, vid anfordran en vandrande »Grande Encyclopédie» från 1700-talet, vars pärmar aldrig äro låsta för den mindre väl orienterade, och Erik Hörnström, som utom att

han alltid älskvärt ställt sin stora bokkännedom till mitt förfogande, dessutom gjort mig den oskattbara tjänsten att läsa och kommentera hela min avhandling i manuskript.

Personalen vid Uppsala universitetsbibliotek tackar jag för tålamod och vänligt tillmötesgående. För intresserat och sakkunnigt bistånd med korrekturet står jag i tacksamhetsskuld till fil. mag. Lennart Grönberg.

Till sist vänder jag mig med ett varmt tack för uppmuntran och ekonomiskt stöd till mina föräldrar och min syster, och min hustru tackar jag för tålmodigt intresse och för värdefull hjälp med personregister och med nattlig korrekturläsning.

Uppsala i april 1944.

Olof Nordberg.

Innehållsöversikt

Sid.

Kap. I. *Ätten* ..... 9—26

Inledning s. 9 f. — Släktkrönikan s. 10 f. — 15- och 1600-talsmedlemmar s. 11 ff. — Klas Rålamb s. 13 f. — Gideon Rålamb och hans generation s. 15 ff. — Giftermålsförbindelser och ättens omvandling s. 20 f. — Fadern s. 21 ff. — Modern och hennes ätt s. 24 ff.

Kap. II. *Hans Gustaf Rålamb* ..... 27—91

Barndomsmiljö s. 27 ff. — Syskon och barndomsår s. 31 ff. — Under Dalins vård s. 33 ff. — Umgängeskretsen s. 41 f. — Val av levnadsbana s. 42 ff. — I utrikes orter s. 44 ff. — Catharina Magdalena Boij s. 55 f. — Dalin och »hans hustru» s. 56 f. — Äktenskapet s. 58 f. — Hovliv och politik s. 60 ff. — Förhållande till kungahuset s. 63 ff. — Roll vid statskuppsförsöket 1755—56 s. 70 f. — Avancemang vid hovet s. 73 f. — Yttre motgångar s. 75 f. — Erfarenheter av hovlivet s. 77 f. — Ekonomiska svårigheter s. 78 ff. — Längtan till landet s. 81 f. — Ekonomiskt sammanbrott s. 82 ff. — Sonen s. 88 f. — Sammanfattning s. 90 f.

Kap. III. *En Swensk Adelsmans Äfwentyr. Datering och attribution* ..... 92—100

Kap. IV. *La querelle du roman* ..... 101—139

Romanen en omdebatterad genre s. 101 f. — Debatten i Frankrike s. 102 ff. — I England s. 109 ff. — I Tyskland s. 112 ff. — I Sverige s. 116 ff. — Bibliotekens vittnesbörd s. 129 ff. — Det svenska språkets användbarhet för romandiktning s. 133 ff.

Kap. V. *Kärleks-Händelsers Beskrifning* ..... 140—149

Den självbiografiska fiktionen s. 140. — Romanens intrig s. 141 ff.

Kap. VI. *Det historiska elementet* ..... 150—161

1700-talet och den historiska romanen s. 150 f. — Den historiska ramen s. 151 f. — Historicitet och kronologi s. 152 f. — Politiska allusioner s. 155 f. — Släkthistoriskt stoff s. 157 ff.

Kap. VII. *Det romaneska elementet* ..... 162—207

Bundenhet vid genren s. 162 f. — Orientalism i 1700-talsromanen s. 163 ff. — I Rålambs roman s. 168 ff. — Robinson-motivet s. 176 ff. — Prévost-inflytandet s. 183 ff. — L'amour fatal s. 189 f. — Sensibilitet, preciositet och svenskhet i kärleksuppfattningen s. 190 ff. — Prévosts lärjungar (Gaillard de la Bataille) s. 199 ff. — Litterära impulser f. ö. s. 206 f.

Sid.

Kap. VIII. *Kermaleck-episoden* ..... 208—309

Kermalecks kritik av den romaneska kärleken s. 209 ff. — Hans materialistiska kärleksuppfattning s. 213 ff. — Svenska paralleller s. 219 ff. — Vänskapen s. 221 f. — Äktenskapet s. 223 ff. — Religionen s. 240 ff. — Religiös tolerans s. 245 ff. — Rålamb och »la religion à la mode» s. 250 ff. — Familjeinstitutionen s. 252 f. — Diplomatien s. 253 f. — Hovlivet s. 254 ff. — Fysiokratismen s. 256 ff. — Musiken s. 258.

Kermaleck en fransk »esprit fort» s. 259 ff. — Litterära impulser s. 261 ff.

Kermaleck en »caractère anglais»: Anglomanien i Frankrike s. 269 ff. — Engelsmannen i fransk skönlitteratur s. 271 ff. — England i svensk litteratur s. 276 ff. — Engelsmannen hos Prévost, Muralt, Voltaire och Le Blanc 281 ff. — Le François à Londres, Le Cosmopolite och L'Anglois à Bordeaux s. 291 ff. — Lord Chesterfield och Le Comte de Gramont 294 ff. — Lady Mary Wortley Montague s. 301 f. — Lord Baltimore s. 302 ff. — Richardson och Fielding s. 304 ff.

Icke-litterära impulser s. 308 f.

Kap. IX. *Karakteristik av romanen* ..... 310—332

Grundplan, konstruktionsmotiv och handlingsmotiv s. 310 ff. — Karaktärsteckning s. 313 ff. — Handlingsföring och berättelseform s. 322 ff. — Satir och didaxis s. 327 ff. — Komik och humor s. 330 f. — Natur- och miljöteckning s. 331 f.

Kap. X. *Otryckta skrifter. Slutord* ..... 333—342

Litteraturförteckning ..... 343—356

Personregister ..... 357—364

Digitized by the Internet Archive
in 2026

https://archive.org/details/IA41548007_0021

Ätten

En gammal handskrift i Uppsala universitetsbibliotek, »Kongl. Rådetz Sahl. H. Clas Rålambs Personalia»[1], talar i högtidliga vändningar om det hädangångna riksrådets anor såsom »uhråldriga, Ridderliga, och i wårt Fädernesland Namnkunniga Släckter och Adeliga Huus, som förmedelst namnkunniga giärningar, med heder fuller ligga i Iordenne, Men hoos den efterlefwande werlden lefwa uthi des härliga skrifter genom berömlige ord, och uthi en städze warande lofwärd åtanka [— — —]».

Föremålet för dessa klingande personalia, ättens mest lysande representant genom tiderna och förvisso alltfort namnkunnig såväl genom sina gärningar som genom sina skrifter, riksrådet m. m. Klas Rålamb, var farfarsfar till författaren av romanen En Swensk Adelsmans Äfwentyr i Utrikes Orter, kammarherren vid Fredrik I:s och vid Lovisa Ulrikas hov och slutligen hovmarskalken vid Gustaf III:s, friherre Hans Gustaf Rålamb.

Liksom ättens magnificens och lyskraft i allmänhet långt mera tillhör 15- och 1600-talen än 1700-talet och senare århundraden, så kunna ej heller ättlingens vare sig gärningar eller skrifter i härlighet och namnkunnighet mäta sig med förfaderns.

Hans Gustaf Rålamb tjänade under ett långt liv tre på varandra följande furstar såsom dignitär vid hovet och förödde utan tvivel härpå såväl sina bästa krafter som sin ekonomis sundhet, men de spår han härunder lyckades lämna efter sig i tidens ymniga memoarlitteratur och dess mera officiella historieskrivning äro icke desto mindre till ytterlighet sparsamma, och fastän han tydligen stått i ett mycket gott personligt förhållande, måhända gränsande till intimitet, till såväl Fredrik I — och inte minst Hedvig Taube — som till Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, har han med undantag för en rätt snöplig biroll vid

[1] UUB: X 240.

statskuppen 1756, som f. ö. kom att stå honom oproportionerligt dyrt, av allt att döma vare sig genom gärningar eller skrifter nämnvärt observerats av sin samtid.

En fylligare skildring av den rålambska ättens historia är naturligtvis i detta sammanhang icke tänkbar och skulle ju med sin överflödande rikedom på stoff helt förrycka undersökningens proportioner. Dock synes ett biografiskt kapitel om Hans Gustaf Rålamb icke helt kunna undvara vissa personhistoriska antydningar även rörande äldre gestalter ur ättens fordom så täta leder, och detta så mycket mera som — vilket senare skall visas — ättens äldre historia satt tydliga spår i Hans Gustaf Rålambs »historiska» roman En Swensk Adelsmans Äfwentyr i Utrikes Orter.[2]

I sin på Kungl. biblioteket förvarade anteckningsbok har Hans Gustaf Rålamb infört en samling »Annectodes de Famillie», ett utdrag av en större släkthistoria, sammanställd av historikern och presidenten Gustaf Rålamb (se nedan s. 20). Trots att dessa 'anekdoter' innehålla flera uppenbart felaktiga uppgifter, har vid den följande skildringen av ättens öden och äventyr före Hans Gustaf hänsyn tagits även till dem, så mycket mer som framförallt hans egen bild av släktens öden är av intresse vid studiet av hans romandiktning.

Någon gång i slutet av 1730-talet har Hans Gustaf fått tillåtelse att göra detta utdrag sig till minnes, och på grundval härav har han på gamla dagar i sin anteckningsbok utarbetat ovan nämnda »Annectodes». År 1751 då Gustaf Rålambs hus vid Drottninggatan blev ett av offren för den stora eldsvådan i S:a Clara församling, brann även — enligt Hans Gustafs uppgift — hans familjehistoria, och detta extrakt skulle nu vara det enda som fanns kvar. Ännu i dag finner man dock i den rålambska handskriftssamlingen på Kungl. biblioteket (fol. 180) en Underrättelse om Rålambe Familien, upprättad av Gustaf Rålamb år 1749 — alltså före branden — vars existens helt tycks ha undgått den yngre hävdatecknarens uppmärksamhet.

Den nu friherrliga ätten nr 59 Rålamb är av norrländsk härstamning, introducerades på riddarhuset år 1625 och upphöjdes i friherrligt stånd 1674. Å riddarhusstamtavlan finnas upptagna frälsemän och höfdingar i Gästrikland och Hälsingland från 14- och 1500-talen, vilkas historiska existens till sina former dock ej kunnat tillfredsställande

[2] Se nedan s. 157 ff.

kontrolleras.[3] I Gustaf Rålambs nyss nämnda »Underrättelse» figurera dock en Carolus Benedictisson Ralambius, som år 1355 försålde några gårdar av Änglatorp i Vartofta härad, samt en Pehr Rålamb, häradshövding i Gästrikland 1418. Bägges existens belägger Rålamb genom kopior av de brev med ovan angivna data, vari deras namn förekomma.

Redan de första svenska adelsmännen av ätten Rålamb visade en otvetydig böjelse för äventyr i utrikes orter. Redan år 1504 finna vi så landsdomaren i Hälsingland, Sigfrid Andersson Rålamb, som deltagare i en ambassad till Ryssland, utsänd av riksföreståndaren Svante Sture för att sluta fred med moskoviten, vilket också skedde.[4]

Dennes son, Anders Sigfridsson, uppges år 1541 av Gustaf Vasa ha förvärvat adelskap eller förnyelse av gammalt sådant samt ett flertal hedrande landsfaderliga uppdrag. År 1563 blev han lagman över allt Norrland och med tiden mycket av vad man överhuvudtaget kunde bli i 1500-talets Sverige, överste arklimästare, överste tygmästare, rådsförvant, krigskommissarie och ståthållare i Stockholm och på Västerås slott, tidigare fogde- och hövdingauppdrag att förtiga.[5] Hans och ättens norrländska härstamning betygas av den okände författaren till en beskrivning över Västerbotten av år 1706[6], som konstaterar, att ehuru landsorten är »fierran från gymnasier och än längre från Academien belägen [— — —] så äre dock åthskillige hederlige och lärde män härifrån komne, af hwilke man några wil upräkna, såsom fordom Hauptmannen eller Slotzlöfwen på Stockholms Slott H. Anders Sigfridson Rålamb, födder i Umeå». Man fäster sig vid att redan denne 1500-talsrepresentant för ätten nämnes bland lärda män.

Den pampigaste gestalten i ättens äldre historia vid sidan av det redan nämnda riksrådet Klas Rålamb, torde vara Anders Sigfridssons son, Broder Andersson Rålamb, som icke heller han förblev helt obekant med vad som kan möta en svensk adelsman på utländsk botten. Han

---

[3] Se för dessa liksom för följande Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor, VI: 635 ff.

[4] Se Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia, V, s. LII. Elgenstierna citerar en felaktig uppgift att ambassaden ägt rum år 1505.

[5] Elgenstiernas efter Anrep citerade uppgift, att han på gamla dagar jämte Gustaf Banér och Sten Bielke fick åtfölja Johan III på dennes polska resa år 1572, faller på att Johan varken 1572 eller senare företog någon resa till Polen. Möjligen avses hertig Johans friarfärd 1562, vilket dock kronologiskt icke låter sig inpassa i citatets övriga uppgifter.

[6] Otia Canicularia a[i] 1706 seu Descriptio Botniæ Occidentalis, Patriæ meæ Carissimæ, sermoni vernaculo ruri raptum consarcinata. RA: Topographica Västerbotten. Handskriftens existens har påpekats för mig av min fader, kontraktsprosten, teol. dr Alb. Nordberg.

är nämligen den förste representanten för den lärda gren inom ätten, som något senare skulle skjuta så lysande skott, och förberedde sig för denna sin roll genom en sejour vid Marburgs universitet.

Efter att ha beklätt en rad av lysande ämbeten drabbades han på gamla dagar av Gustaf II Adolfs onåd för sin son Eriks mot konungen ådagalagda »ohörsamhet», en egendomlig episod i ättens äldre historia, som mera drabbade fadern än sonen-gärningsmannen, och till vilken vi få anledning återkomma i mera direkt sammanhang med Hans Gustaf Rålambs roman. Det visar sig nämligen att den sannolikt har utnyttjats för romanens händelseschema. (Se nedan s. 158 f.)

En annan av Anders Sigfridssons söner, Sigfrid Andersson, studerade liksom brodern i Tyskland, närmare bestämt vid Greifswalds universitet, och avgick några år senare — enligt Elgenstiernas notis — som legat till tatarerna på Krim. Enligt samma källa skall han ha varit gift med en grevedotter i Italien, en notis som ej heller är utan sitt intresse, för den som vill studera verklighetsbakgrunden till ättlingens roman.

Den först nämnde av dessa bröder, Broder Andersson Rålamb, hade i sin tur flere söner, av vilka endast en nådde en högre grad av berömmelse, under det att de övriga ur andra synpunkter förtjäna att i förbigående nämnas.

En av dem, Christer Rålamb, deltog enligt Hans Gustafs egna uppgifter i familjeanekdoterna liksom hjälten i dennes roman i det trettioåriga kriget i Tyskland, och nådde liksom denne kort före fredsslutet överstelöjtnants grad, närmare bestämt år 1646.

Om Christers broder, Anders Rålamb, förmäler Hans Gustaf — eller rättare väl hans sagesman Gustaf Rålamb — att han dog år 1628 i tyska kriget. Enligt andra uppgifter skall han ha avlidit som överstelöjtnant och kommendant i Anklam först 1643.[7] Även i det senare slaget vid Leipzig, 1642, stupade en av Bror Anderssons söner, Hans, som 18-årig fänrik.

En äldre broder var den Erik Rålamb, som så försyndade sig mot Gustaf II Adolf vid den ödesdigra fälttaffeln i Tyskland år 1631. Att den gode Erik, oaktat sina egna oskuldsfulla relationer av det passerade, kanske inte var alldeles utan skuld till konungens häftiga uppträdande, göres troligt av ett brev från den sedermera berömde orientalisten Jonas Hambræus, där han 1624 eller 1625 från sina resor i Frankrike och Italien i egenskap av den unge Eriks informator högljutt beklagar sig

[7] Elgenstierna, a. a. VI: 637.

inför dennes fader över elevens självsvåldiga leverne, böjelse för spel och skulders görande o. s. v.[8] Vad beträffar kontroversen med Gustaf II Adolf, avvika de tillgängliga versionerna högst avsevärt från varandra. Den objektivaste och fylligaste bilden av förloppet får man kanske i Gustaf Rålambs redan flera gånger nämnda Underrättelse om Rålambe Familien, där såväl tre konungens brev till rådet med dennes syn på saken[9], som ett Erik Rålambs brev till sin moder Anna Oxenstierna[1] från juli 1632, innehållande hans egen oförgripliga mening om fallet, samt hans supplik till konungen finnas samlade. Sannolikt är väl, att den unge Erik hade en god portion av den häftighet och fallenhet för överilning, som ju utmärkte även Gustaf Adolf — åtminstone tycks detta ha varit Hambræus' åsikt.[2]

Ur denna generation av Rålambar återstår slutligen att nämna riksrådet m. m. Klas Rålamb, lärd storgodsägare och kunglig förtroendeman i stor stil och ättens kanske mest lysande gestalt genom tiderna.[3] Denne märklige man reste 20 år gammal efter fullbordade studier i Uppsala till flera utrikes akademier, där han snart blev en mycket lärd man »i alla sciencer [— — —] men besynnerligen uti juridiken».[4] På hemvägen passerade han Osnabrück och Münster, där den stora fredskongressen just då var samlad för att överlägga om Europas nyordning. och förordnades även att bevista mötet med danskarna i Brömsebro. Efter dessa händelser drog han sig dock tillbaka till sina gods för resten av drottning Kristinas regeringstid, och lade, för att citera de ovan nämnda personalierna, »sin största hug uppå Culturen af sitt ingenio igenom flijtigt och waaksamt idkande af sina studier och bookliga Konster». Han sammanfattade nu resultatet av sina juridiska studier och erfarenheter i de berömda Observationes juris practicæ, vilket arbete ställer sin upphovsman i främsta ledet bland Sveriges äldre juridiska författare.

Så mycket flitigare utnyttjades Klas Rålamb i stället av Karl X Gustaf. En episod härvid förtjänar att utförligare beröras, då det är

---

[8] Kopia av brevet i rålambska handskriftssaml., fol. 180. KB.

[9] Tryckt i Adlersparre, Historiska samlingar, I: 151 ff.

[1] Bör vara styvmor Anna Tott.

[2] Jfr utom Gustaf Rålambs ovannämnda relation av händelseförloppet även Ahnlund, Gustaf Adolf den Store, s. 119 ff., och nedan s. 158 f.

[3] Då här icke kan bli tal om att fullständigare ingå på Klas Rålambs meritlista och data ur hans liv, hänvisas läsaren till bl. a. en artikel av Nils von Dardel i Personhistorisk tidskrift, årg. 4, 1902, s. 81—94, samt till Franzéns minnesteckning i Svenska Akademiens handlingar ifrån 1796, XIII, 1830.

[4] KB: Hans Gustaf Rålambs anteckningsbok, blad 168.

sannolikt att den — som så mycket annat ur släktkrönikan — i viss mån återfinnes i hans sonsonsons roman.[5]

År 1655 följde han riksrådet greve Bengt Oxenstierna till Polen för att hålla ett vaksamt öga på de bångstyriga polackerna. Han fick härvid i Posen kunskap om ett hemligt anslag mot sitt liv, anstiftat av ingen mindre än den till Schlesien flyktade polske konungen Johan Casimir och avsett att utföras av »de andliga». För att jaga skräck i den polska andligheten förvisade han ur Posen sjuttiofyra munkar, förutom högre fäder och många katolska borgare, samt visade även för övrigt stor rådighet och goda karolinska takter.

Av intresse ur sonsonsonens och hans romans synpunkt är även den berömda ambassad till Konstantinopel, som Klas Rålamb år 1657 företog såsom envoyé extraordinaire till sultan Mohammed IV, och varom år 1679 trycktes en Kort Beskriffning om thet som wid then Constantinopolitaniske resan är föreluppit. Resan måste till stor del företagas genom den mot Sverige avogt sinnade tyske kejsarens länder och var ingalunda utan både faror och besvärligheter av skiftande art, vilket gör den till en spännande lektyr för en modern läsare och bör ha gjort det i än högre grad för författarens egen sonsonsson Hans Gustaf. Utöver den redan nämnda beskrivning, som finnes tryckt som bihang till Observationes juris practicæ (2:a uppl. 1679), finnas — som redan författaren till den tryckta upplagans företal, I(onas) H(ambreus), konstaterar — ett flertal mer eller mindre felaktiga avskrifter. (Se t. ex. UUB: N 428.) En handskrift i rålambska samlingen (KB; fol. 55) motsvarar den tryckta upplagans första 50 sidor. Dessutom finner man i rålambska samlingen — utom fol. 209: Beskrifning och Ritning på byggnaderne och indelning wid Seralien i Constantinopel — även Rålambs under resan förda, utförliga Diarium eller Rese-Book, ett högintressant dokument om 504 foliosidor, varav de sista 50 sidorna upptagas av en Special berättelse om Turkarnas Religion och Gudstjänst.[6] Hans Gustaf säger sig ha förfaderns beskrivning i förvar, jämte en Alcoran på silkespapper med guldbokstäver, »ritningar» och vackert band i svart och guld, en gåva av storvisiren.

Efter hemkomsten får Klas Rålambs fortsatta karriär fredligare och mindre äventyrliga konturer, onödiga att här följa. Han drabbades vid slutet av sitt liv hårt av Karl XI:s reduktion, och Hans Gustaf

---

[5] Episoden relateras efter Franzéns minnesteckning, s. 210.

[6] Jfr om beskickningen även Babinger, C. J. Hiltebrant's dreifache schwedische Gesandtschaftsreise, Leiden 1937. Historiska handlingar 30: 2.

återberättar i sina familjeanekdoter sin faders starka intryck härav, då denne som barn levde i sin faders hus, i synnerhet från det dramatiska tillfälle då barnens matbord bortfördes. Klas Rålamb hade emellertid — tillfogar Hans Gustaf — sina tre hustrurs egendomar och ett från Venedig härstammande kapital, varom mera i samband med ättlingens roman, varför han snart åter kunde inlösa sina fädernegods.

Klas Rålambs inrikespolitiska roll under 1660- och 1670-talen som ledande oppositionsman mot regeringen och förespråkare för adelns rättigheter gentemot enväldet, är alltför väl känd för att här närmare behöva vidröras.

En son till den ovan nämnde Christer Rålamb, assessorn i kommerskollegium Gideon Rålamb, förtjänar på grund av sina utpräglade litterära intressen att i detta sammanhang nämnas. Hans vittra skrifter finnas sammanförda i en volym om c:a 160 kvartosidor i den westinska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek.[7] Då Gideon Rålamb före författaren till En Swensk Adelsmans Äfwentyr torde vara den ende inom ätten som efterlämnat en rent skönlitterär produktion, är en hastig blick på handskriftens innehåll måhända ej alldeles omotiverad. Den börjar med en översättning från en icke namngiven italiensk författare, daterad 1680 och utgörande en dialog mellan herden Mirt. (Myrtillus) och Am. (Amaryllis).[8] Dialogen följes av en tysk alexandrindikt: »Auss des H. Neumarks Antonius und Cleopatra».[9] »Auss Hr Grosskurts Klarie»[1] har hämtats en likaledes på originalspråket återgiven sonett och ur samma källa(?) citeras dessutom ytterligare nio sidor erotisk lyrik. Bland handskriftens övriga tyskspråkiga vers lägger man märke till en längre, rätt egendomlig dikt av politiskt innehåll och behandlande bl. a. Tysklands förhållande till Sverige, samt »Türkische Litaneij», en i parodisk litanieform klädd, hånfull nidskrift mot Ludvig XIV. På latinska språket finner man i handskriften såväl prosa som elegiska distica, samt slutligen fem sidor i stenstil. På författarens eget tungomål äro avfattade »Några Klag och Tröstrim» vid friherrinnan Sophia Reuters död, en odaterad dialog mellan Corydon och Tyrsis, samt ytterligare en gravdikt över en kvinna vars namn icke nämnes, ett par »gåtor» av ytterst obscent eller direkt pornografiskt innehåll,

---

[7] UUB: W 136. Jfr Samlaren 1882, s. 9.

[8] Ej = Amaranta, såsom i Samlaren (a. st.) antages.

[9] Georg Neumark. Se Grosses Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste, XXIV: 258.

[1] Henning Grosskourt, Klarie, Klariminde und Magdalis, oder Poetischer Myrten-Wald, 1668. Se Grosses Universal-Lexicon, XI: 1067.

en alexandrindikt över det senare så gouterade temat »Bygd-Lefwernes beröm sammanfattat af Hr Rålamb på Slefringe A:o 1681 d. 28 Januarii», och ett par likaså filosofiska och på alexandriner avfattade poem, behandlande det första ett lika populärt ämne, »Heracliti gråt och Democriti Löye»[2], och det andra det ännu mindre originella temat passionerna contra dygden, plikten och förnuftet. I ett på alexandriner avfattat Samtahl mellan en Uthländsk Man och En uprichtig Swensk debatteras i stikomytiens form ett flertal politiska frågor, och en annan dialog på fyrfotad trokaisk vers behandlar liksom en Passions Historia Sammanfattat af Hr G. Rålamb på 1 $^1/_2$ dagh (!) religiösa ämnen. Den senare är en rent episk skildring av Kristi lidande, avfattad på alexandriner. Om härtill lägges ett par gravskrifter och några alexandrindikter i hövisk stil till »Caliste», en ung och skön kvinna, så är Gideon Rålambs versbok till sitt innehåll ganska uttömmande summerad. Den ger en bild av en framförallt mångsidigt intresserad man, som icke utan poetisk begåvning ger prov på en för tidens förhållanden rätt omfattande beläsenhet i samtida litteratur.

Till samma generation av ätten som Gideon Rålamb höra hans kusiner, den ovan nämnde Klas Rålambs söner Åke, Hans, Bror, Gustaf, Anders och Erik, av vilka flera förenade en omfattande lärdom och minst lika omfattande lärda arbeten med framträdande officersposter och krigiska bedrifter.

Äldst är Åke Rålamb, född 1651 och död 1718, mest känd som författare till det stora encyklopediartade verket Adelig Öfning, i utdrag en populär folkets bok ända in på 1800-talet.

Om honom berättar Hans Gustafs familjeanekdoter dessutom, att han värvade Karl XII:s svenska manskap, vilket även styrkes av i westinska samlingen bevarade autografer. Han byggde i Stadshagen på Kungsholmen ett lusthus, där han var helgdag hade »spel och musique» och gjorde sina största värvningar. Huset kallade han »Rålambshåf», och testamenterade det vid sin död till barnhuset på Kungsholmen.

Klas Rålambs son, Hans Rålamb, är Hans Gustafs farfar, och sonsonen har också några uppgifter att meddela om hans liv, som man inte återfinner i de vanliga uppslagsböckerna. Någon av ättens mera framträdande gestalter synes han dock ej ha varit. Enligt sonsonen skall han från sitt 16:e år ha uppfostrats vid drottning Kristinas hov i Rom, studerat vid utländska akademier och under Karl X Gustafs omyndig-

[2] Jfr Svanfeldt, Posten 1768—69, s. 275.

hetstid(!) ha employerats som gesandt i Spanien. Efter en tid som kammarherre hos Karl XI och lagman skulle han enligt Hans Gustaf som »en mycket lärd man» ha slutat sina dagar vid 40 års ålder. Här synes dock, liksom ifråga om Karl Gustafs omyndighetstid, den sentida krönikören något litet ha missmint sig, ty farfadern föddes enligt bestyrkta uppgifter den 1 mars 1652 och dog den 25 januari 1712, varför han vid sin död icke hade långt kvar till sin 60-åra födelsedag och alls inte kan ha chargerats med något offentligt uppdrag under Karl X Gustafs regering, än mindre under hans supponerade omyndighet. Historiens kronologi är och förblir Hans Gustafs svaga sida — vi få i fortsättningen ett flertal tillfällen att konstatera detta faktum.

En man som hade Hans Rålamb i färskare minne än sonsonen, kyrkoherden i Ulrika Eleonora församling i Stockholm Johan Börk, ägnar vid hans död Herren till Högsjö gård m. m. med skyldig vördnad en versifierad ihugkommelse[3], som vältaligt vittnar om såväl ättens reslust som härigenom förkovrade lärda meriter, varjämte åtminstone fyra poeter vid samma tillfälle nedlagt siratligen tryckte och uttryckte »Sorg-Cypresser» vid den avsomnade lagmannens bår. En av dem — »Samtelige Höga Anhöriges Ödmiukaste Tienare Jsrael Melander» — antyder också, att Hans Rålamb skulle ha kommit längre i yttre framgång, »om Lifwet längre warat, och Kongen kommit hem, som allas önskan är», ungefär samma förmodan alltså beträffande farfadern som Hans Gustaf själv uttalar angående fadern! (Jfr nedan s. 22.) Även en tredje poet, E. Wijkman, betonar den avlidnes stora lärdom, och nämner honom

> En Man som Fostrad är / af sielfwa wijsdoms Moder
> Som wijst sig wara städs / the wittra Slöjders wän,
> Medh oförtruten flijt sitt ändmåhl haft ther hän,
> At genomfara grant the diupa wijsdoms Floder.
> — — — — — — — — — — — — — —
> Hans Wijsdoms klara skien, / hans ädla Dygd carbunkel
> Skal altidh lysa i odödlighetz Latern.

De sista raderna må vara ett av den skyldiga vördnaden betingat överord, men att vår romanförfattares farfader åtnjöt ett rätt stadgat anseende som en lärd och i vetenskaperna vittförfaren man, får väl genom alla dessa nekrologers samstämmiga kör av vittnesbörd anses belagt.

En oväntad nyans erhåller dock bilden, om man råkar läsa Klas

[3] UUB: Personalverser över enskilda, folio, 1710—19, Mo—R.

Rålambs »alfwarsamme Bref till dhess son Kammarherren Hans Rålamb»[4], skrivet den 25 januari 1689, då Hans redan var 37 år gammal och i tre år varit änkling. Han har enligt faderns åsikt burit sig ytterst illa åt mot sina föräldrar, ja till den grad att fadern nu nödgas helt och hållet förskjuta honom. Anledningen till denna häftiga faderliga vrede tycks ha varit flerfaldig. Hans har spottat sin fader i ansiktet (väl i figurlig mening) och visat den grövsta otacksamhet även mot sin mor, som dock i tre år omhändertagit hans barn efter hustruns död, »när dhe icke kunde skillia dhen högra handen ifrån dhen wänstra», och varken släktingar eller främmande människor bekymrade sig om dem. Sedan har Hans tydligen klagat över den aga barnen fått i farfaderns hus och så »stulit» dem ur huset, när deras vårdare voro frånvarande. Och nu tänker han mot faderns vilja gifta sig med en fru, vars namn han ej vill nämna. (Wendela Hammarskiöld!)

Hans Rålamb var gift två gånger, första gången med Ingeborg Fleming, och hade med henne tre barn, av vilka endast sonen Claes, Hans Gustafs fader, uppnådde mogen ålder, men innan vi via honom söka oss fram till huvudpersonen för vår undersökning, återstår att ytterligare nämna något litet om de fyra yngre av Klas Rålambs söner.

I sitt andra äktenskap, med Beata Soop, hade Klas Rålamb sonen Bror Rålamb. Han var som så många av sin ätt på en gång en lärd man och en brav soldat. Efter studier i Greifswald och Uppsala på 1680-talet trädde han i tjänst vid Karl XII:s armé. Han följde som drabant kung Karl i slagen vid Narva, Düna och Klissow, vid Thorns belägring, vid Holofsin och Poltava, blev tillfångatagen vid Perevolotjna och fördes till Tobolsk i Sibirien, där han fick förbli i fångenskap till fredsslutet. År 1717 hedrades han med förtroendeposten som förman för fångarna i Tobolsk.[5] Under den nödtvungna »vilotiden» i Sibirien gav han i stället utlopp åt den litterära sidan av sitt jag, höll i såväl bunden som obunden form föredrag för sina medfångar, författade ett franskt-svenskt-latinskt lexikon i fem folioband samt ett »Alphabetiskt Tids-

[4] Kopia i KB, rålambska handskriftssaml., fol. 180.

[5] Se Carl Pipers och Carl Gustaf Rehnschiölds Koncept till utgående skrifvelser under deras fångenskap i Ryssland 1709—1715, utg. gm Per Sörensson i Historiska handlingar XXI: 2, Sthlm 1911, s. 236, 238. — Om Bror Rålambs verksamhet som spiritus rector i fånglägret i Tobolsk, se Pleijel, Svenska kyrkans historia V: 214. — Leonhard Kaggs dagbok 1698—1722, utg. gm Adam Lewenhaupt i Historiska handlingar XXIV, Sthlm 1912, antecknar att Rålamb »orerat» vid icke mindre än tio olika tillfällen under åren 1711—1721 (se s. 173, 179, 193, 201, 214, 220, 254, 267, 272 och 281). Ett tal hållet i Tobolsk på Karl XII:s födelsedag 1712 finnes tryckt i Karolinska krigares dagböcker, XII: 429 ff.

fördrif», ett slags konversationslexikon. Dessförinnan hade han emellertid meriterat sig även i utländsk tjänst.[6]

I sitt tredje gifte, med Elisabeth Gyllenstjerna, hade Klas Rålamb åtta söner, varav dock de flesta dogo vid späd ålder. Det gamla riksrådet var en produktiv barnafar, som aldrig lät många månader förflyta mellan sina olika äktenskap och ej heller mellan sina gemålers nedkomstdata, men han var född 1622 och viljan var väl på 70- och 80-talen kanske större än förmågan att avla livsduglig avkomma. Mot de tre söner som överlevde de första barnaårens hemsökelser — Gustaf, Anders och Erik — finns dock ur vital synpunkt intet att anmärka.

Erik och Anders Rålamb voro bägge goda karoliner och Anders hann med både Holovsin och Poltava och kalabaliken i Bender, varvid han tillfångatogs av turkarna men snart åter blev utlöst.[7] Efter hemkomsten tog han avsked från krigstjänsten och slog sig ned på sin egendom Björkvik i Ö. Ryds socken i Östergötland, där han bl. a. tillbringade sin tid med studier i historia, i de lärda språken och t. o. m. i hebreiska, som han lärt sig under sin vistelse i Turkiet.

Hans Gustaf har tydligen fattat ett alldeles särskilt tycke för den gamle karolinen, som av allt att döma varit ett slags Fänrik Stål för honom. Han ägnar honom i sina familjeanekdoter ett ovanligt frikostigt utrymme och låter gubben själv förtälja sina öden. En episod må här anföras, då den sannolikt är en av de detaljer i släkthistorien som fått understödja Hans Gustafs egen fabuleringsförmåga, när det gällde att förtälja »äventyr i utrikes orter». 1707 blev Anders Rålamb generalkvartermästare vid gardet[8] och i slutet av följande år »råkade han i en rencontre mit förr full Parade med sin Cheff, hwilken han desarmerade, men blef skild af närwarande officerare». Chefen rapporterade saken och Rålamb arresterades. Karl XII tyckte om sin duglige officer, men ansåg sig likväl böra yrka på strängaste straff av principiella disciplinhänsyn. »Men oaktadt all då warande souverainitet utföll domen til Rålambs faveur.» Målet går till generalkrigsrätt och under tiden marscherar armén mot Poltava. Rålamb får tillåtelse att deltaga i fäktningen — en utförlig skildring ges av hans andel i denna — såras och upplever under flykten till Bender åtskilliga äventyr. Han vill

---

[6] Enligt Elgenstierna fr. o. m. 1694 i de allierade arméerna mot Frankrike; enligt Rålambs anteckningsbok från 1691 i fransk tjänst.

[7] Enligt Leonhard Kaggs dagbok, s. 131, skulle han ha stupat 1709, en säkerligen felaktig uppgift.

[8] Enligt Elgenstierna regementskvartermästare vid gardet. Leonhard Kaggs dagbok kallar honom regementsquartermäster.

efter slaget återlämna sin värja, men kungen svarar honom att processen avgjorts genom hans conduite vid Poltava. I en utförlig skildring av den hemvändes ålderdom och välgörenhet i Sverige ger sedan Hans Gustaf en liten karakteristik av en riktig karolinsk kärngubbe.

Bland det gamla riksrådets söner återstår så endast att nämna presidenten m. m. Gustaf Rålamb, ättens mest namnkunniga representant under 1700-talet, berömd icke för krigiska bragder eller tungt vägande politiska insatser utan som lärd bibliofil och samlare, och upphovsman till den stora rålambska bok- och handskriftssamling, vars bevarade delar Kungliga biblioteket ännu räknar som en av sina dyrbaraste skatter. Presidenten i bergskollegium är, såväl som hans livsverk, alltför väl bekanta, för att vara betjänta av den ytterligare presentation, som i detta sammanhang skulle kunna bestås dem. Till det inflytande han utövat på sin broders sonson, Hans Gustaf, få vi anledning att återkomma i samband med dennes biografi. Från honom härstammar f. ö. den enda gren av ätten som ännu fortlever på manssidan.

Vår snabba översikt över ättens äldre medlemmar har alltså fört oss fram till Hans Gustafs egen familj. Det återstår endast att om möjligt något summera intrycken. Redan den hastiga bläddring i släktkalendern, som vi i detta sammanhang kunnat tillåta oss, bör ha gett ett ganska starkt intryck av blodfullhet och färgrikedom, goda storsvenska krigardygder lyckligt förmälda med så småningom allt vidare och produktivare lärda och vittra intressen. Till det goda norrländska bondeblodet har, sedan ätten väl kommit sig upp, tillkommit värdefulla arvsanlag från släkter med äldre och mera finbildad kultur. Man kan kanske framförallt i detta sammanhang påpeka, att den ovan nämnde Broder Andersson Rålamb (f. 1568, d. 1648), Hans Gustafs farfars farfar, från vilken alla de senare Rålambar härstamma, med vilka vi haft anledning att sysselsätta oss, var gift första gången med en Oxenstierna, dotter av ståthållaren, friherre Erik Oxenstierna av Eka och Lindö, och andra gången med Anna Klasdotter Tott, dotter till riksrådet och ståthållaren över Finland, Klas Åkesson Tott och hans andra hustru Kerstin Henriksdotter Horn af Kanckas. Broder Anderssons mest notable son, Klas Rålamb, kan i yttre äktenskapliga framgångar icke mäta sig med sin fader, men förenar sig dock i sitt tredje och sista äktenskap, vari födes bl. a. den lärde presidenten Gustaf Rålamb, med en medlem av ätten Gyllenstierna af Ulaborg, dotter till riksrådet och presidenten Erik Gyllenstierna. Hans första hustru, med vilken han bl. a. hade den son Hans, från vilken vår romanförfattare härstammar,

tillhörde den gamla krigarätten Stålarm. Genom Hans' egna giftermål blev denna gren av släkten befryndad med ätterna Fleming och Hammarskjöld. Det senare äktenskapet förblev barnlöst och alltså utan inflytande på ättens arvsmassa, men i äktenskapet med Ingeborg Fleming, dotter av generalmajoren Henrik Fleming, föddes Hans Gustafs fader, sedermera själv gift med grevinnan Christina Catharina Douglas, Hans Gustafs mor och dotter till landshövdingen i Västerbotten greve Gustaf Douglas och grevinnan Beata Margareta Stenbock.

Sannolikt är väl att alla dessa förbindelser med ätter av äldre kultur än den egna släktens bidragit icke endast till att berika det rålambska bondeblodet med nya och främmande ferment utan även härigenom medverkat till den omvandling av ättens hela karaktär, som under 1700-talet gör den forna krigarätten till en framförallt hovmanna-, lärdoms- och ämbetsmannasläkt, varvid dock naturligtvis även landets yttre öden och tidevarvets efter Karl XII:s död förändrade karaktär varit en medbestämmande faktor. Som ett slags övergångsstadium i denna utveckling får man kanske betrakta den långa rad av delvis ovan nämnda karoliner och äldre krigargestalter, som vid sidan av en med bravur förvaltad krigarära även vinnlade sig om vittra och lärda idrotters förkovran.

Vid studiet av Hans Gustaf Rålambs biografi skola vi f. ö. icke helt kunna undgå att konstatera, huru han — själv hovman till professionen — stundom känner det för hans vidkommande dock sannolikt ganska utspädda äventyrar- och bondeblodet bulta i sina ådror, och sätter sig ned att på prosa eller vers gissla hovlevernets förljugenhet och onatur. Att hågen för resor och äventyr i utrikes orter, ofta parad med en viss styvsinthet och oppositionslusta mot konungamaktens representanter, varit ett karakteristiskt drag för de äldre rålambarna, har i det föregående i samband med snart sagt varje nämnd medlem så pass tydligt framkommit, att ett ytterligare påpekande av detta släktdrag icke är av nöden. Den ovan antydda släktkrönikan får ju i mycket sin prägel just av mer eller mindre exotiska missioner och strapatser, av insubordinationsbrott på främmande mark och oppositionella attityder i hemlandet, naturligtvis vid sidan av fredligare värv i ledningens anda och av lärda mödor i fosterlandets tjänst, förlagda till egna landamären.

Vår översikt över den äldre släktkrönikan har fört oss fram till Hans Gustafs far, Claes Hansson Rålamb. Någon av ättens mera lysande

representanter synes denne i intet avseende ha varit. Född den 12 april 1682 inskrevs han vid 17 års ålder vid Uppsala universitet.[9] År 1703 kom han enligt sonens släkthistoriska anteckningar till Karl XII:s armé i Polen, blev fången vid Warschau med Arvid Horn och reste så småningom med August II:s benägna tillstånd till Frankrike. År 1707 finna vi honom som kammarjunkare hos hertigen och administratorn av Holstein, Christian IV. Fortfarande enligt Hans Gustaf — som ju rörande fadern bör vara tillförlitligare än ifråga om äldre generationer — fungerade han en tid som t. f. svensk minister i Paris under Daniel Cronströms sjukdom. 1711 kallades han — berättar sonen[1] — till Bender, varifrån han förde den hemliga korrespondensen med Görtz och Wellingk, bevistade kalabaliken, tillfångatogs och bortfördes, kläddes i tatarpäls och sattes att sköta hästar under påfrestande yttre omständigheter. Snart nog utlöstes han dock av holsteinske ministern, sändes hem till Sverige med order redan samma år, 1713, bl. a. som biträde åt Görtz. I oktober 1718 begav han sig enligt sonens uppgifter på väg till konungen i Norge, men hann inte fram förrän han möttes av underrättelsen om dennes död. Karl hade då tänkt sända honom som envoyé extraordinaire till England och ge honom Örebro län, varå fullmakt uppsatts men — tyvärr — ej undertecknats, varför den av den nya regimen kasserades. Detta har — säger Hans Gustaf — »greve Dückert»[2] berättat för honom och kung Karl för greve Dücker före sin död. Han nämner vidare sin far som meddelaktig vid regeringsformens utarbetande, vilket han dock skall ha ångrat, när han såg hur den kom att missbrukas av ständerna.[3] År 1720 blev han e. o. och 1724 ordinarie kammarråd och 1736 slutligen landshövding i Halland.[4] 1745

---

[9] Uppsala Universitets matrikel 1595—1700 upptar för den 11 november 1699: Claudius Rålamb Joh. fil. Baro, Matthias Arvidi Åman Holm. sub privata inform. D. Rehhorn.

[1] Elgenstierna anför en annan källa, enligt vilken han 1712 med egna medel gjorde en resa till Bender, där han vid kalabaliken året därpå tillfångatogs men snart åter släpptes och hemsändes.

[2] Väl friherren och fr. o. m. 1719 greven Carl Gustaf Dücker, en av kungens trognaste och uthålligaste drabanter, medagerande i alla hans »partier».

[3] Detta faderns yttrande anför Rålamb understruket. Han deltog själv i hovets sammansvärjning för kungamaktens ökande och delade — därest det verkligen är fadern och inte sig själv han citerar — helt och fullt denna faderns inställning till ständernas allt maktfullkomligare uppträdande. Om Hans Gustafs politiska åsikter och Conrad Ribbing och hans betydelse för den rålambska kretsens politiska åsiktsbildning, se nedan s. 60 ff.

[4] Enligt Elgenstierna dock först 13/9 1737, vilken uppgift stödes av såväl von Stiernman, Swea och Götha Höfdinga-Minne, II: 230, som av Låstbom, Swea och Götha Höfdinga-Minne sedan 1720, I: 220 och Bexell, Hallands historia och beskrifning, I: 314 f.

får han avsked från denna befattning och drar sig för återstoden av sitt liv tillbaka till sin egendom Högsjö i Västra Vingåkers socken i Södermanland, ett arv från fadern. Här avlider han snart 70-årig den 19 november 1751 och begraves i Vingåkers kyrka.

Detta är de yttre dragen av hans liv, i huvudsak sådana Hans Gustaf själv återger dem. Hans sociala och politiska karriär visar ingenting exceptionellt, han synes ha varit en ämbetsman ungefär som många andra och enligt vad sonen vill låta påskina ha gått miste om möjligheten till en mera lysande bana genom Karl XII:s död och enväldets fall. Om hans personlighet och mänskliga egenskaper f. ö. finnas mig veterligt knappast andra vittnesbörd än sonens i olika sammanhang avgivna, och även dessa ge en mera allmän bild av en god fader, en lärd man — härom finnas dock inga andra uttalanden än sonens icke preciserade eller motiverade omdöme — en god medborgare och en gudfruktig människa. Mera konkret framträder han i sonens anteckningar endast i samband med bägges dåliga affärer.

I sina memoarer erkänner sonen den omsorg och ömhet som nedlagts på hans uppfostran o. s. v., och när fadern lämnar de jordiska besvärligheterna, ägnar han honom en lång sorge- och minnesdikt, Tanckar wid min Fahr landshöfdingen Baron Claes Rålambs graf d. 19. Decemb: 1751, vilken han bevarat i sin anteckningsbok. Dikten ger naturligt nog knappast någon konkretare karakteristik men synes dock vittna om verklig känsla för fadern som människa och respekt för hans karaktär, i vilken framförallt det religiösa draget starkt framhäves. Efter en avdelning om 5 strofer, där sonen i merendels konventionella vändningar skildrar sin sorg över skilsmässan och den förlust han själv lidit, tecknar han i ett par strofer en bild av faderns liv:

Din kiärlek för din Gud wist lyste,
den brann och klart til sista stund
för Kung och land du trohet hyste
och swek fanns aldrig i din mund;
dit hiärta du på tungan bahr,
en redlig wän om nånsin war.

Din lefnad siuttij åhr här wara,
bland sorg och glädie skiftewijs
bland Turkisk fångenskap och fahra,
bland åter jordiskt Paradis:
har ymsom warit här din lått,
J Gudi nögd alt lyktes gått.
— — — — — — — —

Med wördnad bör jag mig påminna
Hur jag dit gråa hufwud såg
helt blåttat och din tåhrar rinna,
i böhnen där du ifrigt låg,
På dina knän och tigde nåd
af den som skiänker hielp och råd.

Haf tack för hwar gång du mig lärde
Guds fruktan utan skrymterij
och med din lefnad mig förährde
ett mönster af Guds barn at sij
Nog har du mig exempell giett
Gud gif mig nåd at följat rätt.

I de avslutande fyra stroferna betonas ytterligare sonens oersättliga förlust och antydes bägges förvissning om ett slutligt återseende i en bättre värld utan ekonomiska bekymmer.

Även en märkligare poet än Hans Gustaf Rålamb strängade sin lyra till den avlidne landshövdingens åminnelse. I Dalins Witterhets-Arbeten[5] finns bland mängden av poetiska gravskrifter även en kort dikt vid den döde arbetsgivarens bår. Den enda strofen begynner med att apostrofera Rålamb som »En ärlig Swensk, En Man af Heder» och slutar:

Kom Wandringsman, här kan du lära
En stilla, men en werklig Ära,
Som ej af klang och glitter döms.

De fåtaliga och beklagligt konventionella vittnesbörden om Hans Gustafs far visa oss alltså bilden av en plikttrogen och religiöst orienterad ämbetsman med dåliga affärer men utan originellare avskuggningar, en »ärlig svensk» utan svek men i viss mån enligt egen och sonens mening svekfullt behandlad av den nya regimen.

Bilden av Hans Gustafs mor, grevinnan Christina Catharina Douglas, är tyvärr dömd att förbli ännu dunklare. Det framgår av de tillgängliga släkthistoriska källorna om henne knappast mer än att hon var född år 1684 den 18 april, dog fyra år före sin man den 20 januari 1747 och liksom denne vilar i den rålambska graven i Vingåker. Hon ingick 30-årig äktenskap med dåvarande kammarjunkaren hos hertigen av Holstein den 4 maj 1714 och skänkte sin make sju barn, av vilka dock tre döttrar, Christina Catharina, Ulrika Fredrika och Hedvig avledo vid späd ålder, den sist födda efter endast en dags levnad. Tjugu år efter hennes död ägnar den äldste sonen henne följande kortfattade

[5] Band I: III: 105.

runa: »1747 dog min salig Mohr på Högsiö i apr: en stor förlust för min Fahr och oss alla barn; hon war en huld maka, en Ömm Moder och en omtänksahm och förnuftig husfru.»[6] En god hustru till en ärlig svensk — närmare än så komma vi tyvärr inte Hans Gustafs mor.

Under sin informatorstid i det rålambska huset nedskrev Dalin efter utländska källor hennes ätts historia på 38 tätskrivna foliosidor av ännu rätt knagglig svenska och utan anmärkningsvärdare innehållets lyftning. Handskriften — Berättelse om Dhe Nampnkunnigaste Af Dhen i Skotland och Swerige Berömmelige Duglasiske Slächten, Af Trowärdige Auctorer Uthsökt och Korteligen I Pennan fattad Af Olof Dalin Åhr 1731[7] — börjar med och uppehåller sig företrädesvis vid den skotska ätten Douglas' medeltida öden, på vilka vi här icke ha anledning att ingå. I handskriftens början vill en släkttavla illustrera förbindelserna med det stuartska huset och på följande sida förklaras det krönta hjärtat i ättens vapen: Jakob Douglas ansluter sig till Robert Bruce år 1306, spelar en framstående roll i dennes strider mot Edward I, II och III och för efter Bruces död dennes hjärta till Jerusalem att begravas vid den heliga graven. På återvägen stupar han i kamp med saracenerna år 1330. Flera av ättens medlemmar vinna guld och ära som skottarnas ledare i kampen mot engelsmännen, ätten blir åtminstone tidvis oerhört rik och mäktig, men krigslyckan växlar och med den ättens. Dess öden under 14- och 1500-talen avspegla i stort sett Skottlands historia under dessa århundraden. Först på sid. 35 i handskriften utredes så sambandet mellan den skotska och den svenska ätten Douglas. Den förste av ätten som kommer till Sverige heter Robert Douglas och träder år 1630[8] i Gustaf II Adolfs tjänst i tyska kriget. Han avancerar så småningom till generallöjtnant, upphöjes först i friherrligt, snart även i grevligt stånd med Skenninge som grevskap och dör år 1662. Dalin redogör sedan på ett par sidor för den svenska grenens äktenskapsförbindelser med Rålambar, Ribbingar och Falkenbergare, ett äktenskapsnät, som säkerligen bidrog till att dessa tre familjer under 1700-talets förra hälft leva i ett tydligen ganska intensivt umgänge och troligen konstituera Hans Gustaf Rålambs närmaste vänkrets under hans uppväxtår i Stockholm.

Den ovannämnde greve Robert Douglas var Christina Catharinas

---

[6] Bref til en wän 1767. Hans Gustaf anger själv i familjekrönikan dödsdatum för modern till den 1 april, vilket sannolikt är oriktigt.

[7] KB, rålambska handskriftssaml., fol. 148.

[8] Enligt Elgenstierna först år 1631. Om ätten Douglas' historia se f. ö. Maxwell, A history of the house of Douglas, I—II, 1902.

farfar. Han anlände till den svenska armén i Tyskland tillsammans med de skotska trupper som anfördes av markis Hamilton, med vilken han f. ö. var befryndad, en släktskap till vilken vi få anledning att senare återkomma (nedan s. 300). Han nämnes i hävderna som en tapper krigare och en duglig fältherre. I sitt äktenskap med Hedvig Mörner, dotter till landshövdingen Stellan von Mörner, hade han bl. a. sonen Gustaf, född någon gång under westfaliska fredens år, men icke förty en arméns och krigets man ända till år 1692, då han hugnades med landshövdingadömet över Västerbotten och lappmarkerna. I äktenskap med Beata Margareta Stenbock, dotter till riksrådet och riksamiralen greve Gustaf Otto Stenbock och hans andra hustru, grevinnan Christina Catharina de la Gardie, hade han tretton barn, av vilka dock flera dogo vid mycket unga år. Det tredje av dessa barn ärvde sin mormors förnamn, Christina Catharina, och gifte sig som sagt så småningom med Claes Hansson Rålamb, den första dottern, Hedvig, hade då redan i tio år varit förmäld med Claes Hanssons farbror, presidenten och bibliofilen Gustaf Rålamb.

Även på sin moders sida — ja kanske i än högre grad på hennes — är alltså Hans Gustaf Rålamb befryndad med landets ledande ätter och kan blicka tillbaka på en stolt och förpliktande familjetradition, fylld av färgrikt och skimrande stoff, av fascinerande öden och äventyr i inrikes som utrikes orter.

Hans Gustaf Rålamb

Ulrika Eleonora församlings dopbok för år 1716 meddelar i en svårläst och slarvigt skriven notis, att »den 14 Sep: föddes Cammarher: Clas Rålam och gref. Christina Douglas son Clas(!) Gustaf och Christnades d. 15 Sep. af Hr Kiörckioherden magist. Johan Göthrie.[1] Faddrar voro Hans Exel. och Kongl. Rådet gref Horn öfwersten af gardie Hr Gabriel Ribbing gen(?) Adiutanten gref Wilhelm Douglas / Fru Grefvinnan Hedvig Douglas fru öfv Ullsparre Fru Elsa Gyllenstierna Fröken Ebba Charlåtta Douglas.»

Egendomligt är att i dopböckerna Hans Gustafs och hans yngre broders, Claes Vilhelms, förnamn förefalla omkastade. I ovan anförda födelsenotis kallas den senare alltid som Hans Gustaf nämnde blivande hovmarskalken och romanförfattaren för Clas Gustaf. Bland biografiska anteckningar rörande ätten Rålamb i westinska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek[2] finns en troligen samtidig anteckningslapp — troligen en dopsedel e. d. — som meddelar att Hans Vilhelm Rålamb föddes i Kungsholmens församling den 3 juli 1723 och döptes samma dag. Denne yngste broder uppträder sedan alltid under namnet Claes Vilhelm. Någon tvekan angående vem som är vem, torde denna egendomliga omständighet dock icke böra föranleda.

Hans Gustaf Rålamb var alltså till födseln stockholmare och tillbragte sin barndom på Kungsholmen, där hans far Claes Rålamb efter sin fader hade ärvt ett av stadsdelens tidigast uppförda stenhus, ett

[1] Stockholms stads arkiv, rådhusdepån.

[2] UUB: W 1740. I Gustaf Rålambs ovan nämnda Underrättelse om Rålambe Familien (KB: rålambska handskriftssaml., fol. 180) kallas Hans Gustaf och hans syskon: Hans Clason R., Beata Margareta Clasdotter R., Carl Arvid R. och Clas Classon R. (alltså ej Claes Vilhelm).

av de åtskilliga grevliga, friherrliga, adliga och borgerliga sköna hus och trädgårdar, som en samtida stockholmsbeskrivning nämner bland Ulrika Eleonora församlings sevärdheter.[3]

Kungsholmen var ju år 1716 ännu en ny stadsdel. Först 1672 fick holmen »ikläda sig det härliga namnet Kongsholme».[4] Vid slutet av medeltiden tillhörde den de i staden befintliga klostren och kallades av denna anledning Munkelägret, vilket namn bibehölls även sedan holmen på 1500-talet blivit kronans egendom.

Vid mitten av 1600-talet var redan med vissa undantag hela Kungsholmen donerad till staden, med rätt för magistraten att utdela, försälja och upplåta tomter å densamma, dock företrädesvis till »allehanda nyttiga och goda handtverksmän», vilka borde behandlas med särskild välvilja, på det att de »måtte fatta håg, lust och vilja deras handtverk med nit och allvar att fortsätta och excolera». Avsikten var uppenbarligen att göra den nya stadsdelen till ett det idoga hantverkets hemvist framför andra, en avsikt varom ännu många av de äldre gatunamnen vittna. Emellertid synes till att börja med trots de synnerligen frikostiga privilegier som gavs de hitflyttade borgarna, resultatet av »kolonisationen» inte ha motsvarat förväntningarna. Under de för hela landet svåra tiderna vid sekelskiftet 1600—1700 tillstötte nya besvärligheter. Sockenstämmans protokoll från dessa år ge vältaliga vittnesbörd. Den 30 november 1702 klagar församlingens kyrkoherde sin nöd för stämman och begär dess »betänkiande huru Församl ödeläggande står att förekomma».[5] Han konstaterar att församlingen på Kungsholmen nu är beklagligt folkfattig, att hus och gårdar stå öde på grund av de svåra tiderna och avståndet från staden, där invånarna ha sin tjänst och näring och »fördenskull hopptalls dragit hädan», bl. a. även på grund av brons bristfällighet, »hwilken man snart intet kan wåga sig öfver samt de långa djupa och orena gatorna».

Ganska snart torde dock de värsta anledningarna till så pessimistiska betraktelser ha avlägsnats eller bortfallit. I sin beskrivning över Kungsholmen talar O. J. Gjöding om den nya stadsdelen som »hälst den ljuflige sommar-tiden den nögsammaste» av stadens delar.[6] Han skriver ungefär 50 år senare, men redan tre år efter de dystra jeremiaderna i socken-

---

[3] Rüdling, I Flor stående Stockholm [— — —] anno 1731, s. 131 f.

[4] Se Bergh, Drag ur Kungsholmens historia. S:t Eriks Årsbok 1909, s. 20 ff.

[5] Detta och följande citat efter i Jacob Westins anteckningar om Kungsholmen (UUB: W 1717) av honom gjorda protokollsutdrag från sockenstämman.

[6] Gjöding, Kongsholms Minne, Eller Beskrifning Om Kongsholmen, Sthlm 1754, s. 42.

stämman finna vi Kungsholmen i stånd att inspirera biskop Spegel till de lyriska raderna i Thet öpna Paradis:

> Ther Munckars Läger war i förna Påwe-dagar,
> Ther är nu Konungsholm, then man så härligt lagar
> På mycket kånstigt sätt, at ther nu föga steen
> Men skiöna örter syns på marken jämn och reen.
>
> Hwar fordom Tall och Graan på skarpa bergen wuxe,
> Ther är Orangeri, ja, hwar man täckes koxa,
> Så finnes rara trää och mycket främmad frucht,
> Som giör ett stort behag medh smak, och färg och lucht.[7]

Poeter och kommunalpampar se kanske inte alltid på tillvaron genom samma glasögon.

Av hantverkets olika kategorier synes framförallt garvarnäringen ha valt Kungsholmen till sitt hemvist. Härom vittnar ju i viss mån ännu namnet Garvaregatan. Från och med 1730-talet synas här liksom i landet f. ö. hantverk och industri ha skjutit bättre fart. Vid århundradets mitt finnas på Kungsholmen tegel- och glasbruk, bomulls- och linnefabriker, fabriker för tillverkning av silkesstrumpor och saffian, ett »såpe- och Venediskt tvålsjuderi» och en tobaks- och pipfabrik.

Emellertid gjordes som redan antytt vissa undantag från den generella donationen till staden, och tomter donerades på Kungsholmen till vissa enskilda personer, till Gustaf Horn egendomen Hornsberg längst i nordväst, till Lennart Torstensson ett större område söder om Horns, motsvarande det nuvarande Kristineberg, till Knut Posse ett centralare men betydligt mindre område, flera andra donationer att förtiga. Ganska snart lockades också högre ämbetsmän och medlemmar av stadens merkantila aristokrati att uppföra malmgårdar särskilt i holmens då mindre bebyggda västliga och sydvästliga delar. En sådan malmgård är det år 1801 för landshövdingen P. E. Georgi uppförda Rålambshov.[8]

Under Hans Gustaf Rålambs ungdomstid var alltså Kungsholmen bebodd av adel såväl som borgare. Bland här bosatta adliga familjer kan man utom de redan nämnda finna medlemmar av familjerna Brahe,

---

[7] Spegel, Thet Öpna Paradis, Cap. IV: Om Paradisi fruchtbarhet och skiönhet, s. 14 f.

[8] Om ett äldre Rålambshov se ovan s. 16. Rålambshov synes även ha varit namnet på ett omkring 1750 på Södra Tegelbrukets förra tomt uppfört värdshus, i samtida handlingar även kallat »Rolandshof» (Elers, Stockholm, II: 370). Gjöding (a. a. s. 42) kallar värdshuset »Rålambens Hoff». Sannolikt är väl att värdshuset och numera stadsdelen Rålambshov erhållit sitt namn efter överste Åke Rålamb, som dit förlade sina värvningar för Karl XII:s armé. (Jfr ovan s. 16.)

Fleming och Piper, Gyllencreutz och Stjernstedt m. fl. I de ganska utförliga beskrivningarna över Kungsholmens bebyggelse under 16- och 1700-talen nämnes dock ingenstädes ett rålambskt hus.[9] Trots detta är det möjligt att ganska exakt bestämma var detta hus varit beläget. I en volym i den westinska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek[1] — Jacob Westin var ju själv kungsholmsbo — finns ett fastebref för lagmannen högvälborne herr baron Hans Rålamb, Hans Gustafs farfar, å tomten n:o 1 i kvarteret Wattuormen, varigenom på Hans Rålamb transporteras och överdrages »ett framledne General Majoren Sahl Högvälb Hr Hindrich Flemings huus och tillhörigheter af fry och egen grund på Kongzholmen emellan Siön och Garfware gatan uth med Lastagie platzen belägit».

Tomten var lång och smal liksom alla tomterna i detta kvarter, som rymde inte mindre än 7 garverier och från Garvaregatan i norr sträckte — och fortfarande sträcker — sig ned till Norr Mälarstrand i söder. I öster och väster begränsades Wattuormen av nuvarande Kungsholms hamnplan — intill vilken Rålambs hus synes ha legat — respektive nuvarande Kungsholmstorg. Huset var alltså beläget i den borgerligare stadsplanerade delen av holmen.

Hans Rålamb var 1:a gången gift med Ingeborg Fleming, en dotter till Henrik Fleming. Det var alltså sin salig svärfars hus som Rålamb köpte efter såväl hustruns som svärfaderns död. Hur det av Fleming väl i början av 1680-talet uppförda stenhuset tog sig ut, undandrar sig i mycket vårt bedömande. Det nämnes då och då — naturligt nog framförallt i samband med värderingarna vid Hans Gustafs konkurs år 1767[2] — såsom en beaktansvärd tillgång. Enligt Hans Gustafs egna till hovrätten ingivna uppgifter funnos på tomten före branden ett trevåningshus av sten, ett trähus på gården om två våningar, två stall, två vagnshus, brygghus »med åtskillige flere Uthus och Sjöbodar samt en krydd- och fruktträdgård», vilket allt han uppskattar till ett värde av 90 000 daler kopparmynt.[3]

Vid sin död år 1712 lämnade Hans Rålamb huset på Kungsholmen i arv åt sin son Claes, och i detta hus föddes 4 år senare dennes äldste son Hans Gustaf, som där hade sin fasta punkt i huvudstaden ända

---

[9] Gjöding, a. a. s. 29—43 och Elers, a. a. II, s. 363—373. Den senare stöder dock i mycket sin beskrivning på den förres.

[1] UUB: W 1055.

[2] UUB: W 1702; utgallrade akter ur Svea hovrätts arkiv.

[3] Jfr dock UUB: W 1702; skrivelse från F. Gröning gm J. Askling till Svea hovrätt. Se nedan s. 84.

tills huset brann ned vid den stora eldsvåda, som en sommarförmiddag 1750 ödelade hela kvarteret Wattuormen med dess sju garverier. Huruvida huset då övergått i hans egen ägo eller ännu tillhörde fadern, diskuterades livligt i samband med hans konkurs, men är ju ur vår synpunkt av underordnat intresse.[4] I den rikhaltiga men oordnade samlingen Kungsholmiana i Uppsala universitetsbibliotek finns också ett tomtmätningsprotokoll, som visar att Hans Gustaf och hans äldre syster den 31 juli 1756 avyttrade tomten med vad som fanns kvar av bebyggelse för 24 000 daler kmt till fabrikören Guillaume Bouk (eller Bock)[5], och så var Hans Gustafs tid som kungsholmsbo och husägare i Stockholm definitivt till ända, och kvarteret Wattuormen hade förlorat sin siste adlige bebyggare och blivit ett renodlat borgarkvarter.

Från år 1716 till år 1750 hade emellertid Hans Gustaf haft sitt hem där. Hans ungdom och läroår voro förlagda dit, från sina vandringsår återvände han dit, här stod han under Dalins inflytande och magistrala påverkan såväl före deras gemensamma utrikesresa 1739—40, som i viss mån efter densamma, och kanske motiverar dessa omständigheter den relativa mångordighet, med vilken härovan det rålambska huset på Kungsholmen blivit lokaliserat och dess omgivnings ytterkonturer dragna.

Huvudkällan för kännedomen om Hans Gustafs liv är — i synnerhet vad beträffar hans ungdom — hans egna självbiografiska anteckningar[6], till större delen utgivna av Sigrid Leijonhufvud i en uppsats med titeln Dalins lärjunge.[7] Jag har därför icke ansett mig böra citera dem i den utsträckning som i annat fall varit lämplig och nödvändig, och går även f. ö. vid teckningen av Hans Gustafs biografi på bredden endast i de fall då av min föregångare icke utnyttjat material berikar eller kontrasterar mot den av henne givna bilden.

Under det decennium som förflyter från Hans Gustafs födelse år 1716 till den dag då Olof Dalin som informator förlänar det rålambska huset ett mera centralt litteraturhistoriskt intresse, finns om den unge baronens liv föga att anteckna.

Av Hans Gustafs syskon visade bröderna en avsevärt bättre livskraft än systrarna. Hans äldsta syster, Beata Margareta, var därvidlag det

---

[4] KB: Hans Gustaf Rålambs anteckningsbok, Bref til en wän 1767. Blad 92 Jfr nedan s. 84.

[5] UUB: W 1057, pag. 129.

[6] KB: Hans Gustaf Rålambs anteckningsbok, blad 140 ff. Förkortas hädan efter: Anteckningsboken.

[7] Leijonhufvud, Ur svenska herrgårdsarkiv, s. 157—207.

enda undantaget, såtillvida som hon — ett år äldre än brodern — likväl överlevde honom i hela nio år. Hennes namn dyker upp då och då i hans historia, framförallt i ekonomiska sammanhang, och hon dör slutligen ogift år 1799. Femtio år tidigare cirkulerade ett rykte, att hon skulle gifta sig med Dalin.[8] Av Hans Gustafs tre yngre systrar, Christina Catharina, Ulrika Fredrika och Hedvig, uppnådde den förstnämnda icke sitt 3:e år, de två senare dogo redan några månader efter födelsen. Familjens tre söner nådde däremot alla mogen ålder. Den äldre brodern, Carl Arvid, var född den 24 april 1722, valde den militära banan och dog enligt Hans Gustaf ogift i fransk tjänst som »capitaine commendant» vid regementet Royal Pologne år 1758 i Göttingen[9], där han begrovs. Han var en hederlig karl både till hjärta och förstånd, skriver brodern, »hans tidiga död såhrar mitt hiärta, så länge jag lefwer, och saknaden af en så ädel bror, kåstar mig än tåhrar». Utöver detta uttalande finnas inga bevis för att han spelat någon roll i Hans Gustafs historia. Mer väsen av sig gjorde den yngste brodern, Claes Vilhelm, född i juli 1723, »en wacker Figur på menniskia», som hyste »et oförskräkt men tillika ostadigt hiärta». Han gick till sjöss för första gången redan som 14-åring, »swäfwade med flyktighet och ostadighet som wågen och wädret och nödgades ändtligen för swåra omständigheter öfwergifwa Fäderneslandet 1748, hwarest han sedan aldrig warit». När Hans Gustaf nedskrev dessa anteckningar, visste han inte ens om brodern fortfarande levde eller ej. Ryktesvis hade han reda på att denne varit i holländsk tjänst på Java. Enligt Elgenstierna avled Claes Vilhelm som ogift man något av åren 1769 eller 1770 i Batavia. »Hans oblida öde giör mig mången gång bedröfwad och önskade det stodo i min makt det at ändra», slutar Hans Gustaf sina reflexioner över brodern. En så enbart positiv inställning lyckades han nog inte alltid bibehålla till familjens dark horse, som från Europas alla hörn drog stora och täta växlar på den äldre och mera stadgade broderns dock ej så stadgade ekonomi. Kanske är det med tanke på brodern, som han några rader längre ned i sina anteckningar tillskriver Dalins inflytande förtjänsten av att han själv inte »blifwit en obändig menniskia».

De tre bröderna fingo redan från sin tidigaste barndom en omsorgsfull uppfostran. Hans Gustaf intygar själv på gamla dar, att inga kostnader spardes för hans undervisning. Alltifrån sitt fjärde år hade han

---

[8] Enligt brev från Ulla Sparre till Tessin av 8.10. 1747. Ericsbergsarkivet; excerpter i Sigrid Leijonhufvuds samlingar, RA, vol. 4.

[9] Elgenstierna (VI: 640) uppger dödsdatum till november 1759.

informator — vem denne var har jag icke funnit någon uppgift om — och dessutom en infödd fransman för den obligatoriska undervisningen i detta språk.

Vid 9 års ålder fick Hans Gustaf göra sin första utländska resa. Detta år — 1725 — gjorde nämligen enligt hans egen uppgift hans föräldrar en resa »till sina gods i Livland», och den äldste sonen fick följa med. Anledningen till resan framgår av en »Hans Keyserl. Maijts och hela Rysslands Sielf-Hållares Befallning uhr Senaten, til Revalske Commissionen» av den 24 oktober 1724, som i avskrift råkat hamna i Uppsala universitetsbibliotek.[1] Enligt denna handling hade godset Isenhof blivit överlämnat till kammarrådet Claes Rålamb »i förmågo af Freds Tractaterne». Det gäller nu, som framgår av ett brev till Claes Rålamb från F. von Löwen i Reval 30/6 1726[2], vissa formaliteter i samband med godsets överlåtelse på den yngste sonen, Claes Vilhelm.

Som nämnts hade Hans Gustafs far i sin ungdom tjänstgjort som kammarjunkare åt hertigen och administratorn av Holstein, Christian IV. Nu år 1725 befann sig i Petersburg Karl XII:s systerson, den vrakade pretendenten till Sveriges tron, hertig Karl Fredrik av Holstein-Gottorp. Med honom sammanträffa de svenska resenärerna i tsarens huvudstad, och — skriver Hans Gustaf själv (blad 141) — »han fick nåd för mig och giorde mig til sin Kammar Junker med 300 Riksdaler Banco löhn». Medan föräldrarna vistades på sina gods i Livland, tog hertigen i tre månaders tid den 9-årige Hans Gustaf till sig. Under denna tid såg han nästan dagligen tsar Peter och hans gemål, samt prinsessan Anna, som då var förlovad med hertigen, och den blivande kejsarinnan Elisabet.

Detta var den unge svenske adelsmannens första äventyr i utrikes orter, och »fast iag ej war mehr än 9 åhr mins iag doch detta tydeligare, än mycket hvad mig sednare hänt». — I november samma år anträddes återresan till Sverige.

Vid återkomsten befanns det lämpligt att på allvar ta itu med Hans Gustafs uppfostran, och på biskop Rydelii rekommendation till hans far anställdes så Olof Dalin som informator åt de tre bröderna Rålamb på Kungsholmen. Enligt Hans Gustafs egna anteckningar var det år 1726, som honom hände »den lyckan, at iag fick salig Håf Cantzleren och Riddaren von Dalin til Informator». Hans Gustafs sinne för årtal är dock inte särskilt utpräglat, i synnerhet då de ligga ett stycke till-

[1] UUB: W 752.

[2] Väl = vice guvernören i Estland 1711—1735 Fredrik Löwen.

baka i tiden. Några rader längre ned konstaterar han att den förtroliga vänskapen med Dalin varade i 41 års tid, vilket ju ej alldeles harmonierar med det ofrånkomliga faktum att Dalin avled 1763. Det finns kanske därför ingen anledning att låta Hans Gustafs uppgift rubba den av Warburg fastslagna tidpunkten för Dalins ankomst till Stockholm, året 1727, vartill även Lamm och Sylwan anslutit sig.[3]

Mellan den 19-årige Dalin och hans äldste, 11-årige discipel uppstod, om man får tro den senare, ett vackert vänskapsförhållande, som varade ända till Dalins död. I sina memoarer skriver han: »Ibland de yppersta förmåhner mig i werlden händt, räknar iag den stunden min Fahr anförtrodde min ungdom i Dalins händer: hans ädla hiärtelag, hans diupsinniga och tillika qwicka begrepp och mognade uhrskillingsgåfwa, äro efterwerlden i dess arbeten lämnade såssom ojäfaktiga och tydeliga witnesbörder. Geniet och hiärtat liksom täflade om företrädet och bägge wore de ypperste iag hos någon dödelig kiänt.»[4] Orden äro ju starka och uppenbart är att lärjungen varmt beundrat sin lärare. »Dalin fattade wänskap för mig, och jag älskade honom som min Bror», fortsätter han och tillägger något längre fram: »[— — —] wi lade i hwarandras skiöten trygt och säkert wåra nöijen och beswärligheter och ingen den ringaste måhlnfläck blef under hela den tiden synlig på wår wänskaps himmel». Får man tro Hans Gustaf, skall alltså vänskapen ha varit ömsesidig, »men med alla sina stora egenskapper har han sielf sagt mig, at dess största beswär var at tämja min eld och mit häftiga sinne, och utom honom hade iag kanskie blifwit en obändig menniskia». — »At denne uplyste mannens insikt ej mehr hos mig wärckat, är icke hans utan min skuld och hade denne sädesmannen haft lyckligare jordmåhn at plantera uti, så hade och skiörden blifwit bättre och ymnigare», tillägger den f. d. eleven med klädsam och kanske inte omotiverad anspråkslöshet. Hans Gustaf ser i Dalin inte endast det överlägsna

[3] Warburg, Olof Dalin, s. 19. Lamm, Olof Dalin, s. 114. Sylwan i Svenskt biografiskt lexikon, art. Dalin. Warburg visar att Dalin varit närvarande vid universitetet i Lund t. o. m. vårterminen 1727. Observeras bör dock att även i några handskrivna biografiska anteckningar om Dalin (UUB: X 241), tydligen identiska med i samma handskriftsvolym förvarat Curriculum vitae, som av Warburg, a. a. s. 10, antages vara författat av styvbrodern Bökman, säges att »på 18:de året war han redan mogen att på wärdigt sätt underwisa förnäma barn». Tidsuppgiften skulle ju innebära att konditionen börjat redan 1726. I samma volym finns även en till tyska översatt Kurze Lebensgeschichte des wohlgeborenen Herrn Olof von Dahlin, daterad 1767, som likaså anger att Dalin kommit till Stockholm 1726. Samma uppgift ger också Celsius i sitt minnestal inför Vetenskapsakademien 1763. Kanske är det Hans Gustaf som ur sitt svaga minnes förråd har levererat den felaktiga uppgiften.

[4] KB: Anteckningsboken, blad 141 f.

geniet utan även den överlägsna karaktären, tidens stoiska ideal förverkligat: »[— — —] hans jämna och Bergfasta sinne war altid rotfast och äfwen så litet som lyckan kunde honom förkjusa, lika så litet kunde motgång och förföljelser honom grufwa».

Vad däremot Dalins inställning till sin elev beträffar äro vittnesbörden tyvärr inte lika påtagliga. Från den egentliga informatorstiden finnas utöver Hans Gustafs eget uttalande knappast några notiser om förhållandet dem emellan. När eleven för första gången öppet figurerar i Dalins tillfällighetsdiktning — där dennes adliga bekantskapskrets f. ö. så flitigt passerar revy — har han redan firat sin 20:e födelsedag. Dalin kallar honom här med en vitsig anspelning på elevens konduktörsbefattning vid fortifikationen för »Conducteur utaf min själ» och tillägger:

Om I alla dar mår wäl,
Lär ock intet jag må illa[5],

ur vilka fraser ju knappast några slutsatser kunna dragas. Den yngre brodern Carl Arvid kallar Dalin i samma dikt sin »Sängkamrat» och tackar honom »för alla kärleksslängar», den yngste, Claes Vilhelm, får heta »min Ängel» och avtackas för den vänliga uppmärksamhet han visat — Dalins hund. I den kända Kämpa-Wisa Om Herr Henrik och Herr Arvid, som Warburg och Lamm datera till år 1735, är Herr Arvid identisk med Carl Arvid Rålamb.[6] Från samma år 1737 som Dalins första omnämnande av Hans Gustaf förskriver sig en liten karakteristik av eleven införd i Rulla på Lijf-Squadronen i Stockholm 1737[7], där dock på sin höjd de sista raderna kunna sägas bidraga till kunskapen om lärarens syn på eleven: »Fäldtskiären Hans Gustaf Rålamb [— — —] har påfunnit ett Opium för dhem som intet kunna såfwa till Klockan 9 om Mårnarna.»

Några mer väsentliga uppgifter om Dalins och Hans Gustafs inbördes förhållande före den utländska resan 1739—40 eller om den senares uppväxtår stå alltså ej att finna i Dalins tryckta skrifter.

Vad beträffar den rent pedagogiska sidan av deras samvaro kan måhända ej heller alltför vittgående slutsatser dragas av vad man vet om Dalins informatorstid vid hovet. Dels var ju Dalin inför detta förvisso

[5] Dalin, Witterhets-Arbeten, IV: 53. (Citeras hädanefter Dalin WA.)

[6] Dalin WA, IV: 66. Jfr Warburg, a. a. s. 216 f. och Lamm, a. a. s. 386. Lamm kallar honom av någon anledning för Dalins »forne» discipel. Carl Arvid var då endast 13 år gammal.

[7] KB: rålambska handskriftssaml. Om sällskapet Livskvadronen se Warburg, a. a. s. 196 ff.

mera maktpåliggande uppdrag en äldre och mera erfaren man, och dels gjorde ju den höge lärjungens egenskap av blivande konung hans undervisning på ett alldeles särskilt sätt bunden av instruktioner och hänsyn av skilda slag.[8] Man vågar väl antaga att undervisningen i den rålambska familjen fick försiggå under friare och mindre infamt påpassade former. Vad beträffar undervisningens omfattning är det väl sannolikt, att den föga skilde sig från vad som för övrigt i adliga familjer ansågs anständigt och behövligt.[9] Vad detta innebar diskuterades ju flitigt under 1700-talet även i skrift. Det är icke min avsikt att i detta sammanhang beröra adelsuppfostran i allmänhet och diskussionen därom. Blott ett inlägg i debatten skall här i korthet nämnas, därför att det eventuellt kan ha haft praktisk betydelse för Dalin, när han planlade sin undervisning i det rålambska huset, nämligen Nils Hufwedson Dals år 1721 författade och 1725 av trycket utgivna Betänkjande Om En Ung Herres Information. Då dess författare utom för de kungliga pagerna även varit informator för Gustaf Rålambs son, den med Hans Gustaf ungefär jämnårige Claes Gustaf Rålamb, är det ju ganska sannolikt, att Dalin tog del av hans idéer om uppfostran, nyligen utkomna av trycket, när Dalin kom till Stockholm för att börja sin verksamhet. Dal har upprättat systematiska och synkronistiska tabeller över de olika undervisningsämnena. Några av dem föreligga i tryck, andra i handskrift.[1] Tydligt är att Dal hyst ett mycket livligt pedagogiskt intresse med utpräglat praktisk inriktning. En mera praktiskt lagd undervisning är också huvudsyftet med hans ovan nämnda skrift i ämnet:

At annorlunda / än uti en Scientifisk ordning och til et wist ändemål af blott förwete / ex incidenti eller promiscue, effter qwickhetens och hugens drifft / slå sig til studerande; det liknas wid seglande utan styre / då i farten löpes fara / emillan de tu slagz pedanterier; grubbelachtigt scrupuleust hufwudbry i onyttige saker / och plaisirlighet och superficiel eller skienbar notice utan soliditet.

---

[8] Se t. ex. Hennings, Gustaf III som kronprins, s. 31 ff. Ett av Beth Hennings icke anfört ytterst ofördelaktigt omdöme om Dalin som lärare och uppfostrare, avgivet av Fersen, torde få ses mot bakgrunden av den ovilja som rikets äldsta och mest betydande ätter erforo inför Dalins senare utnämning till hovkansler. Fersen skriver (Hist. skr., III: 10): »Modern och guvernören, sättande altid qvickhet i rang med de högsta menskliga egenskaper, utsedde herr Dalin, Sveriges historiograf, till prinsens lärare. Denne ganska medelmåttige man, men namnkunnig såsom poet i Sverige, hade geni för rim och nog inbillningskraft för att gifva ny omklädnad åt idéer, plundrade från främmande författare, mindre kända uti ett land, hvarest man läser litet. Han hade ingen vetenskaplig underbyggnad, liten moralitet och ingen verldsvana [— — —].»

[9] Se t. ex. Levertin, J. Wellander, s. 66, med den skillnad som eventuellt kan betingas av att Wellander var informator i ett hus på landsbygden.

[1] Se Svenskt biografiskt lexikon, IX: 794.

Därför är det lämpligt att i tabellform noggrant bokföra veckodagars och dagstimmars bokliga innehåll, att planlägga ett rationellt förhörs- och repetitionssystem o. s. v. Vad man f. ö. lägger märke till är bl. a. att Dal rekommenderar studium av »månadtliga eller åhrliga tidningar / journaler, ephemerides och acta eruditorum från alla orter; i anledning hwar af de bästa böcker utses och inköpas». Härvid fordras dock »ett discret förstånd och noga achtsamhet för confusion». Som det bästa botemedlet häremot anbefaller författaren att interfoliera handböckerna och där »på sina tilbörliga ställen / inskrifwa andra Scribenters meningar och betrachtelser med reflexion af hwad ordsak somlige differera, samt huruwida de stå / at förenas eller icke». För det svenska språket finns — konstaterar Dal — »ingen fastställd ortographie eller fulkomligen utarbetad puritet, ehuru en ock annan giordt sin flijt der til». För undervisningen i svenska rekommenderar Dal att »jemte recessernes läsande, wänja sig wid at korteligen deras innehåll extrahera», detta för att vänja den unge herren vid de »sollenne formularierne». Studium anbefalles av de förnämsta europeiska språken, »hwilka ock näppeligen tåla längre heta vulgares, sedan wetenskaperne i dem blifwit så ymnigt beskrifne / som för ögonen finnes». F. ö. skall naturligtvis studeras latin men efter praktiska metoder — Dal är författare till den första svenska »mojan», en översättning av Cornelius Nepos! — filosofi, metafysik och etik, logik, fysik, matematik och geografi, politik och historia, juridik och ekonomi och naturligtvis dessutom teologi. I alla dessa ämnen föreslår Dal lämpliga läroböcker, ofta av svenska författare.

En mera direkt upplysning om sina pedagogiska *idéer* vid denna tid ger ju Dalin själv i Then swänska Argus.[2] Omöjligt är ju ej heller att han, ung och entusiastisk, försöker att i möjligaste mån tillämpa dem på sin första elev, även om de — som Lamm visat — i stor utsträckning icke ursprungligen äro hans egna. De ha ju emellertid — i varje fall sådana de framläggas i Argusarken — så ingående behandlats av Lamm[3], att en ytterligare analys i de flesta fall synes överflödig. Endast på ett par punkter skola därför Dalins tankar om uppfostran här antydas.

Sin höga uppskattning av historien som fruktbart undervisningsämne har han tydligen lyckats överföra på sin unge elev. Hans Gustaf hade ju härvidlag ärftligt påbrå, men säkerligen har Dalins historieundervisning varit utomordentligt väl ägnad att aktualisera detta. Historien

[2] Vitterhetssamfundets upplaga, I, nr 5 och II, nr 3—5.
[3] A. a. s. 11 f., 157 f., 185 ff.

är, skriver Dalin, »för Ynglingen ett härligt Fält, at löpa uti: Der kan han förlusta sig med åskådandet af Riken, Folk och Städer, betrakta deras ändringar, seder och belägenheter, fatta kärlek för berömmeliga Menniskiors Gerningar, dem han ställer til sina Speglar, och fatta leda för de elackas».[4] Att Hans Gustaf med nöje och behållning vandrat vid Dalins sida över historiens fält, visar han ej blott i sin »historiska» roman — vars verkliga historicitet dock som vi skola se för visso lämnar en del övrigt att önska — utan kanske framför allt i diverse historiska översikter och detaljanteckningar i sin anteckningsbok. Vid ett tillfälle gör han en snabbskiss över den svenska historiska vetenskapens utveckling[5], avslutad med en liten honnör åt sin forne lärare i ämnet: »Widskieppelser och munkegrähl hölgde ett egennyttigt mörker, öfwer alt hwad menniskian gafs tilfälle at tänka til kundskaps ärnående i det historiska ämnet»; utvecklingen gick emellertid sakta men säkert framåt, och Dalin och Lagerbring ha numera »mäst uplyst wår Historia». Reflexionerna visa emellertid i fortsättningen en högst modern relativism i uppfattningen, som på ett mycket upplyst men föga upplysningsmässigt sätt behandlar inte bara Dalins utan hela upplysningens absoluta betydelse: 100 eller 200 år framåt i tiden »torde andra Historie skrifware upkomma, hwilka då plöja med desse sednares (i. e. Dalins och Lagerbrings) oxar, likasom dessa gjort med de äldres och med lijka skiähl och myndighet criticera dem, som de criticerat de förra. Ju äldre werlden står, ju uplystare tror hon sig wara», men vem vågar svära på att under de 4 000 förhistoriska år som Rålamb räknar med, det ej funnits upplystare människor än 1700-talets! Ingen bör sättas tro till, om han ej kan visa varifrån han tagit sin kunskap . . . De sista reflexionerna visa prov på ett moget historiskt betraktelsesätt och en självkritisk besinning, som man förvisso icke finner i alla dylika uttalanden från upplysningens representanter. Det är väl inte troligt att Dalin själv skulle reservationslöst ha velat underskriva ett fullt så modernt betraktelsesätt.

Dalin rekommenderar som läsning för ungdomen även »förnöijeliga Böcker, förnuftiga Comoedier, sunda Romaner &c». Redan medgivandet att en roman kunde vara »sund», ja rent av nyttig för läsaren t. o. m. vid unga år, var för tiden med dess allmänt ytterst låga uppskattning

[4] Argus, II: 38 f.

[5] Denna skiss utgör inledning till de nämnda »Annectodes de Famillie», som Rålamb enl. egen uppgift nedskrev 1738. Av innehållet framgår ju dock att inledningen är av senare datum, troligen tillkommen då anekdoterna infördes i anteckningsboken (blad 162).

av denna konstform (jfr nedan s. 101 ff.) en ganska avancerad uppfattning, som i samband med en blivande romanförfattares uppfostran kan vara förtjänt att noteras. Det synes f. ö. som om Dalin låtit sin första lärjunge som språkövning översätta en hel roman — Mademoiselle de Lussans Histoire de la comtesse de Gondez — från franska språket, i varje fall har han försett översättningen med sin mer eller mindre skämtsamt menade påskrift »imprimatur» (jfr nedan s. 263 f.). I sina »Tankar om Fruentimmers Uppfostran Af ett Ungt Fruentimmers Gouverneur i pennan författat, af: O. Dahlin»[6], rekommenderar författaren även läsning av franska romaner, eftersom dessa »giöra en stor dehl af Nya Historien», äro överallt »upfyllta med artiga intriguer, som lära dem att finna sig i alla tillfällen, och komma dem till nytta med tiden», och dessutom bibringa de unga damerna det fransyska ordförråd, som är oundgängligt att i dagligt tal behärska! Mutatis mutandis vore väl detta tillämpligt även på den manliga ungdomens uppfostran.

I vad mån Dalins ju i Argus ganska avancerade tankar om uppfostran i religionen tillätos komma till uttryck i praktiken och satte förblivande spår, låter sig icke utan vidare avgöra. Vittnesbörden från elevens senare författarskap äro i detta avseende ytterst motsägande, och även om så ej varit fallet, hade ju Dalins roll likväl varit svår att bestämma. Att denne själv redan under informatorstidens första skede varit mottaglig för och själv producerat sig i antiklerikal anda, har fastslagits av Lamm, som tillerkänner honom det omtvistade författarskapet till Satire öfver elaka Prester, 1729.[7] Lamm hävdar även övertygande, att den allmänna religiösa uppfattning Dalin senare visar, redan på 1730-talet finnes uttalad i hans diktning, den världsåskådning alltså, som väl närmast kan karakteriseras såsom en variant av den under 1700-talet gängse filosofiskt motiverade optimismen, av Lamm kallad »ett förnuftets evangelium». Om man även med Lamm antar, att det knappast ligger några »djupare själsstrider bakom denna lugna och belåtna livssyn», framstår det nog som den sannolikare eventualiteten, att Dalin knappast heller erfarit något behov av att till sin unge elev vidarebefordra just de mera avancerade ingredienserna i sin egen världsbild — sin plan att i pedagogiskt syfte låta ungdomen tills vidare »wara Kättare på några hundra wis», övergav han ju, som Lamm framhåller, mycket snart. Hans Gustafs egna uttalanden tyda ju inga-

[6] UUB: N 102.
[7] Lamm, a. a. s. 128 f.

lunda på att han i Dalin sett någon utpräglad fritänkare, snarare då den alltid välbalanserade, av lyckans skiftningar stoiskt oberörde levnadskonstnären, och fadern-uppdragsgivarens egen ovan dokumenterade religiositet skulle väl också ha lagt hinder i vägen för en antireligiös propaganda i hemmet. I Dalins Witterhets-Arbeten finner man visserligen ett »Bref til de Högsjö-Boar» i klart bibelparodierande stil och daterat år 1737.[8] Brevet är avsänt från Halmstad, dit Dalin följt Hans Gustafs far, då nyutnämnd landshövding i Halland, och riktat till dennes väl på Högsjö kvarlämnade familj, men därav behöver ju ej slutas att brevet lästes av familjens yngre medlemmar, kanske ej ens att det överhuvud lämnat skrivbordslådan.

Däremot vill man gärna antaga, att Dalin spelat någon roll för den ganska långt gående religiösa *tolerans*, som på flera ställen kommer till tals i lärjungens roman och — vid denna senare tidpunkt i varje fall — för denne tydligen är något av en hjärtesak.[9] Att Dalin själv bl. a. i Argus fördömer »kitslan, Ord-Trätor och Bitterheter i Himla-Läran» och vill ge var och en församlingens medlem frihet att i sitt eget hjärta »giöra hwad anstalt han will»[1], är ju bekant, och sannolikt är väl, att han som pedagog gärna velat på denna punkt påverka sin elev. Dock mera härom i samband med dennes egen produktion.

Överhuvudtaget torde man väl kunna utgå från, att även om de pedagogiska idéer, som Dalin förkunnar framförallt i Argus, icke äro i detalj personligt tillägnade — och naturligtvis än mindre voro det, då han som 19-åring debuterade som informator — och även om han i mycket varit rätt bunden av konventioner och hänsyn av olika slag, han likväl meddelat sin första elev en för tiden rätt frigjord och modern uppfostran. Det är som Lamm påpekar tydligt, att den undervisning Dalin själv åtnjutit av Anders Rydelius, ingalunda varit ägnad att göra honom till en lärd pedant[2], och som framgår av hans uttalanden i ämnet har han själv varit livligt intresserad av samtidens modernaste pedagogiska idéer. Denna moderna syn på uppfostrarens mål och medel gör det kanske också lättare att förstå den varma vänskap, med vilken hans lärjunge kom att omfatta sin informator, en art av vänskap som varit svårare att förknippa med en mera traditionellt patriarkalisk skolmästartyp. Vid betraktelser av den arten får man dock ej glömma, att åldersskillnaden mellan lärare och elev var ovanligt ringa.

[8] Dalin WA, IV: 71.
[9] Se vidare nedan s. 245 ff. och s. 329f.
[1] Se framförallt Argus II, nr 30, varifrån även det citerade hämtats.
[2] Lamm, a. a. s. 101 f.

Från dessa Hans Gustafs första stockholmsår finns föga att anteckna, som i betydelse för hans andliga utveckling förtjänar att jämföras med hans förhållande till Dalin.

Umgängeskretsen av unga adelsmän torde vara tillfyllest angiven av dem som tidigare skildrat Dalins första tid i Stockholm. Så är även fallet med den ungdomskrets av Awazu och Wallasis, som kallade sig själv »Lijf-Squadronen»[3], och där Dalin var fältsekreterare och självfallet spiritus rector, och Hans Gustaf fältskär och med största sannolikhet en andraplansfigur. Den ganska ringa vikt Dalin fäste vid sin uppgift som denna ungdomliga sammanslutnings själ, synes framgå av den obetydliga möda han nedlagt på t. ex. personalierna i ordensrullan, som väl annars kunnat lysa av ett något livligare snille. Warburg har anfört ett par av de bättre, att ytterligare exemplifiera synes onödigt. Den personliga bekantskapen med de presenterade kan ju ha gjort roligheterna njutbarare.[4] I Livskvadronen träffade Hans Gustaf utom sin släkting Claes Gustaf, medlemmar av familjerna Fersen, Taube och Bonde, Ekeblad, Horn, Ribbing, Falkenberg, Ridderschantz, Montgomery, Psilander, Broman, Lilliehöök, Mörner, Leijon, Spens, Törnflycht, Posse, Koskull, Sinclaire, Cedercreutz, Meijerhielm, Wagenfelt m. fl.

I betrachtande af så mycket wackert folck — heter det i reglementet 1739[5] — som man nuförtiden seer i en Lijf-Squadron, hwars like intet warit sedan Metusalems tid och den gyllene åldern, kan Chefen[6] intet annat, än wara omtänkt om hwars och ens lycka, heder och bijbehållande i framtijden och alla ödets ändringar. Fördenskull will han hafwa alla, både öfwer- och under-officerare i allmänhet förmante till att beflita sig om ett hurtigt och ordenteligit lefwerne, som äfwenså skiljer dem från större dehlen af Menniskiorne, som menniskior äro skilde från diuren på markene och foglarne i luften.

Till den ändan stadgar reglementet förbud för rökning och supning och straff för svärjande och osanning, samt anbefaller alla slag av adliga

[3] Se framförallt Warburg, a. a. s. 196 ff., och Kuylenstierna, Svensk rokoko, s. 116 ff. En fullständig rulla över sällskapet finns i rålambska handskriftssaml. Dess presentation av Hans Gustaf Rålamb är ovan citerad s. 35.

[4] Av intresse såsom ett ungdomsporträtt av en senare berömd man är även den nog ganska träffande presentationen av Axel von Fersen: [— — —] »har sådan Phlegme, att när Keijserlige Generalen Wallenstein slog honom med Kortleken i synen, så fordrade han intet revange förr än andra dagen [— — —] Kan stå mycket rak, och äfwen buga diupt när han will.» — Även i ett »Siukförslag wid Lifsquadron för April månad 1737» finns en liten notis om Hans Gustaf Rålamb, dock utan intresse. (LUB: De la gardieska saml., Cod. XII: 22.)

[5] KB: Rulla öfwer Lijf-Squadronen 1737.

[6] Som chef stod till namnet Hedvig Taubes yngre syster Catharina Charlotta Taube, senare en berömd kvinna, vid ordens stiftande endast 14 år gammal.

övningar, även såpass perifera som fysionomikonst, poesi, teckning och musik. Lägger man härtill det starka intresse för fäderneslandets historia och ärofulla minnen, som Dalin även genom själva ordensformerna sökte att bibringa dess unga medlemmar, kan det väl icke förnekas, att orden trots sin korta tillvaro kan ha spelat en icke betydelselös roll vid dessa adelsungdomars uppfostran.

Lamm antar, att Dalins förebild för den senare kalottorden, Le régiment de la Calotte i Paris, tjänat honom som mönster redan för Livskvadronen.[7] Någon satir mot prästerskapet anser sig Lamm ej ha kunnat finna i den franska ordens skrifter, i varje fall ej i de av dem, som år 1725 utkommo i tryck. Så är väl ej heller fallet med Livskvadronen, om man ej vill fästa sig vid den lilla biton av respektlöshet gentemot vissa andliga värden, som kanske vidlåder Dalins »Psalm för Klåckaren wid Lijf Squadron»[8], avsedd att sjungas såsom »En riker man wäldiger han . .»[9] Vi citera en strof:

> När han (i. e. Livskvadronen) på tåg i öknen låg,
> så rägnade pasteijer
> och steek och kål och stufwad åhl
> som Sancte Ludwig säijer.

Man kan notera att den senare kalottiska figuren Mathanasius är med redan nu. Under den i Kungliga biblioteket befintliga avskriften av »psalmen» står nämligen pränta: »Admirable, Extraordinaire, magnifique, superbe och somptueuse Poësie: approberad af den lärde Doctor Mathanasius.»

När Hans Gustaf var 15 år gammal, ansåg hans far att han borde välja »något Wisst vitae genus»[1], och samma år 1731 undergick han kansliexamen i närvaro av Arvid Horn, Gustaf Bonde, hovkanslern von Kochen m. fl. Han approberades skicklig att bli antagen, skulle genast börja skriva sitt pensum av registratur och sedan tjänstgöra i presidentskontoret. Emellertid råkade dåvarande direktören för fortifikationen Axel Löwen, som vid den tiden nästan dagligen umgicks i den rålambska familjen, få se några geometriska arbeten, som Hans Gustaf för sitt eget nöjes skull utfört. Löwen frågade nu om inte den

[7] Lamm, a. a. s. 420.
[8] KB: Rulla öfwer Lijf-Squadronen 1737.
[9] »Een rikir man ok wellogher han», Ericus Olais kända parabelpsalm, behandlade liknelsen om »den stora nattwarden» eller »de obotfärdigas förhinder» (Luk. 14 kap.) och ingick ännu i 1695 års psalmbok såsom nr 205. Se Liedgren, Svensk psalm och andlig visa, s. 12, 42 ff. och 90.
[1] Anteckningsboken: memoarerna, blad 142.

unge tecknaren kände någon böjelse för den militära banan. Hans Gustaf, vars håg snarare låg åt det hållet, men som åtlytt sin fars önskan, att han skulle ägna sig åt kansliet, antogs nu som volontär vid fortifikationen, där han arbetade under general Löwens eget överinseende.

Registraturskrivandet hos Arvid Horn hann alltså — i varje fall enligt hans egna uppgifter — aldrig taga sin början, och det framgår av hans egna ord härom, att han kände detta som en lättnad. I två år tjänstgjorde han som underofficer, det tredje lät general Löwen honom göra adjutantstjänst och år 1734 antogs han enligt sina egna anteckningar som konduktör med lön.[2] I Munthes Kungl. Fortifikationens historia upptages emellertid Hans Gustaf Rålamb bland dem som år 1735 blevo konduktörer och tilldelades Skånska brigaden.[3] I betraktande av att Rålamb nedskrev sina memoarer 30 år senare och då ofta tog miste om dateringarna, får man väl stryka hans egen tidsuppgift. I en förteckning över fortifikationsstaten i Sverige den 20 mars 1739 nämnes Rålamb ännu som konduktör vid Skånska brigaden med 250 daler silvermynt i lön.[4] Då hade som en följd av hattpolitikens genombrott stora förändringar inträtt inom fortifikationsväsendets högsta ledning. Bl. a. var Rålambs högste chef och gynnare, Axel Löwen, kallad att ingå i den nya regeringen och hade som fortifikationsdirektör ersatts av Lorens Kristoffer Stobée[5], vilken dock redan 1741 efterträddes av generalmajor Gabriel Cronstedt. Åren 1735—37 ambulerade Hans Gustaf mellan fästningarna Vaxholm, Landskrona, Kristianstad, Malmö, Bohus och Göteborg. Vintrarna tillbragte han med nådigt tillstånd i sin fars hus på Kungsholmen, varvid han ej försummade den lyckan att få bevista det kungliga hovet och de förnämsta husen i Stockholm i sin fars sällskap.

År 1737 utnämndes Hans Gustafs fader till landshövding över Hallands län, och sonen sökte då förflyttning till någon garnison inom länet men blev i stället placerad vid fortifikationskontoret i Stockholm. Vid 1738 års riksdag brukades han enligt egna uppgifter i de hemligaste planer och ritningar i defensionsdeputationen, samt fick i uppdrag att föra protokollet i deputationen, då dessa föredrogos, »til tystnadens bätre bewarande». Får man tro honom själv, tycks han ju ha förvärvat sina

[2] Om titeln konduktör se Munthe, Kungl. Fortifikationens historia, VI: 2: 4.
[3] A. a. IV: 1: 86.
[4] Munthe, a. a. VI: 1: 91.
[5] Redan 1737—39 hade emellertid Stobée fungerat som direktör under Löwens frånvaro ur landet. Jfr Munthe, a. a. IV: 2: 24.

förmäns förtroende. Åren 1739—40 följer så hans utländska resa, varom mera nedan, under vilken han dock fortsätter att odla sina fortifikatoriska intressen, framförallt genom att samla ritningar över fästningarna i Flandern, vilka han även sände hem till fortifikationskontoret. Den nye direktören Stobée, som ej kände Rålamb personligen, tycks emellertid ha nonchalerat dennes ansträngningar, och han fann dagligen i avisorna dem avancera förbi sig, som varit hans underofficerare, fast de enligt hans mening varken voro av namn eller härkomst och aldrig varit utanför Sveriges gränser. Detta »degouterade» honom så, att han ej vidare sände några ritningar till kontoret, utan dem han sedan samlade i Paris, »dans la salle de modèle i Louvren», skickade han sedan jämte andra tillhörigheter sjövägen till Halmstad, »hwilka under wägen af en stark siögång blefwo aldeles förskiämde [— — —] något som nog förtröt mig i anseende til mitt giorda arbete».[6] Förtrytelsen må ha varit aldrig så välmotiverad, det är dock svårt att redan här inte förnimma en svag ton av kverulans, som man senare tycker sig höra tydligare i hans egen redogörelse för sina fortsatta öden.

Efter återkomsten till Sverige började nästan omedelbart Rålambs hovtjänstgöring, men ännu kvarstod han ett par år i fortifikationens rullor, 1743 med anteckningen: »giör tiänst wid Kongl. håfvet».[7] Detta år utnämndes han officiellt till kammarherre, och året därpå den 24 juli blev han beviljad avsked från sin befattning som konduktör.

De få åren vid fortifikationen blevo Rålambs enda sejour på den militära banan. Särskilt lysande hann den ju inte bli och ännu mindre särskilt martialisk. Sannolikt är kanske att hans till en början goda framsteg mer eller mindre sammanhängde med de personliga relationerna till chefen, baron Löwen. Besvikelserna börja ju i och med att denne frånträder högsta befälet, vilket också Rålamb själv konstaterar. Vilka möjligheter han haft att avancera inom armén, om han fasthållit vid det militära yrket, undandrar sig naturligtvis ett exaktare bedömande, men någon krigarnatur i mera karolinsk mening var han sannolikt inte. Från och med återkomsten från den utrikes resan 1740 gör han intet vidare försök, utan ägnar sig helt åt hovtjänsten.

I slutet av år 1738 reste Hans Gustaf i sällskap med Dalin enligt sina egna anteckningar utomlands. Sigrid Leijonhufvud har i sin uppsats om Rålamb, där hon avtrycker större delen av dennes memoarer, ob-

[6] Anteckningsboken: memoarerna, blad 144.
[7] Munthe, a. a. IV: 1: 102.

serverat, att denna tidsuppgift är felaktig och anger avresedatum till 18/29 juni 1739.[8] Detta datum — anfört även av Warburg[9] — är hämtat från Dalins Anmärkningar för mig sielf på min resa[1] och alltså av en helt annan tillförlitlighet än Rålambs 30 år senare ur minnet gjorda anteckningar. Det stämmer också väl överens med det faktum att Dalins memorial till Awazu och Wallasis före avfärden är daterat den 9 maj och att man av hans hand har en födelsedagsdikt skriven den 5 juni 1739[2], men från den 1 juli ett från Köpenhamn skrivet versbrev, avtryckt av Warburg.[3]

Dalin erhöll vid avresan av Claes Rålamb 12 000 daler kopparmynt till resekostnaderna[4], tydligen icke avsedda även för sonens räkning, och Hans Gustaf fick — bortsett från mera substantiella värden — av sin drottning några vänliga och manande ord med på vägen, bl. a.: »När I kommer til Frankrike, så kom alltid ihåg att I är swensk.» Det var den gamla drottning Ulrika som talade!

Ungefär samtidigt skulle Hans Gustafs kusin Gabriel Falkenberg och den unge greve Axel von Fersen starta sin bildningsodyssé på kontinenten, och man kom överens om att träffas i Hamburg.

Dalins och Rålambs resa var avsedd att föra dem till Danmark, Holland, Tyskland och Frankrike, men troligen även till England och kanske till Italien. I sitt redan nämnda memorial till awazubröderna skriver Dalin:

> Påven med sin helga kyss
> Lär nu ta mig för en sloker:
> Ängland för en Fransker toker,
> Och Fransosen för en Ryss.

Tydligare framträder tankarna på en mera omfattande resa i ett »Underdånödmiukt memorial», som Dalin i sin egenskap av fältsekreterare i Livskvadronen den 24 april 1739 riktar till sin chef.[5] Han an-

---

[8] Leijonhufvud, a. a. s. 169. — Icke heller detta datum stämmer alldeles överens med ett brev från Ulla Sparre till Tessin av 4.5. 1739 (Ericsberg; Avskrift i Sigrid Leijonhufvuds samlingar, RA, vol. 4), som nämner att Dalin varit på avskedsvisit. Han skulle resa två dagar senare, »et nous a flatté de l'esperance de le voir en france».

[9] Warburg, a. a. s. 261.

[1] UUB: X 241.

[2] WA IV: 121.

[3] A. a. s. 262 not 2.

[4] Anteckningsboken, blad 143. Enligt Liliestråles skildring av »Dalins lifslopp» (Vitterhetsakad. handlingar III, 1780) var det i stället »den ädelmodige Directeuren af Ostindiska Compagniet, Claes Grill», som försträckte Dalin medel till resan. L:s uppgifter om resan äro dock f. ö. icke vederhäftiga.

[5] LUB: De la gardieska saml., Cod. XII: 22.

håller där om dennas permission »at på 18 eller 20 månader få fara omkring en del af werlden och bese dess galenskaper». Han skall härigenom bli bättre skickad att fullborda de stora verk som han har för händer till Livskvadronens heder, och detta framförallt genom att studera livskvadronerna i Danmark, Holland, *England*, Frankrike, *Italien* och Tyskland. Om förmågan icke skulle motsvara viljan, och han vid återkomsten skulle befinnas vara en petit-maître i stället för en människa, så hoppas han att »sådant må i nåder bli til det bästa uttydt, som en mycket gängse sak». Farhågan är ungefär densamma som drottningens! Känt är ju att ett sådant resultat icke var ovanligt.

Som redan Warburg visat, är det dock otänkbart att de båda resenärerna kunna ha medhunnit ett om än aldrig så kort besök i England.[6] Dalins reseanteckningar sluta redan i Bremen den 23 juli[7], men inte heller Rålambs, som dock skildra hela resan, tala om någon sejour i England. Då det är svårt att finna någon anledning, varför han i sina privata anteckningar skulle ha förtigit ett besök där, måste man alltså antaga, att Liliestråle och Bergklint misstagit sig, då de göra gällande, att ett sådant ingick i resan.[8] Av ett brev från hovstallmästaren G. W. Roth, som åtföljde Tessin till Paris 1739, till J. G. Sack, synes dock framgå, att Dalin haft planer på att i mars 1740 resa över till England med Rålamb.[9] Hade man vid resans anträdande några planer på ett besök även i Italien, så ha de tydligen även måst skrinläggas.

Resan finns ur Dalins synpunkt skildrad av Warburg[1], och med utnyttjande av Rålambs reseanteckningar ur dennes synpunkt av Sigrid Leijonhufvud.[2] Då emellertid resan är Rålambs enda direkta kontakt med de miljöer och människor, som hans senare romandiktning rör sig med, har jag trots detta icke ansett det möjligt att här helt avstå från en summarisk resebeskrivning. Huvudkällan blir naturligtvis Rålambs egna anteckningar, låt vara att de äro gjorda långt senare. Som komplement hänvisar jag till Warburgs utförliga skildring.

---

[6] A. a. s. 268.

[7] Liliestråles minnestal över Dalin i Vitterhetsakademien 1780 (Vitterhetsakad. handlingar III, 1780) uppger, att då denne märkte den »sinnesjäsning» som var rådande mot honom efter 1756, brände han åtskilliga papper, bl. a. sin resejournal. Samma uppgift har Stråles »Utkast till en biografi öfver Olof von Dalin» (Handskr. KB).

[8] Bergklint i Åminnelse-Tal Hålne i Konung Adolph Friedrichs Loge Den 27 Februarii År 1764, s. 54. Bergklint är fel underrättad även ifråga om datum för avresan från Sverige, som han sätter till 1738.

[9] Leijonhufvud, a. a. s. 235.

[1] A. a. s. 261 ff.

[2] A. a. s. 169 ff.

I juni 1739 anträddes som sagt färden och gick över sundet från Hälsingborg till Helsingör. Den unge konduktören hade här tillfälle att studera Kronborgs slott, och de svenska resenärerna träffade greve Eric Sparre och fingo via honom sin första kontakt med de storpolitiska europeiska sammanhangen. Han var nämligen utsänd från Karlskrona för att ta emot den franska eskader, som — för att citera Dalin — »under Marquis d'Antins anförande war skickad til at wisa wederbörande makter sin Konungs wälwillja och wälde äfwen i Norden och Östersiön». Med Sparre roade de sig »halfwa natten», varpå denne reste tillbaka till Hälsingborg och den franske markisen hissade segel för att fortsätta resan till Stockholm.

Färden gick så vidare till Köpenhamn den 30 juni, där de enligt Rålamb blevo presenterade vid hovet. Vistelsen där upptog endast 4 dagar. Den är utförligt kommenterad av Dalin, men i Rålambs anteckningar har den icke föranlett några reflexioner. Sedan han besett allt »hwad märckwärdigt war» (blad 143), skyndade han till Kiel, under vägen studerande en del befästningsverk. Dalin besökte här »Etats Rådet Triewald [— — —] en mäkta förståndig och artig man, wärd en större lycka». Rålamb säger sig däremot ha besökt hertig Karl Fredrik, som då var sjuk och sängliggande, men ytterst nådigt lät utbetala till Hans Gustaf 6 års innestående lön. Då emellertid enligt Dalins dateringar ankomsten till Kiel skedde först den 9 juli och hertig Karl Fredrik av Holstein-Gottorp efter en dyster ålderdom avsomnade i Kiel fjärran från målet för sina stora planer redan den 18 juni, måste här ett egendomligt minnesfel föreligga från Rålambs sida, såvida inte Dalins resedata genomgående äro felaktiga. Dalin uppger emellertid fullt riktigt, att Karl Fredrik dött den 18 juni. Rålamb träffade i Kiel även den blivande konung Adolf Fredriks bror, hertig August, vars höga bekantskap han anser att han sedan flera gånger hade nytta av. Kanske var det denne som utbetalade den innestående lönen? Adolf Fredrik själv, »administratorn», var enligt Dalins notis då borta i sitt biskopsstift Eutin. Rålamb såg även »lille hertigen», som sedan blev kejsare i Ryssland »och hade en så kort regering». Detta möte föranleder från Rålambs sida f. ö. inga reflexioner. Så mycket mera imponerad är i stället Dalin av den 12-årige Karl Peter Ulrik, detta trots att han, när han nedskrev sina anteckningar, inte visste att 12-åringen skulle bli alla ryssars självhärskare.

Från Kiel gick resan vidare till Hamburg, dit man anlände den 12 juli. Här träffade man enligt avtal samman med Gabriel Falkenberg

och Axel von Fersen, som rest över Stralsund. Dalin fyller i den fria staden Hamburg åter sina lungor med »frihets-luften, som jag saknat under danska souverainiteten. detta kom bättre öfwerens med en Swensk.» Rålamb gör i stället sin uppvaktning hos Adolf Fredriks fru moder, änkehertiginnan av Holstein och biskopinnan av Eutin, vars hus även tycks ha motsvarat Dalins krav på frihetsluft, att döma av att han umgicks där »rätt ofta på så kort tid». I husets yngre dotter, prinsessan av Zerbst, som med sin 12-åriga dotter, den blivande kejsarinnan av Ryssland, gästade sin mors hem, fann Dalin en fulländad skönhet: »Hon har i sitt ansikte alla de förmåner, som Romanskrifware tillägga sina hiältinnor, och hennes hiärta, wett och sinne komma öfwerens med hennes physionomie: höflighet, förstånd och qwickhet i hwart ord. det war omöijeligt at se eller höra henne, utan til at wörda henne: stundom afwundade jag hennes ständiga sällskap sin lycka.» Hon visade dem också »mycken grace», och här kunde alltså den blivande romanförfattaren studera en högättad romanhjältinna i naturlig storlek. I Hamburg fick han också för första gången tillfälle att se god kontinental teater[3], men f. ö. fann åtminstone Dalin bortsett från hertiginnans hus inte staden särskilt angenäm utan »blott för handelsmän».

Den 23 juli lämna Dalin och Rålamb — nu i sällskap med Fersen och Falkenberg — Hamburg och resa över Crantz, Buxtehude och Kloster-Zeven, som fordom tillhört Rålambs förfader på mödernet, fältmarskalken greve Robert Douglas, genom Ottersberg till Bremen. Här avbryter Dalin sina fortlöpande anteckningar, och vi äro för resans fortsättning, utom till hans resebrev på vers och prosa[4], hänvisade till Rålambs avsevärt magrare notiser.

Från Bremen går resan genom Westfalen in i Holland. Vistelsen i detta land blev relativt långvarig. Den 7 september uppger Dalin i brev från Haag[5], att han varit i Holland i sex veckor. Rålamb noterar att de uppehöllo sig i Leyden »några weckor», men tillbragte varje lördag—söndag i Haag. Under vistelsen i Leyden inföll Dalins av Celsius måhända överskattade gästspel vid en medicine doktorsdisputation, om vilken hans biografer ha något skiljaktiga meningar.[6] Hans Gustaf Rålamb ägande sin tid åt mera mondäna förströelser och gjorde i Ley-

[3] Warburg, a. a. s. 265.

[4] Ett brev till grevinnan Piper från Haag 7/9 (WA IV: 123), ett från Brüssel till samma adressat 25/9 (WA IV: 125) och ett d:o från Paris 9/10 (WA IV: 127); ett brev till Beata Douglas från Paris 26/3 1740 (WA IV: 129) och ett brev till Estenberg från Paris (se Warburg, a. a. s. 276).

[5] WA IV: 123.

[6] Jfr Warburg, a. a. s. 267.

den bekantskap med prinsarna av Zweibrücken, vilka bjödo honom med på en tre månaders resa runt hela Holland, vilken han annars ej ansett sig ha råd till. Tidsuppgiften förefaller icke obetydligt överdriven, då man inte gärna kan ha kommit till Leyden förrän omkring den 1 augusti och Dalin redan den 23 september daterar ett brev från Brüssel. Huruvida Dalin deltog i rundresan, framgår ej vare sig av dennes eller Rålambs anteckningar. Sannolikare förefaller att han under tiden ägnade sig åt Leydens bibliotek.

De nämnda prinsarna av Zweibrücken hette Christian och Friedrich Michael och voro söner till den år 1735 avlidne hertig Christian III av Zweibrücken. Bägge voro något yngre än Hans Gustaf — Christian var född 1722 och Friedrich Michael 1724. De voro nära befryndade med den svenska drottningen, Christian skulle ett par år senare tillträda regeringen efter sin far, och de fullbordade nu efter tidens sed sin uppfostran på resande fot — Rålamb skulle senare även dra nytta av bekantskapen med dem i Paris — under ledning av en svensk guvernör, friherre Jakob Albrekt von Lantingshausen.[7] Den unge prins Christian var ur svensk och f. ö. även ur europeisk synpunkt en mycket intressant person i dessa dagar. Han kunde nämligen med en viss rätt anses stå den svenska tronföljden närmare än de flesta andra, tillhörde samma furstehus, som skänkt Sverige dess tre Karlar och skulle genom arv efter Karl XII bära sitt hertigdömes krona. Släktskapen var ytterligt avlägsen, men den existerade.[8] Möjligen var det denna omständighet som gjort, att han fått en svensk guvernör och visade sig i Paris, just då även Tessin som ministre plénipotentiaire befann sig i staden.

Prins Christian lyckades också intressera inte bara Tessin utan även den stormäktige kardinal Fleury för sina planer. Vid sidan härav betydde det kanske mindre, att han även vann Ludvig XV:s bevågenhet. Det bör ju dock ha gjort vistelsen i Fontainebleau behaglig inte bara för honom själv utan även för hans vän Rålamb. Så alldeles långt ifrån var det ju inte heller, att den unge prinsen lyckats förvärva Lovisa Ulrikas hand, och med dessa omständigheter som bakgrund får man måhända se det intresse och det kapital, som prinsarna av Zweibrücken nedlade på de unga svenska ädlingarna i Paris och enligt Rålambs förmenande enkannerligen på honom.

Från Holland gick — sannolikt i september — resan vidare till Brüssel

---

[7] Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin, I: 105 f. Se även Lehman, Vollständige Geschichte des Herzogtums Zweibrücken, s. 491 ff.

[8] Se Lehman, a. a. Genealogisk tabell nr 1.

där de blevo »efter spanska etiquetten» presenterade vid hovet, skriver Rålamb. Dalin ger i ett brev till grevinnan Piper åter uttryck för den brist på »frihetsluft», som han måste finna sig i:

Här är twång alt hwad man andas,
Hof och Kyrkor, som man wet,
Späckas af widskeplighet;
Men man ser rätt löjligt blandas
All den Spanska gravitet
Med den Franska höflighet.[9]

Om Rålamb erfor något liknande, har han i varje fall ej givit något uttryck för det. Sannolikt var han en mindre kritisk resenär än Dalin, i varje fall mindre benägen att bokföra sina eventuella reflexioner över vad han såg. Hans reseanteckningar äro ju dock av långt senare datum. I Brüssel lämnade han sina reskamrater — även Dalin — och besökte i studiesyfte alla Flanderns fästningar med ovan antytt resultat, under det de övriga fortsatte resan direkt till Paris. Den 9 oktober daterar Dalin sitt första resebrev från denna stad.[1] När Rålamb anlände framgår ej av hans reseanteckningar. Hans skildring av sin vistelse i världens huvudstad är också nästan brottsligt torftig. Den lyder som följer:

Mit wistande i Paris war angenähmt. Där woro många Swenska, men iag umgicks ei oftare med dem än hwarje Söndag i Predikan hos wår Minister Baron Fleming. Jag träffade der åter mina förre höga wänner Printsarne af Zweibrücken. Med dem följde iag til Versallies, Fontainbleau och alla ställen, där håfwet wistades och igenom Deras godhet fick iag tillgång til de förnämsta connoissancer så wäl wid håfwet som i Paris. Gref Tessin med dess grefwinna kom ock wintern efter[2] til Paris, at iag näppeligen tror flehra Swenska på en gång warit der tilsammans.

Härpå följer endast några av de ekonomiska betraktelser, som vi sedan skola finna Rålamb så fallen för att i rätt oväntade sammanhang anbringa. Däremot få vi ingenting höra om de intryck världsstaden måste ha gjort på en resande kungsholmsbo, intet som tyder på någon kontakt med Paris' lärda eller vittra värld, inga reflexioner överhuvudtaget. Möjligt är ju att hans fraterniserande med de nämnda prinsarna förde till umgänge med andra kretsar än dem Dalin besökte.[3] Av den

[9] Dalin, WA IV: 126.
[1] Till grevinnan Piper. WA IV: 127.
[2] Rålambs minne bedrar honom här än en gång. Tessin gjorde från Köpenhamn en mycket snabb resa och anlände till Paris redan 29 juli 1739.
[3] Om Dalins parisumgänge se Warburg, a. a. s. 268 ff.

ovan (s. 46) nämnda brevväxlingen mellan Roth och Sack framgår f. ö., att Dalin redan vid mitten av december månad 1739 insjuknat i lunginflammation. Ännu den 8 januari är han livsfarligt sjuk och kan endast med svårighet tala. Först den 5 februari är han bättre igen och planerar nu att nästa månad göra en avstickare till England. Därav blev dock som sagt intet, utan i mars månad skriver han till Estenberg, att han nu återhämtat sig så pass, att han hoppas att efter påskhelgen tillsammans med Rålamb kunna resa hemåt igen genom Strassburg och de »Tyska orterne».[4] I början av maj månad lämna de bägge Paris. Då ju dessutom Rålamb på grund av sina fortifikationsstudier i Flandern anlände till Paris sannolikt ganska mycket senare än Dalin, blir den tid han kan ha tillbragt där i Dalins sällskap ytterligare beskuren. Det är därför icke möjligt att utgående från vad man har sig bekant om Dalins parisvistelse dra några bestämdare slutsatser angående hans lärjunges. Av Rålambs egen knapphändiga relation förefaller det ju som om han snarare ägnat sin tid åt de mondäna kretsarna i Paris än åt de vittra och lärda — i den mån de nu inte sammanföllo. Att hans yttre person och sätt att vara förfinades under parisvistelsen, intygas f. ö. i ett brev från grevinnan Tessin, i vars hem i Paris de svenska resenärerna naturligtvis ofta visade sig. Grevinnan, som ju gjort sig känd som en lika spirituell som elak iakttagare, anmärkte vid de unga svenskarnas första besök om Falkenberg, att han »ser ut just som en stor grov bonddräng» och om Rålamb — knappast mera smickrande — att han påminde henne om »en marskalk på ett borgarbröllop». Hon fann dock att den senare utvecklades till sin fördel under parissejouren, vilket hon ej kunde märka ifråga om Falkenberg.[5] I den mån Rålamb frekventerade det tessinska huset i Faubourg S:t Honoré, bör han ju åtminstone någon gång ha stött samman med de litteraturens och konstens män, som gingo ut och in där. Han bör ha träffat den nu 80-årige författaren till det spirituella månskenssamtalet sur la pluralité des mondes, den ännu spänstige och spirituelle filosofen Fontenelle, eftersökt och omtyckt av alla Paris' mondäna kretsar. Han kan även ha träffat romanförfattaren på modet Marivaux, just sysselsatt med sista delen av La vie de Marianne och mycket uppskattad av grevinnan Ulla Tessin, många andra av dagens storheter och morgondagens att

[4] Warburg, a. a. s. 276.

[5] Ulla Sparre (g. Tessin) till Augusta Törnflycht (g. Wrede-Sparre) den 21 okt. 1739. Börstorps arkiv. Cit. efter Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin, I: 90 f.

förtiga.[6] I vad mån han utnyttjade dessa möjligheter låter sig dock som sagt ej avgöra.

Åtminstone vid ett tillfälle vet man att Rålamb stod vid sin lärares sida under parisvistelsen, nämligen vid den bekanta tvisten mellan denne och Carl Gustaf Cederhjelm i bysättningshäktet Châtelet.[7] I den litterära och filosofiska debatten dem emellan hade Rålamb naturligt nog ingen del. Inte heller tycks han ha deltagit i själva det handgripliga uppträdet. Cederhjelm ansåg emellertid att Rålamb om honom utspritt, att han skulle vara »mycket farlig och särdeles afwundsiuk öfver Hr Dalins fördelar», samt att Cederhjelm aldrig »blefwe en så ärlig karl som han».[8] Rålamb erkände — enligt Cederhjelm — »the 2ne första stycken», men det tredje »påstod han wara tilsatt af ingen ärlig Karl». Cederhjelms åsikt var tydligen, att Rålambs förtal mot honom »wore inblåsit» av Dalin, och han påpekar, att denne »giorde mycket oförswarligen emot Friherren Rålamb at förleda honom at kringbära sådana tal och skrifter, för hwilka utspridaren råkar i samma äfwentyr som upsättaren». Cederhjelms ton gentemot Rålamb är f. ö. utpräglat vänlig och förlåtande, och han säger sig till varje pris vilja undvika, att denne med anledning av affären »nödgas til slagsmål». Efter en dramatisk upptakt till grälet, där Cederhjelm lyckats få Rålamb att uttala, att han ansåge den som förtalat Cederhjelm »för en swinhund», hade denne fått det önskade svaret och de skildes som vänner: »Friherren kysste mig och sade sig skola komma igen dagen efter, hwilket han likwäl icke gjordt.» Kanske hade Rålamb under mellantiden träffat Dalin och kommit att ångra sin flathet. Sannolikt är väl, att dennes inflytande över hans opinionsbildning ännu verkligen var så stark, som Cederhjelm insinuerade.

När Rålamb kom tillbaka till Sverige, blev han av drottningen tillfrågad om han varit närvarande vid den »querelle», som tilldrog sig på Châtelet i Paris. Hon frågade även om han jämte det andra vittnet Berch underskrivit någon berättelse i saken. När Rålamb förnekade detta, lät drottningen skicka efter en sådan berättelse försedd med Berchs och hans egen underskrift. Hon hade emellertid alltid »haft god idée

---

[6] Se t. ex. Leijonhufvud, Omkring Carl Gustaf Tessin, I: 111 ff. Av Warburgs Dalin-biografi (s. 270 f.) framgår att denne sammanträffade med romanförfattaren och Fénelon-lärjungen A.-M. Ramsay, vilken som Hörnström (Anders Odel, s. 234) påpekat, umgicks i det tessinska huset i Paris. Av dennes upplysta tänkesätt kan Rålamb utan tvivel ha haft mycket att lära.

[7] Se Warburg, Essayer, 1918, samt ett flertal handskrivna relationer, t. ex. UUB: X 241, N 1062 m. fl. Jfr även Dalin, WA III: 427—458 och Svenskt biografiskt lexikon VIII: art. Cederhjelm.

[8] Cit. efter UUB: X 241.

om Dalin och soupçonnerat att denna saken ej hängde rätt tillsammans», och lät nu under stor munterhet Rålamb berätta hela tragikomedien. Dalin fick befallning att dagen därpå infinna sig på Karlberg, och Rålamb gladde sig över tillfället att »disculpera en min wän frånwarande».[9]

Under vistelsen i Frankrike besökte Rålamb åtskilliga städer, bl. a. Reims, Orléans, Bordeaux, Lyon, Rouen m. fl. I Lunéville sammanträffade han med kung Stanislaus av Polen med drottning, vilka — säger Rålamb — visade honom mycken nåd med anledning av den bekantskap de gjort med Rålambs far i Polen. Från Lunéville gick färden vidare till Strassburg, där man hade för avsikt att stanna en tid. Rålamb hade emellertid enligt egen uppgift inte varit där mer än tre veckor, förrän han fick befallning att som svensk kavaljer bevista bilägret mellan en engelsk prinsessa och prins Fredrik, kung Fredriks brorson, sedermera Fredrik II av Hessen-Kassel. Av kungen fick han — det glömmer han inte att redogöra för — en anvisning på 200 dukater »til denna depensen» och från sin far ett brev med den kärkomna befallningen att vid detta tillfälle ej spara på guldet, »fast det skulle gå til ett tusende plåthar». Att Rålamb som synes sällan glömmer att belysa den ekonomiska sidan av sina resor, beror kanske på att han, när han år 1765 nedskrev dessa anteckningar, stod på den ekonomiska ruinens brant och för sig själv och kanske sina fordringsägare ville klarlägga, huru legitimt och ofrånkomligt denna beklagliga situation uppstått. En sådan författarens egen avsikt skulle ju också förklara, varför vi på dessa sidor finna så föga om upplevelser av mera andlig art.

Rålamb lämnade alltså Dalin i Strassburg, gjorde en kort lusttur på några dagar in i Schweiz och tog sedan vägen genom Mannheim, Frankfurt och Hessen-Darmstadt till Kassel, där bilägrets solenniteter skulle firas den 28 juni 1740. Från kung Fredrik hade Rålamb redan vid avresan från Sverige fått ett rekommendationsbrev, som hade den verkan, att han ej blott flyttades från sitt kvarter i staden upp på slottet, han fick även ett kompani infanteri vid prins Fredriks regemente. Han hann emellertid aldrig bli föreställd för detta, än mindre utöva något befäl. Omedelbart efter högtidligheterna fick han nämligen kung Fredriks order att vara »presidenten Dankelman följaktig hem till Sverige med 100 dukater resepengar».[1] Han sände då bud efter Dalin,

[9] KB: Anteckningsboken, memoarerna, blad 147.

[1] Dankelmans presidenttitel var hessisk. Om hans roll för kungens förhållande till Hedvig Taube se t. ex. Jacobson, Hedvig Taube, s. 107 ff., och Malmström, Sveriges politiska historia, II: 389. Att Dankelman vid denna tid uppges resa *till* Sverige, förefaller något överraskande.

som från Strassburg skyndade att i Kassel förena sig med sin reskamrat. Vägen togs nu genom Hannover, där konungen av England[2] för tillfället vistades. Eftersom Dankelman hade »någon negotiation wid Engelska håfwet», stannade man en hel månad i Hannover »uthi ständiga plaisirer och nöijen». Från Hannover fortsattes resan till Hamburg, och även här dröjde man enligt Rålambs uppgifter en hel månad, under vilken tid han i Dankelmans sällskap lärde känna åtskilliga av de kringliggande tyska furstehoven. Han reste också på ett par dagar till Kiel, »hwarest hertig Carl Fredrich då war bliwen död» och prins Adolf Fredrik, hans blivande konung hade övertagit styrelsen.[3]

Resan gick så vidare genom Danmark, där Rålamb via Dankelman för andra gången fick lära känna det danska hovet. Under vistelsen i Köpenhamn fick Dankelman order att påskynda resan till Sverige, och senast omkring mitten av augusti månad 1740 beträdde så Dalin och Rålamb efter något mer än ett års frånvaro åter svensk jord.[4]

Rålambs egen relation av sin resa ger som vi sett ett starkt intryck av att han väl utnyttjat möjligheterna att komma i kontakt med Europas hov och mondäna miljöer såväl i Tyskland som Frankrike. Den ger även intrycket att han förstått att uppträda så, att han där förvärvat ett visst medborgarskap, ofta förtroende. Trots att resan aldrig kom att utsträckas även till England, förde den honom till många av det dåvarande Europas intressantaste städer och uppsökte även trakter, som bör ha kunnat tala till ett eventuellt sinne för naturens skönhetsvärden. Att hans reseberättelse trots detta fullständigt saknar alla uttryck för egna reaktioner inför vad han ser av människor och samhällen, natur och konst, får väl till stor del anses bero på att dessa reseanteckningar nedskrevos åtminstone i sin nuvarande form först år 1765, alltså 25 år efter resans avslutande. Vi ha sett att de lida av faktiska misstag åtminstone i detaljer. Lika naturligt är kanske, att de intryck han mottagit av resans upplevelser och de spontana reflexioner, som dessa kunna ha gett upphov till, 25 år senare i så hög grad tillhört det ohjälpligt förflutna, att det icke frestat honom att för sin reseskildring söka dra sig dem till minnes.

---

[2] Georg II (1727—1760).

[3] Jfr ovan s. 47. Karl Fredrik var död redan vid Rålambs första besök i Kiel!

[4] Den 18/8 1740 daterar Dalin nämligen en dikt från Halmstad. Eftersom Rålamb ej gärna kan ha lämnat Kassel före den 1 juli — bilägret ägde rum den 28 juni och han inväntade ju även Dalins ankomst från Strassburg — måste hans uppgifter om en månads vistelse i Hannover och en månads i Hamburg jämte någon tid i Köpenhamn vara betydligt överdrivna.

Omedelbart efter återkomsten till Stockholm blev Rålamb dock utsatt för kravet på en mera konkret och levande skildring av sina upplevelser. Drottningen lät nämligen kalla ut honom till Karlberg och han överlämnade till henne brev från prinsarna och prinsessorna av Kassel, »om hwilka hon giorde mig många frågor, at iag måtte detaillera deras skapnad, deras lefnadsart och humeurer, så godt iag kunde». Även kung Fredrik uttryckte sin belåtenhet med Rålambs uppförande i Kassel och gjorde honom nu som ersättning för det kompani han där gått miste om till kammarherre i Sverige »med 500 Plåtars lön på Casselska Staten», en lön som han fick behålla så länge kungen levde, även sedan han 1743 fått kammarherrelön på kronprinsens stat. Från och med återkomsten till Sverige ägnade han sig också helt åt hovlivet. Från sin konduktörsbefattning fick han som nämnt formellt avsked år 1744.

Efter 14 dagar vid hovet i Karlberg fick Rålamb kungaparets tillstånd att besöka sina föräldrar i Halmstad. Hans uppfostran var i och med den utländska resan definitivt avslutad. Kort efter hemkomsten till Sverige fyllde han 24 år. På vägen till Halmstad reste han igenom Medevi för att träffa några bekanta bland brunnsgästerna, bl. a. sin moster grevinnan Ebba Charlotta Ribbing, Conrad Ribbings maka. I hennes sällskap träffade han för första gången sin blivande hustru, då enligt hans egen uppgift en 16 à 17 års flicka. Får man tro hans egen relation 25 år senare, uppstod tycke i hög grad redan vid första ögonkastet:

Mit hiärta fästade sig då på en gång för altid wid henne, och oansedt alla de avantageuse tilbud af giften mig skiedde i 7 åhrs tid och oansedt alla de hinder mig lades i wägen såwäl af wänner som nähra släktingar blef iag dock beständig i min föresats til dess Gud 7 år efter wälsignade mig med denna kiära makan.

Den unga damens namn var Catharina Magdalena Boij. Hennes mor, Anna Margareta Wetzler, var änka efter assessorn i collegium medicum, medicine doktor Nikolaus Boij, och av allt att döma uppfostrades den faderlösa flickan i familjen Ribbing tillsammans med Rålambs kusin, Beata Catharina Ribbing. Mamsell Boij var född den 8 september 1725 och kan alltså, när Rålamb första gången träffade henne i Medevi, inte ha varit mer än nätt och jämnt 15 år fyllda, icke 16 à 17, som denne själv uppger. Sigrid Leijonhufvud, som sett ett porträtt av henne, finner att hon bör ha varit mycket täck och intagande. Porträttets skälmska leende, »rosorna i det pudrade håret och dräktens ljusa rosa-

färg — allt i denna bild ger ett intryck af rokoko. Men det, som mest fängslar, är den själsgodhet, som genomlyser uttrycket».[5]

Det är nog ganska sannolikt, att det inte bara var Hans Gustaf Rålamb som blev förtjust i den unga damen. Det måste, som även Warburg påpekat, ha varit ganska påfrestande för den ofrälse Olof Dalin att dagligen röra sig bland och för sina talangers skull även uppskattas av en skara unga skönheter ur Stockholms högsta societet, men samtidigt nödgas säga sig, att de alla voro absolut oåtkomliga för den ofrälse bibliotekarien.[6] Hos familjen Ribbing umgicks han ju nästan som en medlem av familjen, och i den unga likaså ofrälse fröken Boijs person kan han ju lätt ha kommit att se ett lysande undantag från den dystra regeln om börden som ett oöverstigligt hinder för ett mera allvarligt menat närmande. I stället har han i sin egen lärjunge fått en övermäktig konkurrent, segrande med bördens rätt och kanske också med ungdomens — Dalin var ju ungefär 17 år äldre än fröken Boij. Kanske skulle man häri kunna finna en förklaring till det onekligen påfallande faktum, att Dalin som ju strödde omkring sig tillfällighetsvers vid alla upptänkliga tillfällen, inte med en bevarad rad uppmärksammade sin egen lärjunges och väns bröllop med fröken Boij 1747.

En av Dalins tillfällighetsdikter i folkvisestil, »Öfwer et fall på Isen wid Fjällskefte, Den 5 Februarii 1743»[7] ger troligen i skämtsam form något för Dalin stundom ganska allvarligt. Den skildrar en vandring på hal is företagen av Stolts Karin (fröken Ribbing), Fru Malin (fröken Boij) och — »efter, med handen i barm, Den härliga färd at beskåda» — en smådräng (Dalin). Stolts Karin anförtror sin välfärd åt Fru Malin, »den lilla ros [— — —] På werldenes Haf en underlig Los / Som altid til hamnen ej rodde». Fru Malin föll och drog i fallet med sig Stolts Karin, ty — som visans omkväde inte tröttnar på att inskärpa — »ingen så stolt här blänker, som intet kan falla». Smådrängen blev då »så het som en brand. / Han kunde åt den leken ej skratta»; han rusar till för att hjälpa, men tumlar själv omkull på isen och finner sig förekommen, ty

---

[5] Leijonhufvud, Ur svenska herrgårdsarkiv, s. 203 f. Porträttet är sannolikt den pastell av Lundberg, som förtecknas i Svenskt porträttarkivs Index II. — En annan uppfattning företräder Ulla Sparre och tydligen även grevinnan Ribbing. Ett brev från den förra till Tessin av 8.8. 1747 påpekar, att fröken Boij lämnade det ribbingska huset »fort disgracieusement», och att grevinnan Ribbing ber alla »intet tahla om den lilla förbannade apteckarflaskan». (Ericsbergsarkivet; excerpter i Sigrid Leijonhufvuds samlingar, RA, vol. 4).

[6] Warburg, a. a. s. 310 f.

[7] WA IV: 201 f.

Et stycke derfrån stod en Riddare röd, (Hans Gustaf Rålamb)
Som intet sig måtte beswära;
Men börja dock hjelpa de fagra ur nöd,
Och gaf sig deraf mycken ära.

Så ser man hur lyckan i werlden är blind;
Den stackars Små-Drängen sig stötte;
Men Riddaren röd, som ej wåga sitt skinn,
Den dagen med löje förnötte;
Men ingen så stolt här blänker, som intet kan falla.

Det skulle förvåna om det inte ligger ganska mycket av mörka stunder och nödtorftigt bemantlad jalousi bakom det omkvädet!

Enligt en anteckning bland de handskrivna dalinpoemen i rålambska samlingen, framdragen av Sigrid Leijonhufvud[8], skulle dessutom den grupp av dikter, som riktar sig till »et Fruntimmer, som wår Auctor kallade sin Hustru», vara skrivna till och om fröken Boij.[9] En av dessa dikter riktar sig dock till »samma Fruntimmer, på Dess Födelse-Dag Den 15 September 1742», och fröken Boij uppges i gängse uppslagsböcker vara född den 8 september. Emellertid finner man samma bemärkelsedag högtidligen beskriven även två år senare och nu med titeln: »På M:lle C. M. B:s Födelse-Dag, Den 15 September 1744».[1] Då initialerna C. M. B. ej stämma in på någon av de unga damerna i Dalins umgänge för övrigt, måste alltså hans »hustru» ha varit identisk med fröken Boij, och hennes födelsedag har tydligen firats den 15 september. Man finner då att hon stått i centrum för Dalins intresse under dessa år 1742—44, och ännu 1746 finner man en födelsedagsdikt till hennes ära, nu dock ganska preciös och opersonlig.[2] Man anar dessutom, att hon döljer sig bakom åtminstone något av herdenamnen i Dalins poésies fugitives[3] från dessa år, och man har svårt att värja sig för intrycket, att beteckningen »min hustru» väl inneburit något av ett skämt, men också något av en hemlig önskan.[4]

Om däremot Hans Gustaf Rålambs egen dikt i ämnet »Giftermåhls

---

[8] A. a. s. 202.
[9] WA IV: 176, 177, 179, 199, 200.
[1] WA IV: 353.
[2] WA IV: 403.
[3] I en av de förut nämnda smådikterna (WA IV: 200) kallar Dalin »sin hustru» Cloris. Om man vågade dra den slutsatsen, att detta namn i ungefär samtidiga dikter alltid betecknat fröken Boij, skulle man i en av hans många dikter med titeln 'Wisa' (IV: 171) finna en direkt kärleksförklaring till henne.
[4] Till henne riktar sig sannolikt även dikten »Öfwer en Fröken, som gärna wille dö» (WA IV: 140). Jfr födelsedagsdikten WA IV: 177, 2:a strofen.

tankar Anno 1743»[5], verkligen är skriven detta år, ställer den hans eget yttrande om sin sjuåriga trogna väntan på den utvalda i en rätt egendomlig belysning:

Nej fri jag lefwa will på giftas aldrig tänka,
och till en hustrus trähl mig som en dåhre skänka,
Min frihet och min roo iag mehra dyrka lär
än för dem byta mig til hustru och beswär:
Ja håren resa sig när på det band iag tänker,
hwarmed en lumpen präst, en man och hustru länker
på hwilket döden kan senn endast giöra sluht
och ouplösligt är, som en gordonisk(!) knuht.
Det dumma folk som sig så ymkligt tiudra låta,
hwad kan ett giftermåhl til Eder sällhet båhta?
Jo för en rolig natt som werklig är för kort,
J säljen Ehr som nöht i all Ehr lifstid bort:
At höra piunk och låht af hustru, barn och piga
den wissa låtten blir, sehn prästen fått Ehr wiga,
Ty fruhn skall hafwa klähr och grannlåt pengar till,
at spehla, slösa och at plåttra som hon vill:
En unge som kanskie til hälften din tör wara,
din öhron skriker full, til alt så skall du swara,
för maht och lius och wed och alt hwad slösas bort
du alt betala skall och tömma pungen fort,
När du din stackars tok at hålla riktig stat
får sielfwer paltug gå, at skaffa andra maht;
Om kiärleken ändå kund efter wigslen wara
så kunde nöijet wäl mot swårigheten swara
Men straxt af skyldighet han wet sig sku bli qwar,
han ledsnar, i galopp bort til en annan fahr:
det därför lycka är, at tokar finnas till,
Ej hustru nånsin gifs för den som tänka will.

Dikten är onekligen en egendomlig produkt av en som enligt egen utsago ihärdigt strävar fram mot en efterlängtad förening med den redan utvalda. Den efterföljes i hans anteckningsbok av en kort dikt med överskriften »Anno 1747» och av alldeles motsatt innehåll — det var ju detta år Rålamb gifte sig:

Åhr och tid wår tankar skifta,
nu iag gärna will mig gifta,
fast iag wet alt det beswär,
som med giftermåhlet följer
iag likwäl mig giärna säljer
til den hiärtat mit har kiär.

Ledsamt längre är at byta,
Låta hiärtat handlöst flyta
bland på grund och bland på skiähr:
bättre egen hamn at äga
där iag trygt kan ankar lägga
och wet at den riktig är.

[5] KB: Anteckningsboken, blad 64 f.

I varje fall det första poemet har ju dock en ganska dalinsk klang[6] och torde väl få betraktas mera som ett skämt i ungdomligt övermod — låt vara något hårdsmält för en fästmö, om det råkat komma under hennes ögon — och en litterär modeprodukt, än som innebärande en allvarligt menad ovilja mot äktenskapet. Rålambs egen rubricering i den långt efteråt upplagda anteckningsboken bevisar ju heller ingenting om diktens verkliga tillkomstdatum. Den närmast föregående dikten är skriven 1785, och otänkbart är väl inte ens att de bägge kontrasterande poemen äro tillkomna långt sedan äktenskapsfrågan var löst. I den kanske icke långt före år 1780 författade andra delen av sin roman skola vi se Rålamb framföra likartade synpunkter på äktenskapet.[7] Teori och praktik ha ju alltid varit två skilda ting, och utan tvivel gäller detta i mycket hög grad ifråga om frihetstidens inställning till äktenskapet. I varje fall tycks Rålamb knappast i sina egna relationer till sin hustru och sitt äktenskap ha varit nämnvärt anfrätt av tidens upplösande idéer. I september 1747 gifte han sig med sin utvalda, och fastän han »med henne fick hwarken egendom eller mynt», en för honom säkerligen icke oväsentlig synpunkt, skriver han själv i sina anteckningar, att han genom sitt äktenskap vann en skatt »med hennes persohn och hjärtas och förstånds egenskapper», som han ej ville byta mot miljoner. Han fortsätter: »[— — —] och iag tror ingen dödelig warit lyckligare gift än iag, så at utom hennes attention at understödia, hielpa, lindra och wederqwickia mig wid alla de bördor försyhnen mig pålagt under wårt giftermåhl, hade iag aldrig kunnat uthärda».[8]

I och med äktenskapet börjar emellertid en ny epok i hans liv. Vi ha att innan vi övergå till denna, kasta en blick på de yttre dragen av hans ungkarlsperiods sista år från hemkomsten 1740 till giftermålet 1747.

Åren närmast efter den utländska resan bodde Rålamb tillsammans med Dalin i en hyrd våning i staden, men år 1743 upplät hans far huset på Kungsholmen till sonens fria disposition. Ungefär vid den tiden hade Hans Gustaf »råkat i spel», men haft turen med sig och på ett par månader vunnit inte mindre än 74 000 daler kopparmynt, varav han dock på 14 dagar spelade bort 42 000. För vad som återstod möble-

[6] Jfr t. ex. dennes »Gifte-Tankar Öfwer Alcestes och Amaranta», WA II: 15, och »Wisa», WA IV: 136, bägge författade före 1743. — Se även Holberg, Hans Mikkelsens Skæmtedigte (1722) IV: Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig (Samlede Skrifter, II: 488 ff.).

[7] Se nedan s. 223 ff.

[8] KB: Anteckningsboken, Bref til en Wän, blad 92.

rade han nu efter tidens mod en anständig ungkarlsvåning på Kungsholmen om nio rum, och lade sig till med ekipage och eget hushåll, »fast min kiöksspijs ej rökte oftare, än iag eller salig Dalin woro för siukdom hemma».[9] Dalin förblev nämligen hans gäst även efter överflyttningen till Kungsholmen ända till hans giftermål 1747.

I yttre avseende präglas dessa år av den begynnande karriären vid hovet med ty åtföljande konfrontation med och engagement i det politiska livet. Sina första barndomsintryck av detta mottog Hans Gustaf redan vid 1727 års riksdag, från vilken han tecknat sig till minnes den imponerande bilden av Arvid Horn som lantmarskalk, en syn som tydligen gjort ett starkt intryck på 11-åringen. Från 1734 års riksdag noterar han själv, att han nyttjades »wid Defensions deputationen til flehre rijtningar och Planer under tysthets Eed».[1] Vid denna tid var han adjutant vid fortifikationen och ännu för ung att äga säte och stämma på riddarhuset men icke för ung att göra sina iakttagelser: »Wid denna Riksdag chicanerades Kong Fredric af Prästeståndet för sin attachement til Fröken Hedwig Taube, och man hade skiähl at tro, det drottning Ulrica hemligt spehlte därunder.» Hans Gustaf som till sin chef i Livskvadronen haft Hedvig Taubes yngre syster, var umgängesvän i familjen Taube och god vän med den blivande riksgrevinnan själv. Han klandrar henne heller aldrig, och sannolikt har han sin vänskap med henne att tacka för det goda, nästan intima förhållande till kung Fredrik, åt vilket han så småningom kunde glädja sig.

Vid 1738 års riksdag — den riksdag då Rålamb som aktiv riksdagsman fick för första gången taga säte på riddarhuset — placerades han trots sin ungdom i »Oeconomie deputationen». Själv knyter han senare härtill den förklarande reflexionen: »Wid denna Riksdag fick första gången ungdomen herrawälde på Riddarhuset, och gamle ährfahrne och förståndige män respecterades ej mehr.» Det är nu — konstaterar han senare själv — som den stora korruptionen börjar:

1738 åhrs Riksdag war en bland de betydande Riksdagar Swerige haft och wid den Riksdagen börjades Partier och intriguer med all makt igenom den influence främmande Makters Ministrer medelst corruptioner fick hos Riksens ständer: då började det egna interesset under minera sielfwa grundlagarne och bryta det oumgängeliga band och harmoni, som efter den slags regering bör wara emellan regering och ständer: Man började handla med fullmakter på Riddarhuset och intriguera och dela ut pengar uti Präste, Borgare och bondewahl: Man kallade sig publiqut hatt och myssa och dessa bägge Partien har sedan ymsom förbytt en

[9] Memoarerna äro författade efter Dalins död 1763.
[1] KB: Anteckningsboken, blad 41.

laglydig frihet til et olyckligt sielfswåld och störtat sig sielfwa i sin förra träldom. Wid denna Riksdag började först det prunkande ordet maktägande ständer, i det stället det tilförende hette lagbundna ständer.[2]

Det är frestande att i detta ställningstagande se ett intryck från den umgängeskrets, som vi veta var hans och där väl framförallt i den politiska diskussionen Conrad Ribbing var den dominerande gestalten. Ehuru redan på Karl XII:s tid avogt sinnad mot den enväldiga gunstlingsregimen och 1719 en av de ivrigaste förkämparna för det fria statsskickets idéer, hade Ribbing på äldre dagar slagit vakt kring de monarkiska idealen och motarbetade de lägre ståndens tendens till en alltför kraftig maktutveckling.[3] Troligt är väl att Hans Gustaf under 30-talet hört många harmsna protester mot uppkomlingarna i den aristokratiska kretsen kring Conrad Ribbing och gjort dem till sina, men möjligt är också, att han icke redan nu förmådde anlägga en så »historisk» syn på utvecklingen som den som ovan skymtar. Det system han gisslar syntes ju dock snabbt vilja föra honom själv fram till en roll i det stora och inbringande spelet. De ovan citerade reflexionerna äro ju tillkomna långt senare. Som vi skola se visar han dock ganska snart ett avgjort ställningstagande i deras anda.

Efter hemkomsten från sin utländska resa bevistar han även 1740—41 års riksdag och finner »corruption, partier och intriguer» tilltaga. Några intressanta reflexioner knyter han till riksdagens ekonomiska politik:

En Alström, habile man i sig sielf, om han efter sit pund blifwit nyttiat och icke ansedt som en allmän skapare i dessa ämnen, hade så fortplantat i städer och Provintzier denna fahrsoht (i. e. att 'föröka manufacturerne') at jemte Krigets utförande skulle manufacturerne i siden och ylle med all vigeur fortsättias och Swensk man kläda sig i Swensk dräkt. Detta leht ganska wäl, om det så snart låtit sig wärkställa. Jmedlertid samlades en manufacturfond af ständerne, hwilken utdeltes til particuliera fabriqueurer, mehr efter faveur än efter skickelighet och många tunnor guld upoffrades til en idée som med mehr hushållning och nytta kunnat dirigeras, där icke egen nyttan regerat.[4]

Detta är ju ungefär »historiens dom» över hattarnas ekonomiska politik, och den härpå följande översikten över de valutapolitiska konsekvenserna, för lång att här citera, hade med en lätt retuschering av språket kunnat figurera i en lärobok för gymnasiet i våra dagar.

I en Spådomsanda wid början af 1747 åhrs Riksdag[5], som väl får

[2] KB: Anteckningsboken, blad 41 f.
[3] Se Lamm, a. a. s. 116 f. och där anförd litteratur.
[4] KB: Anteckningsboken, blad 43.
[5] KB: Anteckningsboken, blad 26 ff.

antagas vara författad detta år och innehåller en från kritik av det »fransyska partiets» utrikespolitik, deklarerar Rålamb, att hans tänkesätt var byggt på en helt annan grund än den sittande regeringens. Denna grund var dock ingalunda mösspartiets! I ovan citerade »Annotationer»[6] tar han i samband med skildringen av 1743 års riksdag i en ännu fränare passus avstånd även från deras politik:

Mössorna myndiga af Rysslands understöd, för sielfkloka och lata at beflita sig winna det unga håfwets förtroende, lihtade på den influence och ärkiändsla de trodde hans Kongl. Höghet wara Kejsarinnan Elisabeht skyldig och Ryska Ambassadeuren Korf, en man af mindre wahrsamhet och conduite emot Öfwerhetspersoner, brutaliserade liksom en Pedant til Preceptor det unga håfwet å sin Kejsarinnas wägnar.

Tydligen hörde — som också Sigrid Leijonhufvud påpekar[7] — Rålamb till dem, som tidigt fingo ögonen öppna för »frihetens» avigsidor och sågo fosterlandets räddning i en ökning av konungens makt på ständernas bekostnad. Det är ju som ovan antytts icke osannolikt, att hans ungdomsmiljö spelat en roll för denna hans politiska åskådning. Den ständiga kontakten med hovet och hans djupa beundran för Lovisa Ulrika och uppriktiga sympati för Adolf Fredrik verkar sedan i samma riktning och för honom snart nog över i det kring Lovisa Ulrikas dominerande person framväxande hovpartiet. Sannolikt är väl även att hans f. d. lärare och vän Olof Dalin spelat en roll härvidlag. I början av 50-talet räknas Rålamb tydligen avgjort till hovpartiet. År 1752 nämner Axel von Fersen honom bland det konungens sällskap på resan till Finland, som alla voro »kända såsom de häftigaste ständernas motståndare, och konungaväldet tillgifna», och vars sammansättning »verkade uti nationen en misstänksam uppmärksamhet emot öfverhetens afsigter».[8] Denna Fersens uppgift strider dock mot Rålambs egen, enligt vilken han väl utsågs att följa med på resan, men erhöll två månaders permission för att efter faderns död rangera sin ekonomi och på resan ersattes av greve Törnflycht. Tre år senare nämner Fersen Rålamb bland »hufvudmännen af Deras Majestäters och Mössornas parti, som utgjorde den hemliga konseljen» under de sommaren 1755 pågående förberedelserna för den stundande betydelsefulla riksdagen. Otvivelaktigt överdriver Fersen Rålambs aktiva roll i »den hemliga konseljen» ganska avsevärt, hans sympati för kungamaktens representanter och

[6] KB: Anteckningsboken, blad 44.
[7] A. a. s. 194.
[8] Fersen, Historiska skrifter, II: 47 f.

deras krav på ökat inflytande på regeringen kan man dock inte ta miste på, och sannolikt är den fullt utvecklad redan under 1740-talet.

Hans Gustaf Rålamb tjänade som kammarherre och så småningom hovmarskalk tre herrar, Fredrik I, Adolf Fredrik och Gustaf III. Han utvecklades snart till en god rojalist och en trogen kungatjänare, och han talar i sina anteckningar med sympati och värme om framförallt kanske Adolf Fredrik men även Fredrik I. Med den sistnämnde kom han av allt att döma på en alldeles speciellt intim fot. Själv tillskrev han sin gunst hos denne framförallt det faktum, att han kunde besvara de frågor kungen gjorde om militären och hovet i sitt hemland. Han sticker dock icke under stol med betydelsen av den vänskap med Hedvig Taube, som resulterade i att han »nyttiades emellan hans maj:t och henne uthi de angelägnaste commissioner, hwilka understundom woro benige och ledsamme nog».[9] Hos kung Fredrik funnos alltsedan drottningens död två vakthavande kammarherrar; den ene avlöstes i vederbörlig ordning, men Rålamb blev enligt egen uppgift aldrig avlöst, ett nådebevis på gott och ont. Till hans uppgifter hörde att varje postdag läsa de fransyska avisorna för kungen, varvid denne gjorde många roande anekdotiska kommentarer, grundade dels på personlig erfarenhet, dels på rapporter ur den vidsträckta korrespondens hans hessiska kansli förde. Rålamb finner att »Hans majestät älskade tala och hade ett besynnerligt angenähmt sätt at berätta alt, om det än war den minsta bagatelle.» Han är dock ingalunda blind för den kungliga arbetsgivarens små svagheter, men han ser på denne med ett ganska välvilligt överseende och utan all närgången kritik. Från hösten 1741 till hösten 1743 hade han nästan oavbruten vakt hos kungen. Denne behandlade honom enligt hans egen utsago ytterst nådigt, gav honom »wid alla tilfällen» presenter, större eller mindre, och lät honom ständigt deltaga i sina »små parties de plaisir», men lät honom aldrig vara frånvarande mer än tre timmar å rad, vilket gjorde vakthållningen skäligen långsam.

Om sin herre berättar Rålamb flera både roande och belysande smådrag. Särskilt beundrar han hos Fredrik dennes förställningsgåva, som han belägger med en anekdot från krigsvintern 1742. Från drottning Ulrika Eleonoras begravning berättar Rålamb en liten historia, som däremot inte synes vittna om någon särskilt högt uppdriven förställningsförmåga hos kungen. När denne gick in i sin kammare för att

[9] KB: Anteckningsboken, memoarerna, blad 148. Hans roll vid Adolf Fredriks första besök hos Hedvig Taube finns efter hans egna anteckningar skildrad av Jacobson, Hedvig Taube, s. 150 f., samt Kuylenstierna, Svensk rokoko, s. 63 f.

taga på sig den stora sorgkappan, »så började han gråta at den ehna tåhren tog den andra, som nog förundrade mig, men knapt war han i kyrkian och han fick se Grefw. H. Taube som satt i en tribune öfwer hans stohl; förr än dess ögon fick sin liflighet igen.» Själv stod Rålamb som iakttagare vid kungens bänkdörr. En annan gång berättar Rålamb om när grevinnan Horn efterträdde Hedvig Taube som kungens favorite och om dennes något gubblöjliga beteende. Rålamb visar här inte prov på någon större vördnad för monarken, han talar bl. a. om hur denne »satt och hängde läppar och beklagade sig öfwer sin maga», men hans ton är överseende humor och inte hat eller hån. Rålamb fick nöjet att framföra den goda nyheten om att grevinnan skulle mottagas vid kronprinsens hov, och då »steg gubben upp uhr fauteuillen och stultade gålfwet omkring, sägandes — *Allezeit bringen Sie mihr gute Zeitungen mein liebr Rålamb*[1], gick til sitt bord, men olyckligt wijs stod där ingen gulddohsa» utan en betydligt enklare pjäs, med vilken Rålamb fick hålla till godo »jämte ett granatäpple at äta Grefwinnans skåhl».[2] En annan episod från juni 1743 — likaså berättad av Rålamb själv — visar hur han bar sig åt för att vara den förste som inrapporterade en god nyhet för kungen. En afton då man i Stockholm med största otålighet avvaktade underrättelse om fredsslutet i Åbo, stulo sig en kammarherre Palmfelt och Hans Gustaf Rålamb till en liten promenad, medan kungen satt till bords. De mötte då vid myntverket von Lingen, den väntade budbäraren, som ropade att han »hade freden med sig men att han skulle först efter ordres till gref Karl Gyllenborg». De båda kammarherrarna etablerade nu en veritabel kapplöpning till slottet. Palmfelt hade en röd kappa som hindrade honom i loppet. Han kastade visserligen av sig denna vid Munkbron men var då redan ohjälpligt distanserad, och Rålamb var åter den förste hos kungen »med denna behageliga tidning», innan Palmfelt ännu hunnit uppför trapporna.

Rålamb betonar också kungens varma hjärta och känsliga sinne och tycks på det hela taget ha funnit sig rätt väl i hans tjänst.[3]

Om Rålamb stod på ovanligt intim fot med kung Fredrik, kan nog hans förhållande till dennes efterträdare på tronen kallas för verklig om också något mera respektfylld vänskap. När Adolf Fredrik begrav-

---

[1] Understruket i handskriften.
[2] KB: Anteckningsboken, Annotationer, blad 38.
[3] Rålambs skildring av kungens varmhjärtade reaktion inför general Buddenbrocks avrättning finnes återgiven av Leijonhufvud, Ur svenska herrgårdsarkiv, s. 181.

des, ägnade honom hans hovmarskalk i sina annotationer ett eftermäle, där man inte kan misstaga sig på tonfallens uppriktighet:

Det war den bäste herre Gud skapat på jorden: Ett hierta upfylt med menniskiokiärlek, wille alla wäl, allenast man lämnade honom i roo at få nyttia sina små oskyldiga nöijen: den bästa äkta make, den ömmaste fader och den som en gång fått dess förtroende och icke deraf desabuserade kunde lihta på honom som en fast wän: Under de 28 år iag war i dess tienst bibehölt iag hans grace och förtroende och på de 13 sista åhren, hölt han det accord han giorde med mig, at straxt säga mig upriktigt, om någon ting debiterades på min sujett och således aldrig, då iag upförde mig redeligen kunde mista hans nåd.

Som Rålamb själv anger, stod han i Adolf Fredriks tjänst i 28 år, alltifrån dennes ankomst till Sverige 1743 till hans död 1771. Han lyckades t. o. m. i elfte timmen komma med bland de kammarherrar, som skulle möta den nye tronföljaren i Stralsund, ett mycket eftertraktat uppdrag, som föranledde ett svårartat tävlande och intrigerande mellan kavaljererna, och som Rålamb lyckades bli delaktig av, först sedan han mitt i natten kört upp överstemarskalken ur sängen och fått honom med sig upp till kungen.[4] I Stralsund fick Rålamb stanna »att på kongl. Maj:ts dépense hålla bord för prinsar, främmande ministrer, generaler och cavaillerer», medan baron Friesendorff reste hans kunglig höghet till mötes i Hamburg. Efter fjorton dagars väntan anländer så Adolf Fredrik, åtföljd av sin bror, prins August. Rålamb presenteras för dem bägge och återger själv de hjärtliga komplimanger som utväxlas, avslutade med tronföljarens löfte: »[— — —] tu sera mon Amij, comme ton Pere a toujours etez celui du mien», ett löfte som Rålamb, när han 22 år senare nedskrev berättelsen om detta första möte, konstaterar att han också som en ärlig herre hållit, »och wore iag den otacksammaste under solen, om ock icke alt mitt lif och hela min förmågo, wore denna wälsignade herren upoffrad».[5] Före ankomsten till Stockholm blevo Friesendorff, Palmfelt och Rålamb jämte greve Nils Barck inkallade till kronprinsen, som betygade dem sitt välbehag med de tjänster de redan gjort honom och sade sig vilja med deras benägna bifall hos kungen begära att få dem alla överförda på sin stat, Friesendorff som hovmarskalk och de övriga tre som kammarherrar. De tackade allra underdånigast, och så kom det sig att Hans Gustaf Rålamb förflyttades från sin gamla post som postillon d'amour hos kung Fredrik till det yngre och betydelsefullare hovet kring Adolf Fredrik och — snart nog — Lovisa Ulrika.

[4] Episoden finnes avtryckt hos Leijonhufvud, Ur svenska herrgårdsarkiv, s. 182.
[5] KB: Anteckningsboken, blad 152 f.

Även när det unga hovets blivande huvudperson, kronprinsessan Lovisa Ulrika, ett år senare anlände till Sverige, fick Rålamb spela en låt vara nu obetydligare roll vid mottagningsceremonierna. I den magnifika deputation som med Tessin i spetsen med pomp och ståt representerade Sverige i Berlin, fick den unge kammarherren tydligen inte medverka, men när eskadern med hennes kunglig höghet ombord väl låg på redden utanför Karlskrona, sändes han av kronprinsen ombord för att såsom den förste å dennes vägnar underrätta sig om prinsessans befinnande. Uppenbart är att hans blivande härskarinna redan vid första anblicken gjort ett överväldigande intryck på honom. Han gjorde nämligen vad en hovman under inga förhållanden får göra, han tappade koncepterna! Själv erkänner han i sina anteckningar oförbehållsamt faktum, men framhåller också hur väl han trots allt klarade situationen:

Under wägen arrangerade iag en compliment i min hiärna; men då iag blef införd i hennes rum, kom iag aldrig et ord ihåg af det iag tänkte på föruht, utan lyckligtwis extempore framsade helt andra ord, som dock passade sig til ämnet, at ingen märkte at iag manquerade min utstuderade granna harangue. Jag blef så deconcerterad, då jag fick see henne och hon starkt fixerade på mig sina stora skiöhna ögon, at iag knapt kunde få fram ett ord. Hon war ock obeskrifwelig wacker den tijden, och förstånd och eld gnistrade ur hennes ögon.[6]

Det första mötets nästan förstummande beundran inför kronprinsessan, en beundran som Rålamb ju delade med många, nyanserades väl så småningom ganska betydligt. I ett av Sigrid Leijonhufvud (a. a. s. 194 f.) publicerat brev från 1772 är bilden av drottningens personlighet samtidigt mindre okritiskt tecknad och mera intressant, »en sammansättning af mycket godt och mycket ondt». Av det största intresset äro kanske för kännedomen om Rålamb själv hans reflexioner inför Lovisa Ulrikas religion, en kritik som jag inte kan underlåta att här anteckna:

Har en obegriplig religion och så mycket obegripligare, som hon sielf ei den rätt begriper utan af oredig fast qwick samling af det hon läst och hört i religions ämnen giort en sammanblandning och confusion i sin hierna, at hon icke wet reda på någonting utan gör ett samlosurium af hwad kristna kalla *tro* och så kallade tänkande *esprit fort*, som nog nalkas deisteriet.

Här är det den något desillusionerade gamle hovmarskalken som talar, den unge kammarherren var nog länge mera odelat entusiastisk. Ut-

[6] KB: Anteckningsboken, Annotationer, blad 34.

över vad som redan anförts, har han i sina anteckningar knappast något att säga om Lovisa Ulrika. Uppenbart är att han icke kommit henne så nära som han kom hennes gemål. Möjligen ligger det egen erfarenhet bakom hans ord i det redan citerade brevet av år 1772: »Hon är på visst sätt vänfast och tacksam, men om man någon gång bestrider dess afsigter eller hindrar dess framgång, så är reconnaissancen all för alltid.»

Livet vid Lovisa Ulrikas och Tessins hov är alltför väl känt och av förfarnare pennor skildrat för att här göras till föremål för ytterligare kommentarer. I vilken grad den dagliga vistelsen i dess atmosfär kunnat vara av betydelse för den blivande författaren av en alamodisk kärleks- och intrigroman i högaristokratiska miljöer, torde likaså ligga i öppen dag, och vi skola i varje fall i detta sammanhang ej uppehålla oss därvid.[7]

Om hovets betydelse för Hans Gustaf Rålamb här ej fordrar någon närmare utläggning, bör dock kanske någon antydan göras om hans betydelse för hovet. I den redan citerade karakteristiken av Lovisa Ulrika summerar han hennes absolutistiska strävanden i orden: »Uppfödd i suveränitets principer, anser hon den svenska regeringsarten med afsky och fasa och har riskerat allt för att få den ändrad.» Rålamb noterar här — år 1772 — detta utan alla kommentarer, vare sig gillande eller ogillande. Såsom av hans politiska betraktelser framgår, skulle han 20 eller 30 år tidigare knappast kunnat undertrycka sitt bifall (jfr ovan s. 60 ff.). Han kom också att under 1750-talet engageras i kungahusets emancipationssträvanden, ett riskabelt engagement, som huru föga framträdande hans roll än blev, han dock sedan vid summerandet av de faktorer, som ledde till hans ruin och olycka, räknar som en av de avgörande och ödesdigra — därav måhända de återhållsamma tonfallen 1772.

I sina egna anteckningar har Rålamb nedskrivit Några tankar wid Riksdagen som hölts i Stockholm ifrån octob: 1755 til slutet af året 1756.[8] Sedan 1719 har ingen riksdag varit farligare för friheten — konstaterar han inledningsvis — än denna, i synnerhet ur synpunkten av den oerhörda förbittring som rådde partierna emellan. Det är nämligen farligt när ett parti får en pluralitet, som gör att det »tygelfritt får rasa huru det will» och »uttyda lagarne til sina afsikters befrämjande och contrapartiets förtryck» till förfång för »lagens helgd och oombytelighet».

---

[7] Jfr dock angående Rålambs senare inställning till hovlivet hans fingerade brev om hovet, återgivet nedan s. 255.

[8] KB: Anteckningsboken, blad 111 f. Jfr Leijonhufvud, a. a. s. 197.

Lagstiftaren — numera ständerna — måste nämligen själv vara lagbunden, om hans lag skall äga bestånd. Den lag som ständerna själva ålagt sig gentemot konungen, kan aldrig ändras, om ej denne »altför ögonskienhligen brutit sin Ed, utan rubbning af hela regeringssättet». Vid denna riksdag överskredo ständerna sina skrankor och »friheten» var hotad. Rålambs frihetsbegrepp var ju ett annat än de maktägande ständernas, liksom deras uppfattning skilde sig från hans angående från vilket håll friheten hotades. — Annat var det med rådsherrarna på kung Fredriks tid, då ännu den nya regeringsarten »war i sin spädaste barndom och låg i lindan». Deras mogenhet och erfarenhet kom dem att akta sig för att »med otidigt högmod giuta ollja på elden; de wisste att Rådsmyndigheten hade sit kraftigaste beskydd och förswar, så wäl under den regerande gloirs ömmaste befredande, som Riksens ständers rättigheters bewakande». De voro grannlaga i sina uttalanden och »waktade maijestätets höghet såsom ögnastehnen [— — —] de ansågo för nedrigt och barnsligt at inför sin lagkrönta Konung påcka på sin myndighet; de glorierade sig ej at hafwa utvoterat Konungen och at inför protocollet utsäga en hop omogna och hårda utlåtelser höllo de en Råds person både nesligt och oanständigt. De beskyddade friheten utan hårdhet [— — —].»

Det är sällan Hans Gustaf Rålamb kommer verklig vältalighet så nära! Uppenbart är att ämnet låg honom nära om hjärtat.

Det är tydligt — fortsätter han sina inledande betraktelser — att det svenska folket inte kan finna sig i att styras av sina jämlikar. Historien visar det, Karl Knutssons, Sturarnas: »[— — —] blir några af dem rådande så willia alla blifwat och för stor frihet är modren til sielfswåld». Axel Oxenstierna som var en vis man, kände sitt svenska folk för väl att ej »med wördnad handtera Maijestätet och hafwa största ömhet om dess rättigheter». Hans tid var en lycklig tid för landet. Ständerna sammankommo »att rådslå uti kiärlek och enighet med Konungen om Rikets behof och nödtorfter; lagen war å ymse sidor deras rättesnöre och så wäl Ständernas som Konungens rättigheter woro för heliga at på någon dehra sidan röras; alla rodde i en båht til det allmännas bästa och egennyttiga afsikter wid Riksdagarne fingo aldrig råderum at alstras emedan publique wärf endast förehades och ständerna aldrig inblandade sig uti Konungs och Råds giöremåhl.» Dessa principer följde rådsherrarna 1719—1738, så gjorde Arvid Horn, Vellingk, Eric Sparre, Dücker, Lagerberg m. fl. De lyckades trots att riket då var stympat till sina gränser, ekonomiskt utarmat och regerat

av »en bland de fikna(?) och sluga Konungar, som i högsta måhl war tilgifwen sina passioner» — i förbigående sagt för att komma ifrån Rålamb en ovanligt sträng dom över konung Fredrik — och en drottning uppfostrad i enväldets principer, de lyckades genom ett diplomatiskt uppträdande gentemot kungaparet, men utan att själva förnedra sig, endast genom att underordna sin egen värdighet medverka till det allmänna bästa. På ett annat sätt fatta numera rådsherrarna sin uppgift, »de willia nu regera och at winna ändamålet måste de anlita främmande makter at få pengar at corrumpera ständerna med at soutenera sig». Denna osed »fräter som kräftan i kring sig och hela nationen blir til slut sådan at det egna interesset altid går före det publiqua: Kiärleken til fäderneslandet utslåcknar då enskylta afsikter deremot brinna i liusaste låga til dess beklageligen hela regeringssättet blir til intet.» Antingen kuvar då en fiende landet under sig, eller sänder Gud en kung som får folket att »kasta sig i dess armar [— — —] ty gamla swenska ordspråket står altid fast: *En Gud och en Kong*».

Dessa oförgripliga tankar kunna nog rätt väl tjäna som Rålambs politiska trosbekännelse under 1740- och 50-talen och ha därför så pass utförligt återgivits, i synnerhet som Sigrid Leijonhufvud ej utnyttjat dem i sin biografi. Det är ju hårda ord Rålamb tillåtit sig om den rådande regimen. Dock har man anledning tro, att hans tankar om riksdagen 1755—56 i sin helhet ursprungligen varit ännu fränare. Efter den historiska överblick som slutar med rådets uppträdande under Fredrik I, äro nämligen i anteckningsboken fyra blad utrivna, möjligen därför att de burit på uttalanden sådana, att Rålamb när han stod under ständerkommissionernas åtal 1756 och 1758, inte vågade ha dem kvar ens i sina privata anteckningar. Detta antagande är ju dömt att förbli en ren gissning, men redan vad som finnes kvar av hans politiska betraktelser inför riksdagen, anger ju fullt tydligt Rålambs ställningstagande och motiverar hans roll vid drottningens kuppförsök. Att han av motpartiet, hattarna, åtminstone från och med 1750-talets början räknades till hovpartiet, har redan visats. (Se ovan s. 62.) Även Malmström nämner honom bland dem som ägde konungens och drottningens förtroende och av dem rådfrågades under den tid som föregick riksdagen 1755.[9] Härom vittnar ju även, att Rålamb enligt egen uppgift[1] under sex veckor år 1753 vid förfall för greve Bielke mottog vården av prins Gustaf. »Af alla de förrättningar — skriver han själv därom —

[9] Sveriges politiska historia, IV: 136.
[1] KB: Anteckningsboken, memoarerna, blad 158.

mig blifwit anförtrodde, har denna warit mig den bekymmerfullaste och mäst answariga.»

I vad mån han verkligen använts vid revolutionsplanernas utarbetande före den avgörande riksdagen, undandrar sig vårt exakta bedömande. Varken hans egna anteckningar — naturligt nog — eller andra källor ha något att säga härom, utom att Fersen nämner honom bland dem som sommaren 1755 utgjorde den »hemliga konseljen»: Erik Brahe, Erik Wrangel, Adam Horn, greve Hård, hovmarskalken Rålamb, Dalin, von Ungern-Sternberg, general Kalling, greve Schwerin. greve Gyldenstolpe och major Ramsay.[2] Då ju Lovisa Ulrika icke tycks mot hovfunktionärer ens av lägre grad ha brustit i meddelsamhet angående sina planer[3], är det väl sannolikt att Rålamb varit rätt väl invigd i dessa. Däremot har Malmström, dessa års utförligaste skildrare, intet att berätta om någon Rålambs roll vid försöken att sätta planerna i verket. Man torde också kunna utgå från att han härvid ej spelat någon mera framträdande roll.

Icke desto mindre blev han kallad inför »Riksens ständers commission uti Brahiska affairen» — skriver han själv i ett fingerat brev till en vän 1767 — »som warade snart ett åhr och satte mig på wippen af Lif och wälfärd».[4] Anledningen var närmast den roll han spelat i samband med det beryktade uppträdet i bondeståndet den 29 november 1755, då bl. a. riksdagsmannen Lars Larsson i Mossängen för att demonstrera sina rojalistiska tänkesätt med hugg och slag och vreda ord överföll talmannen Olof Håkansson.[5] Lars Larsson dömdes så småningom ensam bland de upproriska bönderna till döden, troligen därför att han i god tid lyckats sätta sig i säkerhet genom att fly till Norge, och man alltså ej riskerade att behöva låta domen gå i verkställighet.[6] Det var för sin andel i Lars Larssons flykt till Norge, som Rålamb den 17 augusti blev föremål för ständerkommissionens dom i mål anhängiggjort mot honom och hans betjänt, Petter Hallberg.[7] Av domen framgår att Hallberg så småningom erkänt, att han på sin husbondes order infunnit sig hos den sedan avrättade hovmarskalken Horn och av honom fått

---

[2] Historiska skrifter, II: 62.

[3] Jfr Malmström, a. a. IV: 229.

[4] KB: Anteckningsboken, blad 93. Jfr Fersen, a. a. II: 119.

[5] Se t. ex. Malmström, a. a. IV: 162 ff.

[6] Se Malmström, a. a. IV: 243. 1765 fick Larsson tillåtelse att återkomma till Sverige.

[7] Domen finnes tryckt i UUB: Gyllenhielmska biblioteket (Historiskt svenskt årstryck) vol. 25, och tillsammans med kommissionernas övriga domar i UUB: svenska avd. Rättegångshandl. Se även Riksdags-Tidningar 1755—56, nr 75.

order att på Horns sätesgård Ekebyhof möta en man, som han borde ledsaga till en uppgiven gästgivaregård i Värmland »och på wägen angifwa honom för kusk». Hallberg hade utfört sitt uppdrag och återvänt till Stockholm, där han den 14 januari åter fått order att göra sig resfärdig. Det hade nu gällt att via en kapellan Kihlman i Värmland tillställa Lars Larsson en summa pengar jämte uppmaning att fortsätta sin flykt längre in i Norge. Det var på denna andra resa Hallberg blev gripen. Bägge gångerna — säger domen — skall Rålamb ha låtit Hallberg förstå, att uppdraget gavs på högre befallning. Rålamb nekade först, men då väl Hallberg avlagt sin bekännelse, fann även han lämpligt att så göra. Förut hade han enligt egen utsago tegat för att ej kompromettera Horn. Han påstår dock nu, att han icke känt till Lars Larsson eller haft beskaffenheten av dennes brott sig bekant — vilket förefaller underligt även om det gällde dagen närmast efter tumultet — och alltså inte tyckt sig kunna förvägra Horn en så ringa tjänst som att avstå från sin resvane betjänt några få dagar. Den andra resan förklarar Rålamb med en något krystad historia, som ej heller stämmer överens med Hallbergs. Kommissionen fann nu, vad Hallbergs första resa beträffar, att Rålamb icke kunde överbevisas hava ägt fullständig kännedom om målet, så mycket mindre som uppdragsgivaren Horn själv urskuldat honom, men att hans omsorgsfulla förberedelser för företaget tycktes vilja »utmärka större kundskap, än eljest med bewis kunnat styrkas». Vad beträffar Hallbergs andra resa, »så skal den befinnas beledsagad med alla the betydeliga och misstänkte omständigheter emot Kammarherren, som kunna förekomma uti et dylikt ärende». Kommissionens ledamöter funno saken ytterligt sjuk, men kunde intet direkt bevisa. Man får vid genomläsandet av domen ett ganska starkt intryck av att kommissionen knappast besjälats av någon önskan att komma åt Rålamb, snarare då »någon annan Hög Person». Dess slutliga utslag blev, att Hallberg ansågs ha avtjänat sitt straff genom sin vistelse i rannsakningshäkte. Rålamb dömdes däremot till 100 daler silvermynts böter samt att gå förlustig 1 800 daler kopparmynt, som han investerat i affären.

Domen och Rålambs roll under rättegången ha så pass utförligt refererats framförallt för att nyansera den bild Sigrid Leijonhufvud givit av Rålambs heroiska attityd inför Adolf Fredrik, då han — för att förhindra att denne inför rådet yppade sin andel i Lars Larssons flykt — skall ha kastat sig för konungens fötter och anhållit att själv få ta hela ansvaret på sig. Sigrid Leijonhufvud återger här Lovisa Ulrikas

relation och finner Rålambs handlingssätt stå »i full öfverensstämmelse med hans rojalistiska tänkesätt och känslor», vilket det också onekligen gör.[8] Synd bara att han inte även under rättegången lyckades hålla en litet mera heroisk linje!

Sommaren 1758 tyckte sig rådet åter ha anledning att sätta kommissionen för uppspårande av attentat mot friheten i rörelse. Det rörde sig även denna gång om ett s. k. upprorsförsök, »ett vildt förslag, sammankokadt af några underordnade hofbetjänter med en halfförtviflad allmogeman», kallar Malmström det.[9] Allmogemannen ifråga, Jöns Landberg från Värmland, räddade sig genom flykt till Norge men lurades tillbaka över gränsen och ställdes den 2 augusti inför ständernas kommission. Förhandlingarna blevo långvariga och Landberg hann avlida i fängelset, innan domen avkunnades. Den 11 juli dömdes emellertid några av hans medbrottslingar till döden. De enda ståndspersoner som drogos inför denna kommission voro Hans Gustaf Rålamb och överstelöjtnant A. H. Ramsay. Rålamb anklagades även denna gång för att ha försökt hjälpa en av de anklagade på flykten. Emellertid kunde ej heller denna gång någonting bevisas och han slapp undan med blotta förskräckelsen.[1]

I samband med Rålambs uppträdande inför dessa kommissioner få vi två av de ytterst få samtida omdömen om hans person, som överhuvud tyckas vara bevarade. I en av överkammarherren och samlaren Adolf Ludvig Stierneld nedskriven förteckning över de personer, som av kommissionen 1756 blivit »dels dömde, dels endast rörde och hörde»[2], upptages bland mängden av namn även Rålambs. Samtidigt karakteriseras i en av de till texten hörande »högst upplysande anmärkningarna» Rålamb med följande ord: »Rålamb låg inne med Horn: en högst tillgifven hofvet; eljest, så ock härutinnan tämmeligen obetydlig, var afhållen af Hofbetjeningen och förtjente att så vara; de voro och mäst alla för sin gode Konung.» Stierneld var son till den likaså inför kommissionen 1756 ställde, men om intet överbevisade hovpartisten, friherre Samuel Gustaf Stierneld.

I ungefär samma riktning går ett annat uttalande. Ehrensvärd berättar i sina dagboksanteckningar för den 26 maj 1780 i samband med

---

[8] Leijonhufvud, a. a. s. 196. Lovisa Ulrikas version finnes tryckt i Fersens Historiska skrifter, II: 232 ff. (Bil. XXIII). Lars Larsson kallas här Jan Larsson och Hallberg Hallbäck, vilket torde vara oriktigt.

[9] A. a. IV: 358.

[1] Kommissionernas handlingar och protokoll i RA.

[2] Tryckt i Handlingar till Skandinaviens historia, XIII: 278 ff.

en då påtänkt revidering av Liliestråles minnestal över Dalin, att riksrådet Anders Johan von Höpken försett detsamma med vissa beriktigande anmärkningar — det var ju genom dennes ingripande som en hårdare dom över Dalin avvärjdes. Von Höpken skall — enligt Ehrensvärd — i dessa anmärkningar ha berört Liliestråles notis, att överståthållaren Rudbeck och dåvarande kammarherren Rålamb erbjudit sig ställa »caution» för Dalin, och påpekat, att denna ej kunnat godtagas, »emedan desse män den tiden voro ganska obetydelige personer» och Dalin var anklagad för majestätsbrott för sina kalottpredikningar och sina satirer mot prästerna.[3] Rålambs försök att sauvera sin lärare och vän vittnar ju dock gott om hans goda vilja att motsvara vänskapens krav.

Som ett litet soulagement under dessa dystra år kommer hans utnämning till riddare av Nordstjärneorden i ordenskapitel den 21 november 1757, med den 9 februari ty åtföljande dubbning av konungens hand.[4]

Icke långt senare börjar han tydligen förbereda sitt avancemang vid hovet. Ett brev från Carl Fredrik Törnflycht till dennes svåger, Fredrik Sparre, visar oss hur avancemanget via en serie av personförflyttningar skulle tillgå. Brevet är av mottagaren kommenterat i hans dagbok för den 3 oktober 1759, då det »projecterade aftahlet mäst wore alleredan slutat».[5] Planen tycks inte till alla delar ha kunnat realiseras, men den 5 december samma år utfärdades fullmakt för Hans Gustaf Rålamb att efter baron Axel Lindehjelm vara överkammarherre hos Lovisa Ulrika och tillika tjänstgörande hovmarskalk, varvid dock han »utan Gravation af Staten har at låta sig nöija med den Löhn han hit intill åtniutit».[6] Den 16 november 1761 ankom till hovkansliet ett kungl. brev för Hans Gustaf Rålamb att vara tjänstgörande hovmarskalk. Brevet nämner först en böneskrift från ämbetets förre innehavare, greve Hans Taube, vari denne anhåller om bibehållande av vissa ekonomiska förmåner. Detta har Adolf Fredrik täckts bifalla och uppdrar nu sysslan åt Rålamb på de av Taube föreslagna för den nye befattningshavaren långt ifrån lysande villkoren, med vilka denne dock förklarat sig nöjd. Det kungliga brevet är daterat den 29 april 1761.[7]

---

[3] Ehrensvärd, Dagboksanteckningar, II: 200 ff. Anekdoten finnes avtryckt i Fersen, Historiska skrifter, II, bil. XXIV (s. 309 f.), där den felaktigt kallas »Utdrag ur kammarherren friherre *Carl* Ehrensvärds Journal».

[4] Swenska Mercurius, nov. 1757 och febr. 1758.

[5] RA: Fredrik Sparres dagbok, 1759.

[6] Avskrift av fullmakten i Slottsarkivet, Brevböcker, 1761, pag. 13 ff.

[7] Avskrift i Slottsarkivet, Brevböcker 1761, pag. 159 f. Taube avled 5 år senare. Han hade själv varit hovmarskalk utan lön från 1739—1761! Se Elgenstierna, VIII: 165.

På denna post kvarstod Rålamb sedan till den 7 maj 1778, då han av Gustaf III på egen begäran beviljades tjänstfrihet »i anseende till dess tilltagande år och obeständiga hälsa», med bibehållen lön och samtliga förmåner så när som på rummen i slottet, »till ett wedermäle af wår Kongl. Nåd och Gunst för dess till wårt Nådiga nöije förrättade långliga och trogna tjenster». Den övre borgrättens sessioner skulle han fortfara att bevista, mot att han alltjämt fick uppbära den hovmarskalksbeställningen åtföljande inkvarteringen[8], vilket är orsaken till att man ännu 1780 kan få se Hans Gustaf Rålambs namnteckning å ämbetets vägnar som hovmarskalk.[9] Sin ansökan om tjänstledighet med bibehållen lön motiverar Rålamb i sin skrivelse till Gustaf III[1] med 45 års tjänstetid vid militären och hovet, varav 18 år som hovmarskalk. »Sextio två åhrs ålder och dess medföljande krämpor passa icke en syssla, hwartil fordras så mycken activitet och hade iag längesedan härom i underdånighet anhållit, om iag wetat tilgång til utkomst wid min annalkande ålderdom [— — —]. Unna mig nu — fortsätter han med en något oförmedlad sammanställning av andligt och lekamligt gott, som är rätt typisk för honom — wid denna min sysslas öfwerlämnande Ehr nåd, utom hwilken iag ej lefwer nögd, jemte min hela löhn och alla de förmåhner iag [— — —] innehaft [— — —] och det under hela min Lifstid, eller intil dess Eders Kongl: Maijt. skulle täckas mig annorstädes employera [— — —].» Att det var på tiden att han avgick, konstateras redan två år tidigare av Gustaf Johan Ehrensvärd, som i sina dagboksanteckningar reagerar mot gubbväldet vid Gustaf III:s hov: »H. M. bryr sig icke mycket om ordning i sitt hof och blir således betient, som alla stora herrar. I flere år har ingen hofmarskalk gjort sin syssla; den som har lönen är baron Rålamb, hvars år göra honom onyttig at förestå denna syssla, och hans lust at trösta sig med rödt vin gör at han glömmer, at man glömt honom.»[2] Uteslutet är ju dock inte, att hovmannen Ehrensvärds omdömesförmåga i någon mån grumlades av jalousie de métier.

Som hovmarskalk tycks Rålamb i varje fall inte ha gjort mycket väsen av sig. I slottsarkivets brevböcker påträffar man hans namnteckning under åtskilliga brev och handlingar å ämbetets vägnar, men i intet

---

[8] Slottsarkivet, Brevböcker 1778, pag. 118.
[9] Övre borgrättens utslag i mål mellan C. J. De la Gardie och Not. Sebenius. UUB: W 849.
[1] UUB: X 240.
[2] Ehrensvärd, Dagboksanteckningar, I: 33 (11 juni 1776).

fall utöka dessa på någon punkt vår kännedom om hans liv eller person. Även i Uppsala universitetsbiblioteks brevsamlingar finnas enstaka skrivelser av hans hand mer eller mindre å ämbetets vägnar (Ihre 193) och föga givande ur biografisk synpunkt. I den samtida memoarlitteraturen söker man likaså i regel förgäves efter notiser om honom. Hans politiska roll, som ju aldrig varit betydande, var efter 1750-talets mitt sannolikt helt utspelad, även om han ännu vid riksdagarna 1765 och 1772, som han själv uppger, satt med i sekreta utskottet.[3] Möjligen har han ännu vid den förra av dessa riksdagar haft så pass politiskt anseende, att Lovisa Ulrika kunnat överväga att lancera honom som sin motkandidat mot Ulrik Scheffer vid lantmarskalksvalet.[4]

Pressad av sin under 1760-talet allt sämre ekonomi och kanske även av en viss vantrivsel vid hovet — hans slutliga avsägelsebrev synes ju vilja antyda något sådant — börjar han omkring år 1770 att se sig om efter en mera indräktig och kanske även något fridfullare befattning. 1765 års riksdag »abimerade» honom enligt hans egen uppgift fullständigt[5], två år senare nödgades han göra cession, och från denna tid börjar han söka landshövdingebefattningar.

I en ansökan till konungen, daterad 7 oktober 1771, om landshövdingeämbetet i Västmanland efter landshövding Malmerfelt[6], åberopar Rålamb utom sina tjänstemeriter »Riksens Ständers föreskrift af År 1765», samt en skrivelse från ständerna av den 30 januari 1770: »Till Kongl. Majt. underdånigst om wärkställighet af Hofmarskalken Baron Rålambs sidsta Riksdag wundne förslags rättighet till landshöfdinge syssla.» I denna skrivelse påpeka ständerna, att redan föregående riksdag funnit att Rålamb blivit lidande genom yngres befordran. Nu — 4 år senare — hade han ännu ej placerats trots ansökan till landshövdingeämbetet i Stockholms län 1768 och i Västerbottens län året därpå. Ständerna föreslå nu, att han måtte föreslås till första ledigblivande »civile län», vartill han anmäler sig, och därvid anses såsom hade han redan två gånger varit uppförd på dylikt förslag. Ännu en gång blev

---

[3] KB: Anteckningsboken, Annotationer, blad 39. En av Leijonhufvud, Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets, I: 83, framkastad möjlighet, att Rålamb kanske vore den »någon» som av Tessin 1759 misstänktes för en intrig i syfte att väcka kallsinnighet mellan Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika, förefaller mig a priori mycket osannolik. Jag har ej heller i någon annan källa funnit någon antydan i denna riktning.

[4] Se Jägerskiöld, Hovet och författningsfrågan 1760—1766, s. 275.

[5] KB: Anteckningsboken, Bref til en wän 1767.

[6] RA: Biographica, vol. 40: Rålamb. Olof Malmerfelt blev landshövding i Västmanland 1769. Död 10 sept. 1771.

han emellertid förbigången vid en landshövdingetillsättning. Han berättar själv därom i sina »Annectoder»[7]:

Innan Revolutionen stod iag på förslaget til Westerås lähn; Konungen låfwade det mig och så säkert at Cammar Herrn Baron Fredrich Hammelton fick skrifteligen survivancen efter mig, men stadssecret. Carlschiöld fick lähnet och iag gick mistom.[8] Detta war än för färskt såhr at icke uprifwas ånyo, då denna Commendeurspromotionen existerade.

Härmed åsyftar han att han blivit förbigången även vid Gustaf III:s ordenskapitel 1772, trots att änkedrottningen förebrått kungen — tror sig Rålamb veta — att han gått denne förbi vid kommendörsutnämningarna. Kungen skall då ha svarat Lovisa Ulrika, att Rålamb vid sista kapitlet utlåtit sig, att om erbjudandet återkomme, han skulle »hafwa den plaisiren refuserat och han wille ej därtil exponera sig». Rålamb vidgår också att han verkligen sagt så, och anledningen till hans förflugna yttrande hade varit, att en mängd små skrivare med förbigående av honom själv blivit kommendörer, varför han betackat sig för att komma med i det sällskapet.[9] »Det war en saning — skriver han senare med en stolthet som väl smakar något litet av rönnbär — rapporteuren den gången berättade och det som iag i denna stund i samma tänkesätt framhärdar. Gudilåf at iag hwarken i den förra eller den sednare regeringen hwarken warit smickrare, egennyttig eller rapporteur under mina 40 åhrs tienstetid och med Guds hielp äro nu dessa frästelser för mig ändade.» Han är dock ganska synbart upprörd över det sätt som han av den nya regimen behandlades på: »Jag wisste iag tienat Kongens fahr och honom sjelf som en ährlig man och icke förtient at trampas så at iag til äfwentyrs af egen kiärlek, tycktes mig hafwa justus dolor.»[1] Kommendör blev han aldrig och lika litet blev han ihågkommen med någon landshövdingebefattning, vare sig han nu i fortsättningen sökte sådana eller han resignerade.

Under sådana förhållanden får man kanske ej förvåna sig över om — som Sigrid Leijonhufvud påpekat — hans i ett brev från det ominösa året 1772 inlagda karakteristik av den unge konungen frapperar genom »bristen på värme och entusiasm». Brevet finnes avtryckt i Sigrid Lei-

[7] KB: Anteckningsboken, blad 59.

[8] Statssekreteraren vid Krigsexpeditionen Carl Carlschöld, född 3 sept. 1699, utnämndes vid 73 års ålder till landshövding i Västmanlands län den 6 nov. 1772. Han kvarstod till sitt 85:e år, då han på egen begäran erhöll avsked. Låstbom, Swea och Götha Höfdinga-Minne sedan 1720, I: 83.

[9] Jfr Leijonhufvud, Ur svenska herrgårdsarkiv, s. 200.

[1] KB: Anteckningsboken, »Annectodes», blad 59.

jonhufvuds uppsats[2] och skall här ej närmare diskuteras. Även om den däri givna bilden av Gustaf III stryker under de mindre sympatiska sidorna i kungens karaktär — i synnerhet om man betänker att den är skriven redan och just år 1772 — på bekostnad av vad han dock erkänner vara »ett oförnekeligt och rart geni», så synes mig bilden dock för att vara så tidigt tillkommen historiskt sett frapperande riktig och välformad. Lika uppenbart är det dock att konstnären inte personligen varit förälskad i sin modell. Detta framgår med all önskvärd tydlighet även av den ingress, varmed han börjar sina ovan citerade »Annectodes» från år 1772:

Åhr 1772 då Revolutionen skiedde i aug. och Konung Gustaf in octobr reste med en del af arméen på Norrska gräntzen at fäkta mot updiktade danska fiender, men fant ingen, och wände om igen i Decembr och hämtade ej andra lager krantzar än utgifter för Cronan och många hästars creverande för allmogen, kommo ordres til Stockholm, at Seraphims Capitlet [— — —].

Fullt så hård är ju inte historiens dom över det företaget! Tydligt är att Rålamb oaktat sin rojalism inte kände sig i harmoni med den nya regimen. Den eventualitet han själv framkastar i sin avskedsansökan från hovmarskalksämbetet 1778, att kungen kanske kunde täckas honom »annorstädes employera», slår heller inte in, och från detta år till sin död 1790 lever han helt och hållet som privatman.

Sina erfarenheter av hovlivet formulerar han — troligen rätt sent — i sin anteckningsbok i form av ett brev till en vän, som ämnar placera sin son vid hovet. Det vore synd att säga att han uppmuntrar honom härtill. Han gör i detta brev skillnad på »huru en respectabel håfman bör wara» och »hurudan den skall wara, som där will giöra sin lycka»[3], och skulle han utgå från sina egna rön, ville han ej tillråda någon att välja hovet: »Ungdomsåhren gå således sin wäg, och på ålderdomen får håfman til sluht intet annat, än utnötter kropp, swaga knäen och många gamla kläder.» Satir och kritik av hovlevernet var ju en populär litterär genre under 1700-talet, men detta brev innehåller den gamle hovmarskalkens upplevda och tunga erfarenhet, sådan han själv på gamla dagar ser den, glömsk av att det funnits lyckligare tider, då han själv ung och outsliten entusiasmerats av sin tjänst vid hovet och full av iver och konkurrenskraft sprungit ikapp med andra hovfunktionärer genom Stockholms gator för att som den förste kunna inrapportera en god nyhet till sin herre och konung. Otvivelaktigt räknar han nu sig själv till de

[2] A. a. s. 198 f.
[3] KB: Anteckningsboken, blad 106 f. Brevet citeras utförligt nedan s. 255.

respektabla hovmännens krets — och utan tvivel med åtminstone ett relativt berättigande — och icke till deras som gjort lycka. Även häri har han ju rätt, och i och med hans vän och gynnare Adolf Fredriks död och den gustavianska epokens genombrott med statsvälvningen 1772 äro hans möjligheter till ytterligare karriär uppenbarligen avskurna. De år han ännu står kvar som hovfunktionär, måste han betraktas som en relikt från en förgången regim.

Innan vi lämna vårt studium av hans levnadsomständigheter, ha vi dock att ett ögonblick dröja vid vad vi i de sparsamma källorna kunna skönja av hans privata liv efter giftermålet 1747.

Uppenbart är att han själv strävar att noga skilja detta från sitt officiella liv i Stockholm. 1747 i april dog hans mor på Högsjö, faderns vackra gård i Vingåkers socken. Redan i slutet av samma år flyttade Hans Gustafs unga hustru in som värdinna på Högsjö, och under de närmaste åren träffade den nygifte kammarherren, som själv bebodde sin gamla ungkarlsvåning på Kungsholmen, sin unga fru endast då och då under de korta perioder av lantvistelse som hans hovtjänst medgav. Möjligen var detta arrangemang betingat av de ekonomiska svårigheter, som från och med dessa år alltmer prägla hela hans följande liv. Själv uppger han året 1747 som sitt sista sorglösa år.

Högsjö gård kom i den rålambska ättens ägo redan 1648 genom Klas Rålambs giftermål med Anna Stålarm.[4] År 1743 skall den ha övergått i presidenten Gustaf Rålambs ägo och år 1782 av dennes son Claes Gustaf ha avyttrats till en brukspatron Eberstein i Norrköping.[5] Högsjögård kallas i 1685 års jordebok ett urgammalt säteri. Från år 1415 finns ett uppgjort arvsskifte, varigenom Märta Thordsdotter Bonde får bl. a. denna egendom. Gården har den äldsta historien i en historisk trakt och är dessutom underbart vackert belägen vid sjön med samma namn. Här fanns ett järnbruk, anlagt redan 1638, som var igång ända in på 1870-talet, och från och med 1728 även masugn.

Här föddes i augusti 1748 Hans Gustafs första barn, dottern Christina, sedermera statsfru hos änkedrottning Lovisa Ulrika och 1766 adertonårig gift med den 22 år äldre greve Axel Fredrik Cronhielm, som dock avled redan 1773. Hennes andre man, hovmarskalken Adolf Rudbeck,

---

[4] Se Lundgren, Beskrifning öfver Vestra Vingåkers socken, s. 183 ff. Jfr Svenska slott och herresäten: Södermanland, s. 210 ff. Gårdens historia är f. n. under utarbetande av 1:e arkivarien, fil. dr Sam Hedar.

[5] Enl. Forsstrands art. 'Högsjö' i Svenska slott och herresäten: Södermanland, s. 210 ff. — Oriktigt är det givetvis när Lundgren anser, att det var i denne Rålambs (Claes Gustafs) hus som Olof Dalin vistades som informator.

överlevde icke bröllopsåret 1801. Själv dog Christina först 23 år senare. Här på Högsjögård föddes två år senare även sonen Claes, sedermera överhovstallmästare och en av rikets herrar, sin faders stolthet och stöd på gamla dagar. (Jfr nedan s. 88 f.)

I juni 1750 medan Rålamb själv vistades på Högsjö, kom elden lös i kvarteret Wattuormen på Kungsholmen och lade som redan nämnts på några timmar hela kvarteret i aska.[6] Rålamb skriver härom själv:

Min fahr miste sitt hus och iag alt mitt lilla husgeråd, utom litet silfwer som blef conserverad, så förswann i rök, meubler, equipager, kläder, gewähr, böcker, med et ord alt det lilla iag ägde och flehre åhr trälat tilsamman; Jag ägde ej mehr öfrigt af kläder för mig sielf än en enda blå klädning iag hade med mig på resan; alt altsammans gick åht; Herren gaf och Herren tog, doch wälsignat ware hans namn, som aldrig låtit mig med de mina swälta eller lida nöd, utan gifwit oss wår nödtårftiga utkomst, fast iag derföre måste haft all outtröttelig omtanka och mången sömnlös natt och bekymmersam dag.[7]

Från denna händelse räknar Rålamb själv den ekonomiska nedgångsperiod som kulminerade i konkursen 17 år senare. Visserligen hade även förut hans öde varit att »hafwa större utgift än inkomst», men trots detta hade »accidentale händelser och någon conduite», som givit honom kredit, släpat honom igenom.[8] Så skedde väl till en tid även efter 1750, men under försvårade omständigheter.

Efter branden tog han sin havande hustru med sig till Stockholm för att ordna med husets återuppbyggande och samla »de rester och slarfwor som öfwer wore». Främmande människor gåvo honom kredit och han satte sig åter i »tilstånd at syhnas i werlden», arrangerade allt så gott han kunde — husets återuppbyggande inhiberades dock så småningom — och förde så åter sin hustru till Högsjö, där sonen Claes föddes den 1 november samma år. Detta år nödgades han även sälja sina lotter i Ostindiska kompaniet utan ringaste avance. I början av följande år[9] dog så även kung Fredrik och härmed upphörde även den

[6] Se Elers, Stockholm, II: 361. Jfr ovan s. 31. — Året därpå drabbades f. ö. familjen Rålamb av ytterligare en stor eldsvåda, då vid den stora branden i Klara den 8 juni bl. a. rålambska palatset vid Drottninggatan, tillhörigt Gustaf Rålamb, och fyra gårdar i kvarteret Adam och Eva tillhöriga presidentens arvingar brunno ned till grunden. I rålambska huset innebrändes bland annat största delen av Gustaf Rålambs samlingar. (Se Jacobson, Den stora branden i Klara den 8 juni 1751. S:t Eriks Årsbok 1936, s. 25 ff.)

[7] KB: Anteckningsboken, Bref til en wän 1767, blad 92.

[8] KB: Anteckningsboken, blad 90.

[9] Enligt memoarerna redan samma år (1750)! — Att det tidigare varit krångel med utbetalandet av denna lön, framgår av ett brev från Rålamb till envoyén greve Barck (RA: Muscovitica, Bref från åtskilliga till B. 1744—47) daterat 2.1. 1746, där Rålamb ber Barck medverka till att den innestående lönen måtte ut

lön Rålamb åtnjutit på kasselska staten. Otvivelaktigt var, som han själv konstaterar, året 1750 »på alt wijs et ödande åhr». Samma år som kung Fredrik dog även fadern, och som Högsjö gård var såld »på lijfstid» — åtminstone enligt Hans Gustafs uppgift — hade han endast ett nådår kvar att bo där. Arvet efter fadern blev efter alla avdrag mycket obetydligt, och för lånta pengar måste han nu skaffa sig tak över huvudet för sig och sin familj. Han köpte då till största delen på kredit Ålspånga säteri vid sjön Långhalsen i Bettna socken i Södermanland. Denna egendom var — påpekar han själv[1] — ej halvbyggd och kostade både tid och pengar att göra beboelig. Först 1753 kunde han med sin familj flytta in i det nya hemmet. Efter sin far ärvde han även Lidö gård på ön Lidö utanför Norrtäljeviken. Gården ägdes från 1632 av »Resare-Bengt», som också bebyggde den med ett hus, 1719 förstört av en rysk mordbrännarflotta. Denna gård vållade emellertid Hans Gustaf mera bekymmer än glädje. Kammarkollegium gjorde nämligen anspråk inte bara på hela egendomen utan också på upplupna räntor till »några tusende dahler silfwermynt». Det blev process med kronan, som gick genom samtliga instanser och pågick i tre år. Den slutade visserligen med fullständig seger för Rålamb, men — säger han själv — »hwad beswär och arbete detta kåstade mig kan ej beskrifwas, utom den giäld iag nödgades sättia mig uti wid alla instantier, hwarwid Riksens Ständer war det drygaste, där iag måste offra på wissa ledamöhter af alla 3 ståndén, utom Ridderskappet och Adelen».[2] Att döma av ett brev till Carl Gustaf Tessin, daterat den 4 oktober 1760, var processen då ännu ej avslutad[3], men den 20 februari 1761 innehåller Riksdags-Tidningar (nr 12) en kort notis om att riksdagen godkänt Kungl. Maj:ts dom.

På Ålspånga var Rålamb granne till den tessinska egendomen Åkerö. Något intimt umgänge synes det inte ha varit fråga om, även om Tessins brev då och då under 40- och 50-talen omnämna ett besök i förbifarten eller en middagsbjudning hos Rålambs.[4] Rålamb beundrar åtminstone i yngre år Tessin mycket, är ytterligt angelägen om att stå väl med honom och anser sig åtminstone en gång böra ursäkta sig, när han på

betalas. Enligt fullmakten av år 1723 (1725? Jfr ovan s. 33) borde den utgå med 100 dukater årligen »och som altid utgifter fordras om ansökningar skyndsahmt och lyckeligen sku ändas», så täcktes Barck använda upp till $^1/_3$ av fordran »til det folket som där til något kunna bidraga».

[1] KB: Anteckningsboken, memoarerna, blad 158.

[2] KB: Anteckningsboken, Bref til en wän 1767.

[3] RA: Tessinsamlingen vol. 19.
Ericsbergsarkivet; enl. excerpter i RA: Sigrid Leijonhufvuds samlingar, vol. 4.

grund av »flussfeber med tandwärk» mankerat en visit på Åkerö. En annan gång har tydligen Rålambs hundar förirrat sig in på Åkerö ägor och tillvaratagits. Rålamb är inte så litet irriterad, han är ytterst vördnadsfull men han vill ha tillbaka sina hundar.[5]

Överhuvudtaget får man av de bevarade breven från dessa år intrycket av en tilltagande olust för hovtjänst och en växande böjelse för att i lugn och ro dröja sig kvar ute på landet för egna angelägenheters vårdande. Då och då uppger han sig vara sjuk och urståndsatt att resa in till Stockholm. Det är då kammarherren — från och med 1756 hovmarskalken — Carl Fredrik Törnflycht som han vanligen förhandlar med.[6] En gång skriver han rent ut till denne — det är så tidigt som i november 1754 — apropå vakten i januari och februari följande år: »Jag för min dehl frucktar någon opasslighet wid den tiden.» Farhågan *kan* ju ha varit grundad på verkliga hälsoskäl. Vid sidan härav dryfta de två hovfunktionärerna lantbruksfrågor. Rålamb har sått av Törnflychts speciella veteslag och med utmärkt resultat. Han vill nu gärna pröva också hans råg o. s. v. Det förefaller som om ättens bondeblod och den under generationer av ämbets- och hovmän undertryckta hembygdskänslan börjat att revoltera mot huvudstadens jäkt och rastlösa leverne, ungefär samtidigt med att naturkänslan upplever sin första renässans även ute i Europa. 30 år senare ger den utslitne f. d. hovmarskalken i sin valhänthet rörande uttryck härför i den otryckta dikten Afsked ifrån Fånöö d. 3 Decembr. 1785:

Fånöö okonstlat men skiönt af naturen
uplifwar ögat giör sinnet förnögd
Parker och trägård(?) och wijkar och diuren,
likasom täfla at wärka wår frögd.

Sednaste höst som en wåhrdag förswinner
alt uti frihet förutan beswär,
omsorger, oroo, man ej sig påminner
alt är otwungit(?) och ingen lag här.

Uhrwädret här må fritt storma och rasa,
wij dock i stillhet passera wår qwäll
J hyggligt rum och wid en eldbrasa
spelas Turmotte och hwar en är säll.

[5] RA: Börstorpsamlingen vol. 29. Brev till Fredrik Sparre 14.10. 1754; och Tessinsamlingen vol. 19. Brev till C. G. Tessin.
[6] RA: Börstorpsamlingen vol. 148. 4 st. brev till Törnflycht.

Fånöö en fristad från håf och från griller
intriguer, konstgrep bandlysta är här:
fria från falskhetens lönliga giller
man lefwer trygt och sig sielf herre är.[7]
— — — — — — — — — — — —

Ännu hade dock Hans Gustaf mycket av intriger, konstgrepp, giller och falskhet att utstå, innan han fick i lugn och ro gunga sin sonson på knät framför eldbrasan i Axel Oxenstiernas gamla gemak på Fånö. Man skulle nog kunna säga att det mesta och det värsta återstod.

Hur länge familjen bodde kvar på Ålspånga är svårt att exakt avgöra. Vid slutet av år 1760 gjorde den det fortfarande. Likaså tycks den ha gjort det år 1761. Detta år uppger nämligen »provincialschäfer» Peter Åvall i sin Betna Sochns Beskrifning[8] att »sidst kjöptes Ålspånga af dess nuwarande ägare Högwälborne Herr Baron, Hof Marskalken och Riddaren Hans Gust. Rålamb».

År 1764 sålde Rålamb Lidö gård och hade då såvitt mig är bekant inte längre någon egendom på landet, annat än det då till systern utarrenderade Ålspånga, vilket han f. ö. i konkursens elvte timme sålde till henne den 9 februari 1767.[9] I juni 1763 arrenderade han däremot själv av svärsonen Axel Cronhielm på två år dennes sätesgård Hakunge i Långhundra härad vid sjön Garnsviken i Stockholms län med alla därtill hörande hemman och torp. Kontraktet förlängdes så småningom, så att Rålamb ännu vid slutet av år 1767 innehade Cronhielms gård utan att dock ha erlagt de sista två årens arrende.[1] Hur länge han sedan bodde där är mig obekant. Sin familj tycks han alltså under de 20 åren från 1747 till 1767 ständigt ha haft boende på landet, på Högsjö, Ålspånga och Hakunge. Själv har han än gjort den sällskap där, än varit bosatt i en förhyrd våning i Stockholm och från 1761 eller 1765 i hovmarskalkssviten på slottet.

Under dessa tjugu år försämras hans ekonomiska ställning i allt snabbare takt. Själv redogör han för förloppet utom i det »Bref til en wän 1767», som ovan flera gånger citerats, även i två utförliga skrivelser till Svea hovrätt den 9 april och 26 november detta år.[2] »At ifrån

[7] KB: Anteckningsboken.
[8] Tryckt i Sörmländska handlingar N:o 3, Södermanlands Hembygdsförbund 1935. Om Ålspånga se f. ö. Almquist, Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden, II: 1, s. 206 och II: 2, s. 713, samt: Sverige. Geografisk topografisk statistisk beskrifning, utg. af Ahlenius och Kempe, IV: 179.
[9] Konkurshandlingar ur Svea hovrätts arkiv. UUB: W 1702, s. 203 f.
[1] Avskrift av arrendekontraktet m. m. i UUB: W 1702, s. 182 ff.
[2] UUB: W 1702, s. 6—8 och 66—73.

min ungdom i 35 åhrs tid hafwa tiendt dels utan dels med ringa lön — börjar han den första av dessa — och at genom min Konungs Nåd hafwa warit wald til upwaktning wid dess hof, hwarwid wördnad och ömhet för Kongl. Majt:s och Rikets heder biudit et mera kostsamt lefnadssätt, än lönen medgifwit, thet uppenbarar nogsamt oundwikeligheten theraf, at jag ifrån flere åhr tilbaka måst ådraga mig gäld.» Genom arv efter föräldrarna och genom de förbättrade löneförhållanden som dock medföljde hans avancemang till hovmarskalk, hade han hoppats kunna avbörda sig sin skuld. Men bägge dessa resurser slogo på ett för honom »både ömt och oförwäntadt sätt» fel, dels genom eldsvådan 1750[3] och dels genom föreskriften att halva hovmarskalkslönen skulle avstås till Taube. Han har alltså tvärtom blivit tvungen att öka sin skuld »i en tid, då et försämradt penninge-wärde uphäft all jemförelse emellan Lön och behof, samt then theraf omåtteligen upstegne dyrheten giordt the känbaraste werkningar på någor hwars hushållning, så at thet lärer förefalla mindre undersamt, at råka i obestånd, än at hafwa kunnat så länge hålla sin undergång tilbaka, då en penningelös tid giordt utwägarna til förlängning af sin gäld odrägelige.»[4] Även om han förbigår en »ömtålig detaille» och »wissa bekanta Conjuncturer» några år tidigare — 1756 års statskupp och därpå följande kommissioner! — är det alltså knappast något att förvåna sig över, anser han, att han nu tvungits begära sig själv i konkurs. Hade nu inte hans fordrande tjänst vid hovet krävt annat, fortsätter han i en andra »Libellus» till hovrätten, så kunde han ha tröstat sig med den bekymmerslösa tanken att Herren gav och Herren tog, och sedan försökt att leva och dö fattig men skuldfri. I stället fordrade hans belägenhet av honom »sådane författningar, hwarigenom, som gemenligen händer, den ena förlusten alstrade flere af sig». Han sätter sig nu att summera alla sina förluster och hans beräkningar kunna förefalla lekmannen en aning besynnerliga. Så räknar han t. ex.: Förlust genom penningvärdets fall å lönen minst 60 000 daler, räntor å lån för täckande av denna förlust 20 000 daler o. s. v., varigenom han når en totalsumma på förlustkontot om 421 000 daler kmt, en ren förlust som han anser bevisa hur omöjligt det varit att hejda lavinen.

Detta är nu hans egen syn på saken. Hans betraktelser över penningvärdets fall och konsekvenserna härav återspegla ju en känd och för tiden ytterst karakteristisk företeelse. 1760-talet var kanske i Sveriges

[3] Rålamb uppger här oriktigt 1751.
[4] UUB: W 1702, s. 7.

och framförallt väl i Stockholms historia ett konkursernas decennium framför andra. Rålamb finner dessutom att hans ruin är att anse som förorsakad av en rad *olyckor*, främst eldsvådan på Kungsholmen 1750. Till följd härav anser han sig böra behandlas enligt en kungl. förordning av år 1750, som stadgade rättighet för gäldenär att vara befriad från bysättning, om han kunde visa att olyckshändelser vållat betalningsoförmågan. Han tycks också ha lyckats att helt undgå bysättningshäktet — enligt vissa fordringsägares till rätten framförda mening en upprörande efterlåtenhet.

Borgenärerna voro nämligen åtminstone till en del av annan mening än Rålamb själv angående orsakerna till hans obestånd. Hovkamreraren Fredrik Gröning bestrider i en amper inlaga till hovrätten Rålambs påståenden, att hans ruin vållats av ogynnsamma omständigheter.[5] Gröning anser framförallt i samband med branden 1750, att Rålamb givit falska uppgifter och att det är fara värt att denne »må warda ansedd såsom den der aldeles falskeligen föregifwit en honom öfwergången betydelig olycka på sin fasta egendom». Han har gjort efterforskningar och funnit att Rålambs far ett par månader före branden belånat huset för 18 000 daler. Dennes far, Hans Rålamb, hade köpt huset för 12 000 daler år 1701, och sedan ärvdes det förmodligen så, att sonen fick $^3/_4$ och hans halvbror, hovstallmästaren Reutercrantz $^1/_4$. Av dessa $^3/_4$ av det högt intecknade huset tycks Hans Gustaf, hans två bröder och hans syster ha haft rätt att *dela hälften* sinsemellan, nämligen den före branden döda moderns giftorätt i boet! Fadern levde ju ännu vid eldsvådan.[6] Om nu denna egendom år 1750 högst kunde värderas till 60 000 daler, så vore ju Hans Gustafs lidna förlust ej stor. Nej, menar Gröning, Rålambs uppgifter lägga »liusligen å daga, at han alt ifrån början af sin hushållning warit en slösare som med lånte penningar welat sätta sig i anseende hos medborgare [— — —]». Hans förluster genom eldsvådan hade ingalunda behövt vara irreparabla, och det är uppenbart att hans fallissement nu beror på vårdslöshet och slöseri. Då Gröning funnit härtill komma svikligt förfarande, förtigande av förskrivningar, bedrägeri med oriktig underpant m. m., har han tidigare yrkat, att Rålamb måtte tills vidare förbindas att hålla sig i sina rum, vilket hovrätten bifallit men sedan frångått. Han förnyar nu sitt yrkande, vilket emellertid ej föranleder någon rättens åtgärd.

---

[5] Konkursdossiern fol. 55—59.

[6] Obs! att Rålamb i sina inlagor uppger att huset brunnit 1751, faderns dödsår! Mot bättre vetande?

Rålamb bemöter visserligen dessa påståenden i sin »Libellus» nr 2 till hovrätten, men att avgöra vilken av parterna som hade rätten på sin sida, torde väl nu åtminstone för en juridiskt oskolad vara ogörligt. Svea hovrätt synes i stort sett ha stått på Rålambs sida. Ett omdöme av den arten torde väl också ur litteraturhistorisk synpunkt vara av underordnat intresse. Meningsskiftet har här relaterats huvudsakligen för att visa, att Rålamb nog i rätt hög grad delade sin samtids svagheter, att han var en rätt typisk representant för inte bara »det bästa hos den tid, som plägat betecknas med Dalins namn», och att det åtminstone kunnat dras i tvivelsmål, om man har rätt att tillskriva honom »en ärlighet som håller profvet i en korrumperad tid».[7]

Vilken uppfattning man än ur konkursdossiern får av problemet om Rålambs skuld till sitt eget obestånd[8], är det dock ett faktum, att sedan han väl tvingats tillgripa lånevägen, han i hög grad blev ett offer för tidens ondska. Man finner i förteckningen över borgenärer vid sidan av adelsmän och troligen hedervärda handelsidkare i Stockholm, hökare, slaktare, skräddare, hattstofferare, apotekare och kryddkrämare, vilka presentera obetalda räkningar sedan åtskilliga år tillbaka i tiden — påfallande äro i synnerhet de oändliga apotekarräkningarna[9] — även namn på mera beryktade gestalter i 1760-talets Stockholm.

Den största posten står förd på »Contoirsskrifwaren Grimm», vilken

---

[7] Jfr Leijonhufvud, Ur svenska herrgårdsarkiv, s. 207. Jfr även ovan s. 71. Ett svar som jag har svårt att avgöra, om det bör tolkas som övervägande ironi eller inställsamhet och som jag i detta sammanhang inte vill undanhålla den, som eventuellt vill göra sig en bild av Rålambs karaktär, avger denne på en fordringsägares förfrågan, varför inte bibel och psalmbok upptagits i inventarieförteckningen. Rålamb förklarar, att de »til wår kyrko- och husAndakt följt oss åt landet» och därför glömts vid boupptecknigen. Han upptar dem nu till 9 respektive 3 daler, »hwilka dock skulle få et långt större wärde, om Herr HofRättsRådets lofwärde efterdöme förmådde leda the öfrige Borgenärers hiertan, at låta oss them til thess Äro-minne jämte wår egen upbyggelse behålla». (Konkursdossiern s. 204.)

I en handskrift i Uppsala universitetsbibliotek (V 148) finner man en satirisk »Catalogue des livres» om 9 osignerade och odaterade kvartosidor, upptagande bl. a. »Sanningens försvar af hofmarskalken Rålamb». Handskriften härrör sannolikt från 1762 eller något av de närmast följande åren, varför det utan tvivel är Hans Gustaf som drabbas av ironien, som ju inte behöver vara så djupt meningsfylld men ju också kan ha som bakgrund, att hovmarskalken varit känd för att inte alltid vara så rigorös med sanningen. (Om genren se Annerstedt, Upsala universitets historia, Bihang IV: 212.)

[8] En senare skrivelse från Gröning—Askling gör gällande, att Rålamb efter faderns död förslösat ett ansenligt arv om 300 000 daler kmt och dessutom egendom till c:a 400 000 dalers värde.

[9] Apotekare J. H. Schultz insänder en 5 $^1/_2$ foliosida stark, tätskriven räkning, slutande på 1169,25 daler från 29/8 1761 till 2/1 1764; trots denna aktningsvärda summa har Rålamb samtidigt tagit varor från apotekare Julius Sahlberg, som för tiden maj 1763—jan. 1767 presenterar en räkning å 1325,14 daler kmt.

torde vara identisk med kammarskrivaren vid riksgäldskontoret Axel Fredrik Grim, den Grim alltså som apostroferas av Bellman i Fredmans sång nr 19 och som skall ha varit en av de björnar, undan vilka skalden flydde till Norge 1763.[1] Han förekommer även i en dikt av Olof Bergklint till Elis Schröderheim[2], där den senare, om han ger vika för sin tendens till lättjefullt leverne, skämtsamt förutspås bland annat, att

> Deléen och Grim skall på dig vakta;
> Du kan i fader Berg betrakta
> Ditt öde på de gamla dar [— — —]

Grim tycks alltså ha varit den poetiska björnen par préférence. Även den i Bergklints dikt som Grims kollega nämnde Deléen är målsägare i Rålambs konkurs.[3] Deléen torde ha varit en av det dåtida Stockholms mest kända och fruktade procentare och skall av folkhumorn ha döpts till Yttersta Domen.[4] Åtminstone ännu en av Rålambs fordringsägare tillhörde kretsen av notoriska procentare och är även han känd från Bellmans biografi, nämligen kammarskrivaren Tharmouth.[5]

För fordringsägarnas åsikt, att Rålambs obestånd förorsakats av slöseri och dålig hushållning, synes nog i viss mån de vid konkursen inlämnade räkningarna från leverantörer giva belägg, även om man tar hänsyn till att det varit fråga om leveranser till ett stort hushåll samt till tidens vanor. Rålamb låter själv också gärna skymta fram, att han under sin hovtid alltid hållit en »anständig» och ståndsmässig levnadsstandard, »fast icke brilliante, doch altid med de propraste wid alla tilfällen».[6] Det skulle föra för långt att gå in på en ur kulturhistorisk synpunkt måhända intressant analys av de presenterade räkningarna.[7] Ehrensvärds ovan citerade åsikt, att Rålamb visade en olycklig svaghet för rött vin, synes dock inför vinräkningarna öka i sanningsvärde. Att av inventarieförteckningar o. d. i samband med konkursen söka rekonstruera någon eller några sidor av Rålambs privata existens, synes mig icke löna mödan eller i varje fall ej motivera utrymmet, så mycket mindre som på denna väg endast hans materiella tillvaro skulle vinna någon belysning. Förteckningen över hans egendom upptar visserligen

---

[1] Bellmans skrifter utg. av Bellmanssällskapet, II: 46, kommentar II: 104. Enl. kommentaren skall även Kexel ha varit plågad av Grim och vid hans död ha författat ett parodiskt begravningsceremoniel.
[2] Cit. efter Hanselli, Ur en samlares papper, I: 23 f.
[3] Konkursdossiern, s. 21.
[4] Lundberg, Bellmansfigurer, s. 194.
[5] Björkman, Bellmansforskning, s. 86 f. och 136 f.
[6] KB: Anteckningsboken, Bref til en wän 1767.
[7] Se Konkursdossiern, s. 110 f. och 139.

även en samling böcker, men så obetydlig och i all sin obetydlighet så heterogen, att den knappast tillåter några slutsatser.[8] Den redovisar:

Grefwe Stenbocks Lefwerne[9]	18	D. Kmt.
Le parfait Cuisinier, 3 Tomer	18	
Hylphers resa i Kopparbergs län	12	
Vahlstroms Ethica Mathem. 1 Del	3	
Marechal de Saxes memoires sur l'Infanterie	3	
Les avantures de Telemaque	3	
Kaggs konst at kriga	1	
Histoire de Mad. de Pompadour	1	
La Devotion aisee	1	
Några predikningar, disputationer, orationer riksdagstidningar och flere riksdagsskrifter etc.	6	
	66	D. Kmt.

Om biblioteket verkligen varit av detta enkla utseende år 1767, har tydligen på detta enda område ekonomiserats över hövan, och man torde inte kunna förebrå ägaren några excesser i litterär nyanskaffning. Tydligen har hans bokliga intressen varit livligare i hans ungdom. I den ovan citerade förteckningen över de olyckor som gett upphov till hans ruin[1], upptar han nämligen bland det genom branden 1750 förlorade lösöret även »et ansenligt bibliotheque, innehållande många rara böcker och manuscripter» och av honom själv värderat till 9 000 daler kmt. Liksom det gällde att uppta så litet som möjligt i boupptecknningen, så gällde det ju dock att få förlusten år 1750 så stor som möjligt. Ovisst är kanske också om biblioteket på Kungsholmen var att betrakta som faderns eller hans eget. Uppenbart är i varje fall, att man ur denna förteckning knappast kan hämta något positivt drag till bilden av Hans Gustaf Rålambs andliga habitus. Däremot synes förteckningen vältaligt vilja motsäga Sigrid Leijonhufvuds antagande, att han tillbragt sina gamla dagars otium »bland sina böcker».[2] Har han haft någon del av ättens gamla boksamlingar sig anförtrodd, så har den — om han inte vid konkursen förtiger ett väsentligt innehav — tydligen varit med bland vad som brann 1750.

---

[8] Konkursdossiern, s. 8.

[9] Väl = Samuel Loenbom, Magni Stenbocks lefwerne, 1—4, 1757—65. — Histoire de Mad. de Pompadour kan åsyfta åtminstone tre olika arbeten från 1750- och 1760-talen. Se Barbier, Dict. des ouvrages anonymes, 3e éd., 1874, II: 722. — La devotion aisee har jag icke lyckats identifiera. Titeln kan även vara undertitel till en komedi, conte eller roman.

[1] Jfr ovan s. 83 f. Konkursdossiern, s. 33 f.

[2] Ur svenska herrgårdsarkiv, s. 205.

1770-talet är som vi sett tidpunkten för Hans Gustaf Rålambs fåfänga försök att avancera på ämbetsmannabanan, för hans smärtsamma desillusioner och slutgiltiga resignation 1778. Om hans privata liv under detta decennium saknas så gott som varje upplysning, om man bortser från dem som beröra sonen Claes' nu begynnande karriär och segerrika framträdande vid »carousellen» 1776 och 1777.[3] Själv iakttar Hans Gustaf i sina anteckningar nästan helt och hållet tystnad.

Sonen — som år 1774 utan att taga varning av faderns åsikter och exempel begynte sin karriär vid hovet och tycks ha förvärvat Gustaf III:s gunst i högre grad än fadern — gifte sig första gången redan 1781 med en hovfröken hos hertiginnan av Södermanland. Hon dog emellertid redan samma år och två år senare gifte Claes Rålamb sig för andra gången, nu med en dotter till generalmajoren och landshövdingen, friherre Carl Adlerfelt och grevinnan Ulrika Sofia Sparre, dotter till greve Axel Wrede Sparre, som genom testamente av greve Fabian Wrede varit ägare bl. a. till det anrika och förnämliga oxenstiernska slottet Fånö vid en vik av Mälaren.[4] Genom Claes Rålambs andra äktenskap tillföll Fånö honom och blev för hans fader, den gamle numera egendomslöse f. d. hovmarskalken, en av allt att döma gärna utnyttjad fristad. På Fånö föddes år 1584 rikskanslern Axel Oxenstierna. 200 år senare föddes där Hans Gustafs sonson, Claes Hans Rålamb. För första gången sedan den store rikskanslerns tid kunde Fånö ärvas av en därstädes född yngling. Den historiska tilldragelsen uppkallar farfadern till att stränga sin lyra, dels för att tillönska barnbarnet en framtid jämförlig med den store föregångarens lysande bana och dels för att som vi redan sett besjunga Fånö, »en fristad från håf och från griller». Även en tredje gång gifte sig emellertid Claes Rålamb — med grevinnan Ulrika Eleonora von Düben — och om det äktenskapet har Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok en del att förtälja, som kastar en viss belysning även över Claes Rålambs karaktär. Grevinnan var, förtäljer dagboken, en utpräglad kokett, och en kurtis, som hon före äktenskapet inlett med en baron Mörner[5], »fortsattes oförändrad, sedan hon gift sig med hovstallmästaren hos kungen, baron Rålamb, en ganska enfaldig karl, som, icke det ringaste svartsjuk, lämnade henne full frihet» (V: 100). Så småningom skvallrades det med allt större bestämdhet om att Mörner var hennes älskare och Rålamb icke far till sina barn (VI: 273). En annan gång

[3] Se t. ex. Ehrensvärd, Dagboksanteckningar, I: 136 ff., 307; Skjöldebrand, Memoarer, I: 60 ff., Hochschild, Memoarer, I: 29.

[4] Om Fånö se bl. a. Svenska slott och herresäten, Ny saml. Uppland, s. 99.

[5] Friherre Carl Mörner af Tuna, f. 1755, död 1821.

ger Hedvig Elisabeth Charlotta en hel karakteristik av Claes Rålamb, som det är frestande att citera, då man har ett starkt intryck av att mycket är arv från fadern:

> Jag vill då först nämna baron Rålamb, hvilken af regeringen användes som ett slags kunskapare för att utforska nyheter på alla områden. Som han är redbar och tystlåten, anförtror man honom uppdrag, hvilka äro af vikt att få utförda men måste hållas hemliga, och hvilka man icke skulle våga öfverlämna åt någon annan. [— — —] Som han känner en mängd människor af olika samhällsklasser, är han ständigt i tillfälle att taga kännedom om allmänna opinionen och höra allt, som sägs. Det, som blifvit honom ålagt, har han alltid utfört nitiskt och raskt samt med mycken takt och urskillning. Som han emellertid är ganska inskränkt, tager han själf intet initiativ utan måste påverkas af andra, och ehuru anställd hos hertigen sedan unga år, kommer Rålamb likväl beständigt att intaga en underordnad ställning.

Prinsessan har iakttagit att Reuterholm gärna begagnar sig av just denna människotyp för att inte riskera att själv bli utslagen hos hertigen. Rålamb har, säger hon, salig kungen att tacka för sin utkomst och är antagligen med tacksamhetens och tillgivenhetens band fästad vid kungahuset. Han anses dessutom vara ganska ekonomisk och hoppas kanske att med tiden kunna förskaffa sig vissa fördelar, »ehuru gifvetvis på ett fullkomligt hederligt och rättskaffens sätt» (IV: 60). Hederligheten och kungatroheten betonas även i andra sammanhang (III: 235, VII: 167), en gång med tillägget: »Han saknar som bekant förfining men är en hedersman och kungen (= Gustaf IV Adolf) varmt tillgifven, ehuru ej blind för dennes fel.» (VIII: 316; mars 1809.) Osannolikt verkar ju icke, av dessa vittnesmål att döma, att sonen icke var olik sin fader.

Från och med 1778 hade Hans Gustaf Rålamb utöver bevistandet av övre borgrättens sammanträden på slottet intet officiellt uppdrag, utan kunde ostört ägna sig åt sin familj och sina privata intressen. Han tar nu fram sin anteckningsbok med minnen och intryck från sitt liv under de senaste 30 åren, läser igenom den och konstaterar, att den med skäl kan kallas »et samlosurium utan början och sluht och ej 100de dehlen wärt at läsa», men även att »större sottiser än dessa äro både skrifna och tryckta», varför han sparar dem för elden »at igenom tiden undergå sin egen förwandling».[6] Han återupptar nu även arbetet på den roman, som han för 20 år sedan utgav av trycket, och skriver nu eller fullbordar enligt egen uppgift (jfr nedan s. 93 ff.) dess andra del. På lediga stunder — och sådana böra ju nu ha blivit alltmera talrika

[6] KB: Anteckningsboken, s. 1.

— tillåter han sig också någon gång en liten tillfällighetsdikt eller ett litet galanteri på vers eller prosa. Den sista daterade dikt av hans hand, som jämte de övriga är bevarad i hans egen anteckningsbok, är »Några bedröfweliga tankar wid min respectabla hustrus fru Carin Boijs graf d. 28 Mars 1787». Dikten är som poesi föga märklig, men vittnar om en varm känsla för hustrun, som 40 års äktenskap snarare ökat och förinnerligat än motsatsen. I samma anda vittnar den dröm, som han ett år senare upptecknade och som delvis avtryckts av Sigrid Leijonhufvud.[7]

I dikten vid hustruns grav finnes en versrad: »Du liksom följde mig til brädden af min graf», som Rålamb själv kommenterar med orden: »J Novemb: Månad war iag sielf dödligt siuk, så at salig frun sielf och alla trodde mig utan hopp af bättring.» I något mer än tre år överlevde dock Hans Gustaf sin maka. Han hann uppleva de historiska händelser, 1788—89, som han både i vad de berörde Sverige och Europa måste i hög grad ha ogillat, men han efterlämnar inga kommentarer till dem. Den 29 september 1790 avled han på Fånö i kretsen av sin sons familj, 74 år gammal.

Det är mig vid avslutandet av det biografiska kapitlet om Hans Gustaf Rålamb angeläget att i någon mån motivera, att detta tillåtits bliva så relativt omfångsrikt, att mycket medtagits som i varje fall endast högst indirekt belyser tillkomsten och arten av den roman, som är det väsentliga föremålet för denna studie.

Hans Gustaf Rålamb stod under en lång följd av år i en mycket intim kontakt med frihetstidens svenska kungahus, och hans anteckningar bjuda ur denna synpunkt stundom detaljer av ett mera allmänt intresse. Under det tidigare skedet av hans liv — i viss mån ända fram till år 1763 — voro hans öden och äventyr intimt förknippade med Olof Dalins, varför hans biografi på några punkter är av ett mera centralt även litteraturhistoriskt intresse, än hans egen litterära produktion måhända berättigar den till. Framförallt har dock skildringen av Rålambs liv och leverne tillåtits bli så pass utförlig, därför att jag i likhet med Sigrid Leijonhufvud, som dock förefaller att något litet ha idealiserat honom, funnit honom vara en »god typ från vår odlingshistorias förgustavianska period».[8] Hans självbiografiska anteckningar ge onekligen ofta intressanta inblickar bakom kulisserna under en intressant period av Sveriges

[7] A. a. s. 206 f.
[8] Leijonhufvud, a. a. s. 207.

historia, och ge ofta en personlig reaktion inför densamma, som ej heller saknar sitt värde. Att jag under studiet av det sparsamma biografiska materialet drivits till den uppfattningen, att Rålamb sannolikt varit en god representant inte bara för sin tids bästa sidor utan även har att uppvisa många av periodens avigsidor, gör ju knappast studiet av hans liv mindre intressant och givande, för den som önskar icke en skönmålning utan en realistisk bild av frihetstidens typiska människa.

En Swensk Adelsmans Äfwentyr. Datering och attribution

En gång år 1758, då Hans Gustaf ännu var tjänstgörande kammarherre vid Adolf Fredriks och Lovisa Ulrikas hov och just utstått eller utstod ständerkommissionernas sista anlopp mot sin person och egendom, för den roll han spelat vid 1756 års försök till statskupp[1], befann han sig i ett sällskap, där debatt uppstod »om det Swenska Språkets mer eller mindre behag och lämpelighet i Kärleks-Händelsers beskrifning». Denna debatt anger han själv i företalet till den andra upplagan av sin roman som anledningen till att han överhuvudtaget fick idén att författa en svensk originalroman.[2] Hans första tanke var kanske att genom översättning av ett utländskt original bevisa det svenska språkets användbarhet i så subtila ting som kärlekshändelsers beskrivning, han hade ju tidigare prövat dess och sina egna förutsättningar på detta område genom att översätta en av Mlle de Lussans franska romaner till modersmålet.[3] Man uppmanade honom emellertid nu — berättar han själv i det nämnda företalet — att i stället författa en originalroman, under sommaren började han på lediga stunder arbetet och innan hösten var den första delen färdig. Den underställdes några vänners prövning, och då dessa funno den värd att tryckas, skedde detta året därpå.

Detta är Rålambs eget bidrag till dateringen av den första delen av hans roman. Det överensstämmer också rätt väl med de hållpunkter för dateringen, som man ur andra källor kan hämta. Romanens första

[1] Se ovan s. 70 ff.

[2] Om sambandet med tidens allmänna språkdebatt och svenskans hävdande se nedan s. 133 ff.

[3] Jfr ovan s. 39 och nedan s. 263.

del utkom alltså år 1759, sannolikt först mot årets slut. Den recenseras — utförligt och välvilligt — såsom nyligen utkommen i Lärda Tidningar för den 15 november detta år (nr 90). Då ju romanen utgavs på Salvius' förlag, är det väl sannolikt att den i dennes egen tidning anmäldes rätt snart efter publicerandet. Även Gjörwells Swenska Mercurius nämner romanen som nyutkommen i novembernumret 1759. Den antages dock här vara en översättning.[4] Om den första delens tillkomsttid och utgivningsdatum synes alltså knappast någon tvekan kunna råda.

Det kan i förbigående påpekas, att Rålambs medverkan förutan året 1759 är ett betydelsefullt år i romanens historia. En Swensk Adelsmans Äfwentyr i Utrikes Orter är årsbarn med Candide och Tristram Shandy, med Dr Johnsons Rasselas och Adam Smiths Theory of moral sentiments!

Den *andra* delen av Rålambs roman lät vänta på sig i mera än 20 år. Redan i februari 1760 läses i Lärda Tidningar följande »notification»: »Auctoren til förra delen af En Swensk Adelsmans Äfwentyr i utrikes orter, som är en Anonyme, anmodas tjänstligen at efter lofwen inlemna til Direct. Lars Salvius den andra delen, på det arbetet må kunna fullbordas.» Rålamb har tydligen lovat sin förläggare en fortsättning, som denne dock aldrig fick uppleva.

När den andra delen år 1780 slutligen utkom av trycket, sammanhängde detta med speciella omständigheter. I företalet till detta års upplaga av den fullständiga romanen skriver Rålamb själv, att han med glädje sett den popularitet, som dess första del uppnådde. Han säger sig även ha påbörjat en andra del, »men angelägnare göremål gjorde, at det gick långsamt, så at den icke blef färdig förr än *i förleden Höstas*[5], då jag i allmänna Papperen fant den Andra Delen intimerat til utgifwande. Jag drögde derföre låta trycka denna Sednare i den tankan, at til äfwentyrs Auctor torde följt samma Plan som jag til Historiens fullföljande och slut, då det wore onödigt at fördubbla den Andra Delen [— — —].» Då detta nu icke visade sig vara fallet, publicerade Rålamb *sin* fortsättning.

När romanens s. k. andra del först utkom, var den alltså icke författad av Rålamb utan av den gustavianska epokens produktivaste romanförfattare, dåvarande stockholmsprästen Erik Erland Ullman.[6] Dennes fortsättningsdel är — även i jämförelse med Rålambs — en

[4] Swenska Mercurius 1759, II: 239.
[5] Kursiverat av mig.
[6] Se Böök, a. a. s. 310 ff.

mycket obetydlig produkt. Dess åtminstone ur litteraturhistorisk synpunkt kanske förnämsta förtjänst är, att den måhända förmått Rålamb att publicera sin egen fortsättningsdel.

Enligt sin egen deklaration skulle ju denne ha sysslat med romanens andra del på lediga stunder då och då under 1760- och 1770-talen och slutligen haft den färdig hösten 1779, då Ullman förekom honom genom att annonsera sitt kommande arbete. Häri ligger naturligtvis ingenting direkt osannolikt, även om motiveringen för att han dröjde med sin del kan förefalla något konstruerad. Att Rålamb åtminstone påbörjade fortsättningen rätt snart efter publicerandet av den första delen, är ju sannolikt, då denna tydligen hade en ganska stor framgång hos publiken. Han hade ju också lovat förläggaren en fortsättning.

I brist på notiser i saken bland Rålambs egna anteckningar, där romanen aldrig med ett ord nämnes, torde det väl nu vara ogörligt att med någon exakthet avgöra, hur mycket av den andra delen som eventuellt tillkom nu och hur mycket som lika eventuellt skrivits som en följd av Ullmans »intimation». Det är ju en ganska nära till hands liggande misstanke, att Ullmans företag blev impulsen inte bara till utgivandet utan även till det huvudsakliga författandet av Rålambs egen andra del. För den som något betraktat dennes biografi under 1760-talet, förefaller det ju föga troligt att denna period av hans liv, fylld av arbete och bekymmer, skulle ha lämnat mycket av tid och entusiasm över för kärlekshändelsers beskrivning. Detsamma torde kunna sägas om 70-talet, i varje fall om dess första hälft. I maj 1778 entledigades han som vi sett från hovmarskalkstjänsten, och det förefaller ju rimligt, att han därefter fått mera tid övrig för vittra förströelser.[7] Å andra sidan kan invändas, att romanen vittnar om en andlig vitalitet, som Rålamb på gamla dagar knappast synes ha ägt.

En viss ram för vad som kan vara sannolikt får man kanske, om man försöker att närmare precisera utgivningsdata för både Rålambs och Ullmans arbeten. I Stockholms Posten recenseras den 2 augusti Rålambs andra del — för övrigt ytterst onådigt — av en insändare. Denne nämner både Rålambs och Ullmans romaner som nyligen utkomna, men anger Ullmans som utgiven »för några månader sedan», Rålambs

[7] Böoks antagande (a. a. s. 212) att andra delens »slutliga färdigskrifvande» hösten 1779 bestod i en »definitiv redigering af ett tidigare utkast», vartill han eggats av Ullmans fortsättning, göres utan all motivering och är ju f. ö. ytterst rymligt. Stödd härpå behandlar dock Böök bägge delarna som tillhörande frihetstidens vitterhet.

»nyligare».[8] Något exaktare upplysningar kunna emellertid utvinnas ur dagspressens annonsavdelningar. Den 4 juli annonseras i samma tidning till salu i Holmbergs boklåda »En Swensk Adelsmans Äfwentyr i utrikes orter, bägge delarna, tryckt i Stockholm i 8:o 1780, häftade och skurne för 20 ss.»[9] Att härmed avses Rålambs roman, framgår av att Ullmans andra del såldes separat och alltså till lägre pris.

Detta är Stockholms Postens första annons om boken. I Inrikes Tidningar inflöt emellertid redan den 29 juni en annons av följande lydelse:

Där dessa tidningar utgifwas, har af Trycket utkommit Andra Delen af En Swensk Adelsmans Äfwentyr på Utrikes Orter, utaf samma Hand, som skrifwit den förre, och har således ingen gemenskap med den så kallade senare Delen af samma Bok, som för några Månader sedan utkom.

Såvitt jag kunnat finna är detta det första tecknet på att den andra delen av Rålambs roman var ute i marknaden.

Även om Ullmans roman innehåller Inrikes Tidningar de tidigaste notiserna. Den 3 januari 1780 finner man där följande tillkännagivande:

Den länge efterlängtade Senare Delen af En Swensk Adelsmans Äfwentyr i Utrikes Orter är nu färdig at läggas under Prässen; som, enligt K. Boktryckerie-Reglementet, tilkänna gifves; jemte anmodan til alla dem, som hafwa läst Första delen af denna Lefwernes-Beskrifning, och förmodeligen gärna wilja se Fortsättningen och slutet deraf, som i alla måtto liknar, om icke öfwerträffar, det föregående, täckas angifwa sine namn i de fläste Boklådor, til Subscription på detta wackra arbete, til rättelse wid uplagans determinerande, inom denna månads slut.

Först den 3 april inflyter dock likaledes i Inrikes Tidningar den första annonsen om att Ullmans fortsättningsdel finnes tillgänglig för subskribenterna att till ett pris av 10 skillingar avhämtas i Fyrbergs boklåda. Att det är fråga om Ullmans arbete, framgår ju av priset. Från och med juli månad annonseras de båda konkurrenterna sida vid sida. I vissa fall är det omöjligt att avgöra, vilkendera som avses. I andra betonas detta mer eller mindre eftertryckligt. I Dagligt Allehanda annonseras t. ex. den 26 september hos bokbindare Björnström vid Svartmangatan och på marknaden vid Skeppsbron bl. a. även »En Swensk Adelsmans Äfwentyr i utrikes orter, sednare delen, *den bättre*, tryckt hos Hesselberg, 8 ss.» Boktryckarnamnet och priset visa, att annonsen

[8] Författarnamnen nämnas naturligtvis ej, men sammanhanget visar klart vilkendera som avses.

[9] Den 10, 12 och 21 juli annonseras boken ännu till detta pris, den 13, 15 och 16 september samt den 3 november har emellertid priset sjunkit till 18 ss.

avser Ullmans roman![1] Annonsören var f. ö. ingalunda ensam om sin uppfattning av de två versionernas relativa värde.[2]

Om man alltså utgår från att Rålamb inväntat publicerandet av Ullmans roman, har han alltså till sitt förfogande haft tiden från ungefär den 3 april till den 29 juni. Då ju dessutom någon tid måste ha åtgått för tryckningen av Rålambs båda delar, förefaller det ju mindre troligt, att hans andra del helt eller till större delen författats, sedan Ullmans utkommit i marknaden. Däremot återstår ju som icke osannolik möjligheten, att Rålamb redan när Ullmans del »förleden höstas» — eller som vi sett den 3 januari 1780 — »intimerades» till utgivning, igångsatte arbetet med sin egen fortsättning av romanen och då kan ha hunnit med det väsentliga av detta.

Till något säkert resultat om när romanens andra del tillkommit, kan man synes det mig på dessa vägar icke komma. Själv ger Rålamb som sagt inga upplysningar, ej heller har jag funnit romanen nämnd av någon annan bland tidens memoarförfattare eller korrespondenter.[3]

Vad beträffar en episod i romanens andra del — lord Kermalecks historia[4] — förefaller det av inre kriterier sannolikare, att den tillkommit 1779 eller 1780 än 1759 eller 1760. Den innehåller tankegångar som vid närmare påseende förefalla så pass radikalt upplysningsmässiga, och den lancerar en moral så pass frivol, att man har svårt att tänka sig den utformad så tidigt som omkring år 1760. I lord Kermaleck har Rålamb, som Böök uttrycker sig och som längre fram närmare skall utredas, nedlagt sina intryck av upplysningstidens »naturalism»[5], och det kan förefalla som om åtminstone någon av de källor han härvid öser ur, bör ha varit av senare datum. Till detta problem få vi emellertid senare återkomma. Även om det skulle kunna bevisas att Kermaleck-episoden tillkommit avsevärt senare än 1759, följer ju dock härav ej att detta gäller hela den senare delen av romanen. Episoden skulle ju kunna vara inlagd efteråt, eventuellt i samband med tryckningen 1780. Mot denna möjlighet talar dock det faktum, att Kermaleck icke blott utförligt presenteras, *innan* han berättar sin historia, utan även i olika sammanhang nämnes flera gånger *sedan* detta skett.[6] Om

[1] Rålambs förläggare var för den andra delen Johan Georg Lange. Att även Ullmans roman, trots att den var »den bättre», raskt sjönk i pris, framgår av att den i Stockholms Posten redan den 27 april annonseras till salu för 8 skilling. Denna annons har av Böök (a. a. s. 312) noterats som den tidigaste.

[2] Jfr nedan s. 234 f.

[3] Vilket naturligtvis ingalunda utesluter, att den kan vara det!

[4] En Swensk Adelsmans Äfwentyr — förkortas hädanefter ESAÄ — II: 134 ff.

[5] Böök, a. a. s. 221 f.

[6] ESAÄ, II: 161, 180, 181 och 238.

det kan visas att Kermaleck-episoden utformats avsevärt senare än den första delen av romanen, förefaller det alltså sannolikt, att detta gäller *hela* den andra delen.

Med bevis hämtade ur episodens innehåll, synes det mig dock icke möjligt att med bestämdhet sätta det årtal, efter vilket den måste vara tillkommen, senare än till 1759 eller 1760. Den senaste *absolut bevisliga* litterära reminiscensen i episoden är nämligen såvitt jag kunnat finna ett lån ur Voltaires Candide, som ju utkom 1759 och mycket snart därefter torde ha varit tillgänglig i Stockholm.

I episoden förekommer emellertid en lady Chesterfield, vars karaktär, som senare skall visas, synes göra troligt, att Rålamb före dess utformande stiftat bekantskap med lord Chesterfields berömda brev till sin son. Dessa brev publicerades för första gången av hans änka år 1774, men utkommo i fransk upplaga först år 1777. Detta skulle alltså förutsätta ett sent tillkomstdatum för i varje fall Kermaleck-episoden. Argumentet försvagas emellertid betydligt av det faktum, att i en roman som Rålamb tydligen läst[7], nämligen Antoine d'Hamiltons Mémoires du Comte de Gramont, publicerad första gången redan 1713, en äldre generation Chesterfield ofta förekommer. Härifrån kan alltså *namnet* Chesterfield vara hämtat men knappast karaktären. Den lady Chesterfield som skildras i Hamiltons roman, har inte mycket gemensamt med Kermalecks andra hustru. Emellertid var även den engelske statsmannen och cyniske filosofen-brevskrivaren lord Chesterfield känd i Sverige, långt innan hans brev publicerades. Han omtalas bl. a. i ett par av Lovisa Ulrikas brev som det allmänna samtalsämnet vid hennes hov redan 1744.[8] Härav torde alltså några för dateringen bindande slutsatser icke kunna dragas, hur mycket den rålambska Chesterfield-karaktären än erinrar om den som tar sig uttryck just i lordens brev till sin son.[9]

För en tidigare datering kunde möjligen tala de anspelningar på frihetstidens politiska korruption, som förekomma på ett par punkter i den andra delen (jfr nedan s. 155 f.), bl. a. i Kermaleck-episoden, men omöjligt är ju ej heller att Rålamb ännu på gamla dagar lever i minnena av den tid, då han själv spelat med i det politiska spelet.

Snarare förefaller det möjligt att genom en språklig jämförelse mellan romanens två delar göra troligt, att en rätt lång period förflutit

---

[7] En passage om äktenskapet är direkt lånad ur denna roman. Jfr nedan s. 299.
[8] Luise Ulrike. Ungedruckte Briefe, I: 106, 111.
[9] Jfr nedan s. 294 ff.

mellan deras respektive tillblivelsedata. Författarens språkliga vanor förefalla i flera avseenden rätt förändrade. Ett par exempel må här anföras.

1. Antalet med punkt, frågetecken eller utropstecken avslutade meningar äro å den första delens 20 första sidor 9,9 per sida, å dess 20 sista 11,25. Den andra delens 20 första sidor ha däremot blott 3,9 på detta sätt avslutade meningar. Å den andra delens 20 sista sidor, där berättelsen åter går i ett rappt tempo, stiger siffran något, dock ej längre än till 5,7 per sida. Anledningen till denna påfallande skillnad är framförallt den, att i andra delen skiljetecknet punkt i mycket stor utsträckning ersatts av semikolon eller kolon + liten bokstav, där första delen skulle ha haft punkt + stor bokstav.

2. En egendomlig skiljaktighet visar användningen av pronominet dess i stället för hans eller hennes. Det förekommer i denna funktion å den första delens första 50 sidor 25 gånger, å de första 50 sidorna av andra delen hela 52 gånger, alltså mer än dubbelt så ofta. Författarens språkbruk har i detta avseende knappast blivit modernare, men det har förändrats.

3. Den mest påfallande förändringen företer kanske författarens hållning gentemot främmande ord. Romanens första del skrevs ju i syfte att visa svenska språkets användbarhet. Det är naturligt att dalinlärjungen Rålamb då i största möjliga utsträckning sökte undvika ett alltför ymnigt bruk av främmande ord. En undersökning av de första 50 sidorna i del I ger också ett sammanlagt antal främmande ord av »onödig» karaktär så lågt som 38 stycken.[1] Det förefaller som om författaren vid den andra delens tillkomst förlorat ur sikte sin svenskt-patriotiska tendens på språkets område. En granskning efter samma principer av de första 50 sidorna av del II ger nämligen lågt räknat siffran 130, d. v. s. de främmande orden ha ungefär $3\,^1/_2$ gånger så hög frekvens som å motsvarande sidor av den första delen.[2]

Det intryck som Kermaleck-episodens idéinnehåll synes mig ge av att snarare ha tillkommit under 70-talets senare hälft än under 60-talets förra, förefaller mig alltså stärkt av de språkliga olikheter de båda delarna emellan, som här i korthet antytts. Även om härmed icke direkt motbevisats Rålambs eget påstående, att romanens fortsättningsdel

[1] Ett främmande ord har räknats varje gång det förekommit. Däremot ha ej medräknats lånord tryckta i antikva och med (mer eller mindre) bibehållen fransk stavning, såsom portrait, paquett, brillant, mine, bale.

[2] Undersökningar av denna art måste utgå ifrån 1759 års upplaga av del I. Omtrycket 1780 är nämligen ej helt oförändrat.

tillkommit då och då under hela perioden 1759—1779 och detta senare år förelegat färdig för tryckning, förefaller det mig på ovan angivna grunder sannolikare, att lejonparten tillkommit relativt sent, och sannolikast under vintern 1779—1780.

Någon »författarskapsfråga» i vanlig mening synes däremot icke föreligga. Attributionen till Hans Gustaf Rålamb har såvitt jag kunnat finna aldrig varit föremål för diskussion.

Såväl den första som den andra delen av romanen utgåvos anonymt — en adelsman och högre hovfunktionär uppträdde nog under 1700-talet inte gärna offentligen som romanförfattare, därtill ansågs genrens berättigande överhuvudtaget ännu alltför diskutabelt. (Jfr nedan Kap. IV.) Av den ovan nämnda uppmaningen från förläggare till författare i Lärda Tidningar år 1760 framgår ju att denne var »en Anonyme» även för Salvius själv. Det är svårt att tänka sig varför denne annars skulle tillgripa denna omväg. I den samtida pressens recensioner antydes ej heller någon kunskap om författaren vare sig 1759 eller 1780. I Lüdekes Allgemeines schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv nämnes den svenska romanen i två sammanhang. Om författarskapet till de bägge varianterna av den andra delen säges: »Diese Ebentheuer eines schwedischen Adelichen ausserhalb Landes sind von einem Ungenannten aufgesetzt, aber von einer fremden Hand verändert worden. Die letzte soll eigentlich die Urschrift seyn.»[3] Tidigast avslöjas såvitt jag vet anonymiteten i Apelblads anonymlexikon, där efter uppgift om titel, förläggare och tryckår för de bägge delarna följer en notis även om författaren: »Romanensem fabulam sub otiis aestivis composuit Johannes Gust. Rålamb, L. B. Aulae Mareschallus, et Eques de Stella Polari.»[4] Notisen lämnar som synes icke rum för något tveksamt tonfall. Apelblad känner t. o. m. omständigheterna för romanens tillblivelse. Den absoluta sekretessen kring författarskapet tycks alltså ha brutits redan under Rålambs livstid — Apelblad dog 1786 — sannolikt kanske i samband med debatten i Stockholms Posten år 1780. (Jfr nedan s. 234 f.)

Attributionen till Hans Gustaf Rålamb har av senare författare tydligen tagits som självklar. Någon speciell bevisning har i varje fall aldrig framlagts. Ehuru det förefaller egendomligt, att detta författarskap aldrig av Rålamb själv i anteckningar eller för mig känd kor-

[3] A. a. IV: 186; jfr V: 244.

[4] Apelblad, Anonymi et pseudonymi Sveciae III, 1750—1770, s. 263. UUB: U 234. L. B. = Liber Baro?

respondens ens i förbigående beröres, synes dock attributionen höjd över varje tvivel. Att romanen bör vara författad av en medlem av ätten Rålamb, framgår av att släktens historia, som senare skall visas, tydligt avspeglar sig i vissa detaljer i den yttre ränningen.[5] Det synes ej heller finnas någon anledning att betvivla, att denne medlem är av Apelblad riktigt angiven som hovmarskalken och riddaren av Nordstjerneorden Hans Gustaf Rålamb, så mycket mer som ingen manlig medlem av ätten med hänsyn tagen till kronologiska möjligheter kan göra honom äran stridig. Uppgiften har också utan diskussion accepterats av Bygdéns anonymlexikon[6], av Eichhorn, Böök och Sigrid Leijonhufvud och har från dessa upptagits i Schück-Warburg, Illustrerad svensk litteraturhistoria samt i biografiska uppslagsverk.

[5] Se nedan s. 157 ff. En »specifikation eller förteckning uppå alla de Werck, skriffter och arbeten», som författats av medlemmar av ätten Rålamb, utarbetad av »Guttorm Råderijk» (= Gustaf Rålamb) upptar för Hans Gustaf Rålamb endast hans ovan nämnda romanöversättning. (Rål. handskriftssaml. fol. 180.) Den är emellertid sannolikt sammanställd redan år 1749. I varje fall dog Gustaf Rålamb år 1750.

[6] Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon, II: 530.

La querelle du roman

Det var säkerligen inte utan anledning som Rålamb år 1759 gav ut sin roman anonymt och höll på anonymiteten. Det var heller inte utan skäl som han försåg den med ett företal, vari han noga anger motiven för att han inlät sig på ett så pass diskutabelt företag som att publicera en roman. Romanen var ju vid 1700-talets mitt ännu knappast en erkänd konstform i Sverige, den stod i hög grad under debatt här, liksom den gjort det och ännu gjorde det i Frankrike, den svenska romanens mönsterland vid denna tid. Karakteristisk är Fontenelles suck över d'Urfés Astrée, som han inte kunde låta bli att beundra och på grund varav han t. o. m. själv diktade en 'tragédie lyrique': »Dieux! que je suis fâché que ce soit un Roman!»[1]

Debatten fördes i Sverige i pressen och i romanernas företal. I Frankrike gav den dessutom upphov till en särskild litteratur, essays, traités, entretiens etc. sur les romans. Där kan debatten sägas vara i huvudsak avslutad med Rousseaus La nouvelle Héloïse, 1761. Den rör sig dessförinnan om problemet: »Le roman est-il un genre littéraire — le roman est-il un genre qui rassure les consciences?» Ej ens efter 1750 utgår man utan vidare från att »il est permis d'écrire des romans», man måste först fastslå detta och kan därefter gå vidare och våga tesen, att »il est bon même qu'on en écrive, parce que ce sont d'excellents livres pour la conduite de la vie et la pratique de la vertu».[2] Romanen rättfärdigas alltså främst av sitt didaktiskt-moraliska syfte, och detta är i debatten

[1] Cit. efter Koerting, Geschichte des französischen Romans im XVII. Jahrhundert, I: 126. Den bästa bilden av 1600-talets debatt om romanen ger Magendie, Le roman français au XVIIe siècle, s. 118 ff. Jfr även samme förf:s La politesse mondaine et les théories de l'honnêteté en France au XVIIe siècle, bl. a. s. 166 ff. — Detta tidiga skede av debatten skall här icke refereras. De viktigaste inläggen äro kanske Charles Sorels Antiroman, 1631, Cyrano de Bergeracs Lettre contre un liseur de romans, 1663, och Boileaus Dialogue sur les héros de roman, 1664.

[2] Rousseau, La nouvelle Héloïse. Éd. D. Mornet, 1925, I: 287 ff.

om dess existensberättigande länge det enda argument som framföres till dess försvar.

Det är enligt Brunetière La nouvelle Héloïse som rehabiliterar romanen som genre. Mot denna åsikt polemiserar en av 1700-talsromanens främste kännare i våra dagar, Daniel Mornet.[3] Han medger att det under 1700-talet finns en mängd moralister, som protestera mot den mondäna romanen och det olyckliga inflytande den har på moralen. Men han visar också att dessa moralister mött ett häftigt motstånd från många håll, och när Rousseau får idén till sin roman, är genren enligt Mornet sedan länge rehabiliterad. La nouvelle Héloïse har föregåtts av inte bara en ytterligt livlig romanproduktion — under 20 år vid århundradets mitt räknar Mornet 7 à 800 original eller nytryck i genren — utan även av en långvarig och livlig »querelle du roman».[4]

Debatten sträcker sig långt ned i 1600-talet. Ett av de mest kända av de äldre inläggen och det första positiva estetiska arbetet om romanen, den lärde biskopens av Avranches, Pierre-Daniel Huets De l'origine des romans, tryckt 1670 som företal till madame de La Fayettes roman Zayde, kallar inledningsvis romanen »cet agréable amusement des honnêtes paresseux» (s. 5). Han ger med några ord en definition av begreppet roman och av dess syften: »Ce que l'on appelle proprement romans, sont des fictions d'aventures amoureuses, écrites en prose avec art, pour le plaisir et l'instruction des lecteurs. Je dis des fictions, pour les distinguer des histoires véritables; j'ajoute d'aventures amoureuses, parce que l'amour doit être le principal sujet du roman. [— — —] La fin principale des romans [— — —] est l'instruction des lecteurs, à qui il faut toujours faire voir la vertu couronné, et le vice châtié», men eftersom nu publiken inte vill undervisas, »il le faut tromper par l'appât du plaisir, adoucir la sévérité des préceptes par l'agrément des exemples, et corriger ses défauts en les condamnant dans un autre» (s. 6). Huets synpunkter gå igen i debatten nära 100 år framåt utan större förändringar. Ett av hans tillägg till romanens försvar skola vi finna nära nog ordagrant återgivet av Dalin: »Ajoutez à cela que rien ne dérouille tant l'esprit, ne sert tant à le façonner et le rendre propre au monde, que la lecture des bons romans. Ce sont des précepteurs muets [— — —].»[5]

Tidigt har man dock ögonen öppna även för genrens moraliska risker

[3] Revue des Cours et Conférences 1913—1914, s. 461 ff.
[4] Mornet i Revue des Cours et Conférences 1913—1914, s. 465.
[5] Huet, a. a. s. 78. Jfr nedan s. 118.

i synnerhet för ungdomen — då som nu. Boileau visar i en jämförelse mellan les anciens och les modernes, mellan Ludvig XIV:s tidevarv och Augustus', på det faktum att det på hans tid fanns genrer som romarna inte ens kände till, t. ex. »[— — —] ces poèmes en prose que nous appelons Romans, et dont nous avons chez nous des modèles qu'on ne saurait trop estimer, à la morale près qui y est fort vicieuse, et qui en rend la lecture dangereuse aux jeunes personnes».[6]

Genrens egna företrädare betona emellertid gärna just det didaktiska elementet i deras konst:

Qui que tu sois, ami lecteur — skriver Le Sage — si tu lis mes aventures sans prendre garde aux instructions morales qu'elles renferment, tu ne tireras aucun fruit de cet ouvrage; mais si tu le lis avec attention, tu y trouveras, suivant le précepte d'Horace, l'utile mêlé avec l'agréable.[7]

De picareska, spanska romanerna ha enligt Le Sage vunnit allmänt erkännande, därför att

les faits qu'ils contiennent sont des tableaux de la vie civile, des portraits qui corrigent sans qu'on s'en aperçoive, en offrant aux yeux des images qui, passant dans l'âme, y font plus d'impression que n'en pourroient faire tous les préceptes de la morale. En un mot, ils instruisent par l'exemple; et instruire ainsi, comme dit si joliment M. Dacier, c'est la fine fleur de la philosophie.[8]

Samma tema varieras även av Prévost i företalet till Manon Lescaut:

Outre le plaisir d'une lecture agréable, on y trouvera peu d'événements qui ne puissent servir à l'instruction des moeurs; et c'est rendre, à mon avis, un service considérable au public que de l'instruire en l'amusant. [— — —] Il ne reste donc que l'exemple qui puisse servir de règle à quantité de personnes dans l'exercice de la vertu. C'est précisément pour cette sorte de lecteurs que des ouvrages tels que celui-ci peuvent être d'une extrême utilité, du moins lorsqu'ils sont écrits par une personne d'honneur et de bon sens.[9]

Tanken om läsarens för honom själv omärkbara fostran genom romanläsning fasthåller även Rousseau i La nouvelle Héloïse:

Les Romans sont peut-être la dernière instruction qu'il reste à donner à un peuple assés corrompu pour que tout autre lui soit inutile; je voudrois qu'alors la composition de ces sortes de livres ne fût permise qu'à des gens honnêtes mais sensibles dont le coeur se peignît dans leurs écrits [— — —].[1]

[6] Boileau, Lettre à Perrault (1700 ?). Oeuvres classiques, s. 505.
[7] Gil Blas au lecteur. Oeuvres, Paris 1828, II: 3 f.
[8] Guzman d'Alfarache, 1732. Préface. Oeuvres VI: 2 f.
[9] Histoire de Manon Lescaut et du chevalier Des Grieux, nouv. éd. par Jules Janin, s. XXI f.
[1] Éd. Mornet, II: 382.

Den särskilt under 1700-talets förra hälft så livliga debatten om romangenrens berättigande torde ha framväxt ur den redan under 1600-talet begynnande oppositionen mot den äldre, heroiskt-galanta romanens verklighetsfrämmande idealitet.[2] Bekant är i synnerhet Boileaus satir Dialogue des héros de roman, tryckt först 1710 men skriven och känd redan 1665[3], med dess eleganta avhånande av den franska galanta romanens kärleksuppfattning och dess redan nu nötta, traditionellt romaneska motiv. Av den antiromaneska kampanjens målsmän under 1600-talet förtjäna nämnas även Bergerac och Sorel. En engelsk litteraturhistoriker har ansett sig kunna konstatera en likartad kritisk inställning till den florerande romaneska romanen även i England omkring år 1650, och klarlägger i samband härmed betydelseskridningen av ordet 'romantique' från 'romanesk' = romanaktig — så småningom med klart pejorativ klang — fram till 'romantisk' i romantikens mening, naturligtvis utan all biton av mindrevärde.[4] Kravet på »vraisemblance», som höjdes redan av Mlle de Scudéry — t. ex. i företalet till Ibrahim, 1641 — fördjupas till ett krav på en viss realism även inom romanen för att allt kraftigare göra sig hört under det följande århundradets tidigare decennier. Det didaktiska syftet skall vinnas framförallt genom att visa läsaren en bild av livet, »des tableaux de la vie civile», för att tala med Le Sage. Eller med Rousseau: »Si les romans n'offroient à leurs lecteurs que des tableaux d'objets qui les environnent, que des devoirs qu'ils peuvent remplir, que des plaisirs de leur condition, les romans ne les rendroient point fous, ils les rendroient sages. [— — —]»[5] Orsaken till att Richardson når så långt ut över genren för övrigt, »un tissu d'événements chimériques et frivoles, dont la lecture était dangereuse pour le goût et pour les moeurs», är — anser Diderot — att han rör sig på verklighetens egen mark:

Cet auteur ne fait point couler le sang le long des lambris; il ne vous transporte point dans des contrées éloignées; il ne vous expose point à être dévoré par des sauvages; il ne se renferme point dans des lieux clandestins de débauche; il ne se perd jamais dans les régions de la féerie. Le monde où nous vivons est le lieu de

---

[2] Se t. ex. von Waldberg, Der empfindsame Roman in Frankreich, I: 2 ff.

[3] Oeuvres classiques, s. 128 ff. Enligt Boileaus egen Discours sur ce dialogue behöll han av hänsyn till Mlle de Scudéry dialogen i huvudet ända till dennas död, då han så småningom publicerade den.

[4] Smith, Four words. Soc. for pure English: Tract. No XVII, 1924. Jfr François i Annales J. J. Rousseau, V, 1909, med tillägg i Revue d'histoire littéraire de la France 1910 och 1911, samt Ullman och Gotthard i Germanische Studien, 50, 1927.

[5] La nouvelle Héloïse, seconde préface. Éd. Mornet, IV: 355.

la scène; le fond de son drame est vrai; ses personnages ont toute la réalité possible; ses caractères sont pris du milieu de la société; ses incidents sont dans les moeurs de toutes les nations policées; les passions qu'il peint sont telles que je les éprouve en moi; ce sont les mêmes objets qui les émeuvent, elles ont l'énergie que je leur connais; les traverses et les afflictions de ses personnages sont de la nature de celles qui me menacent sans cesse, il me montre le cours général des choses qui m'environnent.[6]

Att den begynnande upplysningen skulle reagera mot romaner av typen L'Astrée och Le grand Cyrus, har man naturligtvis all anledning att vänta sig. »On cherche le vrai en tout», skriver Voltaire i Essai sur la poésie épique, »on préfère l'histoire au roman; les Cyrus, les Clélie, et les Astrée, ne sont aujourd'hui lus de personne. Si quelques romans nouveaux paraissent encore, et s'ils font pour un temps l'amusement de la jeunesse frivole, les vrais gens de lettres les méprisent.»[7] Voltaires Essai är skriven redan 1728 som företal till hans egen Henriade och som försvar för eposet.[8] Hans antagande att de gamla romanerna inte längre lästes, och att om några nya utkommo, de endast hos »la jeunesse frivole» funno en övergående popularitet, är utan tvivel en stor överdrift och ett önsketänkande. Riktigt torde däremot vara att »les vrais gens de lettres» ännu föraktade genren som sådan, och vi förstå lätt inför Voltaires tongivande uttalande, att Rålamb föredrog att förbli anonym. Voltaire förblir sin åsikt trogen. I La Pucelle talar han om

> [— — —] ce fatras d'insipides romans
> Que je vois naître et mourir tous les ans,
> De cerveaux creux avortons languissants![9]

och i Siècle de Louis XIV dömer han praktiskt taget hela romangenren som »des productions d'esprits faibles qui écrivent avec facilité des choses indignes d'être lues par les esprits solides».[1] — »Je suis assez fou pour le lire: je perds mon temps», skriver han vid ett tillfälle om Clarissa Harlowe, 40-talets och en av hela seklets största litterära succéer[2], och apropå en annan — Tristram Shandy — uttalar han sig vid slutet av sitt liv om romanens mindrevärde i allmänhet, »la charlatanerie des romanciers»[3], vilket ju som bekant inte hindrar att han själv finner romanen användbar som uttryck för sina speciella syften. Minst av-

---

[6] Éloge de Richardson. Oeuvres complètes, éd. Assézat, V: 214.
[7] Oeuvres, éd. Moland, VIII: 362. Jfr VI: 28!
[8] Avertissement pour l'Essai sur la poésie épique. Oeuvres, VIII: 302 ff.
[9] Chant huitième. Oeuvres, IX: 139.
[1] Oeuvres, XIV: 142.
[2] Oeuvres, XXIX: 498. Jfr XXV: 179 f.!
[3] Oeuvres, XXX: 380.

visande ställer sig Voltaire till den engelska romanen, vars strävan till realism han uppskattar i synnerhet hos Fielding, men även hos Richardson och i t. ex. Histoire de Julie Mandeville, som han välvilligt recenserar.[4]

Emellertid har redan före Voltaires kritik av genren i Essai sur la poésie épique romanen funnit försvarare, inte bara läsare och vänner. En apologi ur oväntat moderna synpunkter presterar redan 1726 den okände författaren till Lettre à Madame D. sur le roman:

> Un récit qui ne contient rien que de vrai est une *Histoire*, un tissu de fiction est une *Fable;* le mélange de la Fable et de l'Histoire fait le *Roman*. Ce qu'il y a de vrai intéresse; ce qu'il y a de fiction embellit et amuse; plus la vérité y domine mieux la fiction est ménagée et plus le Roman approche de la perfection.

Genom det fiktiva elementet vill romanen roa och behaga, det är inte längre fråga om enbart dess uppfostrande värde. Men av det fiktiva fordrar man en viss 'vraisemblance', ty »ceux même qui consentent à être trompés veulent que ce soit avec art».[5]

Att en så avancerad syn på romanen som konstform var ganska sällsynt, framgår emellertid av det kanske mest kända arbetet om romanen från denna tid, Lenglet du Fresnoys De l'usage des romans, 1734.[6] Han frestar visserligen ett försvar för genren: »Il est surprenant de voir avec quelle vivacité on s'est déchaîné contre les romans; il semble que la plupart des hommes se soient entendus pour les décrier. Cependant ils n'en sont pas moins lus; toutes ces déclamations leur servent de relief.»[7]

Lenglet anser emellertid att romanen är »un poème héroïque en prose», endast med den skillnaden, att i romanen handlingen »se termine par un ou plusieurs mariages».[8] Han är här relativt välvilligt inställd mot genren, men röjer knappast någon förståelse för dess möjligheter. Året därpå utkom dock i Amsterdam ett arbete, L'histoire justifiée contre les romans, vilket angrep pseudonymen Gordon de Percels De l'usage des romans. Gordon de Percel var emellertid Lenglets egen pseudonym[9],

---

[4] Articles extraits de la Gazette littéraire. Oeuvres, XXV: 181 f. Jfr företalet till L'Écossaise. Oeuvres, V: 409.

[5] Cit. efter Green, La peinture des moeurs de la bonne société dans le roman français de 1715 à 1761, s. 16.

[6] I—II, Amsterdam 1734. Arbetet har ej varit mig tillgängligt, utan citeras efter Green, a. a., och Mornet i Revue des Cours et Conférences 1913—1914.

[7] Cit. efter Mornet, a. a. s. 465.

[8] Cit. efter Green, a. a. s. 17 ff.

[9] Se La grande encyclopédie, XXII: 7. Lenglet behandlas även i all litteratur om romanen, där De l'usage des romans nämnes, som dess författare. I det senare arbetet tar han med kraft avstånd från en kanske förutsedd misstanke, att han skulle vara författare även till det förra.

och det är alltså sin egen skrift från föregående år som han polemiserar mot! Tendensen i L'histoire justifiée är historiens absoluta överlägsenhet gentemot romanen. Denna verkar nedbrytande på moral och religion och är dessutom osann och osannolik o. s. v. Angreppen synas dock gälla framförallt amadisromanen, dess osannolikhet och dess erotiska uppfattning, som nagelfares ytterst hårdhänt. Det förefaller alltså som om Lenglet genom sina två skrifter i ämnet[1] framförallt velat diskutera problemet, mindre själv ta ställning för eller emot. Signifikativt för romanens anseende är kanske, att den positiva skriften framträder under pseudonym, den negativa under författarens eget namn.

Under 1730-talet debatteras romangenrens mål, medel och berättigande alldeles speciellt livligt, samtidigt med det uppsving som för den moderne betraktaren framförallt markeras av namnen Le Sage, Marivaux och Prévost. Det didaktiska syftet och underhållningsvärdet vägas i regel mot varandra. »Un roman est une espèce de Poême en prose» — denna betryggande anknytning till en gammal och illuster genre lever fortfarande kvar hos en okänd författare från år 1735[2] — »où l'esprit, occupé par une fiction agréable, variée, partage son plaisir avec le coeur, attaché par des évènements merveilleux et intéressants, instruit par des réflexions sages et vertueuses».

En ganska välvillig kritiker i en av tidens litterära journaler[3] framhåller, att romanen bör återspegla människolivet så troget som möjligt, ty den kan vara nyttig för sederna och samhället just genom sin kritik av dessa. Ur denna synpunkt prisar han Le Sage, därför att denne ej förflyttar läsaren till en verklighetsfrämmande idealvärld, »il le divertit enfin pour l'instruire». Samtidigt definierar han dock romanen som ett arbete »rempli d'intrigues amoureuses et de tendres sentiments écrit dans un style historique et simple où il n'y a ni unité d'action, ni sublime, ni merveilleux». Som Green framhåller[4] präglas den okände författaren i Observations, liksom 1730-talets övriga romankritici, av en påfallande vaghet och osäkerhet i omdömet. De ha ej undgått att märka att genren är på väg att stöpas om, men förstå ännu ej fullt, vari denna omvandling består och vartill den syftar. Ännu två år senare beklagar en annan kritiker, abbé Granet, romanens popularitet, som han anser hota litteraturens förnämligare arter, vilkas förfall för var dag blir

[1] Green och Mornet förefalla att endast ha observerat den förra.
[2] Cit. av Green, a. a. s. 19.
[3] Observations sur les écrits modernes, 1736; cit. efter Green, a. a. s. 19 ff.
[4] A. st. Även för detta arbete har jag endast haft tillgång till Green's summariska referat.

alltmera skönjbart.[5] »Nous reconnaissons», skriver han, »que la grande règle d'un Roman est de plaire et d'amuser». Granet som hyllar åsikten, att romanen borde vara en »tableau de la vie humaine», angriper Marivaux för det osannolika i hans Paysan parvenu, för att han ger en falsk bild av sin tids seder.

Under 40-talet fortsätter debatten. Den »nya» genren angripes fortfarande häftigt, den finner fortfarande sina mer eller mindre trevande apologeter[6], t. ex. den berömde genealogen, heraldikern och historikern Aubert de La Chesnaye Des Bois, som i romanen ser »des précepteurs muets», vilka bl. a. genom en suggestiv bild av kärleken hjälpa ungdomen att lära känna livets farligheter.[7] Fortfarande måste alltså det moraliserande syftet tillgripas för genrens försvar. Ungefär samtidigt uttalar sig president Caulet i Toulouse skarpt mot romanen i allmänhet. Han medger att den numera vunnit i yttre sannolikhet, men beklagar att »le merveilleux dans les faits» har ersatts av »le merveilleux dans les caractères», känsla och passion ha tillmätts ett onaturligt värde.[8] Vi ha glidit in i den prévostska romantypens högsäsong!

Ett representativt uttalande gör Gaillard de la Bataille, själv romanförfattare, i företalet till sin roman Jeannette seconde, ou la nouvelle paysanne parvenue, 1744:

> Le goût sur les romans n'est plus celui de nos anciens. Clélie, Cyrus, Polexandre, etc., chers et précieux amusements de nos pères sont dans le mépris et l'oubli. On n'ose même convenir qu'on les ait parcourus: on ne lit presque plus Cleveland[9] ni ce tas d'histoires et d'aventures de sérail présentées sous le nom de mémoires. On veut des tableaux sensibles, des expositions naturelles de la vérité ou du moins de ce qui peut être vrai. On veut l'image du monde présent, l'histoire de la société, des vices et des vertus du siècle, le portrait des caractères existants.[1]

Gaillards uttalande summerar rätt väl kritikens ståndpunkt. 1600-talets fiktioner, »ces doucereuses fadaises où l'on faisait l'amour en prenant ses grades comme dans un cours de théologie», är en övervunnen ståndpunkt och en föraktad. Genren vinner erkännande i den mån den ger »une image de la vie», til lyst och till sedernas förbättring. Av samma åsikt är en annan av yrkets mest kända utövare vid denna tid, Crébillon

---

[5] Réflexions sur les ouvrages de la littérature, tome I, 1738. Cit. efter Green, a. a. s. 20.
[6] Green, a. a. s. 23 ff.
[7] Lettres amusantes et critiques sur les romans, Paris 1743.
[8] Green, Realism in the French novel, s. 258 f.
[9] Prévost, Cleveland ou le philosophe anglois, fils naturel de Cromwell, 1732.
[1] Green, La peinture des moeurs, s. 25.

fils. Sina tankar om romanen formulerar han i företalet till Les égarements du coeur et de l'esprit[2]:

> Le Roman, si méprisé des personnes sensées, & souvent avec justice, seroit peut-être celui de tous les genres qu'on pourroit rendre le plus utile, s'il étoit bien manié, si, au-lieu de le remplir de situations ténébreuses & forcées, de héros dont les caractères & les aventures sont toujours hors du vraisemblable, on le rendoit, comme la Comédie, le tableau de la vie humaine, & qu'on y censurât les vices et les ridicules.

Företalet utvecklar sig i fortsättningen till ett vältaligt försvar för de romaner, som syfta till att måla människorna sådana de verkligen äro.

Protester mot romanen som legitim genre finner man dock långt in på 1750-talet.[3] De mest berömda äro kanske en Discours de Père Porée — jesuit och Voltaires lärare vid Collège Louis-le-Grand — publicerad på franska 1756, och abbé Jacquins Entretien sur les romans, 1755. De angripa romanen ur den gammaldags etiska synpunkten: den är en frivol, en omoralisk genre, den ger inte bilder av ett fromt och kyskt liv, den skildrar i stället ideligen kärleken och oftast en brottslig kärlek. Vid denna tid vaknar också ett tvivel på att romanens »utveckling» verkligen inneburit ett framsteg. »Vous y avez ajouté le sel et la satire, du libertinage et de l'irréligion», är det säkert att detta gjort saken bättre? frågar sig bland andra Mauvillon, och han svarar nej.[4] Vi äro framme vid upplysningens filosofiska och satiriska roman.

Den begynnande kritiska inställning till den heroiskt-galanta romanen, som vi ovan konstaterat i England vid 1600-talets mitt, utvecklade sig där efter ungefär samma linjer som i Frankrike. En teoretiskt-kritisk »querelle du roman», sådan som vi sett prov på i Frankrike, utspann sig väl icke i England, sannolikt på grund av det engelska folkets mindre starka böjelse för estetisk spekulation överhuvudtaget. Karakteristiskt för den engelska romandebatt som dock ägde rum, är upprätthållandet av skillnaden mellan 'romance' som beteckning för den äldre romaneska samt för den förromantiska romanen, och 'novel' för den roman med realistiska anspråk, som genom att ge en bild ur det mänskliga livet vill roa och uppfostra.[5] En kritik av 'the romance' och av den verkan ett alltför ivrigt offrande åt denna genre har på lä-

---

[2] Oeuvres complètes, 1779, tome I: V ff. Romanen utkom i svensk översättning 1749. Jfr nedan s. 124.

[3] Se Mornet i Revue des Cours et Conférences 1913—1914, s. 465 f.

[4] Les romans appréciés, 1756. Cit. efter Green, a. a. s. 29.

[5] Se Baker, The history of the English novel, III: 103 (företalet till Congreves Incognita, 1692) och III: 129, samt Morgan, The rise of the novel of manners, s. 50 f.

saren, finner man här och var i Richardsons Pamela, som naturligtvis vill vara och relativt sett också är 'a novel'.[6]

Absolut avvisande omdömen om genren som helhet saknas ej heller i engelsk press, som dock rätt obetydligt sysselsätter sig med romanen.[7] The Dublin literary review skriver i en anmälan av Fieldings Amelia:

> Romances and novels, in general, have no great right to be in Literary Journals. Yet some exception may be made in favour of those not calculated for mere amusement; and we should be very sorry to look on any book as below our notice, that may tend to the Reformation of Manners, and the Advancement of Virtue.[8]

I allmänhet ansåg pressen under århundradets förra hälft romanen vara en genre, som ej behövde tas på allvar, och som, då den ju lästes av sådana som ej tänkte mycket själva, måste vara påtagligt och hälsosamt didaktisk. Denna uppfattning delas även av oraklet Dr Johnson, som i en tidningsartikel framlägger sin oförgripliga mening om romanens rättigheter och skyldigheter.[9] Artikeln är ganska signifikativ för vad en romandiktning som strävade till verklig realism hade att kämpa emot under 1700-talet. Dr Johnson framhåller inledningsvis, att de romaner som den dåvarande generationen föredrog, voro de som visade livet »in its true state, diversified only by accidents that daily happen in the world, and influenced by passions and qualities which are really to be found in conversing with mankind». Dr Johnson medger att det är ett framsteg, när den art av roman förlorar sin publik, om vilken han säger, att »almost all the fictions of the last age will vanish, if you deprive them of a hermit and a wood, a battle and a shipwreck», den heroiskt-galanta romanen med andra ord, över vilken han även f. ö. har en hårdhjärtad förkastelsedom till reds. Men — och här visar sig det typiska och intressanta — just den mera realistiska romanen har ett större ansvar inför läsaren. Varför? Jo, i de gamla romanerna var varje handling och varje känsla till den grad avlägsen från allt vad som verkligen förekommer bland levande människor, att läsaren löpte mycket liten risk att råka identifiera med sig själv och eventuellt tillämpa i praktiken. Den nya romanen däremot har flyttat händelser och människor ned i läsarens egen sfär, och i och med detta är risken större för svaga själar. Den är — säger Johnson — så mycket större som »these books are written chiefly to the young, the ignorant, and the

[6] Se t. ex. IV: 419 ff.; 5:e uppl. London 1742.
[7] Se Baker, a. a. V: 15 ff. och 20.
[8] Cit. efter Baker, a. a. V: 22.
[9] The Rambler. 31 mars 1750 (nr 4).

idle, to whom they serve as lectures of conduct, and introductions into life. They are the entertainment of minds unfurnished with ideas, and therefore easily [— — —] following the current of fancy; not informed by experience, and consequently open to every false suggestion and partial account.» Men just efter denna linje ha dessa romaner en stor fördel framför det verkliga livet: Deras författare ha möjligheten »though not to invent, yet to select objects»! Det är visserligen sant att det anses som den högsta konst att efterlikna naturen, »but it is necessary to distinguish those parts of nature which are most proper for imitation: greater care is still required in presenting life, which is so often discoloured by passion, or deformed by wickedness. If the world be promiscuously described, I cannot see of what use it can be to read the account; or why it may not be as safe to turn the eye immediately upon mankind as upon a mirror, which shews all that presents itself without discrimination.» Det är därför inte ett tillfredsställande försvar för en karaktär, att den är skildrad sådan den verkligen är, ty många karaktärer borde aldrig skildras! Mången har hävdat att vissa dygder alltid åtföljas och motvägas av vissa laster, och att det därför vore ett avsteg från trovärdigheten att måla dem såsom skilda åt. Dr Johnson däremot anser det brottsligt »to confound the colours of right and wrong», och — som man velat göra — »mix them with so much art, that no common mind is able to disunite them». Han kan för sin del inte inse, varför dessa berättelser, där historisk sanning ändå inte har någon plats, inte skulle visa upp »the most perfect idea of virtue», inte en änglalik eller ens osannolik dygd — ty det vi inte kunna tro på, sträva vi inte heller till att efterlikna — »but the highest and purest that humanity can reach». Lasten däremot — ty även lasten måste ju visas — »should always disgust». Den får inte så camoufleras med förskönande medel, att inte även den enfaldigaste läsare känner igen den. Var den än visar sig bör den väcka avsky och förakt, liksom dygden i sin rena målning bör väcka lust till efterföljelse. Detta är Dr Johnsons recept för romanen! Det förestavas väl av hans åsikt att romanen vänder sig till en andligen omyndig läsekrets, men det råder ju intet tvivel om att det skulle, om konsekvenserna av hans teser dragits och följts, ha omöjliggjort varje realismens insteg i genrens personteckning. Som bekant blev detta icke fallet, även om många romanförfattare till en början handlade i nationsoraklets anda.[1]

[1] Baker, a. a. V: 22. Ett yttrande i ungefär samma anda möta vi t. o. m. i Prévosts debutroman (Oeuvres choisies, I: 430): »Quelque prévenu qu'on en soit

Utvecklingen på fransk och engelsk botten har alltså gått därhän, att ur själva det utilistiska kravet på romanens uppfostrande verkan på läsaren — genrens tidigast erkända existensberättigande — växt fram ett krav på en viss, låt vara anspråkslös realism i opposition mot intrigromanens och den äldre heroiskt-galanta romanens osannolikhet och romaneska världsfrånvändhet. Väl främst genom Richardsons och Rousseaus inflytande blir under århundradets senare hälft av 'le roman d'intrigue' så småningom en 'roman d'intrigue sentimental ou moral', för att använda Mornets terminologi, en roman som hos sina bästa representanter icke är blottad på psykologiskt intresse och som stundom lämnar plats för en blygsam realism i människoskildringen. Den rena intrigromanen sjunker i anseende, utstött ur den vittra litteraturen blir den »un obscur gagne-pain».[2] Den så förädlade genren tillkämpar sig efter långvariga strider vid århundradets mitt ett ökat litterärt anseende, varvid dock den professionella litterära kritiken länge intar en mycket konservativ attityd.

Ännu tydligare visar situationen på tysk botten, vilken hård kamp den nya konstformen haft att utstå för att överhuvudtaget bli erkänd som en sådan.[3] Så sent som år 1777 presenterar J. Chr. Adelung i sitt arbete Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart[4] under artikelrubriken 'Roman' följande definition av genren:

> Roman ist im weitesten Verstande eine jede erdichtete wunderbare Geschichte, da denn auch erdichtete wunderbare Reisebeschreibungen diesen Namen führen [— — —]. Im engsten Verstande ist der Roman eine wunderbare, oder mit Verwirrungen durchwebte Liebesgeschichte, welche Verwirrungen, oder Wunderbares, einen Roman in allen Bedeutungen sowohl von einer Erzählung als auch von einer anderen erdichteten Geschichte unterscheiden.

---

aujourd'hui [— — —] contre les romans héroïques, tels que Cassandre, Cléopâtre, le grand Cyrus, Polexandre, etc., j'aurois moins de peine à les mettre entre les mains des jeunes gens, que cette multitude d'histoires amoreuses et de nouvelles galantes, qu'on est dans le goût d'écrire depuis trente ou quarante ans. En voulant peindre les hommes au naturel, on y fait des portraits trop charmants de leurs défauts; et loin que de pareilles images puissent inspirer la haîne du vice, elles en cachent la difformité pour le faire aimer. Au lieu que dans les romans héroïques, rien n'est appelé vertu que ce qui en mérite le nom.»

[2] Mornet, inledningen till La nouvelle Héloïse, I: 301.

[3] Se Sommerfeld, Romantheorie und Romantypus der deutschen Aufklärung.

[4] Spalt 1475. Cit. efter Sommerfeld, a. a. s. 459. Till mitt förfogade har endast stått andra utökade och förbättrade upplagan av Adelungs ordbok, 1793—1801, i vilken dock det ovan citerade oförändrat omtryckts.

Lika främmande för genren ställer sig J. G. Sulzer, som i sitt ungefär samtidiga estetiskt-encyklopediska arbete Allgemeine Theorie der schönen Künste icke ens upptar begreppet roman till behandling. Den första upplagan av detta arbete[5] (1773—1774) har icke varit mig tillgänglig, men ännu i den andra, »verbesserte», 1778—1779, råder samma isande tystnad. Författarens åsikter om romanen kan man emellertid där utläsa under rubriken 'Romanhaft':

Man nennt eigentlich dasjenige so, was in dem Inhalt, Ton oder Ausdruck den Charakter hat, der in den ehemaligen Romanen herrschend war, wie das Abentheuerliche, Verstiegene in Handlungen, in Begebenheiten und in den Empfindungen. Das Natürliche ist ohngefähr gerade das Entgegengesetzte des Romanhaften.

Artikeln fortsätter emellertid med en förmodan, att då den samtida romanen alltmer närmar sig den sanna historiens naturliga karaktär och dess författare alltmer bilda sin smak efter de gamle, så är det kanske att vänta att ordet 'romanhaft' »sich allmählig unter uns ganz verlieren werde». Ännu när arbetet åren 1792—94 upplevde en ny upplaga och vuxit ut till fyra digra band, var dess författare lika litet sinnad att upplåta utrymme åt en analys av romanbegreppet, och hans fromma önskan om 'das Romanhafte' kvarstår ännu i oförändrad form.

Det är att märka att bägge dessa officiösa definitioner formulerades eller åtminstone publicerades tre år efter Goethes Werther. I ingendera tas någon hänsyn till denna den unga generationens stora konstnärliga upplevelse. Enligt Adelung är den inte en roman och Sulzer erkänner inte ens romanen an sich! Det är då knappast ägnat att förvåna, att en recension av Wielands Agathon (1766—1767) i det synnerligen representativa organet Allgemeine deutsche Bibliothek[6] deklarerar att:

[— — —] um ein nüzliches Muster (utile exemplar) den Menschen darzustellen die Form eines Romans die unbequemste und die gefährlichste sey. Diese Art von Schriften, wo die Liebe immer das vornehmste Triebrad ausmachet, kann leicht in der unerfahrnen Jugend den Gedanken erzeugen und unterhalten, dass die Liebe die Hauptbeschäftigung des Lebens ausmache und das ihre Befriedigung den Menschen auf den höchsten Gipfel der Glükseligkeit versetze. Dieser falsche Begriff bringet das ganze System der Gedanken der Jugend in grösste Unordnung und er verursachet täglich das Unglük der schönsten Seelen und unzähliger Familien.

Avsevärt liberalare ställer sig redan Gottsched, som år 1733 i en utförlig recension av Zieglers succéroman Asiatiska Banise, för att an-

[5] Nämnd av Sylwan, Realism i 1700-talets roman, s. 39.
[6] VI: 190 ff. Berlin und Stettin 1768.

vända den svenska titeln, medger, att »Ein Roman ist zwar, insofern er als ein Gedicht angesehen wird, mit unter die Gattungen der Poesie zu rechnen». Han tillägger emellertid — och det må väl år 1733 vara honom förlåtet — »er erlangt aber bey derselben nur eine von den untersten Stellen».[7] Anledningen till denna reservation är den »låga skrivarten» och erotikens dominerande roll. Ännu 1751 vet Gottsched emellertid ingenting om den nya utvecklingen av romanen i England och Frankrike. Genren framstår för honom som en förvildad ättling av hjälteeposet och fabeln, en meningslös bastard, ty det poetiska elementet framträder bättre i den förra, det didaktiska i den senare av dessa genrer. Likaså placeras romanen av Georg Friedrich Meier i ett estetiskt arbete av år 1769[8] som en hybrid mellan epos och fabel, och två år tidigare skriver königsbergprofessorn Johann Gotthelf Lindner: »Romane sind gleichsam Bastarde der Geschichte oder erdichtete Begebenheiten, und insofern gehören sie zur Poesie.»[9] Ogärna vill man som synes erkänna romanens egenvärde som konstform. Typiskt är Lessings yttrande om Wielands Agathon i Hamburgische Dramaturgie, typiskt också därför att det så tydligt visar, hur den läsande allmänheten gick sin egen väg utan att påverkas av kritikernas förkastelsedomar. Efter entusiastiska lovord tillfogar Lessing resignerat men samtidigt hårdnackat: »Es ist der erste und einzige Roman für den denkenden Kopf, von klassischem Geschmacke. Roman? Wir wollen ihm diesen Titel nur geben, vielleicht, dass es einige Leser mehr dadurch bekömmt.»[1]

Att romaner sådana som Wielands Agathon räddat genrens existensberättigande, anser en anonym tysk författare i företalet till sin roman.[2] Tydligen har han gått till verket i känslan av en avog förhandsinställning från kritikens sida. Han börjar nämligen sitt försvar med orden: »En ny Roman kan allenast förefalla dem besynnerlig, hwilka hålla sådana Skrifter i gemen för lastbare, eller ock tro at man har redan et tilräckeligt förråd deraf», och han medger att majoriteten av »detta slags Skrif-Alster» är sådan, att den som på annat sätt kan använda sin

---

[7] Beiträge zur kritischen Historie der deutschen Sprache, Poesie und Beredsamkeit, 1733, VI: 274. Cit. efter Sommerfeld, a. a. s. 464.

[8] Anfangsgründe aller schönen Wissenschaften, 3:e uppl., Halle 1769. Cit. efter Sommerfeld, a. a. s. 466.

[9] Lindner, Lehrbuch der schönen Wissenschaften, 1767, II: 37 f. Cit. efter Sommerfeld, a. a. s. 467 f.

[1] Sämtliche Schriften, hrsg. von Lachmann und Muncker, X: 80. Jfr Fontenelle om d'Urfés Astrée, cit. ovan s. 101.

[2] Friherrens von Cronheim Händelser. Utgifne Af E. P. von C. Svensk översättning, Sthlm 1787.

lediga tid, gör oklokt i att förspilla den »på toma qwickheter, otroliga händelser, wacklande sede-läror eller ock barnsliga uptåg». Men lyckligtvis kan man — påpekar författaren — vid sidan av den stora syndafloden av usla romaner, »äfwen åberopa sig en Agathon, en Fröken von Sternheim[3], äfwen en Swensk Grefwinna och (om jag i anseende til Almänhetens skiljagtiga omdömen får den tillägga) jämwäl en ung Werther».

Som Sommerfeld visat ges dock även i Tyskland exempel på att en omvärdering i positiv riktning äger rum under 1700-talets senare hälft. Tydligast visar den sig i Halle-professorn Eberhards Handbuch der Aesthetik für gebildete Leser aus allen Ständen, tryckt först 1803—1805, men, anser Sommerfeld, representativ för författarens åsikter på 1760-talet, enligt vilka romanen är den moderna arten av episk gestaltning. En mycket hög uppskattning av genrens dikteriska möjligheter ligger även bakom Moses Mendelssohns kritik av La nouvelle Héloïse, även om han inte finner Rousseau motsvara de krav på en romanförfattare, han i detta sammanhang uppställer. Positivt inställda till genrens möjligheter äro också den fruktade kritikern Johann Heinrich Merck i en uppsats av år 1778 och skriftställaren Georg Christoph Lichtenberg i sin essay Über den deutschen Roman[4], även om bägge uttala sig ytterst hånfullt om den samtida tyska romanen, vilken avfärdas som hjärnspöken och tomt fantasteri. Romanförfattaren J. C. Wezel konstaterar i företalet till sin roman Herrmann und Ulrike (1780), att romanen är på en gång den mest föraktade och den mest lästa diktformen. Han vill historiskt sett närma genren till å ena sidan biografien, å den andra lustspelet, och ser romanens framtid efter linjen »eine bürgerliche Epopöe». Höjdpunkten av denna utveckling mot en accepterande inställning betecknar C. F. von Blankenburgs arbete Versuch über den Roman (1774), där romanen äntligen infogas i det estetiska systemet som den fullmyndiga motsvarigheten i modern tid till det antika eposet.[5]

Även inom nordiskt språkområde föres en debatt om romanen, som i mycket är en avspegling av den europeiska »querelle du roman», som här antytts.

---

[3] Die Geschichte des Fräulein von Sternheim av Sophie la Roche, publicerad av Wieland 1771.

[4] Göttingischer Taschenkalender 1800, f. n. oåtkomlig, i varje fall genom offentliga bibliotek.

[5] Arbetet har tyvärr icke varit mig tillgängligt men refereras av Sommerfeld, a. a. s. 478 ff. Jfr f. ö., liksom om hela romandebatten i Tyskland, Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte III, art. Roman.

Som övergång till en översikt av den svenska kritikens inställning kan tjäna några uttalanden av Holberg i Moralske Tanker, 1744.[6] Efter en utredning av etymologien av ordet 'roman' konstaterar Holberg, att »Apuleji Metamorphosis er den fornemste gamle Roman, som vi have paa Latin, og Barclai Argenis blant de yngre paa samme Sprog». De flesta av de tillgängliga romanerna förefalla emellertid Holberg »at være skrevne af ørkesløse Mennesker for Tids-Fordriv» — som synes ungefär Voltaires ståndpunkt. Det finns emellertid några som »under opdigtede Historier forestille vigtige Ting, saa vel udi politicis, som udi morale, saa at deres Læsning er ikke mindre nyttig end behagelig». Det didaktiska syftet kan alltså för honom liksom för den franska kritiken i enstaka fall skänka ett visst berättigande. Richardsons Pamela räknar t. ex. Holberg till de få goda romanerna, »saasom den er fuld af adskillige gode Sentimens, og viiser Exempel paa Dyd og Ærlighed», men något mästerstycke är den inte, liksom ej heller Fénélons Télémaque trots denna romans stora berömmelse. F. ö. äro i de moraliska romanerna karaktärerna vanligen så »outrerede», att de bättre passa på änglar än på människor och visa hur en människa bör vara, ej hur hon är eller kan vara. Tapperhet, trohet, kärlek — allt är överdrivet och abstrakt, varför Holberg ej anser sig kunna rekommendera genren till ivrigare läsning.[7]

Vad Sverige beträffar visar måhända redan en snabblick på den lexikografiska litteraturen, hur nonchalant i varje fall landets lärda kretsar under 1700-talet togo på den nya genren.

Spegels Glossarium Sveo-Gothicum, 1712, upptar ännu ej ordet 'roman' eller någon dess avledning. Serenii Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum, 1734, har ordet 'Romance', vilket som substantiv översättes med »dickt, saga, *fabula*», som verb med »liuga med krafft, *splendide mentiri*. (He does nothing but romance — han pratar oupphörligen.)» Ordet 'Romancer' återger Serenius med »storpratare, storliugare» och 'Romancist' med »en som skrifwer, diktar sagor». Serenii svensk-engelska lexikon, 1741, upptar däremot ej ordet roman. Dähnerts Vocabularium eller Tysk, Latinsk och Swensk Orda-Bok, 1746, skriver kort och gott: »Roman, s. m. Fabula Romanensis, historia amatoria, roman», och Linds tysk-svenska och svensk-tyska ordbok, 1749, översätter 'Roman' med »en saga, dikt» och i den svensk-tyska delen: »der

[6] Samlede Skrifter, XIV: 125 f.

[7] Om romangenrens mottagande i Danmark f. ö. se Paludan, Fremmed Indflydelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarhundrede, s. 334 ff., och Stangerup, Romanen i Danmark i det attende Aarhundrede.

Roman, eine erdichtete Helden- oder Liebes-Geschichte». Ännu så sent som 1773 ger Sahlstedt i Swensk ordbok den då ganska omoderna definitionen: »Roman, M. 3. Heroica historia ficta, v. per. En dicktad historia om synnerliga bedrifter, särdeles i kärleks äfwentyr.» En något fylligare behandling ger först Weste i sitt svensk-franska lexikon, 1807.

Att Spegel ej hade plats för ordet 'roman', betyder ingalunda att han var obekant med företeelsen bakom ordet. I företalet till Konung Salomons Wijshet och Herlighet presterar han ett ställningstagande till den gamla barockromanen, som röjer åtminstone någon grad av bekantskap med genrens största namn[8]:

> [— — —] Phalantus och Kalander
> Må i Arcadia sin äwentyr förtälja/
> Min ålder ämnar nu fast bättre ting uthwälja:
> At Polyarchi dygd kan Argenidem winna/
> Må Barclay mycket fijnt uthu sin hierna spinna;
> Grand Cyrus, Hercules och Ibrahim behaga
> Them/ som förlustas af en gammal sminkad Saga;
> — — — — — — — — — — — — — — —
> Jag är eij Scudéry och kan eij heller blifwa
> En sinrijk Lohenstein[9], som orkar högre klifwa/
> Än hela Helicon i Högdene sig sträcker/
> Ty går jag jämnan wäg [— — —].

Som Lamm påpekat är det tydligt att Spegel även känt till och högre skattat Fénélons berömda uppfostringsroman Les aventures de Télémaque, 1699. I kapitel II av den nämnda dikten, »Om Salomons uptuchtelse», refererar han nämligen i marginalen bl. a. till »Fenelons Telemach».[1]

En rätt likartad ställning till den nya genren visar Dalins lärare, filosofen Anders Rydelius, som i sina Nödiga Förnufts-Öfningar, 1718—1721, i förbigående med några ord berör även romanen.[2] I en översikt över de olika »Tale-Konsterna» nämner han även sådana som »fuller icke altid bruka wers-bunden ord; men doch uti dichtandet tämeligen kunna liknas med arte poëtica, såsom ars Comico-tragica, konsten at dichta upbyggeliga Comoedier och Tragoedier, och ARS FINGENDI fabulas Romanenses, Konsten at dichta Romaner, som bägge hafwa

[8] Påpekat av Lamm, a. a. s. 41 f.

[9] Tysk tragedi- och romanförfattare i barockens anda, död 1683. Hans mest kända roman, Arminius und Thusnelda, berör även svenska förhållanden.

[1] Lamm, a. a. s. 42. Konung Salomons Wijshet och Herlighet, s. 7.

[2] Nödiga Förnufts-Öfningar. Andra uplaget, Linköping 1737, s. 23. Påpekat av Vasenius, Historiska undersökningar rörande Sveriges äldsta originalroman, s. 23.

uti dichtandet en stor widlyftighet med sig». Rydelius upptar alltså ganska nådigt romanen bland tidigare knäsatta litterära genrer och råder t. o. m. sina läsare att om romanerna och »theras namns uprinnelse» studera »Huetii lilla bok, som ther om handlar, och Paschii Tractat de Variis modis moralii tractandi».[3] Han tillägger emellertid att »the nye Romanerne doga alldeles intet för ungdomen». Ett undantag utgör Barclays Argenis, »som både til konsten och nytton är oförliknelig». Man lägger märke till att Rydelius betraktar åtminstone *en* roman ur konstnärlig synpunkt! Än mer uppskattar han Fénélon, och här är det den pedagogiska synpunkten som dominerar — naturligt nog ifråga om en uppfostringsroman: »Doch synes mig at then Gubben, som dichtade Thelemaque, råkade på thet alldrabästa settet at skrifwa Romaner, i thet han föresatte sig at inöfwa en Yngling i the retta Kärleks-Sakerna, som höra til dygdenes Schola, och med en maklös konst sitt upsåt fullbordade.»

En avsevärt modernare och mera positiv hållning intar Rydelii lärjunge, Olof Dalin. Vi ha redan sett hur han i sin tur låter sin elev — förmodligen som stilistisk övning — översätta en fransk roman och förser den färdiga produkten med sin påskrift »Imprimatur».[4] Han kan alltså knappast ha delat Rydelii åskådning, att den nya romanen intet dög för ungdomen. Man skulle därför ej heller behöva ta helt som ironi hans ord om nyttan av romanläsning i en uppsats om Fruentimmers Uppfostran:

> När sanningen intet räcker till, roa de sig med Romaner, deruti hafwa de och rätt, ty, förutan det, at de fransöska Romanerne giöra en stor dehl af nya Historien, så äro de öfwerallt upfyllta med artiga intriguer, som lära dem at finna sig i alla tillfällen, och komma dem till nytta med tiden; där lära de, utom dess, de fransöska ord, som komma mest före i dageligit tahl [— — —].[5]

Men även för Dalin äro dock de fransyska romanerna lika mycket på ont som på gott. Ofta möter man i hans satir över tidens flärd passager, där den mondäna romanen osökt grupperas bland ingredienserna i den manliga eller kvinnliga petit-maîtrens innehållslösa dagdrivarexistens:

---

[3] »Huetii lilla bok» avser biskop Huets arbete De l'origine des romans (se ovan s. 102). »Paschii Tractat» torde vara = kielprofessorns m. m. Georg Pasch skrift De variis modis moralia tradendi liber, 1707. Se Adelung, Gelehrten-Lexicon, V: 1612, och Jöcher, Gelehrten-Lexicon, III: 1275.

[4] Se ovan s. 39, och nedan s. 263 f.

[5] UUB: N 102, s. 293. Uppsatsen finnes tryckt i Bergii Små-Saker, I: 89 ff., 1757, vars redaktör dock säger sig icke känna till författaren. Även vid gossarnas uppfostran rekommenderar Dalin läsning av »sunda Romaner», jfr ovan s. 38.

Min nattduk skal man städad se
Med smörgås, Caffé eller Thé,
Sen alla slags Romaner,
Alt wäl!
Banizer, Toroaner,
I förstår mig wäl.[6]

Bland några ironiska bokannonser i Argus[7] får även den mondäna romanen en släng av gisslet:

6. Kort uttåg af kiärleks-Historien, bestående i 24 tomer. Deruti kan man få begrep om maitresse-sorger, ock de boijor, som kärleken (den Omilda kärleken) et oförsökt Sinne pålägger.
— — — — — —
8. La mine Heroique et les hauts faits d'un preux Chevailler, le Sieur Rodomont: Denna Bok består af toma ock oskrefne eller ock med slagdänger illa pluttrade blad; men hela dess prydnad är et förträffeligt ock kostbart band. Således är hon likwäl nyttig, för den, som will lära at intet låta narra sig af utanskrifften til at wörda innehållet hos Folk eller folks wärk.

Vad Dalin främst reagerar mot i den alamodiska romanen, synes vara dess stereotypt romaneska eller libertinöst erotiska situationer och karaktärernas osannolikhet. Om älskaren »som står bak Tapeten i Hustruns Kammare, när Mannen kommer in», har loppan i Historia Om En Låppa och en Sexstyfwer hört förtäljas hos sin fröken »ur de Fransyska Romanerna».[8] Den unga Aurora — en av Dalins »Fruentimmers målningar» i Argus — är av naturen begåvad med så stora »Kroppsförmåner», att maken inte finns »hos någon Roman-Hiältinna»[9] o. s. v. Hans åsikter om den gängse romanens 'vraisemblance' kommer fram även i hans Tankar öfwer Oweldigheten:

Det syns en härlig ting, at liksom i Romaner,
Bland kärleks under-wärk få lefwa som Sultaner,
Bland wällust göra spe åt alla sinnets qwal
Och aldrig få en grym ibland de skönas tal. (WA II: VI: 66)

För uppfostran rekommenderade Dalin som vi sett bl. a. läsning av »sunda Romaner». Efter Böoks och Lamms undersökningar är det inte svårt att avgöra ungefär vilka alster av genren han var villig att förse med det accepterande adjektivet. Att hit även för honom hörde kanske

[6] Wisa, WA V: 230 f. Baniser avser Zieglers barockroman Asiatische Banise oder das bleutige doch mutige Pegu, 1689—1721; sv. övers. 1741—47. Toroaner = ?
[7] Vitterhetssamf. uppl., II: 246 f.
[8] WA IV: 19.
[9] Vitterhetssamf. uppl., II: 119.

framför andra Télémaque, är ju a priori troligt. Hur han utnyttjat denna roman för Argus, har av Böök och Lamm påvisats.[1] För Argus har Dalin även imiterat Gullivers resa till Brobdignag. Lamm har där funnit reminiscenser från Don Quijote och påpekar, att en passage i Argus liksom flere i Dalins skrifter av senare datum vittnar om bekantskap med Scarrons Roman comique.[2] Att han dessutom känt till och ur vissa synpunkter uppskattat även alster av den äldre herderomanen, främst d'Urfés Astrée, framgår av hans — stundom lätt satiriska — utnyttjande av dess namnskick för sin egen tillfällighetsdiktning på vers och prosa. Ett exempel är hans lilla 'Roman', där hjältinnan t. o. m. bär namnet 'Astraea'.[3]

Om Dalins inställning till sin egen samtids romandiktning äga vi däremot, så vitt jag vet, inga vittnesbörd. Den bör ju i viss mån mer än den äldre ha motsvarat hans indirekt uttalade krav på en viss 'vraisemblance', samtidigt som det dock är sannolikt, att Voltaires ställningstagande kunnat bli normerande även för Dalin. I varje fall förbigår han de senare produkterna i genren med tystnad.

I stor utsträckning föres under de följande årtiondena debatten om romanen i de publicerade romanernas företal. I synnerhet gäller naturligtvis detta de apologetiska inläggen, men nästan ännu vältaligare utvisa just dessa — till dels genom sin blotta existens — indirekt hur negativ kritikens inställning till romanen ännu var. En hastig blick på några romanföretal skall visa detta.

Vår förste egentlige romanförfattare, Jacob Henrik Mörk, undviker att kalla sina alster för romaner. Han tillgriper i stället som oftast beteckningen 'hjältesaga'. Det pedagogiska syftet är för honom genrens raison d'être: »Hwad som drifwit wår Fiäder, är intet annat, än ett oskyldigt Nit för Dygden [— — —] Wårt oskyldiga Upsåt, skal wara den skiöld, emot hwilken också de giftigaste skott skola studsa», skriver han i företalet till förstlingsverket Adalrik och Giöthilda, 1742. I 1:a delens dedikation till Adolf Fredrik kallar han sin roman »en Dickt, den doch sanningen med sina strålar blandar», i företalet till läsaren, »dichtade Målningar, doch strukna med ewiga Sanningar», och tillägger: »De förra må wara din förnöijelse, och i de sednare spegla du din och andra sin åliggande plicht.» Det didaktiska syftet rättfärdigar valet av den tvivelaktiga uttrycksformen. Ännu tydligare kommer detta till

[1] Böök, a. a. s. 82 f.; Lamm, a. a. s. 213 ff.
[2] Lamm, a. a. s. 224 f.
[3] WA V: 179 ff. Jfr Böök, a. a. s. 100 ff.

synes i Mörks företal till den andra romanen, Thecla Eller Den Bepröfwade Trones Dygd, 1758, där han finner det höga ämnet fordra en direktare ursäkt för valet av romanens syndbefläckade klädnad:

> Någon torde tänka, at Trones helgade Smycken skulle råka i förakt, då de blifwit fattade i en sådan mantel, som lustan ofta brukat at dåra oförsigtiga ögon med. En Hjälte-Saga är ofta en skål, i hwilken lustan frambjuder et skadeligt gift, och den brukas nu här såsom et gyldene Käril, at frambära någon saft af Lifsens Källa. Dock ho wet icke, at det blomster, som suges af ormar, kan ock mätta et bi, och af en stjelka kan både et skadeligt gift och en söt honung beredas. Ur en skål, där den ena med bleka läppar druckit döden, kan en annan dricka lifwet, alt såsom den hand, i hwilken hon hålles, blandar safterna. Hwad styggelser skedt wid de Hedniska Altaren, och hwad widskepelser bodt i sådana Tempel, är bekant, och dock har den Högste tålt, at man för Honom uprest Tempel och Altaren. Och än mer, Han har låtit de käril, som stått på hedniska Altaren, helgas, at ställas på Hans egit. En hedning sjunger för sin skur-gud, och David i sin andakt sjunger för sin och hela werldenes Skapare. I dikter uppenbarar Adonis för sin Venus sin orena glöd, och i en ljuflig dikt prisar Salomo den heliga kärlek, som är imellan Lifsens Förste och Själen. Judith och Tobias, som äro ej annat, än sinrika dikter, och dock utan förargelse brukas i wår Församling, tala til mitt förswar. De senare tider äro ock rika på sådana dikter, och denna, som i detta ämnet är den första på wårt språk, wördar snart hundrade äldre hos andra folk. Och ingen kan med fog stöta sig häruppå, när trones hemligheter aldrig handteras utan ömhet eller nämnas utan wördnad.

Den utförliga apologien tarvar knappast några kommentarer. Den försvarar det vederbörligen helgade kärilet, icke det som står på de hedniska altarena, den godtar den dikt som ägnas den himmelska kärleken, ej den som besjunger en oren jordisk glöd, den förbannar sannolikt flere av romangenrens alster än den välsignar. Kanske bör man härvid erinra sig att Mörk var präst. Det är väl ännu 200 år efter hans tid rätt sällsynt att en präst skriver romaner, kanske lika sällsynt som att en hovmarskalk gör det. Egendomligt nog var det trots romanens dåliga anseende inte så ovanligt på 1700-talet.

Något mindre entydiga te sig Svante Didrik Wexells inledande anmärkningar till sin första och enda roman, Rolofs Händelser Gastuvs Sons, Prinsens Utaf Goa, 1755, en av de första svenska originalromanerna. Dygd och odygd äro — försäkrar han — »utan afseende på dem, som öfwat dem samma [— — —] de endaste, efter hwilkas skapnad, jag skurit min penna», och hans förhoppning är, att »äfwen wår ållder finner något som liknar sig». Han betonar emellertid samtidigt även förströelsesynpunkten, inte bara läsarens utan även sin egen. Erfarenheten visar, påpekar han, »at så snart siälen får anledning till något, hwar uti hon

finner behag, då muntrar hon sig sielf up, arbetar idogt, tänker artigt, ock sinnena följa alltid sin Dronnings efterdöme». För författaren själv har romanen ej varit annat än ett tidsfördriv under annars ledsamma stunder. Kan den därför ej roa sin läsare i så hög grad som dess författare önskat, »så wet — tillfogar han — at det ej kostat mig annan tid, än den, på hwilken jag, till nyttigare förrättningar, warit mindre skickelig». Detta är ju en ny och mot bakgrunden av Mörks reflexioner i ämnet tämligen lättfärdig synpunkt. Den drunknar emellertid i Wexells f. ö. ganska allvarliga bemödanden att rättfärdiga sina bevekelsegrunder inför sin samtid. Han vädjar till läsaren att medge, »at de pennor, som under länta behageligheter, bemödat sig, at giöra torra ämnen mindre trottsamma, ej warit utan nytta». Man har t. o. m. sett, påpekar han, »det sådanas utkast blifwit hedrade, med nog anständiga rum, uti förnuftiga boksamlingar». Av fruktan att förorätta någon, vill han ej nämna något av de vittra snillen vid namn, som »med inländska försök, funnit, hos deras sinrika Landsmän, en så låflig smak»! Lägger man härtill, att den 70-årige Leibnitz ej hållit sin ålder eller lärdom oanständigt, att esomoftast förnöja sina tankar »hos den täcka Barclai Arginis», så finner man att även utlänningar kunna vara av samma åsikt. Efter ytterligare en längre utredning om huruvida redan »nästan alt är skrifwit, som kan med nöje och smak, skrifwas häruti», och alltså den moraliserande romangenrens möjligheter redan utnyttjade — reflexioner från år 1755, som nu göra ett rätt egendomligt intryck — och efter en snärt åt dem, »som fylla Bok-lådor, med afskrifter, dem de, igenom nystöpta titlar, söka at giöra, till sina egna tanke-foster», vågar han så äntligen börja sin roman.

Att Anders Säfström — en annan av frihetstidens få romanförfattare, om man på hans som Böök[4] visat helt osjälvständiga plagiat och kompilationer får använda ordet författarskap — företräder en annan teoretisk uppfattning om romanen än Mörk, och som vi sett i viss mån även Wexell, har framhållits redan av Eichhorn[5] och ter sig efter en genomläsning av hans två romaner ganska oemotsägligt. Eichhorns åsikt, att hans motsättning mot Mörk framstår som i viss mån medveten och avsiktlig, förefaller mig dock diskutabel. Det citat ur Säfströms förord till sin första roman, En Banqueroute-Spelares Berättelse, 1753, varmed Eichhorn belägger denna sin mening, kunde måhända tolkas i denna anda. I de exemplar av romanen, som stått mig till buds[6], åter-

[4] Böök, a. a. s. 196 ff. [5] Svenska studier, I: 102 f.
[6] 1:a uppl., Sthlm 1753, och 2:a uppl., Sthlm 1783.

finnes icke detta citat. Däremot finner man där romanen avslutas med följande tirad av dess »hjälte» Stappelman, som i romanen själv förtäljer sina öden:

Således har jag, igenom min flygtighet och liderliga lefnad, giordt mina Föräldrar en grämande sorg på deras ålderdom, förstördt min egen timeliga wälferd, och warit orsak, at många människior mist all sin egendom. Det wore wäl, om min olycka kunde tiena wår yra ungdom til warning, at ei lefwa så oförsigtigt och oförnuftigt som jag til min största skada giordt.

I företalet till romanen påpekar Säfström dessutom, att utöver det att Stappelmans öden äro besynnerliga och sällsynta, kunna »de tiena wår Ungdom til warnagel, at akta sig för de widlyftigheter som brutit halsen af så många Ynglingars wälfärd». Ej heller Säfström är så fri från det didaktiska elementet, som Eichhorn vill göra troligt, han använder sig bara av en annan — mera negativ och indirekt — uppfostringsmetod än Mörk. Hans förebilder äro också helt andra än dennes. Framförallt har ju abbé Prévost spelat en blott alltför stor roll för hans författarskap. Mot en del av de äldre mästarna vänder sig också Säfström i ironiska vändningar. Såsom exempel på en »wälbestält roman» nämner han Lysander och Calista, Hypolitus, Carimond och Marionette.[7] Ironien drabbar deras romaneska rekvisita. Häri snarare än i frihet från moraliserande tendens företräder Säfström en modern riktning i jämförelse med Mörk och Wexell.

En sammanfattning av de omständigheter som skänka berättigande åt den moraliserande romanen, ger Johan Carl Wilcke i sitt minnestal över Jakob Henrik Mörk inför Vetenskapsakademien 1765.[8] Moralisterna ha, påpekar Wilcke, länge anmärkt att dygd och sanning, ehuru i sig själva alltid behagliga, göra ganska olika intryck på våra hjärtan, alltefter den form, i vilken de framställas: »Det äro ej altid rena ord och alfvarsam röst, hvilka förkunna deras Lagar med största framgång.

[7] En Banqueroute-Spelares Berättelse, 2:a uppl., 1783, s. 370. Av de nämnda romantitlarna åsyfta de två första Vital d'Audigiers Histoire tragi-comique de Lisandre et de Caliste, 1615, och Marie d'Aulnoys Les avantures d'Hippolyte, comte de Douglas, 1690. Carimond och Marionette torde syfta på en år 1753 i Stockholm publicerad översättning från franskan, Beständighetens seger, eller Carimonds och Marinettes swåra ödens lyckeliga utgång. Översättningen verkställdes enligt Bygdéns anonymlexikon av Dietrich Bauman. Bygdén känner icke originalet och det har icke lyckats mig att fastslå detsamma. Williams' stora bibliografi över 1600-talsromanen i Frankrike har den ej, men förtecknar från år 1620 den ganska likalydande titeln: Lancelot, La palme de la fidélité, ou récit véritable des amours infortunées de la princesse Orbelinde & du Prince Clarimant. Kanske har översättaren vågat sig på en liten omdöpning av huvudpersonerna

[8] S. 14 ff.

Många öron blifva däraf ledsne, och många ögon vändas bårt, då lasten i sitt ohyggeliga lynne blottas, eller dygdenes strålar lysa skärare än deras svaghet väl kan fördraga.» Därför måste moralen ofta söka en genväg till våra hjärtan. »Hon updiktar en myckenhet personer och händelser; dessa upföras med en prydlighet, som väcker vår upmärksamhet, och retar nyhets begärelsen så mycket mera, som sjelfva Naturen uti alt detta visas likasom genomskinande, och vi uti gärningarne kunna se inpå de hjärtan, hvarifrån de uprunnit. Vi se alt detta med nöje, vi låckas at därom fälla vår dom; men oförmärkt vändes bilden, vi igenkänne oss sjelfva, och tvingas at låta bero vid våra egna, som då oftast varit sanningens ord.» Förutsättningar för att lyckas inom denna konstart äro grundliga insikter i sedoläran, god psykologisk blick och slutledningsförmåga, men därjämte »et rikt förråd af lekande påfund, som upväcka och underhålla upmärksamheten och nöjet hos Läsaren, och kunna pryda en Saga: en behaglig, lätt och otvungen föreställningsgåfva, som gör de alfvarsamaste sanningar smakeliga», och till slut färdighet »at göra Dygden älskansvärd genom de skönaste målningar, och at stryka Lasten med färgor, som föreställa henne förhatelig, jämväl för dem, som tilförene älskat hänne». Om Thecla säger Wilcke, att han ej vågar lova att den skall roa alla, men att den ej heller är skriven för att roa utan för att gagna.

Under sagda förutsättningar tycks romanen år 1765 vara en hedervärd genre t. o. m. inför Kungl. Vetenskapsakademien. Programmet hade redan 1749 i delvis likartade formuleringar nått något vidare kretsar av den svenska allmänheten genom översättningen av Crébillon fils roman Les égarements du coeur et de l'esprit ou Mémoirs de M. de Meilcour[9], vars företal som nämnt utgör en hel liten essay om romanen, kritiserar den fantastiska äventyrsromanen och berömmer den som i moraliserande syfte skildrar människan som hon är. Den gav även anledning till en recension i Lärda Tidningar samma år (nr 43), där som Böök påpekar, »troligen för första gången den psykologiskt-realistiska romanens talan föres inom den svenska litteraturen». Artikeln i Lärda Tidningar är dock delvis ett ganska noggrant återgivande av Crébillons egna ord. Denne som ju på grundval av sin produktion för övrigt knappast kan kallas moralist, håller i företalet till denna allvarliga och högst sedesamma roman, vid sidan av kravet på en viss anti-

[9] Sinnets och Hjertats Willo-Wägar eller Meilcours Äwentyrer på Fransyska skrefna af Crebillon Sonen, I Tre Delar Förswenskada, Sthlm 1749. Endast den 1:a delen utkom. Se Böök, a. a. s. 272. Jfr även ovan s. 109.

romanesk realism, dock fast vid det gamla moraliserande momentet[1], varför företalets överflyttande till svenska knappast bidrog till det pedagogiska kravets avförande ur romandiskussionen i Sverige.

Både Crébillon och artikelförfattaren i Lärda Tidningar framhålla, att romanen är en föraktad genre bland förnuftigt folk, enligt dem på grund av sin brist på realism. Ett för sin tid mycket avancerat uttalande i riktning mot en rent borgerlig realism återfinnes i företalet till ett otryckt romanfragment av Anders Odel, Ett Svenskt Fruntimers Lefvernes Beskrifning, författad af Henne Sjelf. 1761.[2] Författarinnan-huvudpersonen förklarar, att hon är »af ett medelmåttigt stånd» och därför inte kan utlova några »underligheter, högtrafvande äfventyr eller skimrande tankespel, utan blått sådanne händelser, som något hwar i medelwerlden förekomma kunna, men ändock äro artiga nog, när de med förnuft och dygd betrachtas och eftersinnas». Ungdomens underliga uppfostran och uppförande och icke någon »fjollig ährelystnad» har gjort henne till författare, och hon hoppas nu att andra kvinnor skola följa hennes exempel och varandra till lärdom nedteckna sina levnadslopp. Hon fortsätter:

> Men achtom oss ändteligen för den vidlådande dårskapen och fåfängan, att förgylla våra berättelser med ett svatsande kärnlöst prat och luftspringande phantasier, som intet duga annat till än förvilla de hjernor, hvilka äro nog tokuge och väderstinne förut. Låtom oss agera hvarken herdinnor eller hjeltinnor, utan rent af ährliga och förnuftiga Fruntimer. Talom om de saker, som dageligen hända, men icke om dem som alldrig händt eller någonsin kunna hända.

Ett likartat betraktelsesätt talar ännu 1769 ur Hans Leonard Drakes översättning av Baculard d'Arnauds Les époux malheureux.[3] Han berättar i företalet, att han på lediga stunder tagit sig för att översätta romanen, »hwartill jag så mycket mehra blifwit animerad, som den ej är någon Roman, utan Veritabelt händ, hwilcket med flera bewis kan intygas». Den rena fiktionen stod inte högt i kurs. Romanförfat-

---

[1] »Then som skrifwer kan ej hafwa mer än twå afsigter; att gagna eller roa. Få hafwa hunnet, att förknippa them båda. Then som underwisar, håller antingen ej mödan wärdt, att roa sin Läsare; eller eger han icke nog skickelighet thertil: Och then som roar, har ofta ej nog förstånds styrka, för att underwisa. Häraf sker, att then ene är alltid torr, och then andre fjollig.» Idealet är den skickligt genomförda syntesen. Se vidare Bööks referat av artikeln i Lärda Tidningar, a. a. s. 272.

[2] KB: Anders Odels Efterlämnade skrifter, II. Handskriftens existens har välvilligt påpekats för mig av docenten, fil. dr. Erik Hörnström.

[3] De Olyckeliga Makar, Eller M. och Mme De La Bedoyers Historia, 1769. Översättningen som är en av de tidigaste av d'Arnaud, nämnes ej i Bööks förteckning, a. a. s. 426.

tarnas spasmodiska ansträngningar att få sina alster uppfattade som memoarer vittna övertygande härom. Den gamla uppfattningen om romanen som en lastbar genre och en fördärvlig läsning håller sig kvar. »Romaner hafwa gjort flere lastbare, än goda Böcker gjort dygdige; och goda Böcker hafwa mindre fört de lastbare til förbättring, än Romaner förskämt de dygdige», skriver år 1779 författaren till en artikel »Om Kärleken» i Den Svenske Spectator (nr 9).[4] I ungefär samma anda uttalar sig samma år friherre Ehrensvärd i sin dagbok, upprörd över den smakförskämning han anser råda vid hovet: »Sedan jag sett en af våra store kännare och beskyddare riksrådet Bielke dansa efter Corellis grafskrift och til en artig lecture utvälja Bibliothèque des romans, så är jag tilfredställd och skall vid hofvet aldrig i dessa ämnen mera tala.»[5] En kritik av den ofantliga romanserien Bibliothèque des romans behövde ju ej innebära ett kategoriskt underkännande av genren som sådan, men man förstår att en romanförfattare bland hovets funktionärer kunde föredra att uppträda anonymt.

Den anklagelse som av romanens vedersakare kanske oftast riktas mot genren, gäller de erotiska skildringarnas förvillande inverkan på ungdomen, framförallt av det svagare könet. I företalet till sin svenska översättning av Gullivers resor skriver signaturen O. B. R.[6]:

> Förfarenheten wisar, at hos oss äfwen så wäl, som annorstädes finnes läs- och wettgirige af bägge Könen; men de beklaga sig öfwer en alt för ringa tilgång af nyttige Böcker uti wetenskaperne, fast de på skadelige Romaner ej finna någon brist. Jag gjör et med dem, at de mäste Romaner mera fördärfwa, än roa ungdomen, då de handla om kärleks-saker; ty oskyldiga sinnen förledas igenom desse kånstlade beskrifningar ifrån dygden, och mången, som har en stark inbillnings gåfwa, råkar uti Don Quichots äfwentyr, då han apar efter den Romanske kärleken och blir en narr. En flicka åter, som med hjärtnjupen andagt läsit dem, och anmärkt de tillfällen, när det är anständigt, at sucka och gråta med mera, hon dömer efter så grundade reglor om sin Friares wett och insigt. Slutet blir, at hon wäljer i Wäpling och fastnar i Starr, om hon är så lycklig, at umgänget ej dessförinnan kommer at sluta sig, såsom en Roman, med et Bröllopp, hwartill likwäl inga Gäster bjudas. Sådan läsning fördärfwar Folket, och ty är angelägit, at Böcker af nyttigare ämnen utgifwas.

I så menlös avsikt har nu Reenhorn översatt Gullivers resor, och han tillägger: »Wil du anse hänne som en Roman, så är hon både oskyldig (!)

[4] Möjligt är dock, att artikeln är en översättning. Jfr Sylwan, Sveriges periodiska literatur, s. 209. [5] Ehrensvärd, Dagboksanteckningar, I: 457.

[6] Capitain Lemuel Gullivers Resor, Til åtskillige långt bort belägne Land. Förra Delen Tålkad ifrån Fransyskan. 2:a uppl. Västerås 1772. Företalet är undertecknat O. B. R. = O. B. Reenhorn. Se Böök, a. a. s. 258. Jfr Lärda Tidningar, 1773, nr 55.

och rolig.» Vad han framförallt har att förebrå den erotiska romanen, d. v. s. enligt tidens sätt att se praktiskt taget romanen överhuvudtaget, är alltså att den förvrider den kvinnliga ungdomens huvuden och i verklighetsfrämmande grad driver upp dess pretentioner på mankönet, d. v. s. ungefär samma risk som 200 år senare samma ungdom anses löpa genom den amerikanska filmen och den kolorerade veckopressen. I samma anda talar några år senare det okända »Fruntimmer», som under skylten »Anständigt Tidsfördrif för Fruntimmer» översatt och till trycket befordrat Etelgive, En Skön och Dygdig Flicka, Et Mönster för sit Kön: Eller Konung Etelreds Kärleks-Handel Med En Handtwerksdotter i London, som genom sin dygd blef Drottning i Ängeland (1781):

> Man har funnit i allmänhet, at utom de mångfaldiga dagblad och Weckoskrifter, merendels upfylde af sladder och fjolligheter, läses wid lediga stunder ingen ting häldre än Romaner, eller kärleks-Historier, hwaraf ock en ansenlig mängd på wårt språk utkommit, och ännu dageligen diktas och öfwersättas, hwilka, under löjliga och narraktiga Titlar, innehålla lättsinniga målningar på skamliga äfwentyr, som reta människans onda böjelser och begär, förderfwa hjertat och bortskämma sederna: med ju qwickare, fintligare, eller twetydigare och mer lekande ordasätt sådana saker föreställas, ju mera säges det wara i moderna smaken, wittert och angenämt; men ofta ligger giftet fördåldt derunder.

I lika menlös avsikt som Swift-översättaren har nu författarinnan velat till svenskan överflytta en roman, som ger uteslutande exempel av dygd och ärbarhet, ger ett »Anständigt Tidsfördrif för Fruntimmer», och översätter så den rörande och förvisso uppbyggliga berättelsen om den dygdiga hantverkardotterns upphöjelse.

Lika fromma förhoppningar hyser utan tvivel den författare, som är upphovet till en i Nordinska handskriftssamlingen i Uppsala universitetsbibliotek förvarad översättning av Marinis barockroman Historia! om Den tappre och sina motståndare högt skadelige Printz! Spenador Musselman! Caluanders och Spinalbé son Samt alla Iungfrurs prydnad den skiöna Printzessan Fortuna![7] Översättaren låter sin tolkning föregås av en kortare dikt av följande lydelse:

> Igenom dygden städse winner,
> den som på henne har sitt hopp,
> ty honom ingen motgång hinner,
> han får dock sist et lycksamt lopp.

[7] N 1182. — Originalet är en fortsättning av Marinis Calloander och Leonilda. En översättning trycktes 1739. Så sent som 1785 utkom en ny tolkning av både huvudverket och dess fortsättning. Den ovan citerade handskrivna översättningen är osignerad och odaterad.

Ty war min wän utaf det minne
när du en skiön historia seer,
läg altid dygden på dit sinne,
Men lasten fly derom iag ber.

På slutet winner dygden Kronan,
fast odygd åt sin framgång ler,
han gråter dock med dygde tronan,
omsider ödmiuk fotkyss gier.

På den fortsatta allt livligare debatten om romanens berättigande efter 1780, då framförallt Stockholms Posten tar hand om problemet, är onödigt att här ingå, då den ju dels ej kan ha influerat på Rålambs ställningstagande, dels är rätt utförligt refererad av Böök i hans översikt över den gustavianska romanen.[8] Fortfarande trycker man framförallt på den pedagogiska synpunkten. Om madame Riccoboni skriver Stockholms Posten 1779 (nr 263), att hennes sedolärande romaner äro »en af de begärligaste och tillika mäst underwisande sorter imaginations foster, som bilda ungdom, under det de förnöja den». Hon har därför »tilwunnit sig allmän aktning af det läsande Europa».

Skall romanen överhuvudtaget tolereras, så skall den alltså underordna sig utile dulci-idealet. Gör den inte det, angripes den antingen som direkt moraliskt skadlig, eller förlöjligas den som förlegat och meningslöst jolt.[9] Det är samma krav som man vid samma tid gärna ställer även på teatern[1], vilken som konstform dock ej har att övervinna ett så ihärdigt motstånd som romanen.

När Hammarsköld i Svenska Vitterheten (s. 243) konstaterar den nästan absoluta bristen på bättre svenska originalromaner under 1700-talet, fattar han som huvudorsaken härtill, att just när Mörk uppträdde, smaken för franska produkter började ta överhand och en flod av översättningar sköljde över landet, förkvävande all verklig inhemsk skaparförmåga. En bidragande orsak var säkerligen också genrens ytterligt dåliga anseende ännu vid århundradets mitt, vilket naturligtvis i de flesta fall avskräckte den litterära ärelystnaden från att befatta sig med något så tvivelaktigt, och i och med detta också höll den litte-

[8] A. a. s. 302 ff.

[9] Se t. ex. Stockholms Posten 1780, nr 165: Geografisk Beskrifning öfwer Konungariket Poesi (övers. från engelskt original) och Leopolds uppsats Om det romaneska, 1797. (S. skr. 2:a uppl. 1816. III: 423 ff.) Ett positivt uttalande om nyttan av goda romaner ger Leopold i Extra Posten, 1795, nr 164.

[1] Jfr t. ex. Stockholms Posten, 1782, nr 262. Se f. ö. Gaiffe, Étude sur le drame en France au XVIIIe siècle, s. 247 ff.

rära talang borta från genren, som eventuellt hade kunnat föra den upp på ett högre estetiskt plan.

Att »les vrais gens de lettres» även i Sverige länge föraktade romanen, framgår tydligt även av bevarade bokauktionskataloger från 1700-talet. I den mån romaner verkligen förekomma i de lärde och vittre männens boksamlingar, företer urvalet en förbluffande konservatism. Av de ungefär 100 kataloger från tiden 1744—1782, som jag studerat ur romansynpunkt, upptaga c:a 70 5 eller mindre än 5 arbeten, som jag känt igen som romaner.[2] Många av dessa kataloger innehålla dock både 1-, 2- och 3,000 nummer. I ett bibliotek som innehåller 5 romaner, är det mycket sannolikt att man träffar rätt, om man gissar att 3 av platserna upptagas av Guarinis Il pastor fido i italiensk, fransk, tysk eller svensk upplaga, Barclay's Argenis på latin, franska, engelska, tyska, holländska, italienska eller svenska, och Fénélons Télémaque på något av dessa språk. Återstå 2 platser. Vanligen fyllas de, eller någon av dem, genom att någon av dessa romaner förekommer i mer än en upplaga, men tillkommer någon roman utöver dessa »tre stora», är det en gissning som har gott fog för sig, att den antingen är en Robinson- eller Gulliverupplaga, ofta svensk, eller också någon av de svenska översättningarna av heroiskt-galanta 1600-talsromaner, och bland dem kanske populärast d'Audiguiers Lysander och Calista, i svensk översättning från 1739, eller Le Nobles Eberhard och Leonora, översatt 1743, för att nu starkt förkorta de långrandiga titlarna.

Ett mycket typiskt exempel är den anonyma bokauktionskatalog, som upprättades i Uppsala år 1755 och som på 32 sidor upptar följande romaner: Les Avantures de Télémaque, 1735; The Adventures of Thelemaque, u. å.; Den trogna Herden; Le Berger fidelle; Pastor Fido; Der getreue Hurte; Barclaji Argenis; Asiatiska Banise och slutligen Marinis Calloander och Leonilda i svensk upplaga, summa 9 nummer alltså, varav 7 upptagas av de »tre stora». Två år senare såldes likaså i Uppsala en boksamling, som i katalogen upptar 48 sidor. Den innehåller av romaner Télémaque på svenska, Télémaque på tyska och Télémaque på franska med svenska noter, d'Urfés Astrée på danska, Barclay's Argenis på latin och på tyska, samt slutligen en svensk översättning, Kärleks-äfwentyr emellan en Printz och en Köpmans-Dotter, 1743. Astrée har här fått ersätta Il pastor fido!

Mycket vanligt är att man vid en genomgång av i synnerhet profes-

[2] Formuleringen är avsiktlig. En eller annan Mémoires, Lettres o. s. v., som jag antagit vara autentisk, kan vara en roman.

sors- eller biskopsbibliotek från 1700-talet bland de lärda volymerna in qvarto eller octavo finner insprängd en Argenis eller en Télémaque som samlingens enda skönlitterära dokument i obunden form. Otänkbart är kanske inte, att av hänsyn till den dödes minne ett eller annat alster av den suspekta genren icke upptagits i katalogen eller av pietetsfulla släktingar undandragits katalogisatören. Men även hos världens barn visar romaninnehavet ofta på en långt driven konservatism och på en avvisande inställning till genren i dess utveckling. Så efterlämnar överhovintendenten Hårleman ett bibliotek, som bland c:a 550 nummer endast innehåller tre rena romaner, varav en, Il pastor fido, i två italienska och en fransk upplaga! Just i hovkretsar skulle man kanske vänta sig att finna ett något fylligare romanbestånd, och någon gång slår också antagandet in. Så pass tidigt som år 1748 kunde efter kammarherre C. M. Adlerfelt säljas en boksamling, som på romanfronten visar en något avvikande uppställning. Här finns av de tre stora endast Il pastor fido på originalspråket, men dessutom ett mera sammanrafsat tiotal romaner av skiftande karaktär: Don Quixote i en fransk 1700-talsupplaga, Lohensteins barockroman Arminius, den picareska 1600-talsromanen Guzman d'Alfarache, Hamiltons Mémoires du Comte de Gramont, en Mémoires de la vie du comte D., 1731, som i katalogen med orätt tillskrives Saint-Evremond[3], ett par anonyma romaner av Histoire et avanture-typen, en tysk robinsonad, en romantiserad skandalkrönika från det franska hovet av 1688 och slutligen Mörks Adalrik och Giöthilda i 16 oinbundna häften. Inte heller i denna mera avancerade katalog har alltså någon av de stora romansuccéerna från 30- och 40-talen, Le Sages, Marivaux', Prévosts, Richardsons eller Fieldings lyckats insmyga sig. 1600-talet dominerar fortfarande lika starkt, och i många fall ännu så sent som omkring 1780 just de tre gamla trumfessen. De bibliotek där det överhuvud finns någon roman och ändå dessa tre saknas, äro lätt räknade. De kunde tydligen anses pryda sin plats även i en anständig boksamling, men vad därutöver var tycks länge ha ansetts mer eller mindre av ondo, och det även av skönlitteraturens egna män.

I Dalins bibliotek finner man ingen annan roman än Prévosts ovan nämnda debutarbete och Le Sages Gil Blas, bägge i ofullständiga upplagor. Urvalet tyder ju på en relativt modern smak, men kan knappast kallas rikhaltigt. Intressantare är Samuel Triewalds stora boksamling om hela 3 741 nummer, såld i Stockholm 1746. Säkerligen är den rätt

[3] Förf. är enl. Bibliothèque Nationales katalog (160: 620), abbé P. de Villiers.

karakteristisk för den höglitterära inställningen till romanen vid 1700-talets mitt. Här finnas flera av de ovan nämnda teoretiska skrifterna *om* romanen, Paschius' De variis modis moralia tractandi (se ovan s. 118), Huets Traité de l'origine des romans (se ovan s. 102) och De l'usage des romans par Mr le C. Gordon de Percel, 1734 (se ovan s. 106 f.). Här finns också La Télémacomanie, 1700[4], och en Critique du 1 & 2 Tome des Avantures de Télémaque från samma år. Teoretiskt intresserade sig tydligen Triewald för genren, antingen det nu var ett negativt eller positivt intresse. Själva urvalet av romaner är däremot mycket konservativt. Det omfattar — utom några av Boccaccios och Cervantes' noveller — Il pastor fido i två italienska upplagor och en spansk, Astrée, andra delen av Télémaque på svenska, Dell'Historia di Amadis di Gaula av 1624, Furétières Le roman bourgeois, Bussy Rabutins Histoire amoureuse des Gaules, Sannazaros Arcadia, Sorels Le berger extravagant och, den enda någorlunda moderna, The Travels of Mr Joh (!) Gulliver i en upplaga av 1731.

Något modernare ter sig fru Nordenflychts boksamling, såld den 26 maj 1764. Här saknas både Il pastor fido och Argenis. Télémaque finns visserligen både på franska och engelska, men har vid sin sida så moderna produkter som Richardsons Clarissa, låt vara ofullständig, La nouvelle Héloïse och Candide i upplagor från utgivningsåret, de Grafignys Lettres d'une Péruvienne och Ramsays Les voyages de Cyrus, suspektare produkter och samlingar som Bibliothèque des Dames att förtiga.

Till »les vrais gens de lettres» få också utan tvekan räknas Carl Gustaf Tessin och kronprins Gustaf. Deras boksamlingar ha ett avsevärt mondänare utseende. Tessins bibliotek upptog vid dess försäljning år 1771 ett 50-tal romaner, och här äro både Le Sage, Marivaux och Prévost, Richardson, Fielding och Smollett väl företrädda både av egna arbeten och av imitatörers. Samma intryck ger redan hans Esprit à la mode från 1749, där allt av något värde är med, som hunnit komma ut på den franska och engelska romanmarknaden. Även Gustaf III:s bibliotekskataloger från 1763 och 1774[5] innehålla, utöver Il pastor fido, Argenis och Télémaque i tre upplagor, en ganska avsevärd samling romaner av Crébillon, Prévost, Marivaux, Diderot och Rousseau, madame de Gomez och mademoiselle de Lussan m. fl.

Analysen av dessa bibliotek skulle — kanske med utbyte — kunna

[4] Av Faydit. Se Cherel, Fénélon au XVIIIe siècle en France, s. 25.
[5] Upprättade av Johan Björnstjerna. KB: U 211—213.

fortsättas med tanke på olika författares popularitet, romanläsningen i olika sociala skikt o. s. v., men härför erfordrades ett större material av icke anonyma kataloger, än jag för belysande av romangenrens endast långsamt vikande impopularitet hos de litterärt bildade funnit lämpligt genomgå.

Endast en detalj skall ytterligare tillfogas. Det är påfallande hur sparsamt representerade de fåtaliga svenska originalromanerna äro i dessa kataloger. Tydligen hade de en annan läsekrets än ägarna till så pass representativa boksamlingar, att de försåldes genom offentlig auktion. Den högsta frekvenssiffran når utan tvekan Mörks båda romaner. De åtnjöto som vi sett på grund av sin allvarliga och nyttiga inriktning och genom — vad beträffar den första av dem — släktskapen med den älskade och beundrade Télémaque, ett helt annat anseende än genrens lättfärdigare alster. I 4 à 5 bibliotek har jag också mött Säfströms båda romaner eller en av dem, och i något enstaka även Wexells Rolofs Händelser. Rålambs roman förekommer icke i någon av de kataloger jag råkat studera.

Det förefaller alltså inte som om en svensk romanförfattare vid seklets mitt kunnat räkna på någon uppmuntran i form av subskription från de verkliga bibliofilerna i landet, och även om man måste utgå ifrån, att romaner lästes i större utsträckning än de figurera i auktionskatalogerna, harmonierar det intryck man får vid genomgången av dessa rätt väl med vad ovan konstaterats om genrens mottagande f. ö. av press och privat kritik. Kanske talar det ringa romanbeståndet i katalogerna ett ännu kraftigare språk om en förbisedd och missaktad genre.

När Hans Gustaf Rålamb vid 1750-talets slut fattar beslutet att på lediga stunder berika den svenska litteraturens då ännu ytterst obetydliga romanskatt med en svensk originalroman, fasthåller han som redan påpekats därför strängt vid sin anonymitet. Han tillgriper även en av 1700-talets mest utnyttjade metoder för att undvika att produkten av hans litterära verksamhet skall hänföras till den obskyra romangenren: han ger den formen av en 70-årig svensk adelsmans memoarer från 1600-talet, och låter dessutom denne avsvärja sig varje avsikt att med utnyttjande av sin inbillningskraft söka göra sitt levnadslopp njutbarare för läsaren:

Den som wäntar i denna beskrifning en qwick skrifart, må ifrån denna raden sluta at läsa. Utmattade sinnen och en illa faren och ålderstegen kropp kan ej mycken eld och qwickhet meddela. Sanningen af mina underliga öden, är det jag

endast wil beskrifwa, och därwid i stoftet erkänna Skaparens nåd och barmhertighet emot kreaturet. (ESAÄ, I: 1.)[6]

Utöver dessa försiktighetsmått annonserar emellertid Rålamb en alldeles speciell anledning till att han fallit på idén att göra sig skyldig till en roman. I det redan berörda företalet till den 1780 utkommande upplagan av den fullständiga romanen avger han härom följande förklaring:

Någon skiljaktighet år 1758 uti et Sällskap om det Swenska Språkets mer eller mindre behag och lämpelighet i Kärleks-Händelsers beskrifning, är ursprunget til detta lilla Werket. Änskönt mindre kunnog och ärfaren i Swenska Språket, wågade jag påstå görligheten at skrifwa något i det Ämnet, som i anseende til Språket ej skulle blifwa osmakeligt. Någon fördom och, kärlek til mit Modersmål, torde kanske hos mig bidragit, at stå wid mina tankar. Man upmanade mig at försöka skrifwa något Original, och ingalunda hålla mig til öfwersättning.

Och så tillkom så småningom romanens första del. Tydligt är att den avser att vara ett inlägg i den pågående debatten om modersmålets användbarhet och förtjänster. Att han under arbetets gång icke förgätit detta sitt syfte, framgår av de reflexioner, han låter romanens hjälte och dennes älskade, en italiensk grevinna, göra angående det svenska språkets företräden just i ömmare sammanhang:

Imedlertid fingo wi å ömse sidor likasom mer frihet och mod, at på Swenska säga hwarandra wåra hjertans ömheter och behagliga känslor, och blef jag härigenom öfwertygad, at wårt språk i detta ämnet, är lika så angenämt och så lämpande, som det Franska eller Italienska: min Grefwinna gjorde den reflexionen sielf, då hon blef mer Mästarinna af Språket, och sade sig aldrig haft den lätthet i sådana saker på Italienska, at utföra sina tankar, som nu på Swenska [— — —] (ESAÄ, II: 166).

Försiktigtvis kompletterar hon det något tvetydiga yttrandet med tillägget, att rätta orsaken torde vara, »at hjertat tilförene aldrig så gärna och ömt talt wid någon på Italienska, som det nu war förutsedt, at endast tala med Er på Swenska.» (ESAÄ, a. st.)

Dessa uttalanden ingå i romanens andra del. Det förefaller alltså som om det språkliga syftet med romanen — om man nu får taga för god det 1780 tillkomna företalets uppgift om diskussionen 1758, omöjligt är ju icke att hela företalet är en efterrationalisering! — under hela romanens tillkomsttid varit aktuellt för dess författare. Det ligger ju i så fall häri ingenting förvånande. Kampen för modersmålet gentemot

[6] Om det traditionella i dessa ursäkter och deras beroende av memoarfiktionen, se Mornets uppl. av La nouvelle Héloïse, II: 3, not 2.

dess två huvudfiender, latinet och franskan, fördes ju under hela 1700-talet med stor kraft och hängivenhet och bl. a. i kretsar, som stodo Hans Gustaf Rålamb mycket nära.

Allbekant är hans egen informators entusiastiska försvarstal för det svenska språket i Argus, vilket bl. a. innehåller tesen: »Det är beqwämt och liufligt til skaldekonst och obunden Skrifart, til Sång och Tahl, *til Historier och Romaner*, til alwarsamt och lustigt, til Kyrkor och Skådo-Spel».[7] Att Dalins ofta betygade kärlek till sitt modersmål är roten och upphovet till den »fördom och, kärlek» till detsamma, som vi nyss sett hans lärjunge avlägga vittnesbörd om, är ju ytterst sannolikt. Dalin står ju för eftervärlden som en banbrytare i det svenska språkets uppodlingshistoria redan genom sin insats med Then Swänska Argus, vars tillkomst ju faller under hans informatorstid i det rålambska huset på Kungsholmen. Självfallet har han försökt att entusiasmera sin elev för kommande insatser i hans egen anda. I ett annat Argus-ark (II: 438) låter han Sveriges grannar efterlysa svenska »Originaler i wettenskaper och konster: Hwar är den lefwande mathematiska Inbillningen? Hwar är påfundz gåfwan? Hwar är den goda och rena smaken i all ting som icke wi ha påsatt?» etc. Sådana anmärkningar skola icke med fog kunna riktas mot de svenske! Vi ha redan sett hur Dalin som övning låter Hans Gustaf översätta en fransk roman till sitt modersmål. Utan tvivel anser sig denne handla i lärarens och vännens anda, när han senare själv försöker sig på ett originalarbete för att gentemot dess belackare bevisa svenskans användbarhet även i delikatare ämnen.

Det är icke nödvändigt att i detta sammanhang gå närmare in på 1700-talets livliga intresse för språkets rykt och uppodlande. Forskare i modersmålets art och historia som Ihre, Hof och Sahlstedt gjorde utan tvivel sin vetenskap till en vetenskap på modet långt utanför de lärdes egen krets.[8] Allmänt bekant är de språkvårdande akademiernas och sällskapens framväxt vid århundradets mitt, Vetenskapsakademiens — vars insats på just detta område i praktiken kanske inte kom att bli så betydande — Svenska Tungomålsgillets och Vitterhetsakademiens.[9] Talrika äro även vittnesbörden om intresset för denna sida av den nationella romantiken i tidens press och litteratur. Bekant är debatten om

---

[7] Vitterhetssamf. uppl., I: 345 f.

[8] Se t. ex. Noreen, Vårt språk, I: 200 ff.

[9] Se t. ex. Schück-Warburg, Ill. svensk litteraturhistoria, III: 36, 181; Schück, Ur gamla anteckningar, VII: Tungomålsgillet. Samlaren 1916, s. 241 ff.; Wiberg, Ett förslag till en svensk språkvårdande akademi år 1741. Nysvenska studier 18, 1938, s. 210 ff., och där citerad litteratur.

svenska språkets användbarhet inte minst i samband med diskussionen om en svenskspråkig scen i huvudstaden samt för dramatiska arbeten i allmänhet.[1] Uppenbart är, att även bortsett från det naturliga inflytandet från Dalin, diskussionen om modersmålets företräden med entusiasm förts i de kretsar, där Rålamb i sin dagliga gärning rörde sig.[2] Åtminstone tidvis torde t. o. m. den f. ö. så franskt orienterade Lovisa Ulrika få räknas till den språk-patriotiska strömningens befrämjare.[3] Hennes egen vitterhetsakademi med dess språkvårdande uppgift blev ju inte långlivad, men redan dess tillkomst är ju ett bevis för inriktningen av hennes intressen åtminstone just då. Sannolikt har Vitterhetsakademiens program ofta varit föremål för diskussion i hovkretsarna. Kända och ofta betygade äro i synnerhet Carl Gustaf Tessins inlägg i språkdebatten och hans intresserade medarbetarskap vid Uppfostringskommissionens språkvårdande insatser.[4] Tessins originalitet vid dessa framträdanden har på sistone kanske något beskurits, hans entusiasm för ämnet har ingen betvivlat.[5] När Dalins Herdespel år 1752 uppfördes vid hovet för att fira Adolf Fredriks återkomst från den finländska resan, var det sannolikt att betrakta som en frukt av det livliga intresset för modersmålet.[6] Tydligen kan det sällskap, där Rålamb år 1758 hörde det svenska språkets användbarhet diskuteras, mycket väl ha varit församlat vid Tessins och Lovisa Ulrikas hov, den galliska esprins nordiska filial par préférence!

Är man road av att spekulera i sannolikheter, kan man även dra sig till minnes ett mera illustert sällskap, det »Samhälle i Stockholm», som år 1759 utgav den översedda och »ansenligen tillökta» andra upplagan av sina Witterhets Arbeten. Någon Rålambs beröring med Tankebyggarorden kan icke beläggas, infallet noteras här endast för den tankelikhets skull, som råder mellan en passus i Witterhets Arbetens företal och Hans Gustaf Rålambs motivering för sitt ungefär samtidigt fattade beslut att pröva svenskan i läckrare sammanhang. Sin översätt-

---

[1] Senast behandlad av Svanfeldt, a. a. kap. X. Frågan har även berörts av fil. lic. Lennart Breitholtz i en ännu otryckt undersökning.

[2] Påpekas kan även, att Rålambs förläggare för den första delen av romanen, Lars Salvius, var en av ivrarna för det svenska språket. Jfr Schücks biografi över Salvius. Sv. Akad. handl. ifr. 1886, 39, 1928, s. 79 ff.

[3] Se t. ex. Luise Ulrike, Ungedruckte Briefe, II: 240.

[4] Se t. ex. Noreen, a. st., Hernlund, Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia, I: 39.

[5] Om ett eventuellt beroende av Lilliehöks memorial av 1741, se Wiberg, a. a. s. 217.

[6] Påpekat av Breitholtz, a. a.

ning av Montesquieus Temple de Gnide motiverar »Samhället» med följande resonemang:

Ändamålet då man öfversatt denna skrift, har varit at försöka huruvida vårt språk, i hvilket vi hafva lyckliga Öfversättningar i Sedoläran, Handelen och Vetenskaper, äfven kunde passa til detta läckra ämnet, der en häftig och ädel böjelse på det finaste sätt är målad.[7]

Författaren till företalet finner att förakt för nyttig läsning och för »den vackra Svenskan» ännu regerar landet. Mera av okunnighet och barbari finnes ännu i Sverige, än folket självt tror.

En, hvars hela lärdom består i et språk, läser hällre en hundrade gånger upvärmd Roman, en kall Comedie, en mager vers på Fransyska, än de bästa tankar och lyckligaste infall på Svenska; Och således skapas ofta en hel Nations smak [— — —] Önskeligit vore, at våra Snillen af dessa svaga omdömen upeldades till en ädel harm, at täfla med Utlänningen.

Ådagalagd var redan det svenska språkets duglighet för tyngre ämnen, återstod att bevisa dess resurser för de läckrare. Det är här Rålambs roman vill vara ett inlägg, liksom Tankebyggarordens Montesquieuöversättning.

Helt renons på originalromaner var ju år 1758 inte den svenska litteraturen. Mörks första roman Adalrik och Giöthilda — Thecla började utkomma först 1758 — tillhörde ju dock en tyngre genre, än man får förmoda att Rålamb avsåg med kärlekshändelsers beskrivning, och Säfströms bägge romaner fann han troligen i likhet med professor Böök varken läckra eller originala. Wexells Rolofs Händelser måste han, om han känt till den, ha funnit skäligen tung och ovig. Med ganska stor rätt kan han ha sett framför sig en obruten teg, en nationell odlingsuppgift.

När Mörk publicerade sin första roman, anlade kritiken just denna synpunkt. Censor librorum Benzelstierna påpekar, att verket är det första i sin art på vårt språk, »som förtienar at komma i liuset», och anser därför, att man ej kan underlåta »at lämna Uphofsmännerne ett wälförtient lof-ord, som de haft all möda och flit ospard, at härigenom wisa, huru wårt Tungomål kan i stället för lån af andras ord och talesätt föreställa hwarjehanda händelser med den renhet och behaglighet, hwarom de andra Europæiske med hwarannan täfla om företrädet, utan at så lätteligen lärer kunna afgiöras, hwilketdera det andra öfwer-

[7] Witterhets Arbeten, Utgifne af et Samhälle i Stockholm, 2. uppl., I.

träffar».[8] Även recensenten i Celsius' Tidningar om The Lärdas Arbeten börjar sitt omnämnande med att framhålla, att så mycket som ännu brister i vårt modersmål »af beqwämliga utlåtelser och sätt at väl utföra en vacker mening», så mycket mer bör man även ha överseende med de fel, som »Autorerne i början lättare se än undvika».[9] Till och med den summariska subskriptionsannonsen i Stockholms Post-Tidningar omtalar stolt, att romanen är »En ny och på wårt modersmåhl Aldraförst utarbetad Hieltesaga».[1]

Att modersmålet var användbart i romaner hade som nämnts redan Dalin deklarerat. Även i den avhandling om svenska språkets egenskaper, som år 1748 presenterades i Tungomålsgillet, betonas att vårt språk kan brukas »till sång och Tal, till skaldeqwäden och skådespel, till Romaner och Wetenskaper, till alfwarsamt och lustigt». Däremot kunde man ännu långt senare få höra klagomål över modersmålets brist på uttrycksmöjligheter just inom det register, som fordrades för »Kärleks-Händelsers beskrifning». Ännu 1773 skriver Rothman i företalet till sin översättning av Glucks opera Orfeus och Eurydice:

> Svenska språkets fattigdom på sådana ordalag, som uttrycka kärleks och ömhets betygelser, och hvaruti det Italienska så mycket öfverflödar, har varit orsak, at jag mäst oftare nytja dem, som varit at tilgå; om äfven desse låta platte och osmakelige, är det väl et stort fel, men jag vet icke antingen det skal skrifvas på min räkning, som icke valt bätre, eller på språkets, som icke har några vakrare i förråd. En öfverdrifven granlagenhet i detta mål, skulle göra alla försök i slika ämnen omöjeliga, och sätta oss i mistning af nästan alla theatre-stycken, der någon eldigare känsla hade inryme.

Annorlunda utföll vår svenske adelsmans och hans italienska grevinnas jämförelse mellan svenskan och italienskan! (ESAÄ, II: 166. Jfr ovan s. 133.) Rothmans åsikt fick ej stå oemotsagd. Den 30 juni 1774 innehåller Nya Lärda Tidningar ett genmäle:

> Hwad slutel. förmäles om Swenska språkets Fattigdom, at uttrycka öma och eldiga Känslor, lämnas dock til närmare Undersökning. Fattigt är det ofelbart, i jämförelse med det Italienska, men til sin egen Natur är det intet fattigt, och at kalla des Uttryck för platta och osmakeliga, är icke nog granlaga, sedan wi äge en Fru Nordenflychts öma och en Grefwe Creutz's eldiga Qwäden [— — —].[2]

Tydligen ville inte heller Rothmans opponent jämställa svenskan med italienskan. Två år senare fastslår Ehrensvärd i sina memoarer apropå

---

[8] Censorsutlåtandet finnes tryckt före romanens första del.
[9] Nov. 1742, s. 190 f. Recensionen är nämnd av Böök, a. a. s. 158.
[1] Den 2 dec. 1742, nr 93.
[2] Genmälet påpekat av Breitholtz, a. st.

Fredenheims Tacitusöversättning, att svenskan i den allvarsamma och manliga stilen ej är andra språk underlägsen, men kanske »icke i kärlek, icke i skämt, icke i lekande ämnen har den lätthet, den finhet, som andra språk».[3] Detta är sannolikt ett gott uttryck för den aktuella problemställningen: till manligt allvar dög modersmålet — det var sedan länge bevisat — till lättare lekar var det måhända mindre lämpat. Man återfinner frågeställningen t. o. m. i en ironisk recension av en broschyr om »Coeffurer» i Stockholms Posten 1781, nr 6:

> Detta torde kunna gifwa något begrep om et arbete, som är et original; kan hända det första i den wägen på wårt språk. Det synes som Auctor under några lediga stunder, roat sig med at försöka, huruwida wårt manliga och alfwarsamma Swenska språk, wille lämpa sig til det legera och frivola, som i wår tid wunnit så mycken aktning och förtroende.

Omkring år 1780 kan nog eljest striden mellan modersmålet och franskan — latinet var ju då sedan länge hänvisat till speciella uppgifter — sägas vara utkämpad till det förras förmån. Man inriktade sig efter denna tidpunkt snarare på det egna språkets uppodlande och berikande, än på propaganda för dess blotta användbarhet. Det är ju ett av dessa år som Gustaf III:s »Förbättringssällskap» för svenska språket instiftas.[4]

När Rålamb år 1758 fattade beslutet att pröva modersmålets användbarhet för en kärleksroman, avsåg han säkerligen härmed knappast ett arbete på språkets förbättring. Redan av de citat som ovan meddelats, framgår ju att han ansåg detta obehövligt. Han hade ju dessutom knappast varit rätte mannen. Hans blygsamma ord i företalet om sig själv som »mindre kunnog och ärfaren i Swenska Språket» äga nog ett visst faktiskt berättigande. Men enligt hans mening var modersmålet redan utmärkt väl ägnat för uppgiften. *Hans* uppgift var att visa detta, och inför känslan härav tiger den skepsis han eventuellt känt mot genren för övrigt. Hans roman bör alltså fattas som ett medvetet inlägg i den aktuella språkpropagandan, knappast som ett led i arbetet på språkets förbättring och utveckling. Företaget är en parallell på romanens område till den språkpatriotiska strävan hos samtiden, som f. ö. får sina tydligaste uttryck inom dramatiken.

Kärlekshändelsers beskrivning på svenska språket var alltså syftet med Rålambs roman — det är skäl i att betona inte bara det senare ledet i motiveringen. Romanen ville vara en kärleksroman, ville berätta snarare än undervisa — det moraliserande syftet är i varje fall icke domi-

[3] Ehrensvärd, Dagboksanteckningar, I: 112, 17/8 1776.
[4] Se Levertin, Teater och drama under Gustaf III, s. 74.

nerande. Häri skiljer sig En Swensk Adelsmans Äfwentyr från den tidigare tungt idealistiska romangenre, som vi sett försvarad i den stora romandebatten, och som i Sverige representerades av framförallt Mörk. Hur relativt obetydlig romanen som helhet än måste te sig för en modern betraktare, representerar den dock, i synnerhet genom vissa av sina partier, något nytt i svensk romanproduktion. Den vill ansluta sig till mondän europeisk romandiktning — och gör det kanske t. o. m. i väl hög grad — den är skriven av en medlem av de svenska kretsar, som stodo i den livligaste kontakten med Europas kulturcentra, och den har icke undgått att röna inflytande härav. Den skulle skriven på ett av de stora kulturspråken icke ha varit av nämnvärt intresse, men den är det som ett av de tidigaste svenska romanförsöken just genom den känslighet dess författare visar för andliga impulser utifrån. Med ett visst fog skulle den kanske kunna kallas för vår första salongsmässiga kärleksroman.

Kärleks-Händelsers beskrifning

En Swensk Adelsmans Äfwentyr i Utrikes Orter kan — med undantag som senare skola markeras, framförallt lord Kermalecks historia — i stort sett karakteriseras som en »roman d'intrigue» i Prévost-imitationernas vanliga stil, en i och för sig icke särskilt originell variation av intrigromanens rekvisita och effekter.[1] Den handlar om ren och osjälvisk kärlek, som trots den rika repertoaren av »retardierende Momente»[2] i form av skeppsbrott och överfall, fångenskap, slaveri och försmådda tillbedjares skurkaktiga attentat etc., och icke minst trots hjältinnans egen hämmande kärlek till dygden, till slut går segrande ur striden. Ett kort referat av händelseschemat skall ge en föreställning om på vilket plan berättelsen i gemen rör sig.[3]

I likhet med vad fallet är i alla dessa det tidigare 1700-talets Lettres, Mémoires och Histoires, som tillkommo under den tid, då den rena fiktionen fann lämpligt att uppträda under skyddande förklädnad, söker författaren övertyga läsaren om autenticiteten av de följande händelserna: »Sanningen af mina underliga öden, är det jag endast wil beskrifwa [— — —]» (ESAÄ, I: 1). Berättelsen ges formen av en 70-årings memoarer, händelserna förläggas ungefär 100 år tillbaka i tiden och den supponerade berättaren får sluta sin historia med orden: »Jag lämnar detta mitt lefwernes-lopp til min Son i Swerige, med befallning, at det icke utgifwa förr än flere år efter min död.» (II: 242.)

Vad »självbiografiens» författare har att förtälja om sina egna äventyr i utrikes orter, är i korthet följande.

---

[1] Om beroendet av abbé Prévost se nedan s. 183 ff., och Böök, a. a. s. 212 f., om romanens förhållande till sin genre i allmänhet Kap. VII. Om lord Kermaleck och hans historia se nedan Kap. VIII.

[2] Termen från Koerting, Geschichte des französischen Romans im XVII. Jahrhundert, I: 31.

[3] En summarisk redogörelse för innehållet lämnas av Eichhorn, a. a. s. 105 f., men synes mig icke heller här helt kunna undvaras.

Berättelsen för oss tillbaka till stormaktstidens första skede — ett grepp i anslutning till det språkligt patriotiska syftet? — och tager sin början år 1630, då dess huvudperson födes i provinsen Södermanland och »af en ypperlig Stämma i Fäderneslandet» (I: 2). Hans ätt har »ifrån åldriga tider» med heder beklätt de förnämsta ämbeten i landet, och hans far är chef för ett kavalleriregemente men stupar i slaget vid Lützen, efterlämnande en endast 22-årig änka och de bägge späda barnen Adolph — vår hjälte — och hans obetydligt äldre syster Christina. Som dessas förmyndare och moderns ädle men i yttre måtto obelönte friare uppträder ett icke namngivet riksråd, ofta bärare av romanens moraliserande tendens. Riksrådet är självt nybliven änkling och har två barn, sonen Carl, som är två år äldre än Adolph, och dottern Margaretha, som slutar sina dagar som Adolphs andra hustru. Härmed är romanens inhemska persongalleri uttömt, om man bortser från bifigurer som drottning Kristina, en olycklig professorsdotter o. s. v.

Sedan Adolph i sitt hem fått lära allt vad en adelsman pryder, sändes han 15 år gammal till Uppsala universitet tillsammans med riksrådets herr son. Den store konung Gustaf Adolf hade satt akademien i stånd, Axel Oxenstierna hade fortsatt hans verk, och drottning Kristina som själv hade smak för och insikt i vetenskaperna, följde kanslerns råd och gjorde alltid »mogna wal af utländska Lärda til Sweriges nytta». Som exempel anföres Grotius. Drottningen fäste sig särskilt vid herr Carls livliga snille och överlägsna fattningsförmåga, men berömde i stället Adolphs manlighet och fysiska färdigheter och ville anställa honom i sin tjänst, vilket riksrådet dock lyckades avstyra såsom väl tidigt påtänkt. I fyra år dröjde de båda ynglingarna vid akademien. Det ännu pågående 30-åriga kriget frestade dock med sina möjligheter till tidig ära och berömmelse, och till slut gör sig Carl omöjlig i Uppsala genom att förföra ovan antydda professorsdotter. I de kravaller som följa, när tiden nalkades för jungfrun »at heta mor förrän man trodde», och i vilka en stor del av studentkåren ingriper för att hämnas flickan, som jämte barnet fått sätta livet till, deltar även Adolph på Carls sida, och båda måste halvdöda och ohjälpligt kompromitterade brådstörtat avsluta sin akademiska karriär. Riksrådet lyckas tysta ned saken och »förnöja» den förfördelade professorn, läxar eftertryckligt upp ynglingarna och skickar sin egen son till utländska universitet, där han av allt att döma skötte sig bättre.

Adolph får snart nog ett kompani och befinner sig efter åtskilligt moralpredikande från riksrådets sida så småningom under fältmarskalk

»Köningsmarks» befäl icke långt från Frankfurt (am Main). Efter två års väl vitsordad tjänstgöring avancerar han till överstelöjtnant[4], såras tvenne gånger allvarligt, tillbringar en tid som fånge i ett kloster i Bajern under livliga religionssamtal med munkarna[5], och har just för avsikt att sammanträffa med Carl i Strassburg, då den händelse inträffar, som utgör upptakten till alla de följande äventyren och vändpunkten i vår hjältes öden. Under full parad överfaller honom hans hetlevrade skotske överste, ledd av obehärskad avundsjuka, »i hårda och oanständiga utlåtelser» (I: 17), värjan måste fram, översten stickes ned framför sin trupp — det visade sig sedan att han överlevde intermezzot — och Adolph lyckas endast tack vare sin popularitet bland officerarna förklädd undkomma till Venedig. Hans dom lyder på kassation och sju års landsflykt.

Uppmuntrad av riksrådet söker han nu göra det bästa möjliga av situationen. Han tar tjänst som överstelöjtnant i den venetianska armén, gör bekantskaper i de förnämsta husen och blir bl. a. god vän med en ung greve de Corsini, som öppnar alla societetens dörrar för honom. På en bal träffar han en »Masque en Espagnolette», som han häftigt förälskar sig i och av en slump blir i tillfälle att rädda från en kanske ganska eventuell drunkning, då hon på grund av gondoliärens vårdslöshet hamnar i kanalen. Den unga damen, vars namn är Donna Marca, visar sig senare vara greve de Corsinis syster, och är gift med en gammal rik greve Andriotti, vilken plågad av svartsjuka i tre år hållit henne instängd på sin lantgård, varifrån hon slutligen, kränkt av hans nedriga uppförande, tagit sin tillflykt till ett kloster.

Innan ännu Adolph fått vetskap om sin skönas identitet, går han ombord på galärerna med sitt regemente för en kaparkryssning mot turkarna. Företaget krönes med framgång, och en av de första fångarna är en turkisk aga, Mustapha, som »war angenäm, hade mer förstånd, ädlare hjerta och större insigt, än jag föreställde mig finna hos en Turk» (I: 30). Mustapha är en variant av det litterära släktet 'den ädle turken', en av 1700-talsromanens älsklingsfigurer[6], och berättar i romanens första längre inskjutna episod sitt levnadslopp, en ytterligt romantisk historia, fylld till brädden av passionerad och tragisk kärlek med tydliga inslag från 'le genre sombre', inledd med en enlevering ur seraljen och avslutad med ett crime passionel av säreget raffinemang.[7]

[4] Om kronologiska och historiska orimligheter i skildringen se nedan, s. 152 f.
[5] Jfr nedan s. 329.
[6] Jfr nedan s. 166 f. och där anförd litteratur.
[7] Se nedan s. 170 ff.

Emellertid drabbas Adolphs fartyg av en häftig storm, drivas in på fientligt område, omringas och övermannas. Adolph och alla hans män hamna i turkisk fångenskap och föras till ett torg för att säljas som slavar, en god anledning till »besinnande af det människliga tilståndets ostadighet [— — —] til djupare eftertanka af Skaparens styrelse med kreaturet» och »til en innerlig bön [— — —] om dess hjelp och bistånd» (I: 37). Bönen resulterar också omedelbart, ity att Adolph och hans män visserligen inköpas som slavar, men — av Mustapha och endast för att med stora skänker och hedersbetygelser åter frigivas. Adolph stannar en tid hos sin turkiske vän, lär sig landets språk och seder och får tillfälle att bl. a. medverka till den lyckliga upplösningen av Mustaphas tragiska kärlekshistoria.

Så småningom slutes fred mellan Venedig och »Ottomaniska Porten» och Adolph kan återvända, efter ömma scener mellan honom och Mustapha och ytterligare ett knippe filosofiska betraktelser och — ekonomiska. Vid återkomsten till venetianskt område finner Adolph i en skog en man i strid med trenne andra. Han ingriper, sårar och såras, och finner vid uppvaknandet, att den man han hjälpt, är hans vän greve de Corsini, som anfallits av svågern Andriotti och dennes kumpaner. Han får nu träffa Corsinis syster, Donna Marca, och finner att hon är hans älskade »masque en espagnolette», som under karnevalen inkognito vistats i Venedig, innan hon gick att för all framtid begrava sig i klostret. Hennes känslor för Adolph erinra om hans för henne, ehuru naturligtvis bättre behärskade. Hon tillstår också sin svaghet för honom, men med tillägget att den alltid skall bli ett offer för hennes ära, och hon vädjar till Adolph att hjälpa henne att »utrota och förqwäfwa en passion, som wore henne så oanständig» (I: 59). Till yttermera visso tar hon nu sin tillflykt till klostret, och Adolphs försök att nå henne där avvisas ståndaktigt. Han resignerar för tillfället, sätter upp eget regemente och skickar hem 100 000 riksdaler till modern, vilket gläder honom minst lika mycket som henne. Fyra år av hans landsflykt ha gått till ända, och han skriver till riksrådet för att söka utverka avkortning av straffet. Donna Marca har under tiden sökt skilsmässa från sin onaturlige make, men när påvens utslag nu anländer, lyder det på att hon skall återbördas till sin man, vilket ju ger Adolph mera hopp än om hon förblivit nunna. Den gamle Andriotti visar också tecken till en tydlig förbättring i sitt uppträdande. Emellertid kommenderas han snart nog som ambassadör till spanska hovet, dit Donna Marca följer honom.

Adolph mottar post från Sverige, för vars innehåll utförligt redogöres,

besvarar den och ger sig sedan under befäl av en general Pappenheim, brorson till det 30-åriga krigets kejserlige härförare, till sjöss med venetianska flottan och med Barcelona som destinationsort.

På hans skepp finns även en kapucinermunk, Pater Angelo, som varit missionär i Ostindien och nu är en vis och erfaren 70-åring. Adolph berättar för honom sina öden och Pater Angelo, som förstår sig på »Phisionomier», läser däri, att Adolph väl kan bli lycklig i kärlekshandel, men att om han ej slår Donna Marca ur hågen, han skall göra sig själv, henne och hennes man olyckliga. Pater Angelo är emellertid än visare, han vet att kärleken »lider inga föreställningar, och förnuft samt eftertanka qwäfwes mäst altid af dess wälde» (I: 72), och han förstår att Adolph ej skall lyda hans råd. Själv har den gamle munken en mycket rik och mycket äventyrlig erfarenhet av kärlekens allmakt, och i romanens andra stora episod berättar han nu sin historia (I: 73—104). Denna episod är romanens kanske mest romaneska avsnitt, fyllt av enleveringar och skeppsbrott, fångenskap, förklädnader och brottslig kärlek. Den slutar med den svenska litteraturens måhända första robinsonad, till vilken vi senare få anledning att återkomma, en ytterligt rörande berättelse om hur Pater Angelo nödgas begrava sin älskade i sanden på en obebodd ö i Oceanen.[8]

Adolph sköter sin militära tjänst i Spanien men längtar till vintern och vinterkvarteret, då han hoppas kunna uppsöka Donna Marca i Madrid. Han beger sig också så småningom dit och hoppas att av Andriotti bli presenterad vid hovet. En natt väcks han helt oförmodat av Andriotti själv, som ber honom »befria hans ära och dess hustrus lif» (I: 106). Hon är nämligen just enleverad av en gammal beundrare, markis Justiniani, som förföljt dem ifrån Venedig. Adolph och Andriotti ta genast upp förföljandet och hinna upp Justiniani och hans män. En ytterst dramatisk episod följer, Donna Marca såras, hennes man dödas och Adolph badar avsvimmad i sitt blod, då berättelsen avbrytes och romanens första del är slut.

Fortsättningen fick ju det svenska folket vänta på i 20 år, men man anade nog att författaren hade en lycklig upplösning i beredskap.

Så visar sig också vara fallet. När den andra delen av romanen börjar, vaknar Adolph upp i ett obekant rum och Pater Angelo står vid hans säng. Poetisk rättvisa har skipats, dygden har triumferat och lasten på ett anständigt sätt bestraffats. Både Justiniani och Andriotti ha fått banesår, men Adolph och Donna Marca ha lyckligen överlevat. Den

[8] Se nedan s. 176 ff.

förre har alltså för andra gången räddat sin älskades liv, hans aktier ha naturligt nog ytterligare stigit i värde, och Andriotti är död. Donna Marcas anständighetsbegrepp förbjuda henne emellertid ännu allt intimare umgänge med sin tillbedjare. Hon inger honom dock deciderade förhoppningar om en lyckligare framtid, och Adolph beger sig vid gott mod till Barcelona, där han under Pappenheims sjukdom får överbefälet under hemfärden som äldste(!) överste. Resan blir besvärlig och först fem månader senare når flottan Venedig. Donna Marca har då sedan länge vistats i staden, bokstavligen sjuk av oro över Adolphs dröjsmål. Trots detta håller hon styvt på sitt änkeår, och även sedan detta förflutit, komma hennes erfarenheter av det första äktenskapet henne att tveka inför tanken på ett nytt. Hon älskar sin svenske överste, men han måste ha tålamod. Han resignerar också ehuru med svårighet och ägnar sig åt staden Venedigs sällskapskretsar, där han finner en samling »af alla Nationer, af alla wetenskaper och af alla slögder» (II: 124). Karnevalstiden börjar men kan inte intressera honom, eftersom hans grevinna inte vill delta i dess fröjder. Häröver får han mottaga förebråelser av en engelsman, Mylord Kermaleck, som har en motsatt moralisk åskådning och framförallt framlägger en kärlekens filosofi, som bjärt sticker av mot den som i romanen f. ö. förkunnas. Han framlägger för Adolph sina åsikter i skilda ämnen och berättar det omväxlande förloppet av sitt liv i romanens tredje inskjutna episod, som utan tvivel är dess intressantaste parti och därför skall göras till föremål för en särskild undersökning.[9]

Post anländer åter från fosterlandet i norr och dess innehåll kommenteras noggrant. Man fäster sig särskilt vid de vackra lovord, som ägnas riksrådets unga dotter Margaretha, vilken efter faderns nyligen timade död flyttat hem till Adolphs mor och »med rätta kunde räknas för den wackraste och älskwärdaste Dame nu wore i Swerige» (II: 157). De yppersta och förnämsta ynglingar friade till henne, men ingen förmådde röra hennes hjärta. Hon skulle nu åtfölja sin bror, herr Carl, och dennes fru, när han i rikets värv avreste till Polen. Berättelsen om Margaretha fägnade på ett egendomligt sätt Adolph, och utan att han förstod varför, avundades han den som en gång skulle bli hennes make. Tills vidare förklarar han inför sig själv detta faktum med att ingen föreföll honom värdig det vördnadsvärda och kära riksrådets dotter. Det fortsatta händelseförloppet har en annan förklaring i beredskap.

---

[9] Se nedan Kap. VIII. Kermaleck-episoden upptar i romanen sidorna 124—154.

Emellertid går tiden snabbt i grevinnans sällskap under de angenäma mödor med hennes förkovran i det svenska språket, varom ovan är talat, och under lyckligt planerande av den gemensamma framtiden. Under alla dessa »himla-nöjen på jorden» uppstiger så plötsligt ett moln, som — säger Adolph själv — »nära störtat mig i olyckan, men som skingrades, och förorsakade mig oförmodligen den största lycksalighet på kort tid, för at så mycket djupare sedan störta mig i sorg och oro» (II: 166).

Han får befallning att som republikens ombud avresa till Konstantinopel, ett förtroende som icke får avböjas. Han försöker komma undan: senaten må hellre ta hans liv, än att han skulle lämna sin grevinna för en så lång tid, innan han ännu helt vunnit henne. Donna Marca löser emellertid konflikten och lovar äntligen att gifta sig med honom innan han reser, varpå bröllopet omedelbart äger rum. Adolph blir härigenom naturaliserad venetianare, belönas dessutom med generalmajors fullmakt och får 7 månaders uppskov med ambassaden till Konstantinopel. Allt är också idel lycka, tills i den sjunde månaden den stund nalkas, då Adolph måste förbereda sin resa. Donna Marca som enligt planerna skulle följa honom till hans nya verksamhetsfält, föder i förtid en son och insjuknar så svårt, att hon ej nu kan tänkas företa en så besvärlig resa, och så måste Adolph med förtvivlan i hjärtat avresa i den förhoppningen, att makan och sonen snart skola kunna komma efter till Turkiet. Sitt hus i Konstantinopel inreder han efter nyaste och bästa europeiska metoder, så att det efter tre månader är stadens vackraste palats och en värdig boning för Donna Marca. Storvisiren och »alla Bassar och Mufti sjelf» förundra sig över hans goda smak, och allt är redo för mottagandet, då han får veta att kopporna grassera i Venedig. Dystra föraningar väckas i hans själ och besannas också, just som han oväntat snabbt lyckats slutföra underhandlingarna med turkarna och är färdig att återvända till Venedig. En av hans vänner därifrån anländer med bud att hans hustru avlidit i kopporna, medan däremot sonen lyckligt överlevat dem.

Sedan Adolph något hämtat sig från verkningarna av ödets hårda slag, grips han av längtan efter att resa hem, då nu ingenting längre håller honom kvar i Venedig. Han beslutar att tills vidare anförtro sin son åt sina vänner där, främst åt greve Corsini som nu blivit doge, och att själv ta den närmaste vägen genom Polen hem till Sverige, för att först efter ett antal år åter resa ned och hämta sin son. Han säljer också all sin egendom för en ansenlig summa och beviljas av senaten i

Venedig efter mycken tvekan avsked med 1 000 dukater i årlig pension och löfte att när han så önskar återinträda i republikens tjänst. Vid avskedet från Södern finner han vid ett överslag av sina resurser sig själv vara en av Europas rikaste privatpersoner, vilket naturligtvis var en klen tröst, då ju — som han själv avslutar sina ekonomiska betraktelser — »min Grefwinnas dödsfall hade så nedsänkt mina sinnen i sorg, at intet jordiskt kunde dem uplyfta» (II: 198). I sällskap med en fransk adelsman, Morgan, och en liten svit om åtta man står han så färdig att lämna Konstantinopel, då man överlämnar till honom hans döda hustrus juvelskrin med ett brev, skrivet i hennes dödsstund. Dess sista ord utgöra en avbruten vädjan till den efterlämnade maken: »Ack om Fröken Margaretha blefwe min Adolphs m . . . jag . . för . . . ej . . adjeu . . jag . . dö . .» (II: 201). När man påpekade för honom denna hennes sista antydan, »småharmades» han visserligen över sådant tal och »trodde at detta hjertat aldrig kunde paras utan med jorden», men fortsättningen jävade hans förmodan. Tills vidare räknade han sin makas juveler, uppskattade dem till 30 000 riksdalers värde och återhämtade sig sedan genom en sju månaders lantvistelse hos Mustapha, innan han fick nog »stillhet i själen och krafter i kroppen» att våga sig på en sådan resa. Så småningom lämnar han dock Turkiet, och efter två månaders färd befinner han sig vid polska gränsen. Det kristna landet Polen visar sig emellertid i jämförelse med Turkiet vara ett ytterst oroligt och farofyllt område. Rövarbanden härja på alla vägar till den grad att Adolph i första stad nödgas förstärka sitt ressällskap. Resan fördröjs så att man når Warschau först sex månader efter avfärden från Konstantinopel. Han finner då att svågern, herr Carl, i hovets ärenden avrest till Prag, men att han lämnat sin hustru och sin syster kvar på ett lantgods. Han beger sig glad på väg för att söka upp dem, men möter i en tät skog ett galopperande följe om 7 à 8 man, i färd med att bortföra tvenne högljutt skrikande damer. Sin vana likmätigt ingriper han naturligtvis, övermannas och vaknar så småningom upp i en säng i ett präktigt rum, låter halvt i yrsel undslippa sig några ord på svenska, och då han efter tre veckor åter tillåtes att tala, avslöjas naturligtvis hans förhållande till de båda damer, som han genom sitt modiga ingripande trots allt räddat, och som nu länge oroligt vakat vid hans bädd, hans syster och fröken Margaretha, som när Adolph mötte dem i skogen, varit på väg att enleveras av den senares hetsigaste och envisaste friare, en ungersk greve. Även Adolph betraktar henne nu med stort intresse, och finner att hennes ögon äro »så talande, at jag hisnade wid åtankan,

huru mycket de liknade och huru begripeligit jag förstod dem, som min afledna Grefwinnas» (II: 210). Han tillfrisknar snabbt under de bägge damernas kärleksfulla omvårdnad, och efter några veckor anländer svågern från sitt uppdrag i Böhmen, glad över sammanträffandet men med oroväckande nyheter. Krig förestår mellan Polen och Turkiet, och om förhållandena i Polen äro oroliga i fredstid, så äro de »halsbrytande i krigstider». Man skyndar alltså till Warschau för att därifrån så raskt som möjligt återvända till Sverige. Innan man hinner så långt, vaknar Adolph en morgon vid att huset är omringat av militär, en officer inträder och förklarar honom i konungens namn arresterad. Han inburas i ett underjordiskt valv med dubbla järndörrar, beläget i ett gammalt torn, och förvägras varje meddelande om anledningen till fångenskapen. Så småningom får han dock av två kapucinermunkar veta, att han anklagats för att ha förnekat den kristna religionen och antagit mohammedanismen, i vars ärenden han nu ansågs vistas i Polen som spion vid riksdagen i Warschau. Han begär genom munkarna fullständig rannsakning, vilken begäran avslås, då man anser sig ha full bevisning mot honom. Angivare — det får han senare veta — är den ungerske greven. Han dömes också ohörd till döden, men räddas i sista ögonblicket av fröken Margaretha, som i munkdräkt listar sig in i fängelset och själv stannar kvar där, medan Adolph undkommer i kåpan. Efter fyra dagars oro förenar sig lyckligen fröken Margaretha med sällskapet, och 14 dagar senare anländer man lyckligen till Hamburg, varifrån resan fortsättes över Lübeck till Stockholm.

Efter 19 års frånvaro och åtskilliga äventyr i utrikes orter återser nu den svenske adelsmannen med rörelse sitt fosterland och får kasta sig för sin vördnadsvärda moders fötter. Hans gods och gårdar ha förkovrats och tillväxt i antal, och generalmajorsgraden förklaras gälla även i den svenska armén. I frid och lycka lever Adolph i kretsen av sina anhöriga, och hans böjelse för fröken Margaretha tillväxer i takt med friarnas allt talrikare besök. Han finner sig visserligen vara »en 40 års karl med ut-fatiguerad kropp och mjältsjukt humeur» (II: 229), men övertalas så småningom av sina vänner och av en ung greves ivriga frierier att anhålla om hennes hand. Dessförinnan har han dock haft tillfälle att ännu en gång rädda henne undan farligheter, denna gång vid en nattlig eldsvåda, och det starka intryck av hennes kroppsliga företräden som han härvid mottog, påskyndade säkerligen en annars troligen än långsammare utveckling, som den unga damen f. ö. själv i all ärbarhet gjorde sitt bästa för att leda i önskad riktning.

I tjugu år lever han så lyckligt och stilla och skänker sin mor glädjen, att innan hon dör få se fem barnbarn. Hans gods ökas både i Sverige och Tyskland, men hälsan avtar, och dess vård tvingar honom att tillbringa vintrarna i Tyskland. Här träffar han sin och Donna Marcas son, som dock snart återvänder till Venedig. När han nu vid 70 års ålder författar sina memoarer, väntar han i tro och stillhet sin förvandling, i förhoppning »at få skåda det lius, den härlighet jag i tiden ej kunnat begripa, och som icke förr än i ewigheten updagas» (II: 242).

Detta är romanens yttre händelseutveckling. Den utfylles — utom av de här endast antydda, inlagda episoderna — naturligtvis av delvis rätt vidlyftiga partier av reflekterande och moraliserande innehåll, »Riks-Rådets» förmaningstal i olika situationer, Adolphs filosofiska betraktelser över människolivet, hans ofta utförliga ekonomiska översikter och redogörelserna för hans korrespondens med sin familj i hemlandet.

Det material varav romanen är uppbyggd skulle kunna uppdelas i historiskt eller quasi-historiskt stoff å ena sidan och rent litterärt genrematerial, i stor utsträckning kompilerat från utländska förebilder, främst Prévost, å den andra. Det är min avsikt att behandla dessa sidor av romanen var för sig, med dess »filosofiska» inslag, väsentligen förlagda till vad jag kallat Kermaleck-episoden, som särskilda partier.

Det historiska elementet

Händelserna och i viss utsträckning även persongalleriet i En Swensk Adelsmans Äfwentyr äro som framgått förlagda till det 30-åriga krigets dagar. Romanen vill alltså vara en historisk roman. Den förtjänar emellertid ur moderna synpunkter endast med allra största reservation detta namn. Det historiska elementet är en mycket ytligt pålagd fernissa, och de ord gälla — mutatis mutandis — även om Rålambs roman, varmed en modern litteraturhistoriker karakteriserar de första franska produkterna i genren:

> Ces romans contenaient un élément historique en général assez superficiel, tel que l'introduction de certains noms bien connus et d'un fond pris dans les annales françaises, grecques ou latines. Les événements étaient factices, tirés d'une espèce de fond commun ouvert à tous. C'étaient des rencontres miraculeuses de deux amants à un bal de Cour, des jalousies mal fondées, de fausses identités, des lettres interceptées, et ainsi de suite. La base de l'action était l'amour, amour effusif et sentimental d'un amant parfait pour une amante sans tache.[1]

Vad beträffar persongalleriet erinrar Rålambs metod om det grepp, som ännu Walter Scott använde: hjälten är själv ohistorisk, men är delvis omgiven av kända historiska personligheter.[2] I Prévosts romaner, framförallt i hans debutroman Mémoires et avantures d'un homme de qualité, 1728 ff., som i synnerhet tycks ha varit Rålamb välbekant[3], uppnås den historiska effekten till största delen genom ett ganska ymnigt uppträdande i berättelsens statistroller av historiskt bekanta 1600-talsgestalter.[4] Pierre Trahard beskriver i sitt stora arbete om 1700-talssentimentalitetens mästare på ett elegant sätt Prévosts metod:

[1] Cuff, Étude sur Marguerite de Lussan et le roman historique. Revue d'histoire littéraire de la France 43: 10 (1936).

[2] Lindström, Walter Scott och den historiska romanen i Sverige, s. 39 f.

[3] Jfr nedan, s. 185 f.

[4] Böoks påstående att det skulle vara en avvikelse från Prévost, när Rålamb förlägger handlingen tillbaka till 1600-talet, är en sanning med modifikation.

Personne ne prétendra qu'il imagine les conflits moraux où se débattent ses personnages. Car l'oeuvre vit d'une vie propre, qui est celle de l'écrivain, la nôtre, celle de nos semblables, et la vie des êtres chimériques dont nous peuplons nos rêves. Ces hommes et ces femmes qui souffrent, habitent Paris, Bayonne, Bordeaux, se promènent dans les beaux jardins où l'art orne la nature, où les fleurs sont les restes de 'notre première innocence', voyagent de Londres ou de Madrid aux confins de la Turquie, coudoient Boileau et Racine, Bourdaloue et le chevalier de Méré, la mère Agnès et Arnauld, suivent l'auteur de Britannicus dans la loge d'une actrice, à l'Académie Française, dans un souper joyeux ou dans l'abbaye de Port Royal, accompagnent le roi à Versailles, le P. Bouhors dans sa bibliothèque, assistent au dîner de Law [— — —]. Le livre s'enveloppe d'une réalité à la fois lointaine et proche, directe et voilée [— — —].[5]

Citatet illustrerar rätt väl både beröringspunkterna i metoden och de ganska olika resultat i praktiken, som metoden lett till hos Prévost och hans obetydligare svenske lärjunge. Prévost ger själv i ett senare arbete uttryck för sin uppfattning av romanen som en »biographie artificielle», där hjälten berättar sina öden, och där författaren »assisté des chaînes de la vérité historique», väljer de händelser, som han tror mest ägnade att belysa hans moraliska principer eller att f. ö. utnyttjas i uppfostrande syfte. Romanförfattaren närmar sig alltså enligt Prévosts program historikern såväl som moralisten, men förblir framförallt tolkaren av de mänskliga passionerna.[6] I de delar som hans talang var mäktig, har Rålamb tillägnat sig detta program, sådant han mött det utgestaltat i Prévosts romaner.

Det starka patriotiska intresse, som fanns knutet till ledande gestalter ur Sveriges storhetstid, har Rålamb velat utnyttja genom att låta dem — Axel Oxenstierna och drottning Kristina, Königsmark och Karl X Gustaf m. fl. — figurera i tredjeplansroller framförallt i romanens början, sannolikt ett grepp som får ses i medvetet samband med romanens ovan berörda patriotiska syften för övrigt.[7] Härtill och till vissa i den yttre ramen inlagda krigshändelser, inskränker sig emellertid snart sagt hela det verkligt historiska elementet i Rålambs roman.

Hur föga han i själva verket anser nödigt att för sin roman studera 30-åriga krigets historia och den historiska bakgrunden i allmänhet,

---

[5] Trahard, Les maîtres de la sensibilité française au XVIIIe siècle, I: 109 ff.

[6] Lettres de Mentor à un jeune seigneur, traduites de l'anglais, 1764. Posthumt arbete av Prévost, här refererat efter Trahard, a. a. I: 230.

[7] Man kan naturligtvis också med anledning av Rålambs roman göra samma reflexion som utgivaren av Boursaults Le Prince de Condé, 1739: »[— — —] ce n'est ici qu'un petit roman à quoi l'on prête des noms illustres pour le faire recevoir plus favorablement.» (Cit. av Mornet, inledn. till La nouvelle Héloïse, I: 12.)

samt hur föga vikt han överhuvudtaget lagt vid romanens följdriktighet i yttre avseende, framgår redan vid en hastig blick på händelsernas kronologi. Även här gäller än mer om Rålamb, vad Mlle de Lussans kritiker har att anföra mot hennes s. k. historiska romaner, nämligen att hon inte väljer sina »historiska» detaljer annat än ur synpunkten av deras romaneska värde, varigenom historien alltför ofta skiljer sig från handlingen, »et, enfin, cette histoire, à quelques exceptions près, est peu solide».[8]

»Peu solide», det är vad Rålambs roman beträffar, att säga för litet. Bristen på verklig tidsfärg och den i allmänhet ringa soliditeten ifråga om historiska fakta delade han med alla sina samtida medarbetare i genren.[9] För honom tillkommer dessutom det bristande sinne för kronologi, som man så ofta ser prov på även i hans egna memoarer. Det framträder ännu bjärtare i hans roman.

Romanens hjälte är född år 1630 och kommer vid 15 års ålder — alltså 1645 — till Uppsala universitet, där han bl. a. får tillfälle att inför drottning Kristina demonstrera sina färdigheter i tornerspel. Så långt är ju allt gott och väl, men här börja orimligheterna. Efter 4 år vid akademien och efter en tid i Stockholm, på landsbygden och i huvudstaden igen, som sammanlagt icke kan uppskattas till mindre än ett år, avreser Adolph till den svenska armén i Tyskland, som nu — alltså tidigast år 1650 — säges stå under fältmarskalk Königsmarks befäl icke långt från Frankfurt.[1] Detta harmonierar ju redan illa med det faktum, att före 1649 års slut $^2/_3$ av det inhemska svenska krigsfolket återförts till Sverige. Själva exekutionsrecessen undertecknades 16/26 juni 1650. Åren 1653 och 1654 anlade visserligen en gränsregleringskommission under just Königsmark fästen invid Bremens gränser, stadens invånare satte sig till motvärn, och en för den nya stormakten Sverige ganska snöplig fejd ändades med en traktat av 24/11 1654.[2] Att Rålamb skulle ha tänkt på denna relativt obetydliga och föga heroiska episod, är ju dock mycket osannolikt och motsäges även av de geografiska uppgifterna. Att han avser ett tidigare skede än åren 1650—53, framgår ju f. ö. av att han låter Adolph berätta om vidlyftiga krigiska operationer, under de tre år han tillhör den svenska armén, och nämner dem såsom »af Historien nog bekante» (I: 15) och av så pass krigisk

[8] Cuff, a. a. s. 13.

[9] Se utom nämnda arbeten även Binkert, Historische Romane vor Walter Scott. Diss., Zürich 1915.

[1] Väl = Frankfurt am Main. ESAÄ, I: 15.

[2] Se Hildebrand-Stavenow, Sveriges historia till våra dagar, VII: 150 och 225.

karaktär, att han själv upprepade gånger illa såras av fienden. Det torde vara otvivelaktigt att Rålamb inte så noga erinrade sig när det 30-åriga kriget egentligen slutade, och gjorde han ändå det, så har han försummat att låta hjälten födas vid en lämplig tidpunkt.

Under de tre åren vid armén i Tyskland hann den 20-årige Adolph avancera till överstelöjtnant, vilket ju förefaller att även på den tiden ha varit raskt marscherat[3], försyndar sig emellertid som vi sett svårt mot disciplinen och måste gå i 7 års landsflykt i den venetianska republikens tjänst. Om hans 3 år vid svenska armén antagas ha varit åren 1650—53, skulle alltså de 7 åren i landsflykt ha kunnat avslutas ungefär år 1660. Emellertid uppehålles Adolph efter de 7 åren i ännu åtskilliga år i främmande land, så att han vid den slutliga återkomsten till Sverige i sammanlagt 19 år varit borta från fosterlandet. Med tanke på att han enligt de givna tidsuppgifterna skulle ha lämnat detta år 1650, skulle vi alltså vara framme ungefär vid år 1669.[4] Så tycks emellertid icke vara fallet, ty i samma sammanhang beklagas att den store konung Karl X strax efteråt avlider. Adolphs hemkomst skulle alltså snarare ha ägt rum redan 1660! Han skulle alltså först nu ha fyllt 30 år efter 19 års utlandsvistelse, och alltså redan som 11-åring ha inträtt i den svenska armén i Tyskland, som 13-åring ha blivit överstelöjtnant o. s. v.

Denna kronologiska oefterrättlighet, som ju i och för sig och för romanens värde som sådan är av underordnad betydelse, har här exemplifierats för att visa hur lätt Rålamb tar på begreppet historisk roman, och hur liten möda han nedlagt på att infoga romanens händelseförlopp i ett acceptabelt historiskt-kronologiskt schema.

I vissa detaljer, där man mindre skulle vänta sig eller i varje fall fordra det, vill det däremot synas som om Rålamb inspirerats av ett visst historiskt vetande. Att han rörande äldre svensk historia trots allt röjer vissa kunskaper, t. ex. ifråga om Uppsala universitets äldre historia, Axel Oxenstiernas och Kristinas roll för svensk kultur o. s. v., är väl mindre ägnat att förvåna. Även i Europas historia f. ö. visar han dock en viss orientering, ehuru den ofta endast i förbigående framskymtar. Ätten Corsini, som ju spelar en stor roll i romanen, är t. ex. en berömd

[3] Längre fram får Adolph överbefälet över en venetiansk truppsändning till Spanien i sin egenskap av äldste överste, ehuru han då ännu ej bör vara 30 år gammal! ESAÄ, II: 117.

[4] Även om man räknar med att han lämnade Sverige ungefär år 1645 (i så fall som 15-åring!) stämmer ju de 19 årens frånvaro ej med tidpunkten för Karl X Gustafs död, vilken Rålamb alltså med största sannolikhet haft en ganska dimmig föreställning om.

— låt vara florentinsk och icke venetiansk — ätt, varav en medlem var påve under namnet Clemens VII samtidigt med Rålambs parisvistelse, vilket kanske förklarar bekantskapen, andra exempel — Polens inre historia, de turkisk-venetianska inbördes relationerna o. s. v. — att tills vidare förtiga.

Under Adolphs frånvaro från hemlandet bli hans moders gods i Sverige »sequestrerade». Detta sker ungefär samtidigt med Adolphs ankomst till Venedig, alltså omkring tre år sedan han lämnat Sverige, och bör alltså ha ägt rum redan år 1653. Den första egentliga reduktionen av adelsgods, den s. k. fjärdepartsräfsten, sker emellertid först 1655; 1653 regerar ju ännu drottning Kristina. Tidsskillnaden är ju dock inte så stor, att romanens historiska karaktär blir lidande på den detaljen! I sak visste nog Rålamb vad han talade om. Av konungamaktens aptit på adelns gods och gårdar hade han ju en nära nog personlig erfarenhet.[5]

I republiken Venedigs tjänst får Adolph bekämpa turkarna, vilket ju stämmer väl överens med det faktum att Venedig från och med 1645 i en följd av år för krig mot Turkiet, som fäst sina hungriga ögon vid den bördiga och merkantilt värdefulla ön Kreta.[6] Venedig söker f. ö. även i slutet av 1640-talet svensk hjälp mot turkarna, en anhållan som emellertid icke föranleder någon svensk åtgärd, och som man ju heller inte behöver antaga att Rålamb känt till. Ett misstag begår han däremot, när han (I: 33) kallar sultanen för »Achmett», där namnet Ibrahim (1640—48) eller ännu hellre Muhammed (IV, 1648—87) varit bättre på sin plats. Fullt historiskt korrekt torde det ej heller vara, när Adolph berättar om en fred mellan Venedig och Turkiet, som enligt romanens tidsschema bör ha slutits omkring år 1655. Det krig som år 1645 utbröt mellan de två makterna, avslutades nämligen först år 1669 med den fred, som för Venedig innebar Kretas förlust.[7]

Under det polska äventyret i slutet av romanens andra del (II: 212) omtalas, att »största oenigheter imellan Polen och Ottomaniska Porten bådade et häftigt krig. Denne Regerings-arten», tillägger Adolphs svåger, som dessa år är svenskt sändebud i Polen, »är äfwentyrlig under sjelfwa fridslugnet, men halsbrytande i krigstider» (II: 211), en reflexion som ju icke kan sägas illa karakterisera polskt statsskick under senare hälften av 1600-talet. Strax därefter utbryter också krig mellan Polen

[5] Jfr ovan s. 15 och för processen om Lidö gård s. 80.

[6] Löfgren och Sörensson, Religionskrigen och det nya statssystemet (= Norstedts världshistoria, VIII), s. 721.

[7] Om dessa strider kan Rålamb ha tagit kännedom bl. a. i Klas Rålambs beskrivning av sin diplomatiska mission till Konstantinopel, jfr ovan s. 14 f.

och Turkiet, vilket icke innebär någon svårare historisk orimlighet, då ju så verkligen skedde år 1667, om man blott tänker sig att Adolphs snart därpå timade hemkomst till Sverige skedde omkring 1669 och icke under Karl X Gustafs dödsår. — I vad mån äventyren i Polen eventuellt äro byggda på verklighetsmaterial, skall i annat sammanhang beröras.

Emellertid vittna, som redan (ovan s. 67 f.) konstaterats, Rålambs egna anteckningar om ett mycket starkt intresse framförallt för samtidens historia och politik. Hans reflexioner innebära som vi sett bl. a. en skarp kritik av hattarnas intriganta och osjälvständiga utrikespolitik. Man kunde därför vänta att han även i sin roman under den skyddande historiska förklädnaden efter kända och celebra mönster skulle låta sina reflexioner över samtidens ställningar och förhållanden komma till synes. Så torde dock endast på ett par punkter vara fallet.

Uppenbarast är detta kanske i en passage av lord Kermalecks historia, vars behandling jag därför ur denna enda synpunkt anteciperar. Lorden räknar till sitt brokiga förflutna även en period som engelsk minister i Portugal. Han trodde att denna levnadsarten skulle roa honom, men fann den snart stridande mot sin naturell. Som diplomat såg han sig nämligen tvungen att genom löften och penningar tubba folk från deras skyldigheter för att själv på ett tillräckligt tidigt stadium få kunskap om de fakta, som hans eget hov kunde ha fördel av att känna till. Han fann att han för att gälla som »habile Minister», måste smickra dessa nedriga verktyg, som han i sin själ föraktade, och — slutar han — »wid nogare eftersinnande fant jag det främmande Ministrer uti et land werkeligen äro ej annat än spioner, som äro låflige och privilegierade i det land de residera.» (II: 143.)

Otvivelaktigt är detta Rålambs egen på erfarenhet grundade åsikt om främmande sändebuds roll i ett lands inre politik. Man kan jämföra passagen med ett par förut delvis citerade uttalanden i hans privata anteckningar. Bland några reflexioner över 1743 års riksdag skriver han bl. a.:

> Mössorna myndiga af Rysslands understöd, för sielfkloka och lata at beflita sig winna det unga håfwets förtroende, lihtade på den influence och ärkiändsla de trodde hans Kongl. Höghet wara Kejsarinnan Elisabeth skyldig och Ryska Ambassadeuren Korf, en man af mindre wahrsamhet och conduite emot Öfwerhetspersohner, brutaliserade liksom en Pedant til Preceptor det unga håfwet å sin Kejsarinnas wägnar.[8]

[8] KB: Anteckningsboken, s. 26.

Att omdömet var berättigat behöver ju inte sägas. Även i samband med 1738 års riksdag klagar Rålamb över den »influence främmande makters Ministrer medelst corruptioner fick hos Riksens ständer», och i den ovan citerade »Spådomsandan» vid 1747 års riksdag påpekar han, att den franske ambassadören markis — Rålamb kallar honom greve — de Lanmary regerade här »såsom en custos och om ej gjordes hwad han wille, så hotades med indragning af Pensionerne». Rålamb har som redan påpekats, reagerat ganska starkt mot korruptionen inom sin samtids politiska liv och har passat på att ge uttryck åt sin indignation även i sin roman, trots att denna noga taget skulle skildra äldre och redligare tidsåldrar — lord Kermalecks ungdom bör väl ha infallit någon gång i början av 1600-talet.

Eventuellt avser Rålamb även med sin skildring av *polska* förhållanden i slutet av romanens andra del en viss parallellitet med och kritik av motsvarande svenska. Den svenske adelsmannen häktas, som vi sett, under sin hemresa från Turkiet genom Polen på privat angivelse som renegat och turkisk spion vid den polska riksdagen, hemligen understödd av svenska sändebudet i Warschau. Den sammankallade riksdagen får kännedom härom och påyrkar utan utredning av fallet dödsstraff. Konung och premiärminister bli snart övertygade om det oberättigade i anklagelsen, men kunna intet göra åt saken, »ty Ständerne äro så ifrige at påstå des död, at Konungen ej wågar gifwa ordres til hans frihet, efter Ständerne tagit kunskap om saken» (II: 220). Den enda utvägen är att med regeringens passiva medgivande arrangera ett flyktförsök ur fängelset, vilket ju även lyckas.

Allt detta harmonierar ju ytterst väl med den Rålambs inställning till riksdagens absoluta myndighet och kvalifikationer att utöva densamma, som i samband med hans politiska åskådning redan antytts.[9] Att även detta parti av berättelsen vill ge en kritik av frihetstidens maktfullkomliga ständer, förefaller därför icke osannolikt. Hans privata anteckningar notera ofta med ovilja dylika ständerväldets övergrepp och godtyckligheter. Det är farligt — konstaterar han i samband med 1755—56 års riksdag — när ett parti får en pluralitet, som gör att det »tygelfritt får rasa huru det will» och »uttyda lagarna til sina afsikters befrämjande och contrapartiets förtryck», till förfång för »lagens helgd och oombytelighet».

Söker man efter en konkretare parallell till det öde, som Adolph med

[9] Jfr ovan, s. 67 f.

så knapp nöd undkom i Polen[1], stannar tanken gärna vid folkets och riksdagens godtyckliga hämndeaktion mot de olyckliga generalerna Buddenbrock och Lewenhaupt, offren för hattarnas olyckliga krig. Om den förres avrättning skriver Rålamb i sina memoarer bl. a.: »Jag kan ej beskrifwa hwad detta ref mig i hjertat.» Han nämner även kungens vanmäktiga sorg över Buddenbrocks öde. Mot riksdagens godtyckliga dom förmådde — här liksom i den polska episoden — konungens och den sansade minoritetens mening intet.

Att den »historiska» romandräkten kunde ge tillfällen även till andra allusioner på med författaren samtida förhållanden, skall en analys av Kermaleck-episoden ge ytterligare exempel på.

Författaren bygger emellertid vid konstruerandet av romanens händelseförlopp även på ett historiskt material av alldeles speciell art, och använder sig härvid av ett för honom mera originellt grepp.

Även om romanen i mycket måste betraktas som en ytterst genrebunden produkt av sin författares beläsenhet i den florerande romanlitteraturen, byggd i stor utsträckning på romaneskt allmängods, kan man dock — synes det mig — konstatera, att författaren även bortsett från den ytliga historiska ramen i viss mån byggt med verklighetsmaterial från 1600-talet. Det förefaller nämligen tydligt, att han då och då för erhållande av stoff med den rätta tidsfärgen och eventuellt för att utfylla en viss brist på egen fabuleringsförmåga, inflätar i det yttre händelseförloppet detaljer, hämtade ur hans egen släkts äldre historia, sådan han lärt känna den. Det är påfallande hur lätt dessa historiska element låta sig infoga i den romaneska fiktionen. Denna senare var naturligtvis under 1600-talet och början av 1700-talet, trots samtida kritik, icke *så* verklighetsfrämmande, som den lätt ter sig för en nutida läsare. Ett korsaröverfall på Medelhavet var ännu ingen anakronism, och ett överfall på landsvägen hörde till ordningen för dagen. Även ett skeppsbrott var naturligt nog en alldagligare företeelse på 1600-talet än i Queen Mary's och Normandies tidevarv, exceptionella dagsförhållanden lämnade åsido. De romaneska konsekvenserna voro likaså sannolikare då än nu. 1600-talet var ju för den som inte nöjde sig med att i lugn och ro tillbringa sina dagar vid den egna härden »i wäntan på förwandlingen», ännu ett äventyrens århundrade.

Den rålambska familjehistorien ägnade sig ju också i ganska ovanligt

[1] Bakom denna episod kan dock även ligga en släkthistorisk reminiscens. Jfr nedan, s. 160.

hög grad att utnyttjas för ränningen i en äventyrsroman, fylld nära nog till trängsel, som vi funnit den vara, av ständiga och långväga resor och mer eller mindre krigiska eskapader i mer eller mindre exotiska länder. Flera av Hans Gustafs förfäder hade, som redan nämnts, deltagit i Gustaf Adolfs och kung Karls äventyrliga fälttåg i fiendeland, hans farfarsfar hade bland andra riskabla uppdrag chargerats med Sveriges första ambassad till Turkiet, hans egen far hade ju haft en mycket intim kontakt med Karl XII:s skiftande öden i främmande land, och hans bägge bröder avledo vid unga år i främmande krigstjänst, den ene t. o. m. som »undercommendant» på en så exotisk och fantasieggande plats som Batavia. Som vi sett kan det knappast råda något tvivel om att det flutit äventyrarblod i ättens ådror, även om det ju av Hans Gustafs biografi synes troligt, att han själv ägde det i rätt stark utspädning. I varje fall har han tydligen icke saknat intresse för tidigare, obändigare släktled inom sin egen ätt, vilkas historia han ju själv nedtecknat i de ovan ofta nämnda familjeanekdoterna.

De sista sidorna av dessa »Annectodes» ägnar Rålamb åt skildringen av en gammal avdankad karolin, Anders Rålamb, till vars berättelser om egna och andras öden under Karl XII:s krigståg han tydligen i sin ungdom ofta och gärna lyssnat. Hans yttre öden — sådana de av Hans Gustaf återgivits — ha redan antytts (jfr ovan s. 19 f.), och jag erinrar här endast om hans »rencontre mitt för full Parade» med sin chef, vilken han inför truppen »desarmerade». Ehuru med en annan upplösning avspeglar sig dennes historia tydligt i En Swensk Adelsmans Äfwentyr. Som överstelöjtnant vid den svenska armén i Tyskland råkar ju Adolph i öppen konflikt med sin chef, dödar honom — som han själv tror — »under full parade» och måste för detta kvalificerade insubordinationsbrott genom flykten rädda sig, vilket är anledningen till att skådeplatsen för hans följande äventyr kan förläggas till en mera romanesk miljö, Venedig, Turkiet och Spanien.

Som bakgrund till såväl denna episod som till Adolphs senare öden i sydeuropeisk miljö kan även tänkas den mera kända historien om kammarherre Erik Brorsson Rålambs konflikt med Gustaf II Adolf. Episoden brukar som bekant anföras som det kanske enda kända exemplet på att hjältekonungens uppbrusande vasalynne övergick till långsinthet och förföljelser. Anekdoten är — ehuru i rätt skiljaktiga versioner — ofta relaterad.[2] Versionernas olikheter skola här icke behandlas,

[2] Senast av Ahnlund, Gustaf Adolf den Store, s. 119 f. Jfr Elgenstierna, VI: 637, och Svenskt biografiskt lexicon, XIII: 110 ff., med där angivna källor.

då ju för Hans Gustafs roman endast den tolkning av konflikten som varit honom bekant, är av något intresse. Den har i förbigående berörts även i kapitlet om Rålambs förfäder (ovan s. 12 f.).

Hans Gustafs egna familjeanekdoter ha om Erik Rålamb att förtälja, att han var en lärd man, som vann Gustaf II Adolfs förtroende och under det tyska kriget gjordes till hans handsekreterare. En gång blev han av konungen anmodad att för sekretessens bevarande vid en diplomatisk taffel »credentza» vid bordet. Av detta i hans ögon förnedrande uppdrag kände han sig så kränkt, att han rymde fältet. Kungen trodde att han blivit överlöpare och hämnades genom att indraga faderns gods hemma i Sverige. Emellertid bilades saken så småningom, och år 1635 påträffade Axel Oxenstierna Erik Rålamb som venetiansk(!) ambassadör i Paris. I Venedig hade han övergått till den katolska läran och dog i sinom tid i venetiansk tjänst, ogift, barnlös och ofantligt rik. Hans broder, Klas Rålamb, reste då till Venedig för att ärva honom, men »fant i Senaten många hinder, om han icke wille sättia sig neder i Venedig och blifwa Catolique». Till slut lyckades han dock få lyfta $^1/_4$ av kapitalet och sända det hem till Sverige. Redan denna del av arvet var »betydande för den tiden», blev grundplåten till Klas Rålambs förmögenhet och hjälpte honom att uthärda Karl XI:s reduktion, som på grund av konungens ovilja drabbade honom särskilt hårt. Så långt den rålambska familjetraditionen om händelserna. Den skiljer sig i mycket från den vedertagna versionen, sådan den återges t. ex. av Ahnlund, även ifråga om händelsernas efterspel. Så skall enligt denna Erik Rålamb redan 1632 ha inställt sig i hemlandet, omhändertagen av Axel Oxenstierna, som ogillat konungens handlingssätt, och av honom ha tagits med på den stora ambassaden till Frankrike 1635, där han insjuknat och avlidit.

Denna episod, sådan Hans Gustaf själv återger den, saknar ju icke beröringspunkter med den svenske adelsmannens äventyr i hans roman. Liksom denne räddade sig Erik Rålamb efter skandalartade misshälligheter med sin chef genom flykten över i venetiansk tjänst. Mot Erik Rålambs venetianska ambassad till Paris står Adolphs till Konstantinopel i samma republiks tjänst. Man förstår också att de på exotisk mark förvärvade rikedomar av sagolika dimensioner, som familjekrönikan — sannolikt med orätt — förknippade med Eriks korta men lysande bana, för den konkursmässige svenske romanförfattaren hägrat

---

Brevväxlingen mellan konungen i Tyskland, rådet i Sverige, syndarens fader och Axel Oxenstierna finns tryckt i Adlersparres Historiska samlingar, I: 151 ff.

med något av ett nutida amerikaarvs speciella tjuskraft. Vi minnas att även den svenske adelsmannen i Rålambs roman likaså i Venedig samlar en förmögenhet, som gör honom till en av sin tids rikaste privatmän, och att författaren ingående och nästan sentimentalt sysslar med dess tillväxt och partiella hemsändande till den fattiga och av reduktionen hårt ansatta släkten i hemlandet.

Det är icke uteslutet, att även bakom andra detaljer i romanens händelseförlopp kunna spåras reminiscenser ur släktkrönikan. En bror till Hans Gustafs farfarsfar, Christer Rålamb (jfr ovan s. 12), var t. ex. år 1646 liksom Adolph överstelöjtnant vid den svenska armén i Tyskland.[3] Dennes broder, Klas Rålamb, ättens mest lysande och namnkunnige medlem, om vars öden man måste antaga att Hans Gustaf icke varit okunnig, upplevde under sina diplomatiska beskickningar i Europa äventyr, som erinra om ättlingens roman, och eventuellt tjänat som förebilder. Så utsattes han som vi sett i staden Posen för ett hemligt anslag mot sin person, iscensatt av stadens katolska prästerskap, en malör som ju även drabbade Adolph på hans hemresa genom Polen.[4]

Att Klas Rålambs berömda resa till Konstantinopel och det turkiska hovet år 1657, vid sidan av andra hans förfäders minnen från Bender, varit av betydelse för Hans Gustafs i romanen dokumenterade intresse för Turkiet och turkiska förhållanden, är ju ytterst sannolikt och här redan förut (ovan s. 14) antytt. Det var dock fråga om ett intresse, som även den samtida litteraturen, inte minst romanen, gjorde allt för att väcka och vidmakthålla, och släkttraditionen har här gått hand i hand med en utpräglad litterär moderiktning, varom dock mera i annat sammanhang. (Jfr nedan s. 164 ff.) Ambassadörens egenhändiga resebeskrivning befann sig ju enligt Hans Gustafs egen uppgift i dennes ägo liksom storvisirens vackra gåva, den praktfullt utstyrda »Alcoran», och 1679 års upplaga av författarens Observationes Juris Practicæ med den i samma volym ingående tryckta reseskildringen[5] måste man väl även tänka sig på ättlingens bokhylla, där den kan ha stått vid sidan av mera sentida vittnesbörd om det fascinerande i den romaneska ottomanska miljön långt nere i södern. Av resebeskrivningarnas alltid ytterst realistiska, ofta drastiska och bloddrypande skildringar av tur-

[3] Att vid sidan av Adolphs och Carls ungdomsäventyr i Uppsala ställa det av Rålamb själv återgivna faktum, att Christer Rålamb i sin ungdom hade en oäkta son med en prästdotter i Skåne, torde vara att onödigtvis pressa materialet.

[4] Se Elgenstierna, VI: 638. Jfr ESAÄ, II: 212 ff. Elgenstierna antyder även likartade trakasserier i Danmark.

[5] Om handskrivna relationer i rålambska saml., KB, se ovan s. 14.

kiska palatsrevolutioner, massmord, degenererad despoti, lastbarhet och vidskepelse på högsta ort och allmänt smygande eller öppet förfall återfinnas dock inga reminiscenser i Rålambs roman. En sådan bild av Turkiet och turkarna var vid 1700-talets mitt inte längre comme il faut. Mustapha-gestalten i En Swensk Adelsmans Äfwentyr i Utrikes Orter är i stället en representant för den litterärt betingade varianten 'den ädle turken', och hans miljö kan heller knappast sägas vara den som träder oss till mötes i den gamle 1600-talsdiplomatens resebeskrivning. På denna punkt har den rent litterära inspirat onen, sannolikt inte minst från Prévosts romaner, varit den dominerande, och beröringspunkterna med Klas Rålambs erfarenheter inskränka sig till ytligt likartade landsvägsäventyr, och till det faktum att även Adolph i diplomatiens ärenden företog en resa till ett 1600-talets Konstantinopel, som dock i romanen skildras i utpräglade 1700-talsfärger.

Detta är icke det enda exemplet på anakronismer av denna art. Studiet av i synnerhet Kermaleck-episoden skall visa, att denna innehåller alltigenom moderna idéer, fullkomligt otänkbara i en 1600-talsmiljö.[6]

[6] Jfr om Rålambs toleranspredikan lagd i en svensk 1600-talssoldats mun under trettioåriga kriget, nedan s. 329 f.

Det romaneska elementet

»Le mélange de la fable et de l'histoire fait le roman», skriver Desmolets 1728 i Lettre à Madame D** sur les romans.[1] Receptet var då ingalunda nytt och förblev ju ännu länge ytterst gouterat. Det har varit utgångspunkten även för Hans Gustaf Rålamb, när han beslöt sig för att skriva en roman. Det historiska elementet bestod för honom som vi sett framförallt i den yttre ramen för händelseförloppet, vilket senare han dessutom försåg med vissa inslag ur den egna släktens historia, samt i några ytterst obetydliga birollers besättande med kända gestalter ur den svenska stormaktstidens historia.

Återstår alltså att söka bestämma ursprunget för »la fable», det rent fiktiva elementet. För den som stiftat bekantskap med några romaner från 1600-talets slut eller det nya århundradets början, står det genast klart, att Rålamb på denna punkt icke är originell. Uppfinningen är, vad handlingsmotiven beträffar, oftast icke hans egen, motiven återfinnas — ofta i otaliga varianter — lätt igenkännliga i den genre, till vilken hans roman i stort sett ansluter sig, den franska intrigromanen med erotiskt inslag, 'le roman d'intrigue amoreuse', »la forme première, naturelle et nécessaire du roman»[2], och framförallt i den form som denna genre får hos en av dess ivrigaste berikare under 1700-talet, abbé Prévost.

Romanens bundenhet vid genren i detta avseende torde ha framgått redan av det innehållsreferat som ovan meddelats, och har f. ö. påpekats vid den litteraturhistoriska behandling, som tidigare kommit romanen till del. Det förefaller därför icke nödvändigt att här systematiskt uppvisa paralleller till de romantiska tilldragelserna i den svenske adels-

[1] Continuation des Mémoires de littérature et d'histoire, s. 193. Cit. av Mornet, inledn. till La nouvelle Héloïse, éd. crit., I: 12.

[2] Mornet, a. a. I: 13.

mannens levnadslopp, i den mån dessa återfinnas i liknande varianter på den stora romaneska allmänningen. Att i varje enskilt fall avgöra varifrån den eller den romaneska effekten eller situationen, den eller den konstellationen av överfall och dueller, räddningar och fängelseäventyr, skilsmässor och sammanträffanden eventuellt är hämtad, vore i regel ogörligt och i varje fall utan närmare kännedom om författarens lektyr ren hasard. Intressantare förefaller också en mera ingående undersökning på de punkter, där Rålamb kan antagas ha nedlagt mera av egen originalitet än i den rent yttre ränningen. Jag nöjer mig därför vid behandlingen av hans roman som genreprodukt med en relativt osystematisk exemplifiering, som tillåtes gå mera i detalj endast på ett fåtal punkter, exotismen, Prévost-inflytandet och i samband härmed den erotiska uppfattningen och romanens sensibilitet, den inlagda robinsonaden o. s. v. Kermaleck-episoden lämnas även ur denna synpunkt tills vidare utanför.

I och med att romanens händelser genom Adolphs inträde i Venedigs tjänst förläggas till Medelhavsbäckenet, befinna vi oss i den romaneska miljön par préférance ända sedan Heliodorus' Theagenes och Caricleia, en miljö utnyttjad till bristningsgränsen av snart sagt alla 1600-talets romanförfattare i Frankrike.[3] Magendie framhåller att det måste anses som ett originellt grepp av Gomberville, när han utökar skådeplatsen med Mexiko, Kanarieöarna och Afrikas västkust! Alltsedan Heliodorus ha romanförfattarna utnyttjat och missbrukat Medelhavets korsarer och stormar som ett bekvämt medel att i det önskade ögonblicket skilja och återförena dramats protagonister. Rålamb skyr inte heller att ansluta sig till genrens traditioner, överfall av sjö- och stråtrövare, skeppsbrott och vinddrivning äro i hans roman betydelsefulla moment i händelseutvecklingen[4], Medelhavets stormar hålla ofta hjälten fjärran från hans älskade och föranleda honom till moraliserande reflexioner över lyckans obeständighet, som även de leda sina anor tillbaka till Theagenes' och Caricleias dagar.[5] Den antiromaneska kritiken mot bl. a. just dessa stående element, här tidigare antydd i samband med debatten om romanens vara eller icke vara, har för honom icke varit något avgörande hinder, liksom f. ö. ej heller för hans fåtaliga sam-

[3] Se t. ex. Magendie, Le roman français au XVIIe siècle, s. 20 f.
[4] Se t. ex. ESAÄ, I: 36, 52, 85 f., 100, 107.
[5] Jfr Magendie, a. a. s. 22. Om stormen som obligatorisk kliché i äventyrsromanen med roligt exempel från de Fromaget (1742), se Voltaire, Candide, éd. Morize, s. 29, not 1.

tida inom svensk romandiktning. Först hos Cederborgh möter man ett medvetet ironiskt omnämnande av de alltför traditionella romanäventyren.[6]

F. ö. fortlevde genren trots de bitande angreppen ännu vid 1700-talets mitt även i Frankrike. Varken den negativa satiren eller teoretikernas mera positiva krav på ökad 'vraisemblance' hade ännu förmått avliva dess popularitet. År 1757 katalogiserar L'année littéraire apropå en nyutkommen roman, Sophie, av signaturen M. D. R., de traditionella ingredienserna:

> Des amours traversés, des pères barbares, d'autres pleins de tendresse pour leurs enfans, des parens brouillés, des rivaux redoutables, des fureurs jalouses, des enlèvemens, des coups d'épées & de pistolets, des maladies dangereuses, des guérisons inesperées, des évanouissemens équivoques, des rencontres imprévues, des reconnoissances touchantes, des filles vertueuses, des femmes qui ne le sont guères, des maris surannés trompés par leurs jeunes moitiés, des valets fidelles, des chambrières bavardes [— — —].[7]

Det är en kuriositet värd att lägga märke till, att som redan påpekats Rålambs roman är årsbarn med den celebraste parodien på allt detta, Voltaires Candide! »Dieu soit loué», utropar Candide, när han till slut stiger i land i Venedig, »c'est ici que je reverrai la belle Cunégonde».[8] Vid karnevalen i Venedig skedde det första mötet mellan Adolph och Donna Marca. Sammanträffandet är inte en ren händelse. Av alla de romaneska platserna vid det romaneska havet framför andra är Venedig med sin karneval, sina kanaler och sin aristokrati den mest obligatoriska, möjligen vid sidan av Konstantinopel med dess seraljer, dess kabaler och dess despoti. Att även Candide med stora förväntningar gör ett besök vid karnevalen i Venedig, är på en gång — framhåller Morize — tradition och parodi på tradition.

Från Venedig fortsätter Candide till Konstantinopel. Så gjorde de flesta, och så gör ju även vår hjälte, den svenske adelsmannen. Han befinner sig därmed i en annan av romanlitteraturens älsklingsmiljöer sedan 1600-talets mitt. Pierre Martino, vars framställning härav i sitt arbete om Orienten i den franska 16- och 1700-talslitteraturen[9] jag här i huvudsak följer, framhåller att Turkiet ur militär synpunkt var det orientaliska rike, som framförallt intresserade Europa, och att detta fak-

---

[6] Ottar Tralling, I: 26. Jfr Ehnmark, Studier i svensk realism, s. 177.
[7] L'année littéraire, 1757, V: 69 f.
[8] Éd. Morize, s. 174.
[9] Martino, L'Orient dans la littérature française au 17e et au 18e siècle. Jfr även Conant, The oriental tale in England in the 18th century. New York, 1908.

tum bidragit till den nära kännedom man tog om landet. Han framdrar data ur krigshistorien och visar på ett intressant sätt, hur dessa avspegla sig i litteraturen.[1] Den osympatiska behandling, som tidigare kom turkarna till del i litteraturen, vill han sätta i samband med deras politiska aggressivitet mot Europa, men ända fram emot mitten av 1600-talet var den faktiska kännedomen om Orienten och dess folk alltför obetydlig, för att ett verkligt intresse skulle kunna uppstå.[2] Omkring år 1660 börjar man dock i Frankrike bilda sig en viss uppfattning om Orienten, och i första hand om Turkiet. Reseskildringarna från öster stiga hastigt i antal. Från omkring år 1660 till år 1746, då Histoire générale des voyages utkom, förtecknar Martino ett mycket stort antal nya arbeten och nytryck av äldre.[3] Emellertid skiftar under dessa år orientuppfattningen rätt väsentligt karaktär. Martino urskiljer en romanesk, en satirisk, en filosofisk och en vetenskaplig fas i utvecklingen. Orienten som sådan existerade f. ö. ej som objekt för det europeiska intresset. Det var antingen Turkiet eller Persien, Indien eller Kina man ägnade sig åt, och alla dessa välden voro inte populära samtidigt, det var alltid *ett* land som dominerade uppfattningen av Orienten och stod i popularitetens brännpunkt. Vissa tider var Orienten turkisk, andra persisk o. s. v. Varje dylik dominerande nation har för en tid färglagt hela orientuppfattningen med sin färgskala.

Den första perioden gick utan tvekan i Turkiets tecken och kan räknas från omkring 1660 till århundradets slut. I synnerhet 1670—1685 dominera turkarna och detta av politiska skäl. Under den nämnda perioden är — fortfarande enligt Martinos beräkningar[4] — den »turkiska» litterära produktionen tre gånger så stor som den »persiska». 1670—1685 utkommo 20 »histoires de Turquie», 10 romaner och 5 skådespel med turkiska ämnen. Med tilltagande kännedom avtar emellertid respekten för Turkiet, ett visst förakt träder så småningom i dess ställe[5], och en bit in på 1700-talet kommer Turkiet att först i andra hand in-

---

[1] Martino, a. a. s. 86 ff. [2] Martino, a. a. s. 37 ff.

[3] Martinos förteckningar kompletteras emellertid av Ascoli i dennes inledning till den kritiska upplagan av Voltaires Zadig, s. XLVIII ff. Ascoli meddelar en bibliografi från Le bourgeois gentilhomme, 1670, till Voltaires Semiramis, 1748, på över 200 nummer, varav 40 från 1670—1700, 45 från 1700—1720, 75 från 1720—1740 och 50 nummer under den korta perioden från 1740—1748. Den snabba stegringen fram emot århundradets mitt förtjänar att observeras! Ascoli upptar då även delar av arbeten, t. ex. Prévosts Mémoires d'un homme de qualité, Ire partie, livres 3—5, Gil Blas, livre VII, chap. VI, o. s. v.

[4] Martino, a. a. s. 174.

[5] Se t. ex. Prévost, Mémoires et avantures d'un homme de qualité, 1728, tome I, livre I.

tressera. Turkarnas historia blir tidigast bland de orientaliska folkens föremål för studier, och ju mer man börjar förstå av turkisk regim, ju mindre väcker den Europas sympati.[6] Efter sekelskiftet dominerar i stället Kina i stort sett länge det orientaliska intresset i Frankrike. Omkring år 1740 kan man emellertid urskilja en viss renässans för Turkiet och Persien i litteraturen. Ungefär 15 år framåt fördubblas nu antalet romaner och komedier med turkiska motiv. Anledningen vill Martino se i det ökade politiska intresse, som stod i samband med Belgradfreden. Omkring år 1780 är intresset för Orienten ännu oförminskat. Kina och Indien dominera, framförallt det senare, men Turkiet och Persien glimta ännu då och då fram, på ett sätt som erinrar om deras fördunklade glans. Amerika visar sig nu på scenen och Afrika i romanen, dock utan att göra så mycket väsen av sig som orientalismen.

Orientalens miljö målas i dessa skildringar länge ganska vagt och summariskt, men på honom själv koncentrerar sig tidigt intresset, och den första antipatiska inställningen viker snart för bilden av en människa, som trots bizarrerier i livsföringen och egendomlig vidskepelse av olika slag är innerst mycket sympatisk. Denna syn på orientalen utbildar sig hastigt efter 1600-talets mitt, och beror — anser Martino[7] — på de europeiska resandenas angenäma intryck. Att dessa kunde gestalta sig ganska olika, visar ju dock Klas Rålambs beskrivning av sina erfarenheter under ambassaden till Konstantinopel 1657—58, där han i starka färger målar det allmänna förfallet, i varje fall i de ledande kretsarna.

Vad Klas Rålamb framförallt med avsky betonar, är den orientaliska njutningslystnaden, framförallt i erotiskt avseende. Detta är tidens allmänna uppfattning. Man ser i Orienten ett det intensiva livets och de otyglade passionernas hemvist framför andra, landet vars religion förbjuder motstånd mot kärleken. De franska reseskildringarna bågna av amorösa äventyr i privatharem och kungliga seraljer, av fruktansvärda tragedier i det sysslolösa harem, vars damer trots den infama bevakningen likväl med en äkta kvinnlig genialitet, som måste väcka beundran i den tidens galanta Frankrike, lyckas bedraga sina herrar och män. Det ständigt aktuella dramatiska elementet i orientalens kärlek, hans ständiga frihet att — tack vare den officiella polygamien — fortsätta sökandet efter sitt erotiska ideal, hans ohämmade eftergift

[6] Magendie, a. a. s. 203, dokumenterar ett starkt intresse för Turkiet redan under 1600-talets första årtionden, framförallt i artiklar i Le Mercure från 1622—1625. Mlle de Scudérys Ibrahim, ou l'illustre Bassa utkom redan 1641.

[7] A. a. s. 52.

för sina passioner, allt detta bidrog att väcka den franska publikens avundsjuka intresse. Så gjorde naturligtvis även medaljens skarpast präglade avigsidor. Eunuckfiguren får en egendomlig popularitet och haremsorganisationen ger överflödande material åt spekulationer i den pornografiska genren. Ännu Voltaire, som f. ö. ställde sig kritisk till ytligheten och felaktigheten i denna populära exotism (Essai sur les moeurs, kap. CXIII), erkänner i sin korrespondens[8], att han genom att i Zaïre tillgripa ett turkiskt ämne kunde framställa starkare känslor och mera passionerad kärlek. Den härmed förenade erotiska njutningslystnaden ter sig därför för fransmannen knappast frånstötande.

Man finner emellertid i det slutande 1600-talets orientuppfattning även andra mera sympatiska egenskaper. Orientalen beskrives ofta som spirituell, fantasirik och intelligent och kallas »galant, gentil, poli, bien élevé».[9] Han förenar med ett ståtligt yttre ofta en rik begåvning och en starkt utpräglad hederskänsla och ärelystnad. Egenskaper som man i resebeskrivningarna ofta tillskriver honom äro dessutom humanitet, gästfrihet och — religiös och allmän tolerans.[1] Asiaten är av naturen alltför mycket filosof för att vara intolerant, framhåller man gärna under 1700-talet. Hans moraliska idéer äro i regel goda och upphöjda. Fula egenskaper som lättja, grälsjuka, lögnaktighet, förställning, kryperi och allmän skurkaktighet tillskriver man bland de orientaliska folken länge i den allmänna opinionen endast — kineserna!

1704 utkom den första lilla volymen av Gallands Mille et une nuits och inledde floden av orientaliska conter och noveller. Nyheten i dessa översättningar utgjorde måhända deras väsentligaste charm, och publiken föreföll länge omättlig, trots att de tidigaste översättningarna i regel inte lämnade mycket kvar av originalens subtilare skönhetsvärden. Det fantastiska i berättelserna överlevde dock, de övermänskligt utrustade hjältarna behöllo sin tjuskraft, den orientaliska kärleksuppfattning som fyllde dem, »où il y avait souvent du sang et toujours des fleurs[2]», upphörde inte att tilltala den franska läsekretsens fantasiliv, och översättningar och efterbildningar mottogos länge med samma entusiasm och fortforo att utkomma under hela 1700-talet[3], de senare dock

[8] Oeuvres, éd. Moland, XXXIII: 273, 277 f., 315.

[9] Chardin, Voyages, 1686, IV: 99. Cit. efter Martino, a. a. s. 61.

[1] Ett representativt uttalande av Chardin citeras av Martino, a. a. s. 62. Uttalandet rör närmast perserna.

[2] Martino, a. a. s. 257.

[3] Om den dock existerande kritiken, arbeten av Hamilton, Crébillon och Diderot, och om genrens omvandlingar under inflytande härav, se Martino, a. a. s. 262 f.

så småningom ofta med den orientaliska ramen utnyttjad för alldeles speciella ändamål, t. ex. som camouflage för en satir av det moderna samhället och för ett mindre opportunt filosofiskt innehåll (Montesquieu, Voltaire). Om man ytterligare pekar på de orientaliska och speciellt turkiska motivens betydelse för det franska *dramat* från Mairets Solyman ou la mort de Mustapha, 1630, Tristan l'Hermites Osman, 1656, och Racines Bajazet, 1672, fram till Voltaires Zaïre, Zulime, Mahomet, Sémiramis och l'Orphelin de la Chine, så har man i varje fall ytligt summerat de orientaliska motivens uppdykande i den franska skönlitteraturen under 1600-talets senare och 1700-talets förra hälft.

Under hela denna period utnyttjade man som synes livligt dessa exotiska ämnen och förlänade dem så småningom även i viss mån en exotisk utstyrsel, men man lyckades ännu icke åstadkomma vare sig en roman eller en tragedi präglad av verklig exotisk realism och lokalfärg, huvudsakligen väl beroende på otillräcklig kunskap om orientaliska förhållanden, hämtad ur tillförlitliga källor.

Upptagandet och utvecklingen av de orientaliska motiven i Frankrike har skisserats som bakgrund till den turkiska ämneskretsen i Rålambs roman. Den orientaliserande riktningen i *engelsk* litteratur var med vissa variationer från omkring år 1700 ett eko av motsvarande tendenser i fransk[4], och då den knappast betytt något för svensk litteratur — eller i varje fall för Rålamb — skall dess uttryck här ej beröras. Kanske ännu mindre än fransmännen vinnlade sig de engelska författare, som behandlade orientaliska motiv, om att genom verkliga studier av österländska förhållanden ge färg och trovärdighet åt miljöteckningen. Dr Johnson kommenterar i The Rambler[5] Knolles's History of the Turks, men förklarar ämnet för »a foreign and uninteresting subject» och talar om turkarna som endast ett avlägset och barbariskt folkslag, som ingen har lust att öka sina kunskaper om.

Det orientaliska inslaget i En Swensk Adelsmans Äfwentyr utgöres väsentligen av det avsnitt i första delen, där Adolphs turkiske fånge, vän och sedermera befriare, Mustapha, utgör huvudpersonen (ESAÄ, I: 29 ff.). Adolph tillbringar som vi sett senare som venetianskt sändebud en tid i Konstantinopel (II: 186 ff.). Berättelsen härom är dock så fullkomligt fri från all exotism även av allra ytligaste slag, att den med förändring av ett par namn och titlar kunnat tilldra sig i vilken euro-

[4] Jfr Conant, a. a. s. 227 ff.
[5] Nr 122; 18/5 1751.

peisk stad som helst. Däremot har Mustaphas historia en omisskännlig frändskap med de litterära uttryck för orientalism, som ovan antytts.

När den turkiska agan Mustapha hamnade som fånge på Adolphs skepp, var han ungefär av dennes egen ålder. Han hade försvarat sig som en hjälte — det erkänner Adolph själv — han visar stor tacksamhet för den vänlighet som visas honom ombord, och uttrycker sig med ett sådant behag, att han högeligen intresserar Adolph, som först endast beundrat hans tapperhet. Fångvaktaren finner ett utsökt behag i sin fånges sällskap och tvingas revidera sin uppfattning om den turkiska nationen, åtminstone när den är som bäst: »Han war angenäm, hade mer förstånd, ädlare hjerta och större insigt, än jag föreställde mig finna hos en Turk» (I: 30). Längre fram synes han vilja fatta Mustapha som ett undantag från nationalkaraktären: »Mustapha war hwarken i tänkesätt eller lefnadsart Turk» (I: 49), men medger samtidigt, att inte bara dennes utan även hans turkiska omgivnings sällskap föreföll honom så angenämt, att om inte längtan efter Donna Marca varit, skulle han aldrig ha övergivit Turkiet. Om inte den turkiska klädedräkten hade påmint honom om rätta förhållandet, skulle han ha trott sig vara »i et mäst belefwat Hus i Europa». När de slutligen skiljas åt, överhopar Mustapha sin vän med skänker, utmätta med äkta orientalisk frikostighet, så att Adolph, som icke föraktade denna världens goda, ännu 40 år senare ej kan annat »än med högaktning och ärkänsla ärindra mig denna Turkens ädla hjerta och upförande». Mustaphas ädla egenskaper och Adolphs egen reaktion inför dem förleda den senare till reflexionen: »Dygden blir således altid wördad, hwarest hon finnes, antingen hos Hedning eller Christen, och behåller altid sitt egit wärde, så wäl i torparkojan, som i palatset.» (I: 50.) Reflexionen är ju på intet sätt originell för Rålamb utan en av dem som oftast inställa sig när 1700-talseuropén storögd konfronteras med dygdens manifestationer hos vilda eller åtminstone oupplysta folk.[6] Rålamb vill tydligen inte låta sitt språkrör i romanen glorifiera nationen som sådan, men han medger åtminstone existensen av lysande undantag.

När Mustapha först uppträder på skådeplatsen, är han försänkt i

[6] Lanson refererar (Revue des cours et conférences 1908—1909, s. 266) Voyages & aventures de Jacques Massé, 1710: »Le hasard de ses aventures lui a permis de rencontrer des sauvages vertueux, et un Chinois dont il admire le bon sens et l'honnêteté. Enfin, il a trouvé chez les Turcs autant de charité et de bonne foi que chez les Européens. Conclusion: la morale n'est pas le monopole d'une seule religion ni d'un seul pays.» Länge dröjer det ju inte förrän det f. d. europeiska dygdemonopolet snarare överflyttas på just dessa exotiska folkslag, och oskuldsfulla perser och indianer göra sina indignerade observationer i Paris' salonger.

den djupaste melankoli och leda vid livet, och även i fortsättningen täres han av en hemlig sorg, som han dock gör sitt bästa att dölja. Adolph forskar diskret efter anledningen till hans dysterhet, och den visar sig vara — naturligtvis hos en turk — olycklig kärlek. Mustapha berättar sin historia.

Han föddes som ende sonen till en mäktig turk, »Mahomet, Bassa af 3 swantsar», och var vid faderns död en av Konstantinopels rikaste män. »Jag hade hwad mit hjerta önskade, rikedom, helsa och en Seraille upfylld af de skönaste qwinfolk. Mit hjerta swäfwade i wällust, och om någon dödlig kan känna Paradiset i werlden, så war det wisst jag.»[7] En kärlekshistoria med tills vidare tragisk upplösning hade emellertid gjort ett hastigt slut på hans lycksalighetstillstånd. En dag deltog han i en av sultanen anordnad jakt, vid vilken även dennes favorithustrur voro närvarande. På aftonen samma dag uppvaktade honom en svart eunuck med en biljett, undertecknad av favoritsultaninnan Selima, vari hon stämde möte med honom vid soluppgången utanför seraljen. Nyfikenheten drev honom att infinna sig trots vännernas varningar inför det riskabla i ett sådant rendezvous. En djupt beslöjad dam kom emot honom genom en liten dörr i seraljens trädgårdsmur och bad honom att genast fly med henne. Mustapha hade hästar till reds och paret undkom obemärkt till ett av hans lusthus utanför staden. Här avslöjade Selima sin obeskrivbara skönhet, och berättade att hon var från Georgien och av bassan köpt som skänk till sultanen, vilken fattat tycke för henne och gjort henne till sin favorithustru. Själv kunde hon dock inte lida honom utan hade suckat efter sin frihet ända till dagen förut, då åsynen av Mustaphas ungdom och djärvhet vid jakten ingett henne vissa förhoppningar, dem han nu lyckligen infriat. Hon hade mutat eunucken att ta hand om brevet, stulit av honom nycklarna till en lönndörr och flytt genom den, medan vakten sov — en mycket regelrätt enlevering ur seraljen alltså. Mustapha svär naturligtvis Selimas skönhet en evig träldom, klär henne i manskläder — nästan lika självfallet — och förflyttar henne till ett längre bort beläget lustslott, där han så småningom förenar sig med henne och tillbringar två år i outsäglig lycka. Han avskedar t. o. m. sin seralj för att helt viga sitt liv och sin kärlek åt sin härskarinna. »Men qwinno-hjertat är obegripeligt, och så mycket obegripeligare, som det ej begriper sig sjelft.» (I: 34.) En natt några månader före sammanträffandet med Adolph finner han

[7] ESAÄ, I: 31. Jfr om den populära orientuppfattningen ovan s. 166 f.

Selima sovande i sin kammare med en av hans slavar i sin säng. Mustapha faller betagen av häpnad och bitterhet »baklänges orörlig», men reser sig och genomborrar med sin poignard slavens hjärta. Selima vaknar och är nära att underkastas samma öde, men Mustapha tappar dolken och går ut ur kammaren, kvarlämnande Selima avdånad på golvet. Hennes straff blir emellertid av den art, att hon förvisso skulle ha föredragit att falla offer för en mera spontan hämnd, och en mindre orientaliskt utspekulerad. Halvnaken släpas hon ännu avsvimmad ned i ett källarvalv under huset, dit även hennes säng flyttas. Valvet beklädes från golv till tak med svart tyg och upplyses endast av en svag lampa. Den olycklige slavens hjärta ryckes ur hans bröst och lägges i en »flaska Spiritus Vini», som ställes på ett bord vid Selimas säng. Järnstängsel sättes för dörren och en gammal egyptisk slav blir hennes vaktare med order att förhindra självmord, eftersom hon »för sit begångna brott borde på det wiset ända sin lefnad». Selima underkastar sig med övermänskligt tålamod och aldrig svikande ödmjukhet sitt ohyggliga straff, men minnet av henne förföljer Mustapha dag och natt, trots att han för att glömma henne på egen bekostnad utrustar en galär och beger sig ut »at röfwa Venetianer». Knappt har han kommit till sjöss, förrän han tänker själv vända om och rycka hennes otrogna hjärta ur bröstet, men i medvetandet av sin egen svaghet vågar han inte. Allt detta är anledningen till hans melankoli och förvirring, då han tillfångatages av Adolphs venetianska skepp.

Som redan antytts blir situationen hastigt omkastad. Adolph råkar i turkisk fångenskap, som emellertid snabbt övergår i Mustaphas orientaliskt yppiga gästfrihet. Han lär sig språket och blir halvt naturaliserad turk. Mustapha köper sig en underskön grekisk trälinna för att i hennes armar om möjligt glömma Selima, som han ännu älskar, men misslyckas, blygs för sig själv, inser sin svaghet men tillber sina »nedriga och skamliga bojor», och ger sin grekiska slavinna friheten jämte »hederligt at resa hem med» (I: 40). Själv sjunker han tillbaka i sin melankoli. Selima lever ännu och ligger stilla och ödmjuk som ett lamm i sitt fängelse, ber till profeten för sin grymma härskares välgång och förfrågar sig så ofta hon vågar hos slavarna om hans hälsa. Hennes onaturligt mönstergilla uppförande kommer nu Adolph att misstänka, att hon till äventyrs kunde vara oskyldig.

Först efter flera månader kommer den oväntade upplösningen. En gammal slavinna, Tamur, insjuknar och på sitt yttersta avger hon en bekännelse, som kastar en helt ny belysning över händelserna. Hennes

bror Mulem hade en gång gripits av en så häftig kärlek till Selima, att han insjuknat och sakta tynade bort. För att rädda broderns liv hade då Tamur givit Selima en sömndryck och medan denna sov släppt in honom i hennes kammare. Brodern hade dock inte hunnit mer än lägga sig vid Selimas sida, förrän Mustapha kom in i rummet och det blodiga dramat vidtog. När Tamur berättat detta gav hon upp andan. Efter åtskilliga svimningar, ruelse och självmordsförsök beslöt sig Mustapha för att leva vidare till Selimas återupprättelse, och deras historia övergår så i det idylliska stadium, som den sedan inte vidare lämnar. Adolph delar idyllen med sina vänner, tills äntligen fred slutes mellan Venedig och Turkiet, och han på ett bestyckat skepp med ammunition och full besättning — en av Mustaphas avskedsgåvor — beger sig till Venedig.

Hela Mustaphas historia bär en ytterst litterär prägel, ett faktum som man bereder sig på redan efter den konventionella romanfras, varmed Mustapha övergår till att berätta sina öden: »Min ärkänsla drifwer mig at blotta mitt hjerta för Er».[8] Namnskicket i berättelsen ger samma intryck. Namnen Mahomet, Mustapha, Selima, Ibrahim äro väl kända från ett flertal 16- och 1700-talsskildringar med motiv från Orienten. Den mycket obetydliga miljöteckning som Rålamb kostar på berättelsens inramning, är likaså i hög grad konventionell, en seralj i Konstantinopel, ett par lustslott utanför staden, en galär eller ett par, ett fängelsevalv och en slavmarknad med några icke individualiserade köpmän. Någon ansats till beskrivning av dessa dekorationer förekommer icke, så när som på fängelsehålan.

Redan uppslaget till berättelsen, Adolphs vänskapsförhållande till en ädelsinnad turk, är — som Böök i förbigående antyder[9] — litterärt inspirerat, sannolikt övertaget från Prévosts roman Mémoires et avantures d'un homme de qualité, vars sista del ju utgöres av berättelsen om Manon Lescaut, och som det även av andra skäl synes avgjort att Rålamb stiftat bekantskap med. Hjälten i denna roman blir god vän med sin fångvaktare i Turkiet, Elid Ibezu, och förälskar sig i dennes dotter, Selima.[1] Om Elid Ibezu heter det: »Je découvris en lui, non-seulement un riche naturel, mais un esprit excellent auquel il ne manquoit qu'un peu de culture» (s. 173), och hans angenäma väsen ger anledning till bl. a. följande reflexion:

---

[8] Jfr t. ex. »L'amitié que j'ai pour vous me pousse à vous révéler mes sentiments les plus intimes . . .», »Je vous aime trop pour ne pas vous ouvrir mon coeur entier . . .», o. s. v.

[9] A. a. s. 221.

[1] Oeuvres choisies, I: 169 ff.

Cette politesse et cette bonté me surprirent dans un Turc. J'avois de cette nation les idées qu'on en a communément, c'est à dire, que je les regardois comme les plus barbares et les plus impitoyables de tous les hommes. J'ai reconnu encore mieux, dans la suite, la fausseté de cette opinion. Il y a de l'esprit, des sentiments, et même du savoir vivre chez les Turcs comme dans toutes les autres nations. Les usages, à-la-vérité, y sont différents des nôtres; mais chaque pays n'a-t-il pas les siens? Quelles raisons avons-nous de mépriser les coutumes et les manières de vivre des Turcs, qu'ils n'ayent pas de se moquer des nôtres? Nous les traitons de barbares; ils nous donnent le même nom. En général, ce n'est point par les dehors qui dépendent du temps, du climat, des lieux, qu'il faut juger du mérite d'une nation; c'est par le fond du caractère, par les sentiments d'humanité, de bonté et de droiture qui y règnent communément: en quoi j'ose dire que les Turcs n'ont rien d'inférieur aux principaux peuples de l'Europe. (S. 172 f.)

Prévosts vältalighet är större, men attityden av ursprungligen motvillig uppskattning förefaller direkt övertagen av Rålamb.

Även för övrigt påminner mycket i Mustapha-episoden om just denna Prévosts förstlingsroman. Enleveringen ur seraljen är ju ett traditionellt motiv, men även det förekommer i den fjärde boken av denna roman, där Oscine, en grekisk (!) slavinna[2] i sultanens harem av Elid Ibezus son Amulem[3] befrias genom en väl iscensatt flykt.[4] Även i detta fall är det under en jakt som räddaren först observerat slavinnan.

Starkast påminner kanske om Prévost skildringen av Mustaphas olyckliga passion för den förment brottsliga Selima. »Kärleken, den grymma kärleken, är orsaken til alt mitt elände», klagar Mustapha. »Hwarföre skal den lilla Guden i början wisa sig så söt, så ljuflig och behaglig, när han til slut ger oss så frätande och dödeliga sår.» (ESAÄ, I: 31.) Detta är »l'amour fatal» på svenska, de prévostska romanernas blinda och olyckliga passion i svensk 1700-talsdräkt! När Mustapha övertygats om Selimas brottslighet och vill rycka henne hjärtat ur bröstet, fruktar han för sin egen svaghet och vågar inte återvända till platsen för brottet. När Adolph framför den konventionella tröstegrunden, att tiden skall läka även detta sår, svarar Mustapha i medvetande om sin egen svaghet: »Ack, at aldeles öfwervinnat är ogörligt och mitt hjerta uphittar alla utwägar at ursäkta Selima, när min eftertanka och sjelfwa omständigheterna öfwertyga mig om dess brott. Så smickrar en olycklig sig uti sin olycka och wil finna hopp, där intet hopp är.» (I: 35.) Och vid ett senare tillfälle: »Antingen jag tänker på henne den tiden hon war oskyldig, eller under sjelfwa det faseliga ögonblecket jag

[2] Även en georgisk slavinna förekommer i detta avsnitt!
[3] Observera likheten med namnet Mulem i ESAÄ!
[4] Prévost, Oeuvres choisies, I: 212 ff.

fant henne brottslig och då jag lät släpa henne bårtdånad i sin arrest, finner mitt obetänksamma hjerta henne lika behaglig och det samma oumgängeligt. Äran och en rättwis hämd med alt sundt förnuft, må tala så mycket de behaga, så råda de dock icke at förqwäfja en så fast rotad, ehuru illa grundad, kärlek. Jag blyges för mig sjelf. Jag finner min swaghet; men tilber mina nedriga och skamliga bojor.» (I: 40). Vem erinrar sig vid dessa ord inte det klassiska förhållandet mellan des Grieux och Manon Lescaut!

Det fruktansvärda straff som Mustapha — till skillnad från des Grieux! — uttänker åt den otrogna Selima, är även det tillrett efter litterära mönster. Källorna kunna vara många, men även denna scen har sina motsvarigheter hos Prévost. Den förekommer, som Böök påpekat[5], i Mémoires d'un homme de qualité, ehuru där med en skiljaktig användning: Greve Rosambert demonstrerar efter sin hustrus död sin sorg genom att inreda ett rum helt i svart och i sparsam belysning där tillbringa sina återstående dagar med betraktande av sin hustrus balsamerade hjärta. Scenen förekommer även — och i en mera likartad variant — i en annan av Prévosts romaner, Campagnes philosophiques, ou mémoires de M. de Montcal, 1741, där Ecke straffar den förment otrogna Mlle Fidert genom att stänga in henne i samma rum, där hennes älskares kadaver, »déja défiguré», finnes upphängt.[6] Scener av denna art har emellertid Rålamb utom ur dessa källor, som dock förefalla att ha legat närmast till hands, kunnat låna litet varstans i litteraturen.[7] Magendie härleder dem i sitt arbete om 1600-talsromanen från Bandello och den spanska litteraturen.[8] Han citerar långt ohyggligare straffceremonier av likartad anledning ur Camus' Alcime, relation funeste où se descouvre la main de Dieu sur les impies, 1625, och påpekar, att i Cassandre La Calprenède låter Démétrius åt sin älskade Hermione efter hennes död inreda ett magnifikt mausoleum, men helt i svart och fyllt av dystra attribut, och att i samma roman Déidamie efter förlusten av Agis innesluter sig »dans une chambre tendue de noir, où tous les objets estoient lugubres» (VII: 183 f.). En annan fransk litteraturhistoriker noterar scenen med den otrogna kvinnan inmurad tillsammans

[5] A. a. s. 195. [6] Oeuvres choisies, XII: 452.

[7] Motivet är så pass vanligt att det råkat ut för en parodi t. o. m. i svensk litteratur. I sin novell Den nittonde oktober inflätar C. A. Wetterbergh en operaparodi över bl. a. temat den olyckliga makan, som hålles fängslad av sin grymme make. I Wetterberghs fall är det grevinnan Kalottska som sitter i klosterfängelset »med utslaget hår och löslockarna i oordning», därför att hon älskat och rymt med furst Perukinsky. (Påpekat av Lundberg, C. A. Wetterberghs sociala författarskap, s. 50.) [8] A. a. s. 45 och 53 f.

med kadavret av sin medbrottsling, i en samling Contes moraux från 1763, och drar likaledes linjen tillbaka till Bandello.[9] Likartade makabra motiv kunde Rålamb f. ö. finna även i Richardsons Clarissa, där hjältinnan bland annat mycket förtroligt umgås med sin egen likkista. Pierre Trahard, som i sitt arbete om sensibilitetens mästare under 1700-talet tar upp till behandling den ovan antydda episoden ur Rosamberts historia i Prévosts Mémoires d'un homme de qualité, försvarar den ur moderna synpunkter gärna något tvivelaktiga äktheten i de känslor, som söka sig på detta sätt ostentativa uttryck, och påvisar likartade makabra iscensättningar i »le roman satanique» i England, t. ex. i Lewis' The Monk.[1]

Den yttre händelseutvecklingen i Mustapha-episoden förefaller alltså att vara i hög grad litterärt betingad, närmast via Prévost och framförallt av dennes första roman. Om Prévosts romaner ha vi även funnit erinra den kärleksuppfattning, som genomgår och är en förutsättning för episoden, liksom även de ansatser till en Ehrenrettung av den turkiska nationen, som kunna spåras även i Rålambs roman.[2]

Adolph erkänner, att Mustapha ur moralisk synpunkt står lika högt som mången europé, vilket som vi sett föranleder honom till en reflexion över dygdens internationalism och allmängiltighet. Han går emellertid icke ett steg längre och låter den gode turken bli utgångspunkt för en kritik av europeisk sedvänja och moral, av intolerans, bigotteri o. d. Rålambs roman saknar icke angrepp av denna art, men han utnyttjar icke — som ju dock efter Montesquieus Lettres persanes och Voltaires Zadig m. fl. bör ha legat nära till hands[3] — Mustapha som satiriskt eller filosofiskt språkrör för egna idéer. Även i detta avseende ansluter sig hans inställning till de orientaliska motiven ungefär till Prévosts.

En orientalisk sedvänja upptar Rålamb i annat sammanhang till diskussion, polygamien. I romanens andra stora episod, Pater Angeloepisoden, älskar denne en tid samtidigt både sin Donna Eugenia och en ung och skön abbedissa, vilket övertygar honom om »görligheten af

[9] Étienne, Le genre romanesque en France, s. 62.

[1] Trahard, a. a. I: 113.

[2] Från denna ha de kanske sökt sig vägen till en annan svensk roman, Ullmans Den Swenska Fröken, 1780, där de (s. 34 och 45) fått en mycket likartad utformning. Prévost ger plats åt liknande reflexioner om turkarna även i andra sammanhang. I romanen Histoire d'une Grecque moderne, 1741, finner man t. ex.: »[— — —] je dois ce témoignage aux Turcs, qu'il y a peu de nations où l'équité naturelle soit plus respecté», o. s. v.

[3] Se t. ex. Martino, a. a. s. 280 ff. och 308 ff., Ascolis inledning till hans edition av Zadig, s. LXVIII, Atkinson, Les relations de voyages du 17e siècle, bl. a. s. 154 ff., m. fl.

Turkarnas sed, at hafwa många Hustrur; emedan jag älskade lika högt Donna Eugenia, fast jag, då jag war hos min Abbedissa, glömde Donna Eugenia och hela werlden i dess famn.» (I: 79.) På romanens sista sidor återkommer problemet i förbigående, och då nu romanens hjälte talar i eget namn, nöjer han sig med att fastslå den avsevärt mindre djärva formuleringen, att »det blir altid en sanning, at man lika mycket kan älska den ena, som den andra, då det sker efter hwarannan och ej tillika».[4] Även här är det emellertid långt ifrån att Rålamb med någon slags avsky eller indignation tar avstånd från den orientaliska polygamien. Hans behandling av frågan erinrar t. o. m. om den tolerans han kan ha mött i Montesquieus L'esprit des lois (XVI, chap. IV) eller hos Voltaire, där seden förklaras ur sociologiska och fysiologiska synpunkter och t. o. m. tillskrives vissa goda moraliska konsekvenser.[5]

Så långt vill inte Rålamb gå. Överhuvudtaget har han vid upptagandet i sin roman av orientaliskt stoff långt mera intresserat sig för dettas möjligheter i intrighänseende än för dess användbarhet i satiriskt eller filosofiskt syfte. Turkiet är för honom landet där ingenting är otroligt, där passionerna ohämmat regera människornas handlingar, men där samtidigt dygd och nobless finner ädla och romantiska representanter, den ideala miljön för kärlekshändelser i utrikes orter, som dessutom har den fördelen att vara den romaneska miljön på modet.

Som redan antytts innehåller Rålambs roman även en anspråkslös variation av det i 1700-talets europeiska litteratur oerhört populära »île déserte-motivet», om man så vill en svensk robinsonad i miniatyr (ESAÄ, I: 86—97), upplevd och berättad av en kapucinermunk och f. d. missionär i Ostindien. Pater Angelo, som på gamla dagar med sin »lärdom och förfarenhet» vinner Adolphs förtroende och tillgivenhet och då naturligtvis tillåtes att i en lång episod förrycka romanens disposition genom att berätta sin historia, har härvid även att förtälja om tragiska öden på en obebodd ö i världshavet. Böök påpekar att denna korta skildring är den enda reflex, som Defoes roman kastat på 1700-talets svenska romanlitteratur, och betonar att det även här är Rålamb, som visar sin känslighet för samtidens europeiska strömningar.[6] Då samma episod innehåller ytterst påtagliga intryck från Manon

[4] ESAÄ, II: 238. I Kermaleck-episoden beröres problemet i samband med lordens harem utanför Venedig, se nedan s. 213 f.

[5] Essai sur les moeurs, chap. VII. Oeuvres, éd. Moland, XI: 216.

[6] A. a. s. 239.

Lescaut, varom mera nedan, kan Böök tillägga, att Rålamb inom några sidor förenar intryck från Defoe och Prévost, från den engelska och från den franska realistiska romanen.

Att någon robinsonad av svenskt ursprung icke tillkom under hela 1700-talet, är onekligen ett påfallande faktum, om man betänker genrens oerhörda popularitet i angränsande länder.[7] Den första svenska översättningen, Ett kort uttog af then engelska Robinson Crusoes underliga och sällsamma lefvernes beskrifning, karakteristiskt nog för tidens svensk-engelska förbindelser gjord från tyskan, utkom 1738.[8] Utdraget var starkt förkortat och rymdes på 60 sidor. År 1752 utkom en något utförligare översättning, och en ny upplaga av denna utgavs 20 år senare, men en fullständig och oförvanskad översättning av Defoes mästerverk tycks den svenska publiken ha fått vänta på i över 100 år. I stället lästes romanen naturligtvis i utländska upplagor.

I Tyskland dominerade robinsonaderna den populära litteraturen under ett halvt århundrade, även om de ofta inte hade stort mer än namnet gemensamt med den berömda förebilden. Även från dansk litteratur noterar den danska 1700-talsromanens historiker, Hakon Stangerup, inte mindre än fyra stora robinsonader samt ett mindre Robinson-avsnitt ingående i en f. ö. typisk barockroman.[9] Det märkliga häri minskas ju något, om man tar hänsyn till att alla dessa robinsonader härstamma från samma författare, J. G. Fleischer, och att denne dessutom är en invandrad tysk, som skriver sina böcker på tyska språket. Räknar man Fleischer till tysk litteratur, kommer man till det påfallande resultatet, att den lilla episoden i Rålambs roman är det skandinaviska språkområdets enda publicerade försök i genren under 1700-talet. Beklagligt är ju då, att det endast är med tvekan man vågar ge Rålambs episod namnet robinsonad. Ett kort referat skall visa, att den till sin karaktär är rätt olik Defoes berömda roman.

En ung man vid namn Alexander, hans maka Eugenia, och en munk, Pater Angelo, råka i händerna på turkiska sjörövare. En väldig storm driver fartyget mot afrikanska kusten och krossar det slutligen mot en klippa. De tre vännerna lyckas hålla sig kvar på vraket, och efter

[7] Se t. ex. Ullrich, Defoes Robinson Crusoe och samme författares Robinson und Robinsonaden, I; Dottin, Daniel De Foe et ses romans, kap. IV—IX; Mann, Robinson Crusoé en France; Hirn, Ön i världshavet, kap. VI ff.

[8] Böök, a. a. s. 237 f. Enl. Fehr, Studier i frihetstidens vitterhet, s. 95, utkom denna första översättning år 1739. Ullrich, som daterar den »gegen 1745», anser den vara ett utdrag ur den första danska översättningen (Robinson und Robinsonaden, I: 56).

[9] Stangerup, Romanen i Danmark i det attende Aarhundrede, s. 172 ff.

ett halvt dygns kringdrivande på spillrorna kastas de iland på en okänd strand. Av sjörövarbesättningen tycks egendomligt nog ingen enda ha lyckats rädda sig. I varje fall nämns ingenting därom. Elementen äro emellertid inte enbart onådiga. Som ett svar på de tre ilandflutnas böner tilltar stormen, och den del av skeppsvraket som innehåller matvarorna, kastas av en häftig våg långt upp på stranden. De tre skeppsbrutna slippa alltså t. o. m. ifrån Robinson Crusoes omak att på en självgjord flotte bärga sina förnödenheter från vraket. Pater Angelo och Alexander slå eld med stenar, bryta tjäriga bräder ur vraket och göra upp en eld att värma och torka sig vid. Den senare går upp på ett berg för att orientera sig, och upptäcker då att de befinna sig på en ö »ungefärligen 2 mil i Circumference, öfwerwäxt med skog, helt kringfluten och omringad af stora klippor.» (I: 87.) Vid ena sidan av berget löper något som liknar en kanal in från havet. Alexander följer denna och kommer till en källa med friskt vatten. I närheten av källan finner han en grotta, lämpad som boplats. Detta är den beskrivning av öns natur som ges. Den har inte tagit tio rader i anspråk.

De två männen göra sängar av mossa, ett slags spis, och av bräder från vraket en dörr mot de vilda djuren. Eugenia kokar mat, men med sparsamhet, »ty om wår provision blifwit all, så måste wi ju swultit til döds»! Lyckligtvis såg den ut att räcka i ungefär två år. F. ö. togo de dagen som den kom, »efter den icke stod at ändra», och om deras kamp för den materiella existensen — det egentliga Robinson-motivet — få vi utöver detta endast veta, att på ön fanns ett slags vilda får, »men swårigheten war at fånga dem», samt att denna svårighet övervanns genom snaror i träden. Under böner och betraktelser avvakta de sin levnads slut. Ett skepp visar sig en gång med kurs mot ön, men drivs snart bort igen av stormen.

Hela denna skildring — som utgör den egentliga robinsonaden — har tagit knappa två sidor i anspråk (I: 86—88). I det följande skildras nu med relativ utförlighet Eugenias sjukdom och död, Adolphs vanvettiga sorg och Pater Angelos försök att trösta honom, vilket allt upptar hela sju sidor, och slutar först då de två överlevande en natt överraskas av europeiska sjömän, som med tunnor och fat komma till källan för att förnya sitt förråd av dricksvatten. Endast med våld lyckas man slita Alexander från Eugenias grav och föra honom tillbaka till civilisationen igen. De hade då levat i nära två år på sin ö, livsmedlen hade börjat tryta, det som inte var förtärt var förskämt och hungerdöden grinade redan mot de två männen.

Som kriterium på en robinsonad i egentligare mening anför Hirn »att en människa i fullkomlig isolering arbetar sig fram till ett visst oberoende av de hårda livsförhållanden, i vilka han blivit försatt».[1] Ensamheten och arbetet äro alltså de framförallt väsensbestämmande faktorerna. Om scenen är en obebodd ö eller inte, är i jämförelse härmed, som Ullrich framhåller[2], av sekundär betydelse. Ullrich medger emellertid, att därest situationen är så svår, att en ensam människa skulle ha dukat under för den mycket snart, det må vara robinsonadförfattaren medgivet att placera två eller flere personer tillsammans i isoleringen. Tydligen motsvarar den lilla episoden i En Swensk Adelsmans Äfwentyr inte riktigt kraven på en robinsonad. Huvudpersonen har — fast förhållandena ingalunda äro så påfrestande, att detta grepp kan försvaras såsom nödtvunget — till hjälp och förnöjelse i olyckan inte bara sin unga maka utan även en god vän och själasörjare. Man kan heller knappast säga, att de tre arbeta sig fram till ett visst oberoende av de hårda livsförhållanden, i vilka de placerats. En rad av lyckliga omständigheter samverka till att de äro sauverade för ungefär två år framåt, om några egna ansträngningar utöver de första dagarnas allmänna anpassningsåtgärder höra vi knappast talas, och när de två åren gått och provianten börjat tryta, motser man passivt nog hungerdöden, då räddning i rätt tid anländer. Av ensamhet och arbete ger alltså Rålambs robinsonad ytterst litet. Vad som finnes med härav, ger intryck av att snarare tjäna som inledning till det följande erotiskt-romantiska motivet, än att existera för sin egen skull. Detta faktum skulle snarare tyda på en förebild av senare datum än Defoes roman. I äldre öberättelser är — liksom i Robinson Crusoe — oftast äventyrsmomentet och den sociala tendensen nästan allenarådande, och det är först relativt sent, som till dessa motiv fogas ett erotiskt-romantiskt.[3] Att episoden ej heller har något av Defoes realism och levande intresse för detaljen, alltså av de faktorer som betytt något för romanens historia och som skapat Robinsons Crusoes enorma succé, har framgått redan av det meddelade referatet av berättelsen.

Till Robinson Crusoes succé och framtida betydelse bidrog ju inte minst, att den i den picareska äventyrsromanens form infogade ett moraliskt uppbyggelseprogram, och alltså utöver förströelsevärdet även erhöll ett moraliskt värde, i det den visade hur den unge Robinson,

[1] A. a. s. 229.
[2] Defoes Robinson Crusoe, s. 80 f.
[3] Jfr Hirn, a. a., kap. Den erotiska idyllen.

som i romanens början snarast är en ung Picaro-figur, under trycket av den krävande yttre situationen utvecklas till en mogen och allvarlig man. Härav märker man i Rålambs roman knappast några spår, episoden avbrytes ju, när dess hjälte av obehärskad erotisk lidelse bragts till vansinnets gräns. Detta faktum är emellertid knappast ägnat att förvåna och talar i och för sig knappast heller emot att Rålamb fått impulsen till sin robinsonad från Defoes roman. Denna skrevs vid en tidpunkt, då intresset för reseberättelser från exotiska miljöer stod på sin höjdpunkt, och uppfattades ju också länge som en autentisk reseskildring och inte som en roman. För modernt betraktelsesätt är Defoe en av den engelska romanens skapare, för sin samtid var han snarare en märklig journalist, och innan Rousseau i Émile (1762) utvalde Robinson Crusoe som den ideala ungdomsläsningen ur pedagogisk synpunkt, hade romanen säkerligen av flertalet läsare uppfattats som en spännande äventyrsroman bland äventyrsromaner. Sannolikt är väl att Hans Gustaf Rålamb, som ju skrev sin Robinson-episod före Émile, i detta avseende inte höjde sig över romanens genomsnittspublik. I varje fall visar hans egen öberättelse ju knappast några spår härav.

Som Texte framhållit blir det fram emot 1750-talet snarare Robinsons romaneska isolering än hans övriga äventyr, som slår an på publiken. Under ett par decennier är det nästan tradition, att romanhjälten vistas en tid på en obebodd ö.[4] Moderna litteraturhistoriker ha emellertid påvisat, att varje sejour i en obebodd trakt ej behöver bero på inflytande från Robinson Crusoe. Man har visat på förefintligheten av likartade motiv i äldre utopiska och filosofiska romaner samt i de autentiska resebeskrivningarna, och Gilbert Chinard förnekar att det är Defoe som har äran av att i Frankrike ha infört smaken för »îles désertes».[5] Denna smakriktning blir emellertid i Frankrike fr. o. m. 1730-talet synnerligen prononcerad, och troligt är väl ändå, att Defoes populära roman åtminstone i hög grad medverkat.

Man vill gärna med Böök antaga att så varit fallet också vid tillkomsten av den lilla öberättelsen i En Swensk Adelsmans Äfwentyr, även om den kanske mer än om originalet erinrar om någon av de talrika Defoe-imitationer, som efter 1719 sågo dagen i Frankrike, där urtypen så småningom utvecklas — eller om man så vill förfuskas — i

[4] A. a. s. 151.

[5] L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature française au 17e et au 18e siècle, s. 83 och 250.

filosofisk eller borgerligt-sentimental anda, tills fram emot århundradets slut ansträngningarna att variera den insulära konfekten bli alltmera spasmodiska. Man låter en kvinna spela Robinson, slutligen två små barn, och den av kritikerna då redan länge misstänkliggjorda genren får anses vara förbrukad, även om imitationerna fortsätta även under 1800-talet.[6] Omöjligt är naturligtvis icke, att med den nästan exklusiva inriktning på fransk litteratur, som var utmärkande för svenska hovkretsar vid 1700-talets mitt, det är en av dessa imitationer, som gett Rålamb impulsen till en öberättelse.

Hos sin läromästare Prévost har Rålamb i Le philosophe anglois ou histoire de M. Cleveland kunnat finna ett öde-ö-motiv[7], men snarare än med detta företer episoden en viss allmän likhet med de senare, något urspårade franska robinsonaderna. Som exempel kan tjäna en roman, vars tillkomstår, 1768, dock förbjuder att den kan ha spelat någon roll för Rålambs ömotiv: Les aventures ou la vie et les voyages du nouveau Robinson, chevalier de Kilpar: traduction libre de cet ouvrage anglais attribué au célèbre monsieur Fielding.[8] De skeppsbrutna njuta under denna robinsonad av goda och rikliga förråd från skeppet, hjälten följs i olyckan av maka och en god vän, han hittar snart en god och bekväm grotta med utsikt över havet och har f. ö. utan egentlig möda allt vad han behöver. Så småningom utvecklas ön till ett Arkadien av amour, études och méditations. Här finns alltså inte mycket kvar av Defoes realism, men denna lilla koloni är, som Mann påpekar, prototypen för de talrika skeppsbrutna familjer à la Robinson Suisse som från och med denna tid figurera i romanerna.[9] Ett led i samma utveckling synes mig Rålambs öberättelse snarast utgöra, eventuellt på grund av det parallella inflytandet från Prévost.

Även Rålamb kan ju emellertid ha inspirerats av en likartad episod, hämtad ur en autentisk resebeskrivning. Det skulle föra för långt att gå in på de olika möjligheterna härvidlag. Det skall endast i förbigå-

---

[6] Jfr Mann, a. a. s. 159 och kap. V och VI.

[7] Texte (a. a. s. 151) anser denna episod influerad av Defoe. För förhållandet mellan Defoe och Prévost i allmänhet samt Clevelands beroende av Robinson Crusoe i synnerhet, se utom Havens, The abbé Prévost and English literature, s. 21, även Hazard, Études critiques sur Manon Lescaut, s. 91 ff.

[8] Ullrich, Robinson und Robinsonaden, s. 167, nr 70. Referat av Mann, a. a. s. 128. Romanen har givetvis intet med Fielding att göra.

[9] Till svenska översattes år 1779 en karakteristisk representant för släktet, En ny Robinson, Eller en igenom Skepps-Brott Rik worden Ängelsman, vilken enligt Ullrich (a. a. s. 173) upplevde en ny upplaga så sent som 1839. Ullrich upptar den som en »självständig» robinsonad. Böök antar i stället ett tyskt original, men utan motivering. (A. a. s. 239.)

ende antydas, att om Rålamb känt till Petter Sparres robinsonad[1], har han säkerligen fattat den som en autentisk resebeskrivning.[2] Han har kunnat läsa den i tryck i Bengt Bergius' Små-Saker Til Nöje och Tidsfördrif[3], och eventuellt har han även haft möjlighet att se den i något av de existerande manuskripten[4], varav ett måhända tillhörde Gustaf Rålambs bibliotek. I varje fall finns numera i den rålambska handskriftssamlingen på Kungl. biblioteket (fol. 101) en handskriven relation av fallet Petter Sparre, försedd med ett vidfästat P. M., som omtalar att i Linköpings gymnasiebibliotek påträffats ett manuskript, innehållande en beskrivning av Sparres besynnerliga öden. Promemorian redogör för Sparres härstamning — han var son till den vid Linköpings blodbad avrättade rikskanslern Erik Sparre — ger en kort översikt över manuskriptets innehåll, och slutar: »Detta document har inga bevis på sin authenticité, men icke heller bär det stämpeln af en digt. (!) Af en förteckning på manuscripter hvilka finnas på Strö, och blifvit ditflyttade från Högsjö[5], har man sett, at i et band under nº 101 bland folianterna finnes Petter Sparres lefverne. Man önskade derföre weta, om detta kan vara samma Petter Sparres, och huruwida genom jämnförelse af upgifterna man skulle kunna komma til någon säkerhet om documenternas riktighet.» Detta P. M. är författat av ärkebiskop Karl von Rosenstein, och kunde han ännu år 1826 tveka om autenticiteten av vad Ahnlund med fog kallar för ett historisktgeografiskt skämt, är det väl ganska sannolikt att Rålamb utan grubblerier skulle ha tagit trovärdigheten för given. Några likheter utöver själva uppslaget mellan Petter Sparres »robinsonad» och Pater Angelos kunna dock icke konstateras.

Dessa möjligheter ha här antytts för att visa att det inte är alldeles givet, att Rålamb fått impulsen till sin variant av île déserte-motivet genom läsningen av Defoes roman. Det torde också ha framgått att det inte är någon särskilt märklig variant, som vi påträffa i Rålambs roman, även om den äger sitt givna intresse som — möjligen med undantag för Petter Sparres sällsamma öden — det enda nordiska originalbidraget till genren.

---

[1] Se Ullrich, Defoes Robinson Crusoe, s. 51 f., Hirn, a. a. s. 371 f., och Pehr Johnsson i Svenska Dagbladet, 3.10.1916.

[2] Om man med professor Ahnlund (Nils Rabenius, s. 153 f.) får antaga den författad omkr. år 1700 av Nils Rabenius, blir den ju en svensk robinsonad före Robinson Crusoe, men fråntar ju därför inte Rålamb den ära som Böök velat tillskriva honom, nämligen att som den förste ha tagit intryck av Defoe i Sverige.

[3] V: 65 ff., 1756. [4] Om de olika handskrifterna se Ahnlund, a. a. s. 154.

[5] Alltså den rålambska handskriftssamlingen!

Rålambs skuld till Prévosts romaner har redan utförligt klarlagts av Böök, som visar hur mycket av såväl stoff som anda, som flutit ur denna ymniga källa.[6] Till den exempelsamling Böök härvid meddelat finns inte mycket att tillägga. Några detaljer och reservationer kunna dock måhända något utfylla och avrunda bilden, vars konturer kanske väl skarpt dragits. Så ställer man sig tveksam, när Böök finner Carls amourösa äventyr med en professorsdotter i Uppsala erinra om Prévosts »lugubra fantasier».[7] Mig har det snarare erinrat om Anders Säfströms vulgärare fantasier, på de punkter där denne *inte* haft Prévost som förlaga.[8] Detaljlikheter sådana som att — liksom det sker i Mémoires d'un homme de qualité (IV: 209 f.) — Donna Marca flyr till ett kloster undan sin svartsjuke gamle man, ha som ovan antytts icke stor beviskraft, då motiv sådana som detta äro vanliga ogräs på den romaneska allmänningen. De Prévost-reminiscenser som Böök anför ur Mustaphas historia, ha ovan (s. 172 f.) behandlats i samband med motivet 'den ädle turken', varvid också visats att Prévost kanske inte är den enda tänkbara källan om också den sannolikaste. Däremot påpekar ej Böök, att Mustapha-episoden även innehåller en mycket rättrogen variant av 'l'amour fatal' à la Prévost och Manon Lescaut i Mustaphas ovan citerade reaktion inför den förment brottsliga Selima: »Knapt war jag kommen til sjös, förr än jag ärnade wända om och sjelf rycka Selima dess otrogna hjerta ur lifwet; men jag fruktade altid för min swaghet, när jag på färska gerningen ej ägde nog mod at werkställat [— — —] och mitt hjerta uphittar alla utwägar at ursäkta Selima, när min eftertanka och sjelfwa omständigheterna öfwertyga mig om dess brott. Så smickrar en olycklig sig uti sin olycka och wil finna hopp, där intet hopp är», samt något senare: »Äran och en rättwis hämd med alt sundt förnuft, må tala så mycket de behaga; så råda de dock icke at förqwäfja en så fast rotad, ehuru illa grundad, kärlek. Jag blyges för mig sjelf. Jag finner min swaghet; men tilber mina nedriga och skamliga bojor.»[9] Ur denna episod hänför Böök till Prévost framförallt Selimas ohyggliga bestraffning. Som ovan (s. 174 f.) visats voro dock även motiv av detta slag icke ovanliga även hos andra romanförfattare.

De detaljöverensstämmelser i den yttre romanhandlingen som utöver detta skulle kunna anföras, äro samtliga av den art, att de unge-

---

[6] A. a. s. 215 f. och 220 f. [7] ESAÄ, I: 5 f., Böök, a. a. s. 221.
[8] Jfr Böök, a. a. s. 196 ff.
[9] ESAÄ, I: 35 och 40. Jfr t. ex. Manon Lescaut, éd. Janin, s. 38 f.

får lika väl skulle kunna tolkas som intryck från andra av samtidens populära romaner. Som exempel kan tjäna den hos Rålamb ofta förekommande och av Böök som ett prévostskt drag noterade föraningen av kommande olyckor. Donna Marca säger på ett par ställen i Rålambs roman, att hon kände en viss invärtes aning, som sade henne att hon aldrig här i världen skulle bli lycklig, och Adolph får en gång »likasom en bedröfwelig aning af hwad mig förestod» (II: 121, 161, 191, 193). En överdrift är det kanske att med Böök säga, att dessa aningar spela en väsentlig roll i romanen och ruva som olycksmoln över det närvarandes lycka.[1] Mustapha får f. ö. i romanen rent av ge uttryck för en kritik av hemfallandet åt dessa dystra förkänslor: »[— — —] wår lefnad är nog bekymmersam ändå, utan at wi behöfwe skapa oss spöken [— — —].» (II: 191.)[2]

Dessa erinringar avse naturligtvis inte att bestrida riktigheten i Bööks klassificering av Rålamb som en relativt trogen Prévost-lärjunge, utan endast att visa något av svårigheterna i att definitivt bestämma ett drag i en 1700-talsroman såsom härrörande just från Prévost och ej från någon av hans lärjungar eller samtida i genren. Prévosts utomordentliga inflytande på den följande franska — och i och med den även på den svenska — romanens utveckling, har av senare forskning med all önskvärd tydlighet påvisats.[3] En amerikansk forskare, J. R. Foster, publicerar en imponerande lista över engelska Prévost-imitationer, varav de flesta falla just under 1750-talets slut och under hela 1760-talet.[4] Han påpekar Prévosts popularitet i England, Frankrike och Tyskland, och motiverar den med att han gav ett konkret uttryck i en bestickande form åt den nya känsofilosofien, för vars spridande han kanske gjort mer än någon annan. »The leaven of anticlassicism lay in his conception of character, and the romantic craving for the exotic and strange was evinced in his romanesque themes.» Eftersom den intressanta intrigen var hans huvudsyfte, blev han aldrig tröttsamt didaktisk eller lämnade

---

[1] A. a. s. 221.

[2] Ullmans roman Den Swenska Fröken, 1780, diskuterar även dessa aningar om en kommande ofärd: »Wåre s. k. starke andar disputera så mycket mot aningar, och anse dem för idel skrock och käringe-sladder; ware nu härmed huru det wil [— — —]» (s. 30). Jfr dock även Rousseau, La nouvelle Héloïse, éd. Mornet, II: 33. Om »noirs pressentimens» talar även Voltaire i Zaïre, akt V, sc. III. Jfr även Trahard, a. a. I: 258.

[3] Se t. ex. Baker, The history of the English novel, V: 120 ff., Green, French novelists manners and ideas, Foster, The abbé Prévost and the English novel, s. 443 f., Havens, The abbé Prévost and English literature, Étienne, Le genre romanesque, m. fl. arbeten.

[4] Foster, a. a. s. 451.

den röda tråden för att förkunna idéer.[5] Foster påpekar emellertid även, att inte endast Prévost själv utan även raden av franska imitatörer — Tencin, Arnaud, Riccoboni, Genlis, Mouhy, Mercier, D'Ussieux, Carmontelle, La Dixmerie m. fl. — lästes och i sin tur imiterades i England. Så var fallet inte endast i England utan även i Sverige.

En engelsk forskare, F. C. Green, som skrivit ett flertal mycket instruktiva arbeten om fransk 1700-talsroman, även ovan citerade, kritiserar skarpt Textes höga uppskattning av Richardsons betydelse för den europeiska romangenrens utveckling, och visar att denne varit utomordentligt väl förberedd i tidigare fransk roman[6], och framförallt av Prévost. Mycket — anser Green — som brukar anses inspirerat av Richardson, t. ex. »the generous, melancholy philosopher with suicidal tendencies», som förekommer i alla romaner från senare hälften av 1700-talet[7], är idel välbekanta fenomen för Prévosts talrika läsare. Green bestrider även Richardsons betydelse för La nouvelle Héloïse och härmed indirekt för europeisk roman (s. 193 f.), och hävdar även här, att Prévost är föregångaren-banbrytaren.[8] Servais Étienne framhåller, efter några ord om franska Prévost-imitatörer, som grunden till hans enorma popularitet, att han lancerat sensibiliteten och »le goût de la vertu», men skyndar sig att tillägga, att det melodramatiska elementet i hans romaner har beundrats och efterliknats med ännu mera iver och ännu mindre urskillning än dessa egenskaper. På en Marivaux-imitation komma hundra Prévost-imitationer.[9] Det enda av Prévosts verk som inte imiterats, är också det enda som blivit världslitteratur!

Utan tvivel var det ur dessa litterärt sett mindre värdefulla synpunkter, som Prévost lästes, uppskattades och imiterades även i Sverige.[1] Hans popularitet, som till fyllest dokumenterats av Böök[2], framgår med all önskvärd tydlighet av pressomnämnanden, annonser och bokkataloger. Av alla Prévosts romaner synas, bortsett från Säfströms omdiktningar, däremot endast de två första tomerna av Mémoires d'un homme de qualité ha översatts till svenska och först år 1757. Över-

[5] A. a. s. 445. [6] French novelists, s. 164 f.

[7] S. 171. Om »le caractère anglais» jfr nedan s. 271 ff.

[8] Om Prévosts betydelse för Rousseau och romantiken se även Woodbridge, Romantic tendencies in the novels of the abbé Prévost, s. 324 ff., och Havens ovan cit. uppsats.

[9] Le genre romanesque, s. 91. Om det romaneska i god och dålig mening hos Prévost se Trahard, a. a. I: 111 ff., Le Breton, Le roman au XVIIIe siècle, s. 104 f. Faguet, Dix-huitième siècle, s. 369 f., Schroeder, L'abbé Prévost, s. 131 f., och Woodbridge, a. a. s. 325 f.

[1] Jfr Ehnmark, a. a. s. 208. [2] A. a. s. 192 ff.

sättningen är enligt Bygdéns anonymlexikon gjord av Pehr Cederhamn och censurerades av Oelreich redan 1749.[3] Den 18/6 1745 berättar Scheffer i brev till Tessin om Prévosts nyutkomna roman Mémoires d'un honnête homme, »dont par consequence personne ne soupçonne la plume de Prévost».[4] Det ironiska omnämnandet hindrar emellertid inte att han samtidigt sänder Tessin boken, och fyra år senare upptar denne i sin Esprit à la mode utom Pamela-översättningen 1742 i fyra volymer inte mindre än sju Prévost-romaner[5], bland vilka man emellertid saknar inte bara den ovan nämnda Mémoires d'un honnête homme utan även den åtminstone i England populäraste av alla Prévosts romaner, Cleveland ou le philosophe anglois. Björnstjernas katalog 1763 över Gustaf III:s bibliotek som kronprins[6] upptar av Prévost, utom två olika editioner av Histoire des voyages, även tre av hans mera kända romaner, och ur Oxenstjernas ungdomsläsning nämns i hans dagboksanteckningar utom en Télémaque-imitation och Robinson Crusoe endast en roman, Vie du Marquis G***, vilken Lamm vill identifiera med den ovan nämnda svenska översättningen av Mémoires d'un homme de qualité[7], och sannolikt är väl att i bibliotek av en mera populär struktur än de ovan nämnda Prévosts kärleks- och äventyrsromaner voro ännu talrikare företrädda.

Att Prévost inte bara lästes utan även imiterades i Sverige har visats av Böök, som utom den förut nämnde Anders Säfström även studerat Erik Erland Ullmans förhållande till Prévost.[8]

Om kvaliteten av det stora flertalet Prévost-imitationer skriver Servais Étienne, hårt men sannolikt i allmänhet ej orättvist:

Les imitateurs auraient dû recevoir en don la même curiosité et la même lucidité avant de s'engager dans la voie tracée par l'abbé Prévost; c'est ce qui

---

[3] Översättningen har observerats av Böök, som även noterat pressens stridiga omdömen (s. 195 f.). En påbörjad översättning av samma arbete, omfattande 57 kvartosidor, finns i UUB (N 1173). Den är odaterad och osignerad men till stil och satsbyggnad avsevärt ålderdomligare än Cederhamns. (Originalets första tome utkom redan 1728.) — Harrisse upptar (L'abbé Prévost, s. 353) dessutom en tyskspråkig upplaga av samma romans 2 första tomer, Die Begebenheiten eines rechtschaffenen Mannes, oder die Geschichte des Grafen von *** aus dem Französischen des Verfatters von Cleveland, tryckt i »Stockholm und Leipzig bey Gottfried Kiesewelter» år 1745. (K. kallas s. 385 'Kilsewelter'. Väl = Kiesewetter.) Tome II kom först 9 år senare. Harrisse förtecknar även en dansk översättning från år 1759 (s. 399).

[4] RA: Scheffersamlingen.

[5] Debutromanen t. o. m. i flera olika upplagor 1729—1739.

[6] UUB: U 211.

[7] Översättningens svenska titel var Margrefwens af G*** eller en förnäm ståndspersons äfwentyr.

[8] A. a. s. 312 ff.

leur manqua le plus. Plagiaires sans vergogne, ils copièrent comme ils purent, leurs mains maladroites maniant au hazard un outil grossier.[9]

Som Le Breton framhåller är det i Prévosts romaner alltid hans eget hjärta som talar; den självbiografiska form, som han väl ej själv uppfunnit, har i och med honom fått ett helt nytt värde.[1] Rålamb har som så många andra av abbéns lärjungar lånat inte bara den yttre formen utan även något av handlingens och karaktärernas utanverk, men han har icke kunnat låna det personliga engagementet i de diktade gestalternas öden och lidanden, den större diktarens levande samkänsla, och innerst är det väl detta som gör skillnaden mellan mästaren och eleven.

Den franske litteraturhistorikern Paul Hazard har i en uppsats om Manon Lescaut[2] visat, att Prévost redan i sin första roman röjer starka sympatier för jansenismen. Ur hans jansenistiska grundåskådning vill Hazard härleda den filosofiska determinism som genomgår Prévosts romaner. I något annan riktning tala ett par samtida omdömen. Brunetière, som anser att Prévost utan att tillhöra »la grande boutique encyclopédique» likväl var en ganska frigjord ande, påpekar att romanen Cleveland, 1732, av Desfontaines anklagades för deistiska tendenser[3], och Rousseau säger om Prévost, att »il n'avoit rien dans l'humeur ni dans la société du sombre coloris qu'il donnoit à ses ouvrages».[4] Mot beskyllningen för deism försvarar sig Prévost själv: »On n'a pas eu honte de m'accuser d'avoir donné quelque atteinte à la Religion. Ma réponse est dans vingt endroits de mes Ecrits [— — —]», och »comment m'ont-ils accusé de favoriser le Déisme, dans un Ouvrage, dont le but au contraire est de montrer qu'il n'y a ni paix du coeur ni véritable sagesse sans le connoissance et la pratique de la Religion?»[5] Försvaret verkar nog på den som läst några av Prévosts romaner mera övertygande än anklagelsen.

Grundproblemet i Manon Lescaut är ju en typiskt jansenistiskt betonad konflikt mellan god vilja och bristande kraft att omsätta den i handling, människans eviga kamp mellan »passion» och »raison», varvid

[9] A. a. s. 38.

[1] Le roman au XVIIIe siècle, s. 114.

[2] Manon Lescaut, Roman janseniste. (Revue des deux mondes, mars-avril 1924, s. 616 ff. omtryckt i Études critiques sur Manon Lescaut, 1929.) Hazards åsikt bestrides av F. C. Green i en uppsats, Is Manon Lescaut a jansenist novel? (Modern language review, 1938, s. 528 ff.) Jfr även Trahard, a. a. I: 120 f.

[3] Études critiques, III: 253.

[4] Confessions, Oeuvres V: 578. Cit. efter Havens, Sources of Rousseau's Edouard Bomston, s. 128.

[5] Cit. efter Pauli, Die philosophischen Grundanschauungen in den Romanen des Abbé Prévost, s. 109 f.

det senare är förutbestämt att ständigt duka under. Insikten härom, smärtsamt vunnen i egen kamp, förde Prévost till en livsåskådning, som stod på samma psykologiska grundval som jansenismen. Dennas teologiska lära med dess rigorösa konsekvenser kunde han — säger Pauli i ett arbete om Prévosts filosofi[6] — i sin egenskap av diktare ej acceptera, utan vad som påverkade honom var läran om människans ofullkomlighet och svaghet, om det fåfänga i förnuftets kamp mot passionerna, i talet om en viljans frihet. Detta är en karakteristik inte bara av Prévosts eget livsproblem, utan av den människotyp — hans egen — som mer än andra befolkar hans romaner.

Att Adolph i Rålambs lilla roman ej är någon prévostsk hjälte i djupare filosofisk mening, framgår om man jämför honom med en av dessa människor, t. ex. markisen i Mémoires d'un homme de qualité. Hos Adolph finnas knappast några spår av denna djupt och smärtsamt erfarna, personliga och jansenistiskt utformade konflikt. Väl betonar han ofta omständigheternas ödesdigra makt, men hans fatalism har intet av Prévost-romanernas filosofiska bakgrund. Hans ofta dokumenterade försynstro har heller inte den speciellt jansenistiska utformningen: Försynen störtar människan ned i lidelserna, dessa föra henne i sin tur ut i lidande och elände och med ödmjukhet måste hon finna sig i detta. »O Providence», utropar 'l'homme de qualité', »j'adore tes dispositions; mais que les effets en sont sanglans et impitoyables». Meningslöst är att försöka undvika den olycka man är predestinerad för. Orsaken till att försynen sänder oss lidandet är arvsynden. »Personne n'est plus persuadé que moi de la réalité d'un premier crime, qui a rendu tous les hommes coupables, foibles, et malheureux. C'est le fondement du christianisme [— — —]» (Oeuvres choisies, I: 7). Ur dessa jansenistiska tankegångar vill Pauli även härleda den roll de onda aningarna spela för Prévosts romanfigurer, just när de befinna sig på lyckans höjder.[7] Det intuitiva medvetandet om att allt jordiskt är fåfängligt och förtjänt endast av människans förakt, förföljer dem även här.

På denna punkt kan Adolph i meditativa stunder synas följa honom (ESAÄ, I: 50 f., II: 156 f., 166), föranledd av lyckans kastningar och obeständighet, men de tillfälliga reflexionerna i denna anda göra honom knappast till den olycklige markisens själsfrände. Tvärtom kritiserar han vid ett tillfälle direkt Mustaphas orientaliska form av fatalism och bekänner sin egen tro på en fri vilja:

[6] A. a. s. 12 f.
[7] Pauli, a. a. s. 40.

Ni tror ödet oundwikeligit och jag tror, at Försynen, som gifwit mig en fri wilja, har ock lämnat i mitt behag det at undwika om jag så wil; om ödet således utstakat, at jag sjelf skal kasta mig i wattnet och dränka mig, så måste jag efter Er tro det nödwändigt göra, och huru kunnen j föreställa Er en Gud, som har alla fullkomligheter, med et sådant obarmhertigt beslut emot sit skapade kreatur [— — —] (II: 192).

Närmare komma Rålambs gestalter kanske läromästaren i deras syn på passionen som företeelse, »ce tyran cruel» som behandlar sina offer som slavar, och dess förhållande till dygden och förnuftet, ett förhållande som framförallt i samband med Mustapha-episoden redan berörts.[8] Prévost känner två arter av kärlek, den ohämmade passionen, som förtjänar det elände som den själv kastar sig i, och den rena kärleken. Men även den kan under omständigheternas övermakt leda till moralisk undergång. Denna dystra aspekt synes mig hos Rålamb endast återfinnas i Mustapha-episoden, f. ö. är i hans roman kärleken antingen svart eller vit, klart otillåten eller höjd över varje moraliskt tadel, inte enbart an sich utan även i sina konsekvenser. Någon karaktär som brytes ned av kärleken, ger inte Rålamb.

Kampen, den hopplösa kampen mellan 'passion' och 'raison' och Prévosts syn på kärleken som en grym och skoningslös allmakt finner däremot talrika uttryck i romanen. »Kärleken, den grymma kärleken, är orsaken til alt mitt elände. Hwarföre skal den lilla Guden i början wisa sig så söt, så ljuflig och behaglig, när han til slut ger oss så frätande och dödeliga sår», klagar Mustapha (I: 31), vars kärleksöden vi funnit framför andra i romanen erinra om Prévost. Men även den svenske adelsmannen själv har gjort liknande erfarenheter av kampens hopplöshet och passionens allmakt: »Sjelfwa Donna Marca, tänkte jag, bör jag ej göra uträkning på, och ej älska henne så högt, at hon oroar min stillhet, som hon hittils gjort. [— — —] men alla mina raisonementer och skäl gälde här intet. Förnuftet måste duka för passionen; jag fann dårskapen, men kyste likwäl mina bojor och wille hällre oroas.» (I: 51.) — »Kärleken lider inga föreställningar, och förnuft samt eftertanka qwäfwes mäst altid af dess wälde» (I: 72). Häftigast angriper oss den första kärleken, »de första passioner», och »ingen eftertanka förmår dem styra» (I: 75), ja, »fast både förnuftet och eftertankan fingo de starkaste öfwertygelser, wunno dock passionen altid segern, så länge det njuto sin föda af det Objectets dageliga sammanwaro, som intager och förtjuser alla

[8] Se ovan s. 173 f. För den kanske bästa karakteristiken av passion och dygd enligt Prévost, se Brunetière, a. a. III: 215 ff.

des sinnen.» (II: 133.) Till och med dygdeidealet Donna Marca har att utkämpa en hård kamp mot sitt svårdisciplinerade hjärtas krav: »[— — —] jag har et hjerta, som ej låter twinga sig, hwarken af skyldighet eller ära, utan förråder mig sjelf, och gör mig, kanske, på slutet föraktelig.» (I: 59.) Så sker dock icke, utan Donna Marca tillgriper den hos Prévost vanliga utvägen att fly »det Objectets dageliga sammanwaro, som intager och förtjuser alla des sinnen», hon tar sin tillflykt till ett kloster.

En något skiljaktig uppfattning om passionen i dess otyglade form såsom något djuriskt, som måste och kan bekämpas, företrädes av Adolphs förmyndare »Riks-Rådet», men denne tillhör en äldre generation, som redan har lidelsernas stormar bakom sig, även om han höviskt men enträget giljat till Adolphs moder. »Jag nekar ej», säger han, »at kärleken är en bland de ädlaste passioner, hwaruti människan mäst kan likna sin Skapare, när hon allenast följer de råmärken en sund Sedolära och Religion utstakat; men så snart kroppen och lustan får råda under kärlekens täckemantel, blir sådane olyckelige påfölgder, som nu skedt.» (I: 10.)

Hårdast drabbar hos Prévost den fatala passionen »les coeurs sensibles», som motståndslösare än andra bli dess offer, och härmed äro vi inne på kapitlet om Prévost som en »sensibilitetens mästare», en sensibilitet av en art som kommit litteraturhistoriker att betrakta honom som en förromantiker.[9] »O Julie, que c'est un fatal présent du ciel qu'une âme sensible!» utropar Saint Preux[1], och »Hélas! qu'on est malheureux d'avoir un coeur sensible», varierar Bedoyer i Prévost-epigonen Baculard d'Arnauds Les époux malheureux (1761; I: 127), och »Ah! qu'on est malheureux d'être sensible», klagar Marmontel.[2] Idén finns i mindre pregnanta formuleringar hos Prévost, hos madame de Tencin, hos Crébillon fils, m. fl. 30- och 40-talens romanförfattare, mer eller mindre beroende av den förstnämnde, och förblir ett markant drag i hela 1700-talets andliga fysionomi.

Sensibiliteten, »cette disposition compagne de la faiblesse des organes, suite de la mobilité du diaphragme, de la vivacité de l'imagination, de la délicatesse des nerfs, qui incline à compatir, à frissonner, à admirer,

[9] Woodbridge, a. a. s. 325 f., Green, French novelists manners and ideas, s. 95 f., m. fl.

[1] La nouvelle Héloïse, éd. Mornet, II: 95. För ytterligare exempel, se a. st. not 2.

[2] Cit. efter van Tieghem, Quelques aspects de la sensibilité préromantique, Edda 1927, s. 162.

à craindre, à se troubler, à pleurer, à s'évanouir, à secourir, à fuir, à crier, à perdre la raison, à exagérer, à mépriser, à dédaigner, à n'avoir aucune idée précise du vrai, du bon et du beau, à être injuste, à être fou», för att citera Diderots definition i Paradoxe sur le comédien[3], sensibiliteten, tidens modesjukdom, var har Rålamb kommit i kontakt med den? Hos Prévost? Ett bestämt svar på denna fråga är icke möjligt att ge. »La sensibilité est un caractère de la littérature du XVIIIe siècle; elle est liée à l'esprit philosophique», fastslår Lanson.[4] I den mån den smittat även vår svenske baron och romanförfattare, kan smittan ha nått honom från många olika håll utom Prévosts romaner.

Är då Rålambs roman typisk för sensibilitetens roman? Svaret synes böra bli både ja och nej. Van Tieghem har i sin ovan citerade uppsats om sensibiliteten anmärkt, att intet annat i förromantiken ingående element så som detta ändrar utseende alltefter den nation som författaren tillhör. Men dess klaraste manifestation är tårarna. Den sensibla själens tårar börja översvämma litteraturen, i synnerhet dramen och romanen, vid mitten av 1700-talet och sina ej förrän i början av följande sekel. Chose curieuse! konstaterar van Tieghem, engelsmännen som anses som ett kyligt och reserverat folk, ha bidragit nästan lika mycket till denna modeströmning som de naivt sensibla tyskarna och minst lika mycket som de mera demonstrativa fransmännen. Det är t. o. m. från England som »la vogue des larmes» synes härstamma, åtminstone inom litteraturen. Härifrån har den spritt sig först till Frankrike och Tyskland, senare bl. a. även till Norden. Efter intressanta bidrag till den förromantiska gråtens utbredning och kronologi utreder van Tieghem dess specifika beskaffenhet. »Pleurer n'est plus une faiblesse; c'est la marque d'une belle âme. De syeux secs annoncent un cœur sec.» (S. 170.) Van Tieghems exempelsamling förskriver sig framförallt från Steele, Prévost, Riccoboni, Marmontel. Den skulle kunna mångdubblas, och den kompletteras till fyllest av andra sensibilitetens historiker.[5]

Talrika exempel möter läsaren även i Hans Gustaf Rålambs roman. När Adolph som yngling skiljs från sina anförvanter oeh vänner i Sverige, sker det naturligtvis ej utan »rörelser och tårar å ömse sidor», ty »Ärelystnaden må wara så stor hon wil, och ungdomen så qwick och yr han kan, behåller dock altid naturen och wänskapen sin rätt uti et wälartadt hjerta».[6] Att det välartade hjärtat rätt väl motsvarade 'le cœur sensible',

[3] Oeuvres, éd. Assézat, VIII: 393.
[4] Les origines de la sensibilité. Revue des Cours et Conférences, 1909—1910, s. 22 f. [5] Se t. ex. Trahard, a. a., Étienne, a. a. s. 32 f., m. fl.
[6] ESAÄ, 1: 12. Andra sentimentala avsked se t. ex. II: 184, 200, 203.

framgår kanske tydligare av att avskedet från Riks-Rådet skedde »med lika blödande hjerta, som ögon, hwaraf min tunga hindrades [— — —]» etc. (I: 15). När senare ett brev från modern nått sonen i förskingringen, konstaterar denne själv, att »Detta min Mors bref kyste jag flere gånger med tårar i ögonen. Det rörde mig på det ömaste, och hennes tanka om Donna Marca försatte mig likasom utom mig sjelf» (II: 158). När underrättelsen om det gamla riksrådets död når de bägge älskande, varav Donna Marca aldrig träffat den döde, gråta och sucka de tillsammans över detta sorgliga faktum, vilket alldeles förvandlade Adolphs ansikte (II: 159; jfr II: 211). Hans tårar över den avlidne förmyndaren återkomma åtminstone en gång långt senare, »hwilket bewekte min Swåger och Fröken Margaretha til samma göromål» (II: 224). — Efter ett betydelsefullt och efterlängtat tillmötesgående från Donna Marcas sida faller Adolph till hennes fötter, fattar hennes händer och kysser dem häftigt »utan at på hela fjerdedelen kunna tala annat språk, än det mina glädje- och tacksamhets-tårar tolkade.» (II: 171.) Angenäma sensationer ta sig samma fuktiga uttryck. När Adolph berättar för sin sentimentale vän Mustapha om sitt äktenskap med Donna Marca, »wattnades denna ädla wännens ögon af glädje-tårar och betygade den öma del han kände öfwer detta mitt lyckeliga öde» (II: 188). Det syntaktiska lilla misstaget är en händelse som ser ut som en tanke!

När tåreflödet inte direkt noteras, ersättes det till fyllest av andra och starkare uttrycksmedel. När Adolph får meddelandet om sin hustrus död, ligger han medvetslös i fyra dygn (II: 194). Långt senare läser han hennes sista brev till honom, och trots att hon förutsett den »alteration», det kunde vålla honom och sökt förebygga följderna härav, lägger han det till sin mun, »dånar» åter och kvicknar nu inte vid förrän efter den obligatoriska åderlåtningen (II: 200). När han efter återkomsten från Turkiet för första gången får höra hennes röst, »dånar» han »bårt [— — —] af matthet betagen» (I: 55), och under intrycket av sin stora kärleks första besvikelse säger han själv om sina emotioner: »Jag darrade af harm och kärlek [— — —]. Jag gick ut förtwiflad och utan at weta hwad jag gjorde, satte mig uti en Gondole, rodde hela natten ifrån det ena stället til det andra, utan at weta hwart eller hwarföre. Ändteligen emot morgonen gick jag hem [— — —]. Jag kunde ej sofwa, utan oroade mig ständigt.» (I: 24.)[7]

Stundom förefaller det exaktare att i stället för ordet sensibilitet tala

[7] Vältaliga exempel kunna hämtas även ur den ovan berörda och av Böök speciellt studerade Pater Angelo-episoden. Jfr ovan s. 176 ff.

om melankoli. »Jag fann uti hans ansigte en wiss hemlig ängslan och sorg», säger Adolph om Mustapha, »som tärde honom och hwilken gaf tilkänna at han föraktade lifwet» (I: 30), och Mustapha tillfogar själv: »Min sorg [— — —] är af den beskaffenhet, at den aldrig, utan med döden kan ändas.» (I: 31.) Riksrådets son och Adolphs gode vän från barndomen, »Herr Carl», skildras också som angripen av en viss melankoli alltsedan sitt olyckliga mellanhavande med professorsdottern i Uppsala och dennas död, »en wiss slags ängslan och orolighet, som bragte honom at älska ensligheten.» (I: 11.) Själv kallar Adolph detta tillstånd för mjältsjuka (I: 71) och dess uttryck för »mjeltsjuke symptomer»: »Min natur hade likasom want sig, utan at jag wiste däraf, at städse til Physionomie och åtbörder uttrycka min inwärtes sorg: så stor influence hafwa wåra sinnen på wår kropps Mechanisme. Och ehuru min öfriga lifstid sedan warit mer lycklig än olycklig, hafwa dock desse mjeltsjuke symptomer sedan i Physionomie och åtbörder aldrig lämnat mig, utan ständigt emot min wilja warit herskande.» (II: 211.)

Detta är det enda ställe där Adolph ger sig in på en utredning och en värdering av sin egen sensibilitet, och som synes innehåller det intet oreserverat accepterande, snarare ett konstaterande och ett beklagande av faktum. Detta är icke typiskt för en avancerad sensibilitet i litterär mening. Snarare var för 'le cœur sensible' passionernas livlighet och intensitet och människans förmåga att ge uttryck för dem och — njuta av dem en moralisk värdemätare på henne själv. Detta faktum skymtar hos Prévost bl. a. då Cleveland talar om »le triste avantage auquel je prétends, d'avoir été pendant toute ma vie le plus malheureux de tous les hommes»[8], och det framstår tydligt i La nouvelle Héloïse: »O sentiment, sentiment! douce vie de l'âme! quel est le cœur de fer que tu n'as jamais touché? quel est l'infortuné mortel à qui tu n'arrachas jamais de larmes?»[9] — »Heureux celui qui a reçu de nature une âme sensible et mobile!» deklarerar Diderot rent ut: »Il porte en lui la source d'une multitude d'instans délicieux que les autres ignorent. Tous les hommes s'affligent mais c'est lui seul qui sait se plaindre et pleurer . . .»[1] — Detta är tydligen icke Adolphs eller Mustaphas mening.

Ett nytt och mera avancerat stadium i sensibilitetens utveckling inträder — konstaterar Lanson[2] — när tillståndet av begär och hopp,

[8] Oeuvres choisies, V: 231 f. För flere exempel på »la douceur infinie de la mélancolie» hos Prévost, se Étienne, a. a. s. 32 f.
[9] Éd. Mornet, IV: 122. Jfr II: 76, II: 135 f., IV: 312.
[1] Lettres à Sophie Volland, III: 294.
[2] A. a. s. 28.

fruktan och oro för de älskande blir huvudsaken i stället för »la possession mutuelle». 1600-talsromanens triumferande kärlek, som segrar efter utnyttjande av den erotiska strategiens alla resurser, existerar inte längre, man vänder i stället sin uppmärksamhet inåt, mot sig själv. »On regarde les troubles de son propre cœur.» Så kommer det moment då den kvinnliga parten får huvudrollen. I och med detta blir kärleken väsentligen den älskandes inre själsrörelser. Denna art av kärlek är ett passivt själstillstånd, som icke strävar att manifestera sig i någon handling utan tillfredsställes av självanalysen. »Il ne manque donc qu'une chose à l'homme sensible, et c'est d'être un homme.»[3]

Ej heller på denna punkt framstår i varje fall Adolph som den typiske avancerat sensible romanhjälten. Därtill finns det hos honom vid sidan av en hövisk och ofta preciös erotik alltför mycket av sund aktivitet och naturlig aptit på livet och kärleken. Som exempel kan hänvisas till skildringen av vigseln och den därpå följande bröllopsnatten (II: 173 ff.), och en liten passage ur berättelsen om Adolphs reaktion inför sin blivande andra hustru, för vars skull han förbluffande snabbt hämtar sig efter sorgen över den förstas tragiska död: »[— — —] ärkänslan med räddhågan lyste ur dess sköna ögon, och dess öfrige kropps lemmars fullkomligheter woro ej af Snörlif, Rober, kläder och handskar öfwertäckte, som blefwo mig synliga wid dess minsta rörelser uti det omswepade Sängtäcket: jag föll uti en förtjusning [— — —]» (II: 233). Skildringar av denna art förtjäna kanske snarare namnet sensualism, eller erinra i varje fall om den art av sensibilitet, som Lanson kallar »la volupté tendre»[4], ett slags sinnlighet som ju även hos sensibilitetens stora romangestalter, en Werther, en Saint Preux, mycket väl låter sig förena med 'le cœur sensible'[5], och som f. ö. tydligt skymtar till och med bakom en d'Urfés och en La Calprenèdes förandligade erotik.

Ett uttalande av Creutz från år 1758 citeras av van Tieghem[6]: »L'homme sensible goûte une espèce de douceur à se laisser aller aux impulsions de son cœur en compatissant aux maux d'autrui.» Van Tieghem konstaterar dock, att det här rör sig om »humanité» och »bienfaisance», dygder vilkas källa sensibiliteten är: »Si vous avez le bonheur d'être sensible, n'éteignez pas en vous ce germe de toutes les vertus.

---

[3] Étienne, a. a. s. 96.

[4] A. a. s. 30.

[5] Se t. ex. Schmidt, Richardson, Rousseau und Goethe, s. 168 f., och La nouvelle Héloïse, éd. Mornet, II: 85. För tidiga exempel på rokokosensibilitet och -sensualism se v. Waldberg, a. a. s. 363 och 413, och Lanson, a. a. s. 30 f.

[6] A. a. s. 163. Jfr Lamm, a. a. s. 211.

La sensibilité est le plus bel apanage de l'humanité», säger Creutz rättroget i ett annat sammanhang.[7] Även hos Rålamb finnes ungefär samtidigt åtminstone ett spår av samma det »wälartade hjertats» böjelse för 'la bienfaisance', låt vara mindre programmatiskt formulerat. Efter några år i venetiansk tjänst blir han i stånd att hjälpa sin mor i hemlandet med en avsevärd penningsumma. Han kommenterar själv detta: »Hwad jag kände för en innerlig glädje, at kunna bispringa min Mor, kan jag ej beskrifwa. At hjelpa en wän, är en bland de werkeligaste och största fägnader; men wara i tilstånd at hjelpa en Mor, under hwars hjerta man legat, är en sinnets glädje, som ej kan uttydas.» (I: 61.) Yttrandet är emellertid karakteristiskt för var gränsen går för Rålambs anslutning till den renodlade sensibiliteten. Glädjen över den egna välgörenheten kommenteras i dess anda, men den goda gärningen har tydligen inte sitt värde i sig själv, eftersom den väcker glädje därför att den riktar sig till en vän, ja, en mor. Rålamb är inte riktigt framme vid Lidners: »Hvar hälst en usling fins, är han min vän, min bror.»

Så har för Rålambs diktade gestalter inte heller f. ö. känslan sitt värde i sig själv, den förlorar sig icke i 'la douceur de la tristesse' och i passiva analyser av sitt eget väsen, den förfaller icke till programmatiska värderingar i den renodlade sensibilitetens anda, utan karakteriseras kanske snarare av en allmän sentimentalitet, som icke utesluter en viss aktivitet hos den känslofulle älskaren. Rålamb har även på denna punkt endast delvis anammat Prévost — eller vilken av sentimentalitetens mästare eller andrarangsgestalter som nu varit hans förebild — känslofullheten uppträder hos honom modifierad av en icke osvensk sundhet i känslolivet, som väl får förutsättas ingå i hans eget väsen.[8] Det ligger nära till hands att avslutningsvis återkomma till van Tieghems ord om i hur hög grad sensibiliteten skiftade uttrycksformer och karaktär hos olika nationer. Kanske var den moderata anslutning till tidens stora modeströmning, som visar sig i Rålambs roman, den som bäst harmonierade med den svenske adelsmannens psyke, inte bara Adolphs utan även Rålambs. Den erotiska sensibiliteten i hans roman rör sig väl

---

[7] Denna definition av sensibiliteten, given av Creutz i ett brev från 1758, citeras av Lamm (Upplysningstidens romantik, I: 203 f.) och antages av honom vara den svenska litteraturens första. 20 år senare skriver, som Lamm antar (a. a. s. 211), Creutz till Stjerneld, när denne à la Rousseau beklagat sig över »le don fatal d'un coeur sensible», en mycket rättrogen bekännelse till sensibilitetens evangelium.

[8] Lamm betonar (a. a., I: 11 och 71—100) sambandet mellan 1700-talssentimentalitet och sekterism. Det kan redan här påpekas, att Rålamb i sina otryckta anteckningar efterlämnat uttryck för en sår- och brudmystik, som för tanken till herrnhutismen. Jfr nedan s. 333, 337.

stundom med preciösa vändningar, som erinra om 1600-talets hovroman, men höjer sig tillfälligtvis, till exempel i det erotiska samspelet mellan Adolph och Donna Marca, till uttryck för en frisk sensualitet i svensk rokokodräkt, som kan föra tanken till Atis och Camilla, så mycket mer som Adolphs och Donna Marcas stora kärleksduett har vissa toner gemensamma med Creutz' herdedikt.[9]

Det har redan av referatet av romanens handling framgått, att dess kärleksuppfattning uppvisar även andra litterära drag än den mondäna sensibilitetens. Man har i samband med de två huvudpersonernas kärlekshistoria mer än en gång användning för ordet preciös, och att Rålamb ägde en viss beläsenhet även i 1600-talets heroiskt-galanta roman, är höjt över varje tvivel. De två älskande adressera sig ofta till varandra i — som Adolph själv konstaterar — »det utsöktaste ordalag» (I: 23). En typiskt preciös dialog utspinner sig mellan dem redan vid deras första möte efter Donna Marcas räddning undan drunkningstillbudet i Venedigs kanaler. Om sin egen första inställning till henne konstaterar Adolph: »Ehuru litet jag af naturen är blyg, djerfdes jag dock aldrig säga henne mina tankar och widare emot dess behag yrka min bön och åstundan, utan wille igenom min lydnad och beständighet winna denna förmonen.» (I: 21.) Ännu långt senare söker han efter ett tillfälle att »gifwa Grefwinnan at förstå, det mitt hopp wore, at tiden och min oombyteliga wördnad och tilgifwenhet för henne skulle en gång winna något ömare i dess hjerta än blotta wänskapen: nog märkte jag, at hon begrep mina tankar, fast hon låddes ej gifwa därpå någon akt; men likwäl tröstade det mig, at hon uptog detta med mildhet och gjorde ingen skilnad imellan mig och dess Broder, uti dess förtroligheter och wänskap» (II: 117). Exemplen kunde lätt mångfaldigas.

I än högre grad kan Donna Marca stundom förefalla skuren efter den preciösa romanens mönster. Ehuru, som Adolph snart kommer underfund om, han »ej aldeles war henne obehagelig» (I: 50), är hon rörande angelägen om att ej genom sitt uppförande möjliggöra en beskyllning för att i sin tur vilja vara honom till behag: »[— — —] ehuru oskyldigt mitt upförande warit, lämnar det dock en likhet til lust at behaga, fast tacksamhet och ärkänsla war första uphofwet til det steg jag gjort.» (I: 56.) Efter maskeradbalen tillstår hon, sedan hennes identitet blivit bekant, att om ej hennes skyldighet och ära avhållit henne därifrån, hade hon nog på Adolphs enträgna begäran gjort honom det nöjet att demaskera sig: »Edert sätt at begära, war så behagligt och rörande, at jag behöfde

[9] Jfr Lamms analys, a. a. I: 212 f.

all min fasthet at neka.» (I: 57.) Hon skickade honom emellertid sitt porträtt infattat i diamanter och ledsagat av en ytterst hövisk och välformulerad biljett, vilket hon senare kommenterar med orden: »Jag tyckte min ärkänsla fordrade detta, fast jag fruktar något ömmare, som jag sedan funnit, låg därunder hemligt förborgat.» (I: 58.) Vid dessa ord vill Adolph kasta sig för hennes fötter, vilket hon dock förhindrar. I stället räcker hon honom sin hand att kyssa och ber honom ha tålamod, varefter hon »för första och sista gången» bekänner sin kärlek. Hennes beslut att offra sin kärlek för sin dygd är orubbligt, trots att hon nödgas erkänna, att redan tanken på Adolph i Turkiet, och i synnerhet ryktet om hans död kommit henne att önska sig själv döden och också vållat henne en sjukdom, som skulle ha haft dödlig utgång, om icke hennes broders ömma omvårdnad och läkares skicklighet ryckt henne ur dödens käftar. Dessa fakta rubba emellertid ej hennes ståndaktighet.

En kvinnlig inställning sådan som denna förutsätter hos mannen den preciöse älskarens alla kännetecken, och Adolph motsvarar som vi sett väl hennes förväntningar. Han visar den absoluta renheten i avsikter och önskemål, den absoluta troheten och osjälviska underkastelsen under det älskade föremålets capricer och principer, den ödmjuka tillbedjan och viljan att vara värdig hjärtats härskarinna. När Adolph ännu inte vet vem hans älskade är, men anar att hon är hans vän Corsinis syster — och i så fall oåtkomlig för honom — utropar han:

> Gud gifwe det wore Donna Marca, så wore jag lycklig nog, jag älskade då ej et spöke, som jag nu gör, och jag wisste åtminstone, at min kärlek fäst sig wid et wärdigt ämne, hälst mit hjerta är så fast, at det aldrig mer kan bli löst, utan älskar henne blott för hennes skul och utan afsigt på mig sjelf, så at jag wore lycklig, min kära Grefwe! sade jag til Corsini, om det wore Er syster. Jag skulle älska henne och wara nögd med det jag wisste hon tålde min kärlek, om hennes omständigheter det tillåto. (I: 27.)

Det är detta spiritualiserade kärleksideal som Steele ger uttryck för i sitt drama The lying lover, 1703: »I don't know how to express myself, but a whoman, methinks, is a being between us and the angels»[1], en dygdig förbindelse mellan två själar, som slutar med äktenskap, och räknar sina anor från chevaleriet, d'Urfés Astrée och dess efterföljare under 1600-talet.

Detta är emellertid, som redan ovan antytts, inte hela sanningen. Visserligen konstaterar Adolph, när han äntligen med fog kan räkna

[1] Cit. efter Kruuse, Det følsomme Drama, s. 98.

med att Donna Marcas dygdiga motstånd snart skall vara brutet, »at Kermalecks kärleks principier[2] woro dåraktiga, och at hjertats och Själens wälluster wida öfwergå kroppens, och at den, som ej haft dessa känslor, aldrig smakat kärlekens rätta nöjen.» (II: 161.) Hjärtats och själens vällust är emellertid icke exklusiv gentemot kroppens ens för Adolph och Donna Marca, det framgår av den därpå följande skildringen av deras slutliga förening (II: 172 ff.), som kommit Böök att med rätta tala om en för svenska förhållanden ovanligt fri skildring av de älskandes sällhet, ett känslotillstånd, som »har något af den korta bordsbönens sammansmältande stämning af tacksamhet mot den högste och frisk aptit på hans goda gåfvor».[3] Böök finner denna skildring typisk för tonen i Rålambs roman. Det är frestande att även citera en passage ur Pater Angelo-episoden. Alexander och Eugenia ha efter en tids praktiserande äktenskap äntligen blivit vigda vid varandra. De hade förut av omständigheterna tvingats att utge sig för man och hustru, och »namnen wande oss at göra gagnet» (I: 78)! Så bli de i stånd att »stadfästat med Kyrko-bandet» och: »Detta ögnablick war et af de sällaste jag i min lefnad smakat. Mitt hjerta och mitt samwete blefwo på en gång tilfrids ställte, och min kärlek til Donna Eugenia, som war mitt högsta nöje, blef då tillika min käraste skyldighet.» (I: 83.) Pater Angelo-episoden innehåller f. ö. — jämte »Herr Carls» dystra kärlekshistoria i romanens början — partier av ett ganska oraffinerat erotiskt innehåll[4], som mera erinrar om den picareska romanens erotiska eskapader och förvecklingar.

Denna brytning mellan en abstrakt preciös tillbedjan och en ganska realistiskt återgiven sensualism, ofta rätt oorganiskt förenade, är emellertid ingalunda originell för Rålamb. Den karakteriserar inte endast 1600-talsromanens kärleksuppfattning[5], utan erinrar även om »la vertueuse et sage volupté», som Mornet talar om i samband med Julie i La nouvelle Héloïse[6], en för 1700-talet karakteristisk kombination av fromhet och lydnad för hjärtats instinkt.

Det finns alltså i romanens kärleksuppfattning en sensibilitet och en idealism, som erinrar om Prévost och hans skola, ehuru ofta uttryckt

[2] Jfr nedan s. 210.
[3] A. a. s. 219.
[4] Se t. ex. I: 6, 7, 46 f., 79 f., 100 f.
[5] Se t. ex. Koerting, a. a. s. 366 f.
[6] Éd. Mornet, IV: 31, noten. Jfr även Lanson, a. a. s. 172 ff. Om den egendomliga libertinistiska sammanblandningen av fromhet och sinnlighet, glädjehus och kloster, 'la corruption du siècle', se även v. Waldberg, a. a. s. 372. Jfr även Schmidt, a. a. s. 168 f.

i vändningar, som snarare föra tanken till en äldre generation av romanförfattare och kärlekspsykologer, men där finnas också partier, som aldrig kunde ha flutit ur den mångskrivande abbéns penna, därtill erinra de alltför mycket om sin härstamning ur en mindre raffinerad men just därför sundare jordmån. De litterära intrycken bryta sig mot den svenske baronens låt vara franskpåverkade men dock i mycket ursprungligt svenska syn på kärleken och själens förhållande till »wår kropps Mechanisme». Vi skola finna problemet upptaget till förnyad diskussion i samband med lord Kermalecks »kärleks principier». (Jfr nedan s. 209 ff.)

Liksom det förefaller sannolikt att Defoe lika mycket indirekt genom sina imitatörer som direkt haft betydelse för Rålambs roman, så synes även Prévost ha påverkat honom även genom sina lärjungar. I varje fall har en av de mera lästa bland dem, Pierre Alexandre Gaillard de la Bataille, tydligen givit Rålamb rätt mycket av åtminstone den yttre ränningen i hans roman. Av hans hand utkom åren 1740—1741 en roman i två små duodes-volymer med titeln Mémoires ou avantures de Monsieur le Comte de Kermalec, där ju redan titeln för tanken till Rålambs lord Kermaleck.

Namnet Kermalec torde vara en nybildning efter den i Bretagne vanliga namntypen 'Ker', borg, fästning etc., + ett egennamn, t. ex. Kermavic, Kermahoc, Kermarec, m. fl.[7] Denna nybildning kunde ju ha åstadkommits av Rålamb själv. En blick på Gaillards roman gör dock troligt att han jämte en del andra drag hämtat namnet på sin excentriske lord härifrån.[8] Att denna roman ej passerade obeaktad av samtiden, framgår av den undersökning av 1700-talsromanernas frekvens i franska privatbibliotek från perioden 1750—1780, som Mornet publicerat i sin intressanta uppsats Les enseignements des bibliothèques privées.[9] I en förteckning över de 80 romaner som i 392 undersökta bibliotek från denna tid nått frekvenssiffran 15 eller däröver, har Gaillards roman erhållit siffran 17.[1] Som jämförelsematerial kan nämnas, att

[7] Se Dictionnaire topographique de la France, IX—X, där dock namnet Kermalec ej förekommer.

[8] För vad Gaillards roman betytt för själva Kermaleck-figuren se nedan s. 261 f.

[9] Revue d'histoire littéraire de la France, XVII: 449 ff. Om författaren se utom uppslagsverk Green, La peinture des moeurs de la bonne société, s. 25, 42, 55 f.

[1] En annan roman av samma författare, Jeannette seconde ou la nouvelle paysanne parvenue, 1744, får siffran 18. För den förra romanen anger Hébrail et La Porte, La France littéraire, II: 402, utgivningsåret 1749, vilket synes tyda på förekomsten av en andra upplaga.

på samma frekvenstal stå bl. a. de Mouhy, Les délices du sentiment och en roman av den likaledes mycket populära madame Riccoboni, medan t. ex. Voltaires Zadig endast nått siffran 15 och Le diable boiteux endast återfanns i 20 boksamlingar. Att Gaillards roman kan ha råkat i Rålambs händer, förefaller alltså redan på grund av dess spridning icke osannolikt.[2] Sannolikheten ökas kanske, om man noterar att Rålamb på sin utländska resa (jfr ovan s. 44 ff.) uppehöll sig i Paris under förra hälften av år 1740, det år då romanens första del publicerades. Tänkbart är alltså att han lockats av romanens första del som nyutkommen i Paris. Möjligen kan också denna första del sägas mera än den senare stå hans egen roman nära.

Någon direkt förebild till Rålambs Kermaleck-gestalt kan Gaillards roman ej sägas ge. Däremot företer åtminstone romanens första del vissa likheter med En Swensk Adelsmans Äfwentyr för övrigt, alltså bortsett från Kermaleck-episoden. Härvid bör dock betonas, att Gaillards roman lika väl som Rålambs står i starkt beroende av Prévost, och att överensstämmelser dem emellan alltså eventuellt kunna föras tillbaka på den gemensamma förebilden.

Mémoires ou avantures de M. le Comte de Kermalec torde kunna karakteriseras som en 'roman d'intrigue' i Prévost-imitationernas vanliga stil och ungefär av deras vanliga halt, en inte särskilt originell variation av intrigromanens vanliga effekter. Den handlar om ädel och osjälvisk kärlek, som trots den rika repertoaren av 'retardierende Momente' av traditionellt slag till slut går segrande ur den till synes ojämna kampen. I likhet med vad fallet är i alla dessa 1700-talets 'Lettres', 'Mémoires' och 'Histoires', söker författaren i ett företal övertyga läsaren om autenticiteten av de följande händelserna, som endast utgöra »la sincère narration de mes avantures», vari allt är »exactement vrai».[3] Kermalecs fader var, liksom lord Kermalecks, godsägare i Bretagne, änkling och dessutom fader även till en dotter vid namn Julie. Den unge Kermalec fick en utmärkt uppfostran och sändes vid 17 års ålder till Paris för att avsluta denna.

Den närmast följande händelseutvecklingen erinrar starkt om huvud-

[2] På svensk botten har jag f. ö. ej funnit några spår av romanen, som också saknas i svenska offentliga bibliotek. I auktionskatalogen över Tessins bibliotek 1771 upptagas två andra romaner av Gaillard, den nyss nämnda Jeannette seconde och Histoire de Mlle Cronel dite Frétillon, en pamflett mot skådespelerskan Mlle Cronel, som Tessin ägde i inte mindre än 4 olika upplagor från åren 1739—1743. (Katalogen, s. 174 f.)

[3] Gaillard, I: 1. Jfr ESAÄ, I: 1: »Sanningen af mina underliga öden är det jag endast wil beskrifwa». Jfr även nedan s. 325 f. och Mornet, a. a. I: 40 ff.

handlingen i Rålambs roman. Kermalec förälskar sig — liksom Adolph gör det i sin Donna Marca på en maskeradbal i Venedig — hastigt och häftigt i en markisinna de Ronzac på en bal vid hovet. »La mélancolie que j'avois affectée», konstaterar han, »devint réelle. Enséveli dans une confusion d'idées tendres, je fus plus d'une demi-heure sans rien voir de ce qui se passoit au Bal.» (I: 26.) Kermalec bekänner sin kärlek men avvisas naturligtvis. På väg från balen får han emellertid ett tillfälle att rädda sin tillbedda undan ett överfall, liksom Adolph på motsvarande punkt i händelseförloppet räddar sin älskade från att drunkna. Liksom Adolph följer även Kermalec med till den skönas hem, träffar henne — liksom Adolph — till sängs, och liksom Donna Marca hos Rålamb bedyrar sin »erkänsla», så talar även markisinnan de Ronzac, endast något mera fransyskt, om sin »reconnoissance».[4]

Att de här och var inlagda moraliserande reflexionerna av religiös, filosofisk och filantropisk art ofta rätt mycket erinra om Adolphs och »Riks-Rådets» motsvarande betraktelser hos Rålamb, behöver ju knappast innebära något beroendeförhållande, då dels överensstämmelserna äro ganska vaga, dels reflexionernas objekt och innehåll i båda romanerna i hög grad är populärfilosofiskt allmängods.

En kort tid efter de förut relaterade händelserna lär Kermalec känna sin älskades broder, baron de Mirville, och liksom Adolph och greve de Corsini, Donna Marcas broder, bli de intima vänner. Markisinnan erkänner att hon älskar Kermalec, men — liksom Donna Marca ännu är det, när hon träffar Adolph — så har hon varit gift med en man som hon ej älskat. Denne är emellertid nu död sedan ett flertal år, och hon är alltså fri att gifta sig med Kermalec. Hon konstaterar också, att »l'amour n'est point vice, quand on sçait le régler par l'honneur et par la religion» (I: 46), ett i och för sig föga originellt konstaterande, som dock nästan ordagrant göres även i fallet Adolph: »[— — —] kärleken är en bland de ädlaste passioner, hwaruti människan mäst kan likna sin Skapare, när hon allenast följer de råmärken en sund Sedo-lära och Religion utstakat» (ESAÄ, I: 10). Kermalecs syster och markisinnans bror förälska sig också i varandra, och dagen för dubbelbröllopet är redan fastställd, »lorsque du comble de la félicité, je me trouvai plongé dans l'abîme

[4] Jfr ESAÄ, I: 22. Räddningar av denna art äro ju dock i mycket hög grad romaneskt allmängods. Så även att hjälten och hjältinnan förälska sig i varandra på en stor bal. I abbé de Préchacs av Runius år 1709 till svenska översatta roman Om den Durchläutiga Genuesiskan (orig. 1685) är kärlekshistoriens första miljö en maskeradbal i Genua under karnevalen och egendomligt nog hos en »marggrevinna» Justiniani, ett namn som även dyker upp på Rålambs venetianska bal.

du malheur le plus terrassant, qui fut la source d'une infinité d'autres, sous le poids desquels j'aurois dû succomber [— — —]. Lecteur, si votre esprit ne peut supporter les sombres portraits de l'adversité, si votre cœur est ennemi des impressions de douleur, abandonnez cette lecture; je n'ai presque plus que des larmes et des soupirs à vous offrir. Ma vie ne sera pendant long-tems, qu'un tissu d'accidens funestes.» (I: 68.)

Anledningen till att skildringen så plötsligt får denna »sombre coloris», som så starkt för tanken till Prévost men samtidigt även till Rålamb, är att Kermalec med ett vådaskott dödat baron de Mirville, markisinnans bror och sin systers trolovade. Han söker i sin förtvivlan tröst i vidlyftiga stoicistiskt-religiösa betraktelser, varigenom han hoppas återvinna sitt själslugn. Han lyckas emellertid ej utan vissa tvivel, som skrämma honom, omfatta sin nyvunna religiösa övertygelse. »Toujours éclairé du flambeau de ma raison, j'avois peine à concevoir cependant que tant de Nations formées, comme les Chrétiens, par les mains du même Créateur, qui comme eux ont droit à son amour et à sa justice, se trouverroient entraînés dans l'abîme de reprobation, pour avoir crû véritable la Religion de leurs Peres et n'avoir pas au contraire adopté ce qu'elles jugeoient être des erreurs chez leurs Voisins.» (I: 82.) Från denna dock nästan fundamentala upplysningstanke utgår även Rålamb i den långa toleranspredikan, som han i sin roman låter sin svenske adelsman hålla.[5]

Kermalec fortsätter emellertid i en lång monolog sina religionsfilosofiska funderingar och utgår närmast från förhållandet mellan kropp och själ. »Quoique le corps et la pensée me parussent avoir des propriétés differentes, je trouvois entre l'un & l'autre une connexité si parfaite, une liaison si nécessaire à leurs operations particulieres, que je doutai si ce corps agissant et pensant étoit formé d'une seule substance, ou composé de deux differentes.» (I: 84.) Likartade reflexioner om kroppens förhållande till själen möter man även ett flertal gånger hos den f. ö. knappast spekulativt lagde Rålamb: »Jag pröfwade wid det tilfället huru stor gemenskap kroppen har med själen»; »Så stor influence hafwa wåra sinnen på wår kropps Mechanisme . . .»; Gud har »stiftat en sådan wänskap emellan wår siäl och kropp, at . . .».[6] Överensstämmelsen är emellertid icke djupgående. Det är endast utgångspunkten

[5] ESAÄ, II: 162 f. Jfr även II: 135 och nedan s. 245 (och 329 f.).
[6] ESAÄ, I: 36 och II: 211 samt Betractelser öfwer Luc: Evang: 16 Cap. v. 19, 1748. KB: Anteckningsboken.

som är gemensam, slutsatserna äro i hög grad olika. Hos Gaillard föder tanken ett långt teoretiskt resonemang, som synes vilja föra hän mot »le système extravagant de quelques matérialistes», men som sedan via kravet på »une premiere origine», »une cause premiere» i stället för honom över till judendomen och därifrån »sans effort» till katolicismen. Hos Rålambs hjälte leder däremot tanken utan alla vågade avsteg direkt till »besinnande af det människliga tilståndets ostadighet» och »djupare eftertanka af Skaparens styrelse med kreaturet» (I: 37). Gaillards kamp mot de hotande materialistiska konsekvenserna föra kanske snarare tanken till lord Kermaleck än till Adolph. (Jfr nedan s. 240 f.) Egendomligt nog ledas både Kermalec och Adolph av sina teoretiska resonemang till precis samma slutsatser angående den hållning de böra intaga till kärleken. Kermalec känner sig efter sin religiösa nyorientering kapabel att erfara lyckan i egentlig mening. Han älskar fortfarande sin markisinna, men han älskar henne »en chrétien» (I: 91). Adolph inser efter en lång monolog om lyckans och alla jordiska tings obetständighet, att ej ens Donna Marca bör han »göra uträkning på», och i varje fall ej älska henne så högt, att hon som hittills oroar honom i hans tillvaro (I: 51).

Kermalecs älskade klargör nu också för honom, att de för framtiden måste avstå från varandra. Hon har för avsikt att — såsom den tidens romanhjältinna så ofta gör, när hon finner sitt subtila dygdebegrepp i fara — dra sig tillbaka till ett kloster, och hon uppmanar honom att leva lycklig om han kan. »Je conserve», avslutar hon sitt avskedsbrev, »des sentimens qui ne me permettent pas d'esperer que je puisse l'être jamais. Adieu!» (I: 92.) Frasen erinrar om slutorden i det brev, varmed Donna Marca tar farväl av Adolph, då hon anser sig tvungen att trots sin kärlek fly fortsatt umgänge med honom. Hon låter sin kammarjungfru skriva: »Hon (i. e. Donna Marca) önskar Er all den sällhet, hon är wiss at aldrig finna, och bjuder Er et ewigt Farwäl.»[7] Kermalec kommenterar situationen med en reflexion, som f. ö. väl uttrycker kontentan av hela Rålambs hjältes filosofi: »C'est ainsi que la providence se jouë des vains projets des hommes, & détruit en un moment les espérences les miux fondées.»[8] Liksom Adolph försöker nu Kermalec

[7] ESAÄ, I: 24. Frasen som ingalunda är originell vare sig för Gaillard eller Rålamb, utgör ett gott exempel på den preciösa antitesen. Den förekommer bl. a. obetydligt varierad i en annan av de tänkbara förebilderna för Rålambs roman, Mlle de Lussans Histoire de la Comtesse de Gondez, 1725: »Adieu, Madame [— — —] je souhaite que vous soyez aussi heureuse que je vais à plaindre.»

[8] I: 97. Jfr ESAÄ, I: 1, 13, 36, 50 f., 166 m. fl. ställen.

att mot sin älskades vilja arrangera ett sammanträffande i klostret, men i bägge fallen förbli damerna ståndaktiga.[9] Såväl Adolph som Kermalec förlora däremot snart nog sitt religiöst motiverade lugn gentemot passionen.

Sedan i form av en rik och ädel lord den i romanen vid 1700-talets mitt nästan obligatoriska 'caractère anglais'[1] presenterats, och efter en utredning av det för Prévost och hans lärjungar karakteristiska begreppet »le pressentiment», den dystra föraningen av kommande olyckor (jfr ovan s. 184), införes så i historien en ung man, som berättar för Kermalec sina öden tills dato, en av dessa inlagda episoder alltså, som återkomma i flertalet av 1700-talets romaner.[2] Episoden ger emellertid icke anledning till några jämförelser med En Swensk Adelsmans Äfwentyr. Detta gäller även om den härva av mondäna äventyr och förvecklingar på engelsk botten, vari Kermalec nu invecklas. Dessa äventyr ge upphov till en serie av enleveringar och korsaröverfall, och snart befinna sig såväl Kermalec som hans syster, den oskyldiga orsaken till dessa sista romaneska händelser, på mohammedansk mark, som vi sett en av 1700-talets älsklingsmiljöer och utnyttjad även av Rålamb. Korsarhövdingen visar sig emellertid vara ett vackert exemplar av den gryende litterära kosmopolitismens ädle turk — hos Rålamb representerad av Mustapha-gestalten — »qui à plusieurs vices Africains, joignoit des vertus respectables chez les Nations les plus civilisées de l'Europe».[3] Han förnekar ej heller i handling sina ridderliga tänkesätt utan utfäster sig att rädda Kermalecs syster, som hamnat i sultanens harem i Konstantinopel. Efter ytterligare episodiska inkast av mångskiftande innehåll vidtaga så minutiöst beskrivna förberedelser för en traditionell enlevering ur seraljen. Ett invecklat intrigerande med visirer och favorithustrur följer, och slutligen räddas Julie, Kermalecs syster, med den storsinte turkens bistånd ur först sultanens, senare storvisirens våld, scenen kan åter flyttas till London och efter ytterligare ett hundratal sidor av för jämförelsen med Rålamb ovidkommande intriger där och i Frankrike, där Kermalec återfinner markisinnan de Ronzac, som äntligen beslutar sig för att belöna hans 600 sidor långa, obrottsliga trohet, kan romanen avslutas med tredubbelt bröllop och lantligt otium i väntan på döden.

---

[9] Gaillard, I: 100 ff. Jfr ESAÄ, I: 60 f.
[1] Om lord Kermaleck som »caractère anglais», jfr nedan s. 269 ff.
[2] Jfr nedan s. 322 f.
[3] II: 13. Jfr II: 127, 130 och ESAÄ, I: 30, 49 m. fl.

Innan man hunnit så långt har emellertid även Gaillards roman vad man eventuellt skulle kunna kalla dess Kermaleck-episod, en episod som på ungefär samma sätt som denna bryter sig mot romanens ton för övrigt, till den grad att författaren — liksom Rålamb — anser sig böra personligen ta avstånd från dess tankeinnehåll.[4] Episoden skall behandlas närmare i samband med Kermaleck-figurens litterära förutsättningar. (Se nedan s. 261 ff.).

Redogörelsen för innehållet i Gaillards roman har gjorts så pass utförlig för att i densamma skulle kunna inryckas vissa detaljöverensstämmelser med En Swensk Adelsmans Äfwentyr. Ingen av dessa likheter bevisar kanske tagen för sig, att Rålamb lånat stoff från romanen, i synnerhet som ju den enklare 1700-talsromanen i mycket hög grad är en variation av samma temata och bägge författarna i Prévost ha den gemensamme mästaren. Emellertid är romanen i detta sammanhang av intresse, då den är en av de få om vilka man med största sannolikhet kan anta, att Rålamb läst den — han har ju av allt att döma därifrån hämtat åtminstone namnet på sin filosof. Påfallande är även, att som ovan påpekats, romanen i nära överensstämmelse med Rålambs låter sin i övrigt seriösa stil brytas av en distraherande episod av helt annat skaplynne. Den rad av smärre motivlikheter och gemensamma detaljer som ovan anförts, synas också med de reservationer som gjorts, rätt frapperande.

Man lägger märke till att likheterna äro störst i början av romanhandlingen. Troligt är väl att Rålambs egen fabuleringsförmåga icke varit särskilt rik. Man frestas antaga detta dels av hans biografi, dels av det sätt varpå vi ovan sett honom tillgripa stoff för handlingen bl. a. ur den egna släktens öden. (Ovan s. 187 ff.) Romanen har ju också enligt hans egen uppgift tillkommit i ett språkligt-nationellt syfte snarare än som följd av en övermäktig inspiration. Sannolikt har hovmarskalken icke burit på ett stoff som spontant pockade på att bli berättat. Föret har kanske rent av varit rätt trögt i portgången, och när Rålamb lagt upp en ingress till handlingen, som harmonierade med det patriotiska syftet, har Gaillards roman hjälpt honom att sätta den romaneska handlingen i gång. När isen väl var bruten, har Rålamb hjälpligt kunnat reda sig själv, och Gaillard har blivit lagd åt sidan. Skulle detta antagande vara riktigt, ger ju förhållandet till den franska romanen en

[4] Gaillard, II: 179: »C'est ainsi que Rozine finit sa narration, qui m'effraya pour son salut [— — —]» Jfr ESAÅ, II: 154, noten: »Mannens (i. e. Kermalecks) Moral och Christendom är icke et tjenligit Mönster [— — —]»

rätt intressant inblick i vår svenske romanpionjärs diktarverkstad. I samband med andra litterära verk skall det visa sig, att mycket talar för att antagandet har fog för sig.

En del vagare överensstämmelser med mer eller mindre populär samtida romanlitteratur kunna i förbigående summariskt påpekas.

Redan den yttre situationen i Adolphs barndomshem — att modern är änka, som trots unga år och många friare på grund av kärlek till sina barn och till sin mans minne vägrar att gifta om sig — erinrar starkt om upptakten till Crébillon fils' i Sverige mycket lästa roman Les égarements du cœur et de l'esprit, 1736.[5]

Att den maskeradbal i Venedig, varunder Adolph första gången träffar Donna Marca, icke alldeles saknar beröringspunkter med en maskeradbal i de Préchacs roman Om den Durchläutiga Genuesiskan, 1685, som Runius' år 1709 publicerade översättning kallar sig, har redan i annat sammanhang påpekats.[6]

Att en viss likhet i karaktär och allmän hållning finnes mellan »Hofrådinnan» i Anders Säfströms roman En Fri-Murares Lefwernes Beskrifning, är ju snarare att betrakta som en Prévost-reminiscens, då detta arbete snarast är en bearbetning av Prévosts Mémoires d'un honnête homme.

Adolphs och Carls ungdomshistoria kunde kanske föra tanken till Roderick Randoms, och kanske kan t. o. m. »Riks-Rådet», Adolphs förmyndare och faderlige vän, blekt erinra om patron Allworthy i Tom Jones, liksom idén till Therèses rymning ur stråtrövarnas kula och bilden av deras vilda liv (I: 102 f.) kunde vara inspirerad av motsvarande skildringar i Le Sages Gil Blas. I intetdera fallet äro dock likheterna av mera påtaglig art.

De i samband med Adolphs monologer nämnda, ofta förekommande utgjutelserna av ömhet gentemot modern kunde kanske synas tyda på någon beläsenhet i den borgerligt sentimentala romanen. Om förhållandet till Richardson skall emellertid i annat sammanhang talas. (Se nedan s. 304 ff.) Gessner tycks inte ha presenterats i Sverige förrän

---

[5] En svensk översättning, Sinnets och Hjertats Willo-Wägar, eller Meilcours Äfwentyrer, utkom 1749. Om romanens popularitet i Sverige se Böök, a. a. s. 272 ff. Romanen är en av de mycket få, som med någon regelbundenhet återkommer i 1700-talets bokauktionskataloger.

[6] Se ovan s. 201. Originalets titel är L'illustre Génoise. En ny upplaga av översättningen utkom 1725. (Böök, a. a. s. 63). Märkas bör dock att en Justiniani förekommer även i Scudérys roman Ibrahim ou l'illustre Bassa, 1641

omkring år 1763, då Lärda Tidningar (nr 55) ger honom det erkännandet, att han »rör väl vid den kärlek, som bägge könen hysa till hvarandra, men förgäter dock icke den kärliga böjelse som är imellan föräldrar och barn». Detta gäller även Rålambs roman, men till äventyrs erfordrades härför ingen speciellt litterär inspiration!

Till de litterära betingelserna för lord Kermalecks historia få vi tillfälle att återkomma i samband med denna.

Kermaleck-episoden

I sin dialog om romanen[1], där Palmblad med skoningslös skärpa låter sin fingerade domstol yttra sig om såväl engelsk och fransk som i synnerhet svensk 1700-talsroman, vars författare han kallar för litteraturens »gueuserparti», gör han i ett sammanhang dock ett litet undantag i positiv anda: »Sällan är någon roman så dålig, att den icke försätter sin läsare i ett sällskap, som är bättre, eller åtminstone själfullare än det, som omger honom. Den armaste författare har väl dock så länge plågat sin tröga hjärna, tills han framfödt åtminstone en hjelte eller en hjeltebragd, som belönar undseendet för det öfriga.»[2] — »Sporadiskt rymmer Rålambs roman i övrigt här och var små fina psykologiska iakttagelser», skriver en av de svenska litteraturhistoriker, som intresserat sig för romanen[3], »men en gång lyckades han samla de spridda observationerna till en hel mosaik, till ett levande porträtt. Det var när han i episoden om Mylord Kermaleck tecknade en blaserad njutningsfilosof, desillusionerad, radikal i sin skepsis och brutal i sin ohöljda cynism, men värmd av Rålambs kärleksfulla förståelse och godmodigt älskvärda humanitet. Man har med rätta kallat denne engelske 1700-talslibertinist vår första realistiskt skildrade gestalt och att ha skapat denna figur är den litterära bragd, med vilken Rålamb förskaffat sig ett om än så blygsamt rum i den svenska vitterhetens hävder.»

Man kan kanske diskutera både graden av brutalitet i lord Kermalecks cynismer och kärleksfullheten i Rålambs förståelse, men kvar står kärnan i det citerade omdömet: Lord Kermaleck är ett levande och psykologiskt intressant, realistiskt och med en viss human förståelse återgivet porträtt, rätt olikt den hedervärde svenske baronens och hov-

[1] Phosphoros III, 1813, s. 97 ff.
[2] A. a. s. 104.
[3] Nils Sylwan i Sydsv. Dagbl. Snällposten 18.11. 1933.

marskalkens roman för övrigt och en nyhet för svensk romanlitteratur. I lord Kermalecks gestalt har Rålamb nedlagt sina intryck av upplysningstidens lära och liv. Han är ett slags abbé Galiani[4], hans filosofi är ett konglomerat av mer eller mindre radikala upplysningstankar, och hans moral och kristendom äro, som ju Rålamb själv konstaterar, »icke et tjenligit Mönster, men liknar många Originaler» (II: 154, noten).

Böök har i sin behandling av Kermaleck-episoden[5] utan närmare motivering utgått ifrån att den andra delen av romanen författats kort efter den första, alltså omkring år 1760. (Jfr ovan s. 93 ff.) Om man utgår från ett tjugu år senare tillkomstdatum, har alltså episoden författats efter upplysningens definitiva genombrott även i Sverige. Kellgren har begynt sin journalistiska verksamhet i Stockholms Posten — 1779 är ju den s. k. voltairestridens år — Tankebyggarnas författarskap ligger redan åtskilliga år tillbaka i tiden, och portalfiguren och introduktören för främmande tankeferment Olof Dalin tillhör redan en äldre och vagare generation. Även om denna senare datering berövar Kermaleck-episoden något av dess sensationella karaktär, förminskar den knappast intresset av att försöka skissera dess förhållande till samtida svenskt och utländskt tänkande.

De av lord Kermalecks maximer i olika ämnen, som ur synpunkten av sin inneboende »hardiesse» kanske erbjuda det största intresset, äro de som behandla kärleken och äktenskapet, sympatien och vänskapen.

Att Kermaleck på dessa punkter i större utsträckning ger uttryck för Rålambs egen uppfattning, förefaller knappast troligt, även om man måste utgå från att denne, som ju tillbragte större delen av sitt liv i hovkretsar, icke enbart i litteraturen mött en libertinistiskt färgad aspekt på kvinnan och kärleken.[6] I varje fall har han i denna miljö tvivelsutan kommit att stifta bekantskap med den litteratur som förkunnade en realistiskt galant och illusionslös erotik. De enda alster av denna genre, som han själv i sina efterlämnade anteckningar nämner — f. ö. den enda litterära notis han där eller annorstädes låter undfalla sig — äro Bussy Rabutins även i Sverige mycket populära Histoire amoureuse des Gaules och ett par av Crébillon fils conter, Le Sopha och L'écumoir. Det första av dessa verk, och kanske i synnerhet dess versifierade »Maximes d'amour» i slutet av första bandet, antyder —

[4] Böök, a. a. s. 222.
[5] A. a. s. 211 ff.
[6] Jfr för Rålambs egen inställning även ovan s. 58 f.

utan att kunna karakteriseras som en förebild för Kermalecks ogenerade erotiska materialism — låt vara på ett mindre oförblommerat sätt en i grunden likartad livssyn. Varken med denna Histoire amoureuse eller med de nämnda conterna visa emellertid Kermalecks ord och tankar om kärleken några direkta och påtagliga överensstämmelser. Emellertid förefaller det sannolikt, att man för dessa hans maximer har att tänka sig en övervägande litterär inspiration, och hans yttranden i dessa ämnen visa åtminstone från vilken art av litteratur denna i så fall är hämtad.

Det visar sig då att man med en viss fördel kan uppdela Kermalecks »kärleks systeme» i två programpunkter, en negativ och en positiv: kritiken av den »sublimare» och »romanesque» kärleken, som väl delvis får fattas som litteraturkritik, och bekännelsen till ett libertinistiskt-epikuristiskt program för egen del, för vilket han även i viss mån gör propaganda.

Kermaleck sammanträffar i Venedig med romanens hjälte, Adolph, då överste i venetianska armén, och förebrår honom i ampra ordalag, att han ej utnyttjar de möjligheter, som de pågående karnevalsfestligheterna erbjuda:

> [— — —] min Herre måste säkert wara kär, och det som wärre är, af den slags kärlek man nämner eller kallar af den Sublimare, som förnämligast af ej annat består, än en stor inbillnings gåfwa, orolighet, åtrå och bekymmer med hela den oräkneliga skaran, af inbillnings spel, uti hwilka man sig förwillar och så förbryllar eftertankan, at man misstager sig och tror sådant härflyta från hjertat och det man kallar sympathie: et ord, som ingen än kunnat uttyda; men som man artigt uphittat, at bemärka hwad man ej begriper, och som likwäl slutar wid et och samma ändamål, nemligen åtnjutandet af det man älskar, och åtrån efter det materiella: ty så wida wi äro lekamlige, blir hjertat, som är så med, aldrig fulleligen förnögdt, änskönt man ägde folianter af kärleks werser och bref, förr än det sluteligen fått sänka sig uti det materiella: naturen har likwäl beredt kärleken til wårt nöje och icke til wår plåga, så snart det sednare finnes, blir det et straff och aldrig en lycka eller wälgärning [— — —] (II: 125).

Den art av kärlek som Kermaleck här ironiskt karakteriserar som den »Sublimare» och så obönhörligt utdömer, är ju den seriösa romanens, från herderomanen och den heroiskt-galanta romanen fram till sensibilitetens och sentimentalitetens roman. (Jfr ovan s. 190 ff.) Baculard d'Arnaud, en av sensibilitetens såväl kvalitativt som kvantitativt intensivaste producenter under 1700-talet, gör i sin förut citerade roman Les époux malheureux, 1745, följande typiska reflexion:

On peut dire qu'il n'y a que les malheureux qui sont faits pour l'amour; leur coeur est toujours livré à la mélancolie, et la mélancolie entraîne à la tendresse, la nourrit dans l'âme et lui donne un pouvoir qui est toujours partagé et par conséquent affaibli dans le coeur des heureux. (I: 127.)

Denna art av kärlek är det som Kermaleck ironiskt karakteriserar som den »Sublimare», och som han gentemot romanhjälten Adolph energiskt angriper:

Alla Religioner öfwerensstämma, at bland afgrundens plågor upräknas oro, afund och swartsjuka; hwem kan då inbilla mig at denna slags kärleken, som altid har desse rörelser med sig i följe, kan åstadkomma et wärkeligit nöje? Denna lycksalighet, är för en sund-tänkt människa obegripelig.[7]

I vältaliga bilder gisslar han så det för denna kärlek karakteristiska asketiska momentet, stundom rent av upphöjt till självändamål:

Månne en wäl lagad mat smakar därföre bättre, at jag för at wänta til dess den kallnar, plågar mig med hunger? och stämmer det icke mer öfwerens med naturen, at jag straxt får äta då jag är hungrig; eller månne för at få rida en god häst, det förde mer ljuflighet med sig, at jag innan dess skulle gå en mil elak och oren wäg, innan jag finge stiga på honom: månne det icke skulle fägna lika så mycket, om man straxt fingo sitta up; åtminstone slapp man at plågas och swettas den milen man ginge: det är ju orimmeligit och kan jag ej begripa, det förnuftiga människor kunna ingå i sådana griller, och wälja plågor, beswär och möda framför beqwämlighet [— — —]. Venus sjelf, som tilskrifwes ursprunget, från hwilken alla kärleks nöjen uprinna, aldrig afmålas eller berättas hon wara sorglig, bedröfwad eller ängslig och suckande af qwal; utan twärt om, genier af lust och nöjen följa dess fjät, och hon söker liksom wilja flyga ifrån et til et annat och nya nöjen [— — —] (II: 126).

Med denna sin kritik har Rålamb — eller i varje fall Kermaleck — inrangerat sig i raden av »anti-romancers», kritici och romanförfattare, vilkas gemensamma kännemärke är kravet på en viss låt vara rätt så blygsam realism även inom romanen. (Jfr ovan s. 104 ff.) Kritiken av den heroiskt-galanta romanens osannolika idealitet daterar sig som vi sett i England såväl som i Frankrike redan från 1600-talets mitt. Inom båda dessa språkområden går sedan parallellt med den romaneska litteraturen en oavbruten realistisk, stundom libertinistisk underström.

---

[7] ESAÄ, II: 126 f. — Som exempel på den diametralt motsatta uppfattningen företrädd i en 1700-talsroman kan tjäna ett citat ur en av Mme Riccobonis romaner: »Les obstacles sont aux amans ce que la diète est aux convalescens; elle entretient leur appétit et prévient le danger de la réplétion.» Lettres de Mistriss Butlerd, 1757; cit. efter Kluckhohn, Auffassung der Liebe in der Literatur des 18. Jahrhunderts, s. 93.

Inte heller i Sverige saknas under 1700-talet uttryck för en liknande reaktion. Redan 1711 trycktes för första gången Spegels Konung Salomons Wijshet och Herlighet, där han i sin kritik av den då blomstrande preciösa romandiktningen karakteriserar genren som »en gammal sminkad Saga». Hos Rålambs lärare Dalin finner man även, som redan framhållits, här och var spår av en likartad ironisk inställning till den alltför romaneska idealiteten. (Jfr ovan s. 118 f.) Inte ens den samtida lexikografiska litteraturen är som vi sett (ovan s. 116 f.) präglad av en alldeles absolut saklighet i detta avseende, och även den svenska romanlitteraturen tillåter sig någon gång en ironisk reflexion över de »wälbestälte romanernas» romaneska rekvisita och mentalitet.

Det innehållsrikaste uttalandet i detta ämne under 1700-talet gör Leopold, låt vara några år efter Kermaleck-episodens avfattande, i sin uppsats Om det romaneska[8], vilket ord han härleder ur ordet roman:

> Och är det ej alla dessa böckers natur, att skillra eller, rättare sagdt, dikta händelser och äfventyr, som icke kunna tilldraga sig i den vanliga sammanlefnaden? Men varföre kunna de ej tilldraga sig der? Jo derföre, att de grunda sig på känslor och tänkesätt, som det är afgjordt att ingen vidare följer, ehvad bifall och beundran man ock må lemna dem [— — —] i nyssnämda känslodikter. [— — —] Romaneskt blir då i sitt rätta förstånd, allt det vackra och ädla, som det vore lågt och barbariskt att icke med förtjusning höra och läsa; men som det också vore högst narraktigt at någonsin utöfva. Och hvarföre? Jo [— — —] emedan det *ädla* och det *kloka*, äro till deras natur i denna sublunariska verlden, så väsendtligen åtskilda, att englarnas fordna giftermål med menniskors döttrar, icke funnit flera tviflare, än dessa begge sakers möjliga förening.

Leopolds spirituella karakteristik av detta slags moraliserande romaneska idealitet är tyvärr för omständlig att här ens förkortad återge. I en rad aforismer eller maximer definierar han sedan innehållet i begreppet romanesk i det dagliga livet såsom opraktiskt ideell inriktning i allmänhet. Den raljant världskloka skepticismen i dessa maximer — välbekant från Leopolds övriga författarskap — står lord Kermalecks ganska nära.[9] Vid behandlingen av dennes inställning till religionen skall i det följande närmare beröras hans satiriska omnämnande av moderns — och därmed hans eget oförvållade — religiösa martyrskap. Hon hade, säger han, »liksom en liten andelig högfärd öfwer, det hon upoffrat min egendom» för sin religions skull (II: 134). Leopold skulle ha kallat henne 'romanesk', och båda skulle ha menat ungefär

[8] S. Skr., 2:a uppl., 1816, III: 423 f.

[9] Om möjligheten av en gemensam litterär inspirationskälla i Lord Chesterfields brev, se nedan s. 295.

detsamma. Kermaleck kallade Adolphs kärlek för den »Romanesque och hjerte-öma» (II: 136), och trodde ungefär lika litet som Leopold på möjligheten att realisera den i »den vanliga sammanlefnaden».

Vad vill då Kermaleck sätta i stället för denna sublimare kärlek? Såsom redan framgått talar han för dess ersättande med en mera naturenlig kärlek på materiell basis. »Jag wet — säger han — at de, som tro sig så läckra i kärleks-saker, kalla den slags kärlek, jag förswarar, för grof och likna de oskäliga djurens.» Han förnekar icke denna likhet, men än mindre är han villig att skämmas över den,

> efter naturen så skapat wåra kroppar, at wi i den saken hafwa lika sensationer med dem, ja lifligare känslor, än de, i anseende til wårt ymnogare pund af begrepp och bildningskraft, så at detta liknandet icke wanhedrar, hälst wår urskillningsgåfwa förmår bättre at afpassa tid och tilfälle än de; med et ord, *all slags kärlek har et ändamål, som är werkställandet af sina uti inbillningen fattade begär* (II: 127).[1]

Att Kermaleck kommit fram till denna uppfattning åtminstone delvis på grund av en desillusionerande erfarenhet av det andra könet, antyder han vid skildringen av sin ungdom:

> [— — —] det wackra könet syntes mig behageligit: jag tog mig 3 à 4 Maitresser på en gång, uti särskilte qwarter i Staden, utan at den ene wisste af den andra; men inom några månader ledsnade jag därwid, ty min egenkärlek sticknade, då jag öfwertygades, at deras utkomst och icke min person war driffjädren til all den kärlek de bewisade mig, och de penningar de af mig fingo, oftast anwändes til deras älskares betalande, utom det at jag efter nyttjandet af deras charmer ledsnade wid dem [— — —] (II: 136).

Något senare sammanfattar han kontentan av sin ungdoms erotiska erfarenhet i orden: »Den Romanesque och hjerte-öma kärleken war för beswärlig, och den naturelle hade jag ledsnat wid.»

I de båda sista citaten skymtar även ett av huvuddragen i Kermalecks kärleksfilosofi, njutningens avigsida, den kultiverade 1700-talsmänniskans spöke framför andra, 'ledsnaden', 'l'ennui', 'the spleen'. Som botemedel kan han endast rekommendera ombyte av objekt. Venus själv »söker liksom wilja flyga ifrån et til et annat och nya nöjen», och »då man altid söker diversiteten af sina nöjen, så rotas och fästes aldrig längtan och begäret så starkt til et enda wisst föremål, at det kan göra oss oro och sorgsne, då wi endast tro, at et enda kan fägna och distrahera oss.» (II: 132.) För sitt eget vidkommande har Kermaleck funnit lösningen i ett originellt och föga orientaliskt harem, där

[1] Kursiverat av mig.

en egenartad form av familjär och tvångsfri prostitution råder under hans eget halvt humoristiskt förstående, halvt föraktfulla överinseende.[2]

Till Kermalecks desillusionerade syn på kvinnan har naturligtvis dessutom bidragit de dystra erfarenheterna av hans första äktenskap, varom mera nedan.

Det erbjuder inga större svårigheter att spåra det litterära ursprunget för detta Kermalecks erotiska program. Trots att sammanhanget är välbekant skola för åskådlighetens skull några rader ägnas åt en hastig skiss av utvecklingen. Jag följer därvid i stort sett Kluckhohns framställning i hans redan citerade arbete om kärleksuppfattningen i 1700-talets litteratur.

Redan i de äldsta filosofiska betraktelserna över kärlekens väsen finner man denna dualistiska kärleksuppfattning, en skarp boskillnad mellan den »naturelle» och den »romanesque» kärleken, för att använda Kermalecks terminologi. Linjen kan följas från den grekiska filosofien över nyplatonikerna och medeltidens kristna tänkande, lutheraner och calvinister, renässansens kärleksteoretici, Cartesius, Malebranche, Spinoza och Pascal fram till 1700-talets egen filosofi. Sambandet mellan filosofernas teoretiserande på detta område och litteraturens framställningar av kärleken torde inte heller kunna förnekas. I synnerhet finner man i fransk litteratur denna filosofernas dualism tydligt avspeglad. Jämsides med den litteratur som onyanserat idealiserar kvinnan och kärleken, går som redan antytts under 16- såväl som under 1700-talet en starkt realistisk strömning. La Calprenèdes, d'Urfés och Mlle de Scudérys popularitet delas av Contes de la Reine de Navarre, av Rabelais' efterföljare, La Fare, Chaulieu, Saint-Evremond m. fl., och hela den libertinistiska litteraturen från madame Deshoulières, madame de La Sablières och Ninon de l'Enclos' salonger. Icke ens hos de förra är f. ö. tonen alldeles enhetlig. I La Calprenèdes roman Cassandre uppträder en gestalt, Astiage, som i vändningar rätt snarlika Kermalecks indelar kärleken i två olika arter. Jag har själv älskat, säger han, men ej som »ces amoreux speculatifs qui se contentent d'un oeillade, ou d'un souspir découurent leur affection, idolatrent dix ans un visage sans pretendre autre fruit de leur adoration que la veuë & l'entretien». Nej, hans kärlek fordrar, eftersom den är mera verklighetsbetonad, »de veritables & solides faueurs, & ne se peut repaistre de ces chimeres qui contentent seulement l'imagination de ces esprits creux, & melancholi-

[2] ESAÄ, II: 128. Jfr nedan s. 261, 302 f.

ques». Astiage utlägger vidare skillnaden mellan dessa två typer av älskare. Den ena älskar helt enkelt av kärlek till det älskade föremålet, och grundar sin lycka endast i sin egen passion. Han älskar eller tror sig älska en skönhet icke för att själv bli älskad av denna, men därför att han finner henne värd att älskas, »& ceux-là, Seigneur, me semblent dépourueus du sens commun»! Den andra typen däremot älskar »pour l'amour de soy-même», söker i kärleken »vn véritable bien» och sin egen tillfredsställelse, och till denna mera realistiska typ av älskare deklarerar Astiage oförbehållsamt, att han själv alltid har »opiniâtrement adheré».[3] Inte så litet kunde tydligen Kermaleck ha lärt i fråga om »kärleks principier» av sin frispråkige föregångare. T. o. m. i den renläriga Mlle de Scudérys Ibrahim ou l'illustre Bassa noterar Magendie (a. a. s. 108) förefintligheten av en häftig fiende till äktenskapet, som ej heller förstår varför »la nouveauté, qui est le charme de la nature serait un defaut en amour».

Efter Ludvig XIV:s död blir den realistiska och mer eller mindre libertinistiska riktningen allt betydelsefullare såväl inom litteraturens kärleksuppfattning som inom »den vanliga sammanlefnaden». Romanlitteraturen avspeglar på detta område troget skiftningarna i det allmänna betraktelsesättet. En god bild av utvecklingen ger Hamiltons mycket lästa roman Mémoires du Comte de Gramont, 1713.[4] Även den litteratur som icke kan rubriceras som libertinistisk, anlägger på kärleken en långt sinnligare aspekt än förut, även om denna synpunkt här icke på samma sätt som i den egentliga libertinlitteraturen renodlas. Som exempel kunna bland det tidigare 1700-talets romanförfattare anföras Marivaux och Le Sage. När man något senare under samma århundrade under sentimentalitetens och sensibilitetens baner synes vilja draga i härnad mot den samtida litteraturens libertinage, så innebär detta på det erotiska området knappast någon djupare omvärdering, även om sensualismen ytligt kom att te sig mindre ohöljd.

Utvecklingen i England är åtminstone till en början likartad. Sedefördärvet inom engelska hov- och adelskretsar under årtiondena närmast före och efter sekelskiftet tål gott en jämförelse med franska förhållanden, dessa decenniers litteratur gör det inte mindre. Från en något senare tid illustrera lord Chesterfields här i annat sammanhang nämnda brev till sin son den moraliska korruptionen i de socialt sett ledande kretsarna. Den erotiska libertinismen trängde dock i England

[3] La Calprenède, Cassandre. Ny uppl., Lyon 1666, I: 209 f.
[4] En edition av Sainte-Beuve, Paris 1866.

ej djupare ned i samhället än till dessa högsta kretsar. Från borgerliga skikt och från prästerskapet på landsbygden möter en starkt puritanskt och patriarkaliskt betingad reaktion mot hovkretsarnas och litteraturens sedeslöshet, och utövar ett starkt inflytande på utvecklingen.

I Frankrike tillät tidsandan inte längre en återgång till den romaneska kärleksuppfattningen. Den moderna filosofien hade vid 1700-talets mitt i vida kretsar underminerat grunden för gammaldags moralisk åskådning. Denna utveckling är alltför välbekant för att här tarva någon ytterligare utredning.[5]

För La Mettrie, Helvétius och deras lärjungar existerade inte längre något dualismens problem på det erotiska området, endast ett naturligt förlopp, den animala driftens tillfredsställande, en process som hos människan icke är artskild från motsvarande företeelse inom djurriket. Från Buffon härstammar slagordet: »Il n'y a de bon dans l'amour que le physique»[6], från Helvétius: »Le dernier but des passions sont les biens physiques». Ira O. Wade ger i sitt arbete The »Philosophe» in the French drama of the eighteenth century en rad exempel på den materialistiska egoism på detta område, som — säkerligen icke utan skäl — i den oppositionella dramatiken tillvitas dessa 'philosophes'. Ett par maximer lagda i deras mun må här som exempel anföras: »Le plaisir est doux, le mal fâcheux, la contrainte pénible» — »Le moral n'est qu'un mot, tenons-nous au physique» — »L'instinct de la nature est ma règle et mon code» (s. 79 f.). Även hos dem av upplysningens filosofgarde, som icke direkt anslöto sig till den encyklopedistiska materialismen, finner man en i sak ganska likartad åskådning. Ett gott exempel utgör artikeln 'Amour' i Voltaires Dictionnaire philosophique[7]: Om du vill ha en idé om kärleken, så se på sparvarna i din trädgård, se på tjuren, se på hingsten, »mais n'en sois point jaloux»! Flertalet djur njuta föreningen endast med ett sinne, människan med alla, djuren kunna endast njuta kärlekens fröjder vid vissa bestämda tider, män-

[5] Se t. ex. Mornet, Les origines intellectuelles de la révolution française. — En skiss av vari denna utveckling praktiskt resulterat, ger Saint-Preux i ett brev från Paris till Julie (La nouvelle Héloïse, éd. Mornet, II: 373). Han har skildrat äktenskapets förfall och fortsätter: »L'amour même, l'amour a perdu ses droits et n'est pas moins dénaturé que le mariage. Si les Époux sont ici des garçons et des filles qui demeurent ensemble pour vivre avec plus de liberté; les amants sont des gens indifférens qui se voyent par amusement, par air, par habitude, ou pour le besoin du moment. Le coeur n'a que faire à ces liaisons [— — —] on a très sensément trouvé qu'il faloit régler sur l'instant des désirs la facilité de les satisfaire [— — —].»

[6] Cit. efter Kluckhohn, a. a. s. 43.

[7] Éd. Moland, XVII: 172 ff.

niskan »dans tous les temps». (Jfr Kermalecks synpunkter på »tid och tilfälle», ovan s. 213, och ESAÄ, II: 127!)[8] Människan har ensam fått gåvan att fullkomna kärleken. Hur? Jo, genom personlig hygien(!), vänskap och aktning. »Voilà ce que tu as au-dessus des animaux.»

Icke utan intresse är ur denna synpunkt en jämförelse mellan artiklarna 'Amour' och 'Amour des Sexes' i Encyklopedien. Den förra, författad av Vauvenargues, lämnar även rum för en »amour pure [— — —] exempt de grossièreté». Artikeln kan nog sägas stå som en isolerad företeelse och utmärker sig icke för någon större trosvisshet vid denna läras förkunnelse. Artikeln 'Amour des Sexes' är en mera rätttrogen produkt av tid och miljö. Den slutar — efter en redogörelse för en mera teoretiskt fattad »véritable amour» — med följande sats, signifikativ för författarens skeptiska inställning: »De tout ce que nous venons de dire, il s'ensuit que le véritable amour est extrèmement rare. Il en est comme de l'apparition des esprits; tout le monde en parle, peu de gens en ont vû. Maximes de la Rochefoucauld.» (Encycl. I: 369.) En likartad ehuru mera diffus åskådning talar även ur Diderots teoretiska skrifter. Här skall endast anföras undertiteln till hans Supplément au Voyage de Bougainville: »Dialogue entre A et B, sur l'inconvénient d'attacher des idées morales à certaines actions physiques qui n'en comportent pas.»

Ett så pass stort antal av inbördes ganska likartade, låt vara korta och summariska citat har här sammanställts endast för att tjäna som bakgrund för lord Kermalecks maximer om kärleken. Att hos de olika författarna av denna skola söka efter direkta reminiscenser och lån förefaller överflödigt. Man behöver knappast tveka om att denna litteratur var synnerligen väl representerad i svenska hov- och adelskretsar på 1770-talet. Detta faktum framgår med all önskvärd tydlighet av tidens press, bokkataloger, brev och memoarlitteratur. Ungefär lika uppenbart är det också, att det är från dessa författares produktion, som Kermalecks materialistiska kärleksuppfattning emanerar. Vissa av hans yttranden i detta ämne kunde mycket väl vara fällda av en La Mettrie eller en Helvétius[9]: Man kan misstaga sig, säger han, och

[8] Jämförelser mellan människans och djurens kärleksliv äro icke ovanliga i litteratur från 1700-talet. Så skriver en författare (Erik Brander i Bergii Små-Saker, 1757, I: 36): »De wilda djuren / få weta kärleks-tiden af naturen; / Men Männskan icke så: / Hon måste efter bruk och wissa reglor gå [— —].» Den svenske filosofen kommer alltså till en något annan slutsats än den franske. Hans skrift är även f. ö. ur denna synpunkt icke utan intresse.

[9] Ett av Kermalecks uttryck för den »materielle» kärleken erinrar starkt om ett uttalande av Helvétius. När Kermaleck finner sig »afhållen i högsta grad» av sin

tro att vissa känslor för en annan människa härflyta från hjärtat och äro vad »man kallar sympathie: et ord, som ingen än kunnat uttyda; men som man artigt uphittat, at bemärka hwad man ej begriper, och som likwäl slutar wid et och samma ändamål, nemligen åtnjutandet af det man älskar, och åtrån efter det materiella».[1] Människans kärleksliv skiljer sig enligt Kermalecks redan anförda mening från djurens endast i så måtto, att det intensifieras »i anseende til wårt ymnogare pund af begrepp och bildningskraft» — en tanke som återfinnes bl. a. hos Diderot — och i någon mån förfinas av människans förmåga att »bättre afpassa tid och tilfälle än de», en djupare sett icke särdeles fundamental egenart.

Man torde alltså kunna fastslå, att om den negativa sidan av Kermalecks kärleksprogram är inspirerad av samtida anti-romanesk kritik, så är det ännu mera påtagligt, att dess positiva sida — bortsett från att den ju i viss mån är en konsekvens av den negativa — går tillbaka på

---

blivande första hustru, vill han genast »sluta Romanen och winna det ändamål, dit all kärlek syftar» (ESAÄ, II: 141). Jfr Helvétius' De l'homme: »Le roman est fini lorsque le romancier les a couchés dans le même lit. Si ces sortes d'ouvrages different entr'eux, ce n'est que dans la variété des moyens employés par le héros pour faire agréer à sa maîtresse cette phrase un peu sauvage; moi vouloir coucher avec toi.» (Oeuvres, 1776, IV: 265.) Jfr även: »En Angleterre l'amour n'y est point une occupation; c'est un plaisir. Un grand, un riche [— — —] traite légérement l'amour. [— — —] il monte chez une jolie fille jouir et non soupirer.» (IV: 262), och »On fait maintenant peu de cas de l'amour platonique: on lui préfere l'amour physique [— — —]» (IV: 263).

En roande parallell till mötet mellan Adolph och Kermaleck, mellan den subtilare och den naturelle kärleken, skisserar Helvétius i De l'Esprit (Paris, Durand, 1759, s. 63): »Qu'on produise un Fakir dans un cercle de Sybarites, ce Fakir n'y sera-t-il pas regardé avec cette pitié méprisante que des ames sensuelles & douces ont pour un homme qui perd des plaisirs réels, pour courir après des biens imaginaires?» Parallellen med Kermalecks förebråelser mot Adolph är ju så fullständig man kan begära. Det vore även f. ö. lätt att ur Helvétius skrifter och i synnerhet ur De l'Esprit, en bok som i hög grad uppmärksammades i Sverige, anföra en stor samling citat, som stå Kermalecks filosofi, moral och mentalitet nära. Se t. ex. De l'Esprit, 1759, s. 27, 29, 40 f., 63, 161 f., 217 f., 243, 262, 331. Redan 1759 har Gjörwell läst boken, kallar den i brev till Sven Baelter för »den högst kätterska och farligaste bok som ännu sedt dagsljuset», och beklagar sig över att »twänne Lectorer och Präster i Götheborg hafwa i offenteligit tryck berömt den». I ett brev till Warmholtz tre månader senare (5/2 1760) har indignationen svalnat något — eller rättar Gjörwell tonarten efter adressaten? — och han skriver: »Jag är hwarken bland Helvetii Advocater eller fiender; icke heller för min del tror jag, at hans Esprit är så högst farlig som den utgifwes före. Emedlertid är det afgjort, at den hyser gift och både kan och bör tadlas.» (KB: Brev från Gjörwell, 1756—1759 och 1760—1761.)

[1] ESAÄ, II: 125. — Till jämförelse kan anföras Encyklopediens syn på begreppet sympati (art. Amour-propre, I: 373): »[— — —] aimer les gens par sympathie, n'est proprement que chérir la ressemblance qu'ils ont avec nous; c'est avoir le plaisir de nous aimer en leurs personnes. C'est un charme pour notre coeur de pouvoir dire de bien de nous sans blesser la modestie.»

de franska encyklopedisternas förkunnelse, även om man ej får glömma, att likartade läror torgförts långt före dessas uppträdande på arenan, och att det ofta kan vara svårt att här ange en exakt ursprungsbeteckning.

Likaså är det otvivelaktigt, att en så frankt förkunnad materialism som lord Kermalecks på det erotiska området är en i svensk 1700-talslitteratur, åtminstone före 1780, ganska enastående företeelse. Det närmast till hands liggande jämförelseobjektet är kanske Kellgrens ungdomsdiktning. Ungefär samtidigt med Kermaleck-episodens sannolika avfattande skriver han sitt Ode till Bacchus och Kärleken, där han enligt Schück[2] med en förut icke dristad öppenhet framlade libertinismens program:

Så älskom, drickom då förn våra timmar sluta!
Kanske jag, min Eglé, dig blott i dag får njuta;
Kanske jag Lethes flod i morgon smaka skall.
Kom Bacchus! Kärlek kom! lät mig ej Eder sakna,
Den stund jag somnar in at icke mera vakna.

På ett annat ställe i sin ungdomsdiktning kommer Kellgren den moraliska — eller omoraliska — förkunnelsen i Kermaleck-episoden närmare, så nära, att Kermalecks yttrande på denna punkt gott kunde karakteriseras som en omskrivning på prosa av Kellgrens dikt. Det parti där Kermaleck vid sin första samvaro med den svenske adelsmannen-romantikern framlägger sitt teoretiska kärlekssystem (ESAÄ, II: 125; jfr ovan s. 210 f.) undgår knappast att erinra läsaren om en passage i Kellgrens Mina Löjen. Denna dikt trycktes för första gången år 1778, och naturligtvis är det icke uteslutet att en medveten anslutning från Rålambs sida föreligger, även om likheten tillfyllest förklaras av gemensam beläsenhet i fransk materialistisk litteratur. Ifrågavarande parti av dikten är icke längre än att det här som jämförelse kan citeras:

En Fakirs rygg, som kedjan böjer;
Et tårfullt ögas mörka grop,
Hvars blick en afgrunds fruktan röjer;
En panna som bekymrat plöjer;
Din bleka hy, dit klagorop:
Är det den åsyn, som förnöjer
En Gud, så nådig och så öm?

[2] Schück och Warburg, Ill. svensk litteraturhistoria, 3:e uppl., IV: 273.

Nej, grymme! i en mjältsjuk dröm
Du dig en Gud ur hjernan skapar,
som dina egna lyten apar. —
Han, som i vårens blomma ler,
Och uti vestans flägtar andas,
Och uti drufvans nectar blandas,
Och genom solens blickar ser;
Hvars röst Glicere på harpan spelar
Och Han, som eld och sötma delar
Åt hvarje kyss som hon mig ger . . .
Hvad? — Skulle Han til tack begära
En kalk af mina tårars flod?
Han sjelf, så lycklig, och så god,
Gör menskjors lidande hans ära?
Begär hans altar gråt och blod?
Mit bröst förbannar denna lära.[3]

Kellgrens retoriska frågor erinra ju klart om Kermalecks, och i den mån man ändå förnimmer en tydlig olikhet, ter den sig som framförallt en temperamentsskillnad: den unge Kellgrens bröst »förbannar denna lära», den gamle Kermaleck ogillar den starkt och anmäler sin absoluta oförståelse. Ur Kellgrens författarskap skulle i detta sammanhang mycket kunna anföras som belägg för likheten i tänkesätt med Kermaleck-episoden. Denna likhet är dock så pass tydlig, att det redan sagda utan tvivel är nog. Endast ett par rader ur Epicurismen må tjäna som parallell till Kermalecks maning till den älskogskranke Adolph:

Lägg af, min Vän, den sorgedrägt
Som din natur så illa kläder;
Dit qval det glada Väsen häder,
Som dig til lif och nöje väckt.
— — — — — — — — —
Fly digtadt qval; njut verklig ro.[4]

Till jämförelse med Kermalecks njutningsprogram inbjuder även ett långt tidigare arbete, den periodiska skriften Samtal emellan Argi skugga och en obekant Fruentimbers skugga. Nyligen ankommen til de dödas rijke, publicerad i Stockholm i form av tio samtal okt. 1738—jan. 1739,

[3] S. Skr., Vitterhetssamf. uppl., I: 271.
[4] S. Skr., Vitterhetssamf. uppl., II: 241. Jfr Leopold, Kärlekens Erics-Gata. Sanfärdig Roman. Berättad d. 24 November År 1778. (S. Skr., Vitterhetssamf. uppl. Avd. 1, I: 158 f.), där skalden inledningsvis talar om hur Cupido tar avsked från sitt hov, där han som »Prins för lust och löijen» åt sina slavar

»Bereder verkeliga nöijen,
För vissa stunders konstladt qval».

och enligt Sylwan[5] troligen författad av Kungl. boktryckaren Mommas hustru, Margareta von Bragner. Detta ytterst intressanta och för sin tid uppseendeväckande arbete, som det ehuru frestande skulle föra för långt att här närmare ingå på, låter det obekanta fruntimrets skugga nere i underjorden bland annat sammanträffa med en grånad filosof, vilken för henne förkunnar ett moraliskt program, som i mycket harmonierar med Kermalecks. Bland annat är han övertygad, »det egen kiärlek och fördel är oemotsäijeligen den / som reglerar menniskiornas Giärningar». Han har lärt sig både »huru liten Soliditet är uti de naturliga nöjen» och »huru litet man är i stånd dem at emot stå». Människan åstundar aldrig de ting, om vilka hon icke har någon kunskap. Den kunskap hon äger, har hon förvärvat enbart genom sina sinnen och »förfarenheten». Hennes sinnen åter äro »intet undergifne annat än det som kan förstås genom nöije eller lidande». Härav följer att hon söker det förra och undviker det senare, »at hon intet kan hafwa til ögnemärcke / för sit nöije skull / utan sinnenas förlustande och de ting som hon dömer kunna henne det förskaffa — och sådane som hon uti upfostringen blifwit inbillad kunna henne dertill hjelpa.»

Man finner — resumerar filosofen — att »menniskian uti alt endast arbetar at winna nöije / ja äfwen då / när hon synes mäst giöra det som deremot strider». Härav följer även, att hon önskar »sin conservation», icke efter övervägande, utan »efter som lifwet är dess nöijens orsak / eller / emedan dess destruction mäst altid förer med sig lidande / som hon naturligen flyr» (s. 58 f.).

Dessa satser, som i sin obeslöjade materialism rätt mycket erinra om Kermaleck-episoden — och varför icke med nyvaknande intresse lästs av dess författare i hans ungdom? — äro onekligen av intresse såsom tryckta i 1730-talets Sverige. Att de lyckats passera censor librorum, får väl skrivas på dennes oskuld eller Kungl. boktryckarens personliga kredit. Enligt Sylwan var det Momma själv som inlämnade skriften till censur.

Även till det med kärleken ganska närbesläktade, ehuru vid denna tid ofta som dess motsats betraktade begreppet vänskap intar lord Kermaleck en misstrogen attityd. Jag vet av erfarenhet, säger han, »at hwad man kallar wänskap eller wänner är et imaginairt ord, som

---

[5] Sveriges periodiska literatur, s. 145 ff. Jfr även Lundstedt, Sveriges periodiska litteratur, s. 24.

beskrifwes med ord, och kan fattas i hjernan, men sällan eller aldrig werkställes och wises i gärningen.»[6]

Kermalecks samtid sätter som bekant ofta vänskapen som motsats till den suspekta kärleken. Denna kunde lätt misstänkas för att vara ett camouflage för den egoistiska nöjeslystnaden, i vänskapen däremot älskade man en dygdens rena manifestation. »L'amitié est le mariage de l'âme [— — —]. C'est un contrat tacite entre deux personnes sensibles et vertueuses», skriver Voltaire i Dictionnaire philosophique (art. Amitié) och smickrar även i andra sammanhang vänskapen, »ce don du ciel».

Emellertid står icke ens i denna de svärmiska ideella vänskapsförbindelsernas tid Kermalecks tankar om vänskapen som någon isolerad företeelse. Naturligt nog kan icke alltid upplysningsmänniskans skeptiska inställning till värden av detta slag helt nedtystas av en på sätt och vis så paradoxal modeströmning, som väl vänskapskulten under dessa rationalismens årtionden måste sägas vara. Så finner man t. ex. hos Dalin, som ju även f. ö. intar en obestämd och inkonsekvent hållning till flere av tidens strömningar, vid sidan av en rad hyllningsdikter till vänskapen[7], en dikt som förråder en långt gående skepsis mot i varje fall vänskapen som reell tillgång. Hans »Tankar om wänskap» börja:

> Nej, wänskap, ingen ting på jorden
> Dig öfwergår i wansklighet:
> Ditt hela lif består i orden,
> Och hwad du är du sjelf ej wet:
> Dock kan ske jag din skugge ser,
> och at du sjelf ej finnes mer [— — —].[8]

Tankegången är ju ganska exakt Kermalecks, eller rättare väl: Kermalecks är Dalins. Inte heller det förut utnyttjade jämförelseobjek-

[6] ESAÄ, II: 149. — Jfr den liknande formuleringen av Kermalecks tankar om sympatien, s. 210 ovan. En egendomlig parallellitet i uttrycken frapperar mellan dessa hans uttalanden å ena sidan och ett par ungefär samtidiga formuleringar av en liknande åskådning å den andra. I Bergii SmåSaker, II: 8: 39, återfinnes ett Impromtu af en qwick Fru:

> Det är med wänskap som med spöken, just alt et:
> Nog talar man derom; men få ä som dem sedt.

I Wälsignade Tryck-Friheten, I: 191 (25/10 1781), finns exakt samma fras använd om kärleken: »Det är med den äkta kärleken, liksom med spöken, alla människor tala derom, men ingen har sedt dem.» Jfr även Encyklopediens formulering ang. 'le véritable amour', ovan s. 217! Tydligen voro uttalanden av denna art en utpräglad litterär schablon.

[7] WA III: 29, 125 f., IV: 53 m. fl. [8] WA III: 56. Jfr III: 39, III: 41.

tet Kellgren är fullt konsekvent i sin tro på vänskapens möjligheter.[9] Att Kermaleck själv icke bekänner sig till denna modekult, står f. ö. i god överensstämmelse med det faktum, att han på ingen punkt anammat upplysningens speciella sentimentalitet. Han är upplysningens man endast på de punkter, där dess doktriner harmoniera med hans egen radikalt oppositionella och allmänt skeptiska läggning.

Den av de hävdvunna sociala institutionerna, som kanske hårdast drabbas av Kermalecks fräna kritik, är äktenskapet. Han är här inne på ett av sin samtids mera omtyckta debattobjekt, och hans inlägg är inte utan intresse.

Redan på ett tidigt stadium av deras bekantskap gratulerar Kermaleck Adolph till det lyckliga valet av Donna Marca som livsledsagarinna, men han gör det med den skeptiska slutreflexionen: »om eljest någon lycka kan finnas uti giftermål» (II: 133). Hans senare skildring av sitt liv ger vid handen, att denna hans skepsis är motiverad av hans egna erfarenheter på området. När efter det första äktenskapets grundliga fiasko hans farbror sökte övertala honom att i ett nytt säkra dynastiens fortbestånd och ekonomiska succession, »hisnade» han »wid denna propositionen» och bad farbrodern betänka de dystra erfarenheter han redan gjort.

> Hwad rör det oss — svarade han — hwilken får eller nyttjar wår ägendom, sedan wi ligga rutnade i wåra grafwar, och kunna däraf hwarken hafwa glädje eller sorg? bör wäl en förnuftig Människa utsätta sig til et så halsbrytande arbete och sätta sin sällhet på wågspel, blott för at framskaffa et litet kräk, med hwars upfostran wi skola hafwa beswär och på slutet torde ändock misslyckas; hwilken, så snart den börjar tänka, torde på köpet önska oss ur werlden för at desto tidigare få nyttja ensam den ägendom han redan anser för sin, och tror oss usurpera.[1]

Kermalecks första äktenskap, anledningen till så missmodiga betraktelser, hade i korthet följande förlopp.

Under en sjukdomsperiod i sin ungdom vårdades han av en fattig adelsdam, som utan att vara någon skönhet dock tack vare ett behagligt sätt att vara och den isolerades brist på jämförelsematerial lyckades på ett annat sätt engagera Kermalecks hjärta, än detta vid sunda vätskor medgav. Han inbillade sig, svag som han var just då, att hon som hustru skulle göra honom lycklig och fann också all önskvärd »reciprocitet». Han »wille då sluta Romanen och winna det ändamål,

---

[9] Se t. ex. S. Skr., 1796, III: 213 och 219.

[1] ESAÄ, II: 150. Om den sociala innebörden av detta yttrande jfr nedan s. 252.

dit all kärlek syftar», men var ej hågad för att utan en viss prövotid binda sig i ett äktenskap. Här stötte han emellertid på ett oväntat motstånd från den unga damens sida. Hon betygade med suckar och tårar, att hon som ingenting annat ägde här i världen än sin dygd och vad denna möjligen kunde avkasta, tyvärr var tvungen att fordra äktenskapets garanti för fortsatt utkomst, sedan hon förlorat denna enda medfödda inkomstkälla.[2] Kermaleck blir rörd av så mycken ståndaktighet och dygd och fattar så det ödesdigra beslutet att gifta sig med henne. Redan fjorton dagar efter bröllopet får han emellertid anledning att betvivla både det tagna stegets klokhet och halten av sin hustrus dygd. En viss kallsinnighet mot honom själv är det första symptomet, och väl ute ur sin isolering märker han nu också, att hans hustru snarare är ful än vacker och hennes karaktär snarare dålig än god. Hon utvecklar sig snabbt till en ombytlig kokett, sämre nästan än hans tidigare mätresser. Han blir bekymrad, inte av svartsjuka, »ty hon war ej stort wärd at missunnas, och i det ämnet kunde jag altid få ressource», men inför utsikten till ett helt liv vid en sådan människas sida. Han gör henne föreställningar, men det är »som at slå watten på gåsen». Sedan hon väl ernått titel och välstånd och »alla de förmåner och friheter en gift hustru har, liksom sjelfwa tagit sig at usurpera på Mannens depense», finner hon ingen anledning att upprätthålla ens yttre decorum — ett resonemang som troligen hade för mycket av släktskap med Kermalecks egen livsfilosofi för att tilltala honom hos hans hustru. Desperat reser den bedragne äkta mannen sin väg och lämnar hustrun med ett ansenligt underhåll att roa sig bäst hon vill, endast hon lovar att »sauvera apparencen». Två år senare får han meddelande om att hans kyska hustru dött i missfall. Genom hans mors försorg blir dock dödsorsaken icke allmänt bekant och apparencen således i viss mån sauverad. Kermaleck har emellertid trots den relativt lyckliga lösningen svårt att smälta den lidna oförrätten, och här följer så den bittra vidräkning med den ortodoxa äktenskapliga moralen, som kommit Böök att erinra sig Strindbergs Giftas[3], och som väl förtjänar att in extenso citeras:

Min Mor berättade mig hwad möda hon haft, at dölja hennes dödssätt, på det min heder ej därwid skulle bli lidande, efter hon warit min hustru; denna tankan förtröt mig, och förargar mig än, då jag därpå tänker: är wäl någon ting orimligare, än at en förnuftig mans ära skal bero på et så bräckeligit och litet tänkande kräks

[2] ESAÄ, II: 140 f. Om eventuella intryck från Richardsons Pamela, jfr nedan s. 304 f. [3] A. a. s. 227 noten.

upförande, som et qwinfolk? den Man, som tror sin ära bero af sin hustrus upförande, äger altid en usel och lånt ära: han är en dåre, som oroar sig sjelf och förargar hustrun; men den mannen, som är swartsjuk och tillika olycklig nog, at wara kär åt sin hustru, är en ursinnig Människa, som redan här i werlden har försmak af helfwitit, utan at någon kan hafwa medlidande med honom; hälst erfarenhet öfwertygar oss, at alla precautioner kunna ej hjelpa, då en hustru wil skena eller kollra, och i sitt raserie glömmer bårt all anständighet och den förnämsta delen af den aktning de sjelfwe förlora hos andra, och som räknas wara ibland det wackra könets förnämsta prydnader; Enär nu desse starka band ej kunna afhålla en hustru, hwad wil då wäl mannens försigtighet kunna uträtta? Nej, det blir lika ogörligit, som at wilja behålla eller förwara wattnet i en sprucken kruka, och at hämnas på eller illa bemöta en sådan hustru, sker aldrig, utan at Mannen sjelf blir därwid på något sätt lidande, så at hans förakt blir den enda hämd han kan wisa henne: döm sjelf, huru narraktigt werlden dömer: En hustru, som har en Man, hwilken har många Maitresser, lider derföre intet til sin heder, utan beklagas; i det stället mannen utskrattas och påpekas, om hustrun har en enda amant, fast hustrun ofta sjelf igenom sina obehageligheter och Capricer twingar mannen at söka främmande nöjen: hwarest ligger då jämnwigten i detta ämnet bägge könen imellan? Jo, öfwerwigten blir altid för hustrun, som obehindrad syndar på mannens heder, utan at den stackaren har det ringaste nöje af alla hustruns plaisirer, men likafult får upbära publiquens åtlöje: med et ord, det är en fördom werlden tagit sig; men som denna icke är den enda, och wi densamma ej förmå ändra, wil jag icke mer därom tala. (II: 144 f.)[4]

Som bekant är äktenskapet ett i det adertonde seklets idédebatt ofta synligt begrepp. Den förändrade syn på kärleken som ovan skisserats, och den allmänna upplösning av moralbegreppen på detta område som både i Frankrike och i England ägde rum under decennierna närmast efter sekelskiftet, medförde naturligtvis också en upplösning av den äktenskapliga moralen. I de kretsar, där den materialistiska kärleksuppfattningen var rådande, sjönk som en naturlig konsekvens aktningen för kvinnan. Man uppskattade henne enbart ur synpunkten av den egna njutningen, en utveckling som ej undgick att återverka på henne själv, tvang henne in på samma utvecklingslinjer som mannen och i många fall förmanligade henne i takt med det manliga släktets feminiserande, en »confusion de sexes», som man på många håll reagerade mot och som möjliggjorde den art av vänskap mellan representanter för olika kön, som tiden ofta förhärligar och sätter framför kärleken.[5]

Denna vänskapskult vid sidan av kravet på ett ohämmat kärleksliv understött av den rationalistiska filosofien medför naturligtvis en låg

[4] Ett parti av detta citat är lånat från Hamiltons Mémoires du Comte de Gramont. Jfr nedan s. 299.

[5] Detta är fallet även i libertinkretsar. Se t. ex. Saint-Evremonds och Ninon de l'Enclos' historia.

uppskattning av äktenskapet, som fattas som ett outhärdligt tvång eller — den andra eventualiteten — blott som en yttre formalitet. Litteraturen överflödar av uttryck för en sådan uppfattning. Redan Bussy Rabutin i sina ovan (s. 209) nämnda Maximes d'amour ansåg, att äktenskapet snarast var ett artigt sätt att skilja sig från sin älskarinna. Diderot konstaterar om ett par, som varit gifta i 8 dagar, visat sig på operan och i Boulognerskogen, att »l'usage les dispensait de s'aimer et même de se rencontrer».[6] Bägge parterna lämnade varandra all möjlig frihet, en svartsjuk äkta man är i tidens litteratur mer än någonsin en enbart löjlig företeelse, och äktenskapet kallas i Monvels komedi L'amant bourru[7] för »cet horrible esclavage de l'Hymen». Den kvinnliga huvudpersonen i samma pjäs deklarerar sin inställning till äktenskapet i följande replik: »Je vous aime trop tendrement pour être jamais votre femme» (s. 12). Rousseau skildrar i ett redan citerat brev från Saint-Preux till Julie den i stora världen rådande inadvertensen på detta område:

> Il semble que tout l'ordre des sentiments naturels soit ici renversé. Le coeur n'y forme aucune chaîne, il n'est point permis aux filles d'en avoir un. Ce droit est réservé aux seules femmes mariées, et n'exclud du choix personne que leurs maris. Il vaudroit mieux qu'une mère eût vingt amans que sa fille un seul. L'adultère n'y révolte point, on n'y trouve rien de contraire à la bienséance; les Romans les plus décens, ceux que tout le monde lit pour s'instruire en sont pleins, et le désordre n'est plus blâmable, sitôt qu'il est joint à l'infidélité.[8]

I Montesquieus Lettres persanes ges redan en parallell satir av motsvarande företeelse: »Ici un mari qui aime sa femme est un homme qui n'a pas assez de mérite pour se faire aimer d'une autre.»[9] Allbekant är Nivelle de la Chaussées komedi Le préjugé à la mode, 1735, om mannen som led av något så efterblivet som kärlek till sin egen hustru. Dess sens moral uttalas redan i första akten (sc. 4): »Mais ailleurs on a fait de l'amour conjugal / un parfait ridicule, un travers sans égal.» En variant av temat, som icke saknar beröringspunkter med Kermalecks äktenskapshistoria, ger Boileau i sin 10:e satir.[1]

---

[6] Oeuvres, éd. Assézat, IV: 152.

[7] Enl. Ehrensvärds dagbok uppförd i Stockholm 27/10 1779.

[8] La nouvelle Héloïse, éd. Mornet, II: 371. Fortsättningen har en viss likhet med Kermalecks klagan: »[— — —] un mari qui s'aviseroit de controller ici la mauvaise conduite de sa femme, n'exciteroit pas moins de murmures que celui qui souffriroit chez nous le désordre publique de la sienne.»

[9] Lettre 55. Éd. Barckhausen, I: 106.

[1] Éd. Cahen, 1932, s. 146 f., 163 f., m. fl. st. För ytterligare exempel se La nouvelle Héloïse, éd. Mornet, III: 63; v. Waldberg, a. a. s. 125 ff.

Att det vid sidan av denna uppfattning av äktenskapet även existerade en annan och motsatt, torde icke behöva särskilt framhållas. Det var fortfarande icke ovanligt, att en roman — även om den sällan eller aldrig skildrade en intensiv kärleksupplevelse inom äktenskapets ram[2] — dock slutade med ett lyckligt sådant, och utanför litteraturens värld torde det ha varit ännu vanligare.

Det är dock den libertinistiska synen på äktenskapet som ger sin prägel åt bilden av 1700-talets Frankrike, och det är mot bakgrunden av denna förkunnelse som Kermalecks maximer om äktenskapet böra ses. Att han i sitt andra äktenskap till sist gör en helt annan erfarenhet, får kanske delvis ses som ett uttryck för det faktum, att Kermaleckgestalten är inspirerad icke enbart av fransk litteratur utan även av engelsk. Det är nämligen genom denna som äktenskapets litterära Ehrenrettung skall komma. Härom dock mera i det följande.

De anförda citaten ur mondän 1700-talslitteratur erinra i sin allmänna grundsyn om den aspekt på äktenskapet, som Kermaleck framlägger såväl i berättelsen om sitt äktenskap som i de reflexioner, vartill detta ger honom anledning. En tankegång som mera i detalj ansluter sig till dessa senare, återfinnes i en roman av Magny, Les spectacles nocturnes, 1756: En kvinna bedrar sin man. Alla människor tala visserligen om hennes snedsprång, men det är inte hon som i publikens ögon drabbas av löjets skimmer eller moralisk fördömelse. Tvärtom är det — säger Magny — maken, som blir »ridicule» och »par conséquent perdu sans ressource car vous savez mieux que moi que dans ce pays le ridicule déshonore plus que la vice».[3] Det är som vi sett just detta missförhållande som även Kermaleck ondgör sig över. Ur fransk litteratur skulle säkerligen ett flertal tänkbara inspirationskällor kunna uppletas. Den fortsatta framställningen skall visa, att ett parti av hans ovan citerade utlåtelse om den äktenskapliga otroheten och dess konsekvenser för mannen nära nog ordagrant återgår på en passage i Hamiltons roman Mémoires du Comte de Gramont (se nedan s. 299), och att Rålamb

[2] Ett undantag från regeln vill en tysk romanförfattare utgöra, som i företalet till sitt arbete påpekar, att han aldrig funnit äktenskapet skildrat i romanform. »Äro», tänkte han, »wåra tider så förderfwade, at man icke kan finna någon smak i sådana Målningar? eller känna Författare för litet af Hymens Nöjen, för at äfwen utur den Skolan meddela oss något lärorikt?» Och hur föga han än kände sig skapad att vara auctor, kunde han inte motstå driften att pröva hur en roman, som blott förkunnade »Ägta Dygd och Lycksalighet», skulle bli mottagen av samtiden. Resultatet blev dubbelromanen Friherrens von Cronheim Händelser Utgifne Af E. P. von C. och Friherrinnans von Cronheim Händelser: Beskrifne af henne sjelf. Svensk övers. Sthlm 1787.

[3] Cit. efter Green, La peinture des moeurs, s. 52 f.

för detta strafftal kan ha hämtat inspiration även ur det kvinnoförakt och den misstro mot kvinnans förmåga till äktenskaplig trohet, som talar ur exempelvis det bekanta kapitlet »Le nez» i Voltaires Zadig[4], är naturligtvis icke uteslutet. Skildringens intensitet är i så fall den berömdare förebildens icke ovärdig.

Emellertid kan man även i den svenska 1700-talslitteraturen påträffa paralleller till Kermalecks utfall mot vedertagen äktenskaplig konvenans och moral, och det är knappast överord att tala om en äktenskapsdebatt även på svensk botten.

Redan hos Triewald beröres i dikten Gamla jungfrurs beröm, 1712, frågan om olika kyskhetskrav på man och kvinna.[5] En betydligt närmare överensstämmelse finner man dock på Rålamb så närstående håll som hos Dalin, låt vara som så ofta hos denne vid sidan av andra tämligen olikartade uttalanden. I det 43:e arket av Argus' första årgång publiceras och recenseras ett brev från Lisa Husbonde, där hon skildrar, hur hon i äktenskapet tuktat sin »capricieuse» och »malhonnete» man till att i allt bli sitt lydiga redskap, en toffelhjälte i hennes »fullkomliga obeissance». Argus klandrar henne skarpt härför:

> Det woro skam, säijen I, at wi skulle wara under de bräklige kärilens wälde. Ja wäl, jag lämnar at det är skam, men det är ändå sant. I hafwen både skammen och skadan [— — —] mig tyckes [— — —] at de äktenskaper, som wisa sig för mina Ögon, gå mästedels med hufwuden ned och fötterne upp.[6]

Lisa Husbondes brev har stärkt honom i denna uppfattning.[7] Närmare innehållet och tonen i Kermalecks utfall kommer Dalin i det 3:e

---

[4] Éd. Ascoli, I: 10 ff., med kommentar II: 18 ff.

[5] Påpekat av Kruse, Hedvig Charlotta Nordenflycht, s. 78.

[6] Jfr ESAÄ, II: 144: »Är wäl någon ting orimligare . . . etc.»

[7] Ännu så sent som 1768 hade man Lisa Husbonde och hennes idéer i friskt minne. Detta år trycktes i Stockholm en dikt med följande titel: »Ungefärligt Förslag Til En Förnyad Regerings-Form I Ågta Ståndet. Jemte beskrifning på de Missbruk, som däruti sig inritat.» Dikten som icke innehåller någon antydan om var författaren är att söka, anknyter med följande rader till det nämnda arket av Argus:

> Den dygden at Hustrun wet Mannen Cedera,
> Är större än Lisa Husbonde wil tro.

Dessa rader ange också diktens ungefärliga tendens. Efter en historik över kvinnans ställning genom tiderna, konstaterar författaren:

> Nu säges: den Mannen ej lärdt til at lefwa,
> Som willigt ej lyder hwad Fruen befalt;
> Men ödmjuke Tjenare utaf Fru Eva
> Berömde och rosade bli framför alt.

arket av samma årgång. Där säges om fru Kättia Sällskapsliks stackars man Herr Tålamod, att han går omkring som en skjuten örn:

Han heter Hanrey, och jag frucktar billigt at så är, nog är liknelsen därtill stor. Men fast än, om han det woro, rådde han aldeles intet derföre mer än det barn i natt föddes. Om hon är lösaktig, skall han bära skammen derföre? Skall han stackare umgälla hennes odygd? Om wårt Fruentimmer will altid sätta god färg på sådane sitt Köns förbrytelser och aldeles kasta skammen på Männerne, så lemnar jag hwar och en at efftertänka, om icke det är en misstänkt Sak; ty jag påstår at de då slätt intet willa bortjaga den Friheten som de engång tagit sig. Men om de wille så säija: Jag beklagar den stackars Mannen, som råkat ut för en sådan lätt tingest. Hennes sällskap står oss intet an. Hon är wårt kön en skamfläck, etc.

Denna Argus' dom över de äktenskapliga moralbegrepp, som fru Kättia Sällskapslik representerar och hennes omgivning godtar, stämmer ju mycket väl överens med Kermalecks ovan citerade kritik av den »fördom» man på detta område »tagit sig», delvis så noga, att det är svårt att tro likheten vara en tillfällighet.

Hans Brix anser, att gallisk och nordisk syn på »Hanrejväsendet» avsevärt skiljer sig åt.[8] Den galliska ståndpunkten, enligt vilken den bedragne äkta mannen såsom tydligen ur stånd att tillfredsställa sin hustru enbart förtjänade förakt och löje, slog enligt Brix inte rot i Norden. Dess förutsättning är en ledig, skeptisk och galant överklass eller — en primitiv befolkning med naturliga anlag för grovkornig cynism. I Norden synes den primitiva uppfattningen i stället vilja ställa

Och annars upwäxer et hat och en galla
Som afgrunden öker på hundrade wis,
Det kan man en skjerseld, et helwite kalla,
Ja, et af de grymmaste jordiska ris.
— — — — — — — — — — — — — — —
Om Husbonda wäldet med ifwer man träter
och frihet at lefwa så Laglöst man wil,
Den kjärlek man låfwat, man kallsint förgjäter
Som wore den aldrig omtalt eller til.

Den äktenskapliga kärleken bör i stället vårdas »som ögat». Den skulle icke heller tryta, »om foglighet kommo i Modet igen». Frun skall bemöta sin man som en »förman», han henne som en jämlike. Förf. slutar:

Ur-modigt jag qwäder men talar dock sanning,
Som målas helt naken, och tarfwar ej pråL

Den uppfattning som talar ur dessa rader, saknar ej beröringspunkter med den äktenskapskritik som Kermaleck levererar, låt vara att den är på ett helt annat sätt patriarkaliskt betingad och icke utgår från det kvinnoförakt, som karakteriserar denna senare.

[8] Apropå Holbergs komedi Barselstuen (1723). Ludvig Holbergs komedier, Khvn 1942, s. 174 f.

sig på den bedragne mannens sida, ursäkta kvinnan för hennes kvinnliga svaghets skull och vända sin ovilja mot älskaren, som uppfattas som en slyngel. Brix vill förklara detta med att i ett samfund där den stora massan är bönder, äktenskapet är en tillvarons grundpelare, som ej får lättsinnigt rubbas. Vi se i så fall såväl Kermaleck som Dalin fullfölja en nordisk linje i fråga om äktenskapets moralkodex gentemot den galliska uppfattning, som höll på att genomsyra även nordisk överklass och som f. ö. även Holberg är en representant för i sina komedier.

Även i de decenniers litteratur, som ligger Kermaleck-episodens tillkomst närmast, påträffas ofta inlägg i äktenskapsdebatten. »At giftas — ej et ämne fins / Mer rikt at i maximer drifva», konstaterar fru Lenngren i Några ord till min k. Dotter. Temat äktenskapet — ett slaveri varieras flitigt i vers och prosa. Själv skriver fru Lenngren i Probatum est, 1793:

I ÄgtaStåndets Slafveri
Mit korss jag länge måste bära;
Men Consistorium vare ära!
At jag blef från min Qvinna fri.

Samma tanke uttrycker Kellgren i Dumboms Lefverne:

At vara gift, och vara slaf,
Höll han för samma i det mesta,
Och ibland Ägtenskap det bästa
Det Ägtenskap, som ej blir af.

Hos Kellgren förekommer även ett uttryck för kravet på lika moral för båda könen. I en not till dikten vid den franska dansösen Ninon Dubois' död skriver han: »Antingen gives ingen dygd eller ock är den gemensam för båda könen, och en hederlig flicka bör betyda detsamma som en hederlig karl.»[9] I Stockholms Posten finner man 1/12 1781 ett uttalande, som med all önskvärd tydlighet anger, varifrån dessa läror härstamma:

Man hör ofta i Frankrike en hustru säga: Jag skulle nog tycka om den karlen, om han ej wore min Man. Det är hopp, at smaken en gång här i Swerge torde hinna til samma högd. Jag känner en af wåra Stockholmsboer, som skilgt sig wid sin Fru, emedan han ej kunnat tåla henne, och strax derpå blifwit hennes häftigaste dyrkare.

Att det onekligen fanns ett visst hopp om att smaken skulle nå denna höjd även i Sverige, framgår klart av tidens memoar- och brevlitteratur. Här skall endast anföras Ehrensvärds reflexion inför en »Carouselle»

[9] Givetvis är Kellgrens syfte — i motsats till Kermalecks — att dra en lans för *kvinnan*.

1776: »Hertigen sades hafva valt hertiginnan till sin dame, det var ett sällsynt galanterie; sällan brukligt at för sin hustru strida.»[1] Samma år börjar Kexel sina Tidsfördrif på Gällstufwan med några anvisningar rörande »Rätta sättet, at känna igen Man och Hustru». Ett citat skall ange tonen: »Clorinda är på Assemblén, omgifwen af hundrade tilbedjare; hon har nyss slutat en Contra-Danse, och klockan lider mot 12 på natten; en liten osynlig figur i tålamods-drägt och Allonge-Peruque nalkas henne med et ängsligt, Min Wän, wil du intet fara hem. Hwem finner ej, at det war hennes Ägta och Kära Man.» Omedelbart efter dessa anvisningar följer en »Förteckning på Ägta Makar i London». Denna svarta lista upptar — andra dystra kategorier att förtiga — 510 132 äkta makar, som alls inte tåla varandra, medan antalet »wärkeligen lyckeliga Par» i den stora staden inte belöper sig till mer än 9. Förteckningen uppges vara utdragen ur en engelsk avisa. — Ur Kexels treaktare Michel Wingler, eller bättre vara Brödlös än Rådlös, uppförd för första gången år 1788, anteckna vi ett exempel på ett likartat tänkesätt, framfört av den unge eleganten Modenstråle, som avhånar en ung grevinna för hennes borgerliga syn på kärleken och äktenskapet: »Det är intet möjeligt att vänja henne ifrån alla sina provinciala ridiculer. Det är nu inemot ett år se'n hon blef gift, och hon älskar ännu sin man! Min nådigsta Vän! En liten Borgarhustru har samma svaghet för sin; men ni är ju Grefvinna. [— — —] jag har ansett er för ganska ung, men ni måtte vara väl till åren, när ni är så gammalmodig.» (Akt II, sc. VI.)

Under intrycket av reaktionen mot lyx, mondänitet och sedefördärv ser dock i slutet av 1760-talet i Sverige en rik broschyrlitteratur om äktenskapet dagen, vilken — ehuru den utgår från en etisk grundsyn, som är så konträrt motsatt Kermalecks som det gärna är möjligt — likväl kommer att gestalta sig som en kritik av det gängse äktenskapet, vilken i flere avseenden erinrar om den som vi mött i Kermaleck-episoden. Till ett versifierat alster av denna genre har redan (s. 228, not 7) refererats. Denna litteratur företräder utan undantag en ytterst patriarkalisk åskådning. Dess etik såväl som dess argumentering är i stor utsträckning hämtad från Gamla testamentet, där den funnit en kvinnouppfattning, som ehuru den givetvis icke får förblandas med den kermaleckska materialismens, dock ur modern synvinkel knappast ter sig »högre» än denna och dessutom tar sig så likartade uttryck, att man frågar sig om denna litteratur utan vidare får förbigås som eventuell inspirationskälla för denna sida av Kermalecks filosofi, hur paradoxalt

[1] Ehrensvärd, Dagboksanteckningar, I: 132.

detta än må förefalla. Tar man med i betraktande, att denna episod är författad icke av en fransk filosof utan av en 60-årig svensk karolinättling — låt vara med mondän beläsenhet och erfarenhet — blir möjligheten icke blott mindre paradoxal utan även mera intressant. Att mera ingående referera denna litteratur faller utanför ramen för denna framställning. Ett par citat skola eventuellt lyckas klargöra de tänkbara beröringspunkterna med Kermalecks historia.

Genren som är ganska enhetlig och vars alster i stor utsträckning äro föranledda av varandra, avser naturligtvis att bemöta just den moral dess författare mött i det dagliga livet och i just sådana litterära produkter som Kermalecks historia. En broschyr från år 1772, Okyskhetens Skadeliga påfölgder, Bewiste af Förnuftet, Uppenbarelsen och Dageliga Erfarenheten, enligt Bygdén författad av François Westerdahl, akademiräntmästare i Uppsala, angriper just dem som mena, att »den naturliga Lagen, icke förbjuder dem utöfningen af den naturliga förmögenheten, utan at efterfråga tid och ordning härutinnan widare, än deras lustar ingifwa dem. De wilja äga samma frihet som de oskäliga djuren, hwilka följa naturens ingifwande såsom styresman för sina gerningar» (s. 3). Härtill svarar författaren, att detta resonemang kunde ha sin grund, om människan icke begåvats med förnuft, som sade henne, »när begärelserna äro loflige att utöfwa, på hwad tid, och med hwilka wilkor det bör ske». Människan vore då utan förmåga att styra sina begär och som »en machin twungen att göra sina gerningar utan fritt wal». Adressen till upplysningsmaterialismen är ju otvetydig.

Liknande synpunkter återkomma i flera av dessa skrifter, och så långt är det klart, att Kermaleck utöver själva problemställningen knappast där haft något att hämta. Däremot finner man i dem en kritik av kvinnan i äktenskapet, som har frappanta beröringspunkter med Kermalecks erfarenheter, och med den kritik som dessa föranleda honom till. Om den felaktigt uppfostrade kvinnans uppförande i äktenskapet har ovannämnda broschyr följande att förmäla:

[— — —] de begynna, att genom en illfundig listighet wisa sig angenäma, för att winna detta (i. e. väldet över mannen); lyckas det icke, så wisa de sig högmodiga, hjelper det icke, så blifwa de spottska, och sedan träto-sjuka; slår detta icke in; så spricker utur dem på en gång, hela dess naturliga elacka kynne, och dess förwärfwade upfostrings-lära; Den som gifter sig med en sådan, måste först åtaga sig den bördan, att tämja et wildjur [— — —]. Det tyckes wid sådana omständigheter wara bättre å manens sida, att lefwa ogift, än att utsätta sin stilla och nöjsamma lefnad, för ett brusande haf som förtär all förnöjelse och hotar med ständig undergång.

Överensstämmelserna i uttryckssätt och allmän mentalitet med lord Kermalecks betraktelser efter sitt äktenskapliga fiasko synas mig slående.

En annan skrift behandlar Orsaker Til Ungkarlarnas Hinder Från Giftermål och är enligt Bygdén författad av Bengt P. Holmén[2] under mössreaktionens genombrottsår 1765. Den anför såsom huvudorsaken till det fenomen som titeln antyder: »Misstroende til Fruntimmers ärlighet, den de se dageligen stå lika som på spel. Fruntimrens sturskhet och regerings-siuka, at ej wilja wara Mannen undergifna. Deras förskämda smak, at mer älska otidig höghet, yppighet och öfwerflöd, (kosta hwad det wil) än Man, Barn och Hushållning.» Även enligt denne författare är flickornas uppfostran förvänd. Den unga flickan göres till en »bel esprit», som sedan ej i äktenskapet får »igenom något slags twång supprimeras». Hon fordrar att få leva som en oberoende varelse. Så måste hon t. ex. ha sitt eget ekipage, »at ej ledera bienseancen, som förbjuder dem åka tilsammans, at ej wisa det de efter wigslen skulle wara kära åt hwarandra». Hon omger sig med ett »Cavaliers-sällskap» av »Rikets lystraste ungdom» och tolererar ej mannens inblandning häri. Denne börjar bli »både stum och flat [— — —] och ehuru han, för at sauvera apparencen, forcerar sig på det högsta, at hålla god mine, är han dock ej capable at bärja sin chagrin på annat sätt än wid winglaset, eller ock under vice versa sällskaper, eller med andra représailles». Författaren sammanfattar sina iakttagelser i ämnet i denna slutfras: »Således skönjes tilräckeligen nog, af hwad, som här ofwanföre sagt är, huru wår tids seder äro förwärrade, och hwad anledning och orsak man med rätta häraf kan hafwa, at wara betänksam, försiktig och warsam i Giftermålshandel.»

I till ytterlighet patriarkaliska tonfall utbreder sig ungefär samtidigt en annan författare, Magnus Orrelius[3], i tvenne skrifter, över samma den moderna kvinnans uppror. Broschyrernas titlar lyda: Ungkarlarnas Lama Skäl til hinder Från Giftermål, å daga lagde af alla Rättsinta Flickors Upriktiga Tolkare Parthenophilus, 1767, och Tankar om Folkminskningen och Sedernas Förderf i Swerige, Så wida Qwinno-wälde, Barna-mord och Fråsseri Äro dertil förnämsta ordsaken, s. å. Deras

[2] Bokhandlare i Stockholm, känd såsom författare och utgivare av politiska sagor. Se Sylwan, Svenska pressens historia, s. 417 f., och Böök, a. a. s. 114.

[3] En av dessa års allra flitigaste broschyrförfattare. Se Sylwan, a. a. s. 446. Orrelius översatte även till svenska Grimmelshausens roman Kyske Joseph, 1767, censurerad och kommenterad i teologisk anda och försedd med en traktat Om okyskhetens skadelighet. (Böök, a. a. s. 56.)

innehåll är i sak ungefär detsamma som de redan citerade skrifternas, och de sakna icke heller överensstämmelser med Kermalecks tonfall och åsikter.

Dessa skrifter, som vid Kermaleck-episodens författande möjligen voro helt aktuella men sannolikare lågo ett tiotal år tillbaka i tiden[4], utmärka sig ingalunda för någon hög litterär kvalitet och äro dessutom inspirerade av en politisk regim, som Rålamb åtminstone i yngre år icke hyste någon sympati för. Deras betydelse som inspirationskälla för Kermalecks äktenskapskritik bör troligen icke heller överskattas, även om den ibland nästan verbala överensstämmelsen kunde förleda härtill. Däremot äro de av ett visst intresse som vittnesbörd om en reaktion mot det »alamodiska» äktenskapet, som Rålamb säkerligen i rätt hög grad sympatiserat med och som i Kermaleck-episoden står sida vid sida med en synnerligen avancerad mondän moral, på ett sätt som är karakteristiskt för den författargeneration som dess upphovsman tillhör.

Även om man skulle vara benägen att spåra inflytande från detta håll på lord Kermalecks kritik av den äktenskapliga moralen, kan man dock utan tvekan fastslå, att episoden som helhet karakteriseras av en för sin tid ytterst avancerad inställning till kvinnan och kärleken. Det kan då vara av intresse att se, hur den svenska samtiden reagerade mot detta. Den mig veterligen enda recensionen av romanens andra del inflöt i n:r 173 av Stockholms Posten, den 2 augusti 1780. Den är icke redaktionell utan »insänd» av signaturen »Upmärksam», vilken observerat, att tvenne fortsättningsdelar av En Swensk Adelsmans Äfventyr i Utrikes Orter nyligen utkommit och nu tar till orda på det att man »icke må irra sig uti walet» utan, som var och en opartisk lätt inser, välja den först utkomna — Ullmans! — vilken är den av de två som bäst ansluter sig till den första delen.[5] Detta vill insändaren visa genom en

[4] Även från 1750-talet kan noteras liknande tankegångar. År 1757 publicerades i Bergii SmåSaker (II: 7: 85) i översättning av Anaximander ett parti av Boileaus 10:e satir, som företer en roande parallellitet med Kermalecks äktenskapshistoria. Översättningen kallas »Samtal emellan Poëten och hans Wän Alcippe», och ifrågavarande parti lyder:

> Men säg, hur mången Mö, som spak och fryndtlig war
> I Fars och Moders hus, blef sedan intet spar
> På ondska, bitterhet, så snart hon Fru fick heta?
> Då brast naturen ut, då, då rätt, sku I weta,
> Hörd's in i grannens hus, ja öfwer gata, gränd,
> At söta Ängeln wår war i en Djefwul wänd:
> I hast blef smekmån all, och uti wärsta wiset
> Ett dagligt helfwete af äkta Paradiset.

[5] Jfr ovan s. 93 ff.

kort rättegång med den sist tryckta — Rålambs egen fortsättningsdel alltså. Han argumenterar: I sitt företal anger författaren, att »detta werk, som de fläste hittils trodt wara en sanfärdig Historia, skal blott wara en dickt, sammanskrifwen, at wisa Swenska Språkets behag och lämpelighet i kärleks händelsers beskrifning». Man hoppades då att nu äntligen efter 20 år få se ett mästerverk i denna art, i synnerhet som — utom den första delen — så många »wackra mönster af Swenska Romaner wid samma tid utkommo och warit at tilgå»(!). Men hur snöpligt bedragen blir man inte och »måste flatna», då man, utom en på sina ställen »nog mörk och otydelig Swenska», finner hela två ark upptagna av beskrivningen av »en personage», som — bortsett från att han i den första delen inte alls var nämnd — intet ger annat än »skadelige uttryck af en pag. 127 så kallad Religion à la mode, som tror, statuerar och werkeligen utöfwar alt hwad som bäst passar sig med dess wällustiga passioner och liderliga Libertinage, pag. 129.» Anständigheten tillåter inte ens att »repetera innehållet af denna sällsamma målning». Ett sådant referat skulle f. ö. innebära ett brott mot tryckfrihetsförordningens § 1 och § 3 mom. 1. Dock skola några av de lindrigare uttrycken för mannens libertinage icke undanhållas Stockholms Postens läsekrets. Så citeras några av Kermalecks satser om äktenskapet, med den hånfulla sammanfattningen: med flera »mycket utnötte, eller okände ordtermer i den sublimare eloqvencen».[6] Recensenten påpekar vidare det faktum, att man på s. 154 i romanen finner ett medgivande från författarens eller förläggarens sida, att »Mannens (i. e. Kermalecks) moral och Christendom är icke et tjenligit mönster, men liknar många Originaler», och ett löfte, att de »origtiga satserne wederläggas wackert längre ned». Denna vederläggning har — konstaterar anmälaren — alldeles uteblivit.[7] Han frågar sig dessutom vartill det tjänar att

[6] Tryckfrihetsförordningen 1766 stadgar i § 1 förbud mot att skriva eller av trycket utgiva något som strider mot vår rätta tros bekännelse och den rena evangeliska läran. § 3 mom. 1 talar däremot om lastande eller förklenliga ord och omdömen om konungahuset och rikets råd, och det är svårare att inse, att den skulle kunna lägga hinder i vägen för ett referat av Kermaleck-episoden. 1766 års förordning var visserligen ur kraft fr. o. m. 1772, men 1774 års kungl. förordning innebar på dessa punkter inga ändringar. Se Varenius, Svensk tryckfrihet, s. 14. 1774 års förordning finnes tryckt av Modée, Utdrag utur alla ifrån den 19 Augusti 1772 utkomne Publique Handlingar etc., X: 288 ff.

[7] Den not som här antydes, är icke i sin helhet gemensam för hela upplagan. I UUB:s exemplar av romanen återfinnes väl avbönen men icke löftet om vederläggning. Hur detta bör förklaras är osäkert. Möjligen har löftet strukits i en del av upplagan, som trycktes något senare, och kanske då med anledning av just denna recensions påpekande av att det ej infriats. Frågan om huruvida författaren eller utgivaren är notens upphovsman, saknar givetvis ej intresse för frågan om Rålambs egen hållning till Kermaleck-episoden, men torde ej nu kunna besvaras.

offentliggöra så oriktiga satser, att de sedan behöva vederläggas? Hade det inte varit bättre, att de utmönstrats ur romanen, »at icke genom förargelse flera Originaler måtte werkas?» — »Det förnedrar Swenska Adelsmannen icke litet, at twärt emot sit ärbara och Christeliga tänkesätt i första Delen, här yttra sig med största behag förnöta dag och natt i en Libertins sällskap (se pag. 132 seqv.).» Härigenom och genom andra av Upmärksam citerade yttranden visar den svenske adelsmannen, »at han är aldeles stridande mot sig sjelf och mot den esprit han yttrat i första Delen», och man kan alltså härav sluta, att denna fortsättning av romanen icke är den autentiska. Insändaren ondgör sig även över att denna gökunge sammantryckts med den första delen av romanen. »Månne icke at, jämte något godt, med flit utprångla det onda?»

Så lyder samtidens enda motiverade omdöme om lord Kermaleck. Troligen var det i sin reaktion mot Kermalecks moral i rätt hög grad representativt för den allmänna opinionen, och det är nog inte nödvändigt att — som sker i en »Påminnelse» över denna recension två nummer senare i samma tidning — antaga, att anmärkningens drivfjäder skulle vara den, att utgivaren av Ullmans roman, Hesselberg, inte längre kunde notera samma avsättning för denna, sedan Rålambs egen fortsättning kommit ut i marknaden. I dessa »Påminnelser» framhålles, att Upmärksam, och den som med honom tvivlar, kan vända sig till Langes tryckeri, där originalkoncepten till bägge delarna förvaras. Deras författare inbillar sig inte, att hans arbete, som utförts »för egen ro», är fullkomligt. Företalet har rätt, när det säger att romanen är en dikt. Författaren har inte velat vålla den för honom obekante upphovsmannen till den först utkomna andra delen något avbräck, men publiken må själv döma, om verkligen dennes Aspius-figur[8] har »granlagare tänkesätt och anständigare gjöromål än en Milord Kermaleck». På något egentligt bemötande av Upmärksams kritik ingår ej författaren till detta diskussionsinlägg, som väl får anses emanera från Rålamb själv eller hans förläggare. Den av Upmärksam påpekade väsensolikheten mellan de båda delarna av En Swensk Adelsmans Äfwentyr är onekligen frappant, och den som nu sysslar med romanen skulle, om han för en dag kunde få nöjet av en promenad i 1780-talets Stockholm, icke underlåta att ta »Påminnelsernas» uppmaning ad notam och göra ett besök hos Herr Directeuren Lange för att kasta en blick på manuskripten, även om

[8] En avsigkommen uppsalastudent, »den widlyftigaste wid Academien». Se Ullmans roman, s. 29—52.

han inte hyser någon tvekan i författarskapsfrågan. Vore han nog lycklig att där även träffa den åldrade hovmarskalken-författaren, skulle han heller inte tveka att hasardera en intervju med honom angående hans veritable och oförgripelige tankar om lord Kermalecks kärleksprincipier. Kanske skulle Rålamb som svar då föregripa Faguets yttrande apropå Marivaux: »[— — —] dans l'époque dont il est, il y a surtout deux goûts dominants en littérature d'imagination: c'est à savoir la vertu et le dévergondage.» Och kanske skulle han liksom denne ha konstaterat, att »le libertinage» och »la sensibilité» på hans tid samtidigt regerade den upplysta världen, icke exklusivt gentemot varandra, utan som »frère et soeur [— — —] de même famille».[9]

I brist på tillträde till denna kungsväg till sanningen återstår för den som dock vill bilda sig en uppfattning härom, endast att genom en jämförelse med författarens övriga vittra produktion söka fastslå dennes egen inställning till kvinnan och kärleken och vad därmed sammanhänger. Hjälten i hans roman, den svenske adelsmannen, som väl i viss mån får anses vara ett språkrör för Rålambs syn på tingen, intar ju som regel en helt annan position än Kermaleck. I regel företräder han som vi sett närmast den uppfattning, som denne ironiskt kallar för den »Sublimare». (Jfr ovan s. 191 ff.) Men — som även påvisats — han gör det inte alldeles utan vissa avvikelser i kermalecksk riktning. Han finner visserligen under intrycket av sin lyckliga kärlek till Donna Marca, »at Kermalecks kärleks principier woro dåraktiga, och at hjertats och Själens wälluster wida öfwergå kroppens» (II: 161), men han är ingalunda okänslig även för dessa senare. Kort efter sitt giftermål medger han småleende och på anfordran för Kermaleck, att han redan den första dagen som gift övertygats om att dennes »kärleks Systeme har grund» (II: 180), och skildringen av hans bröllopsnatt (II: 175 f.) med dess blandning av sund sensualism och nästan lika instinktiv religiositet, där först Gud får sitt — så kortfattat som möjligt men utan slarv — och sedan människan sitt, är just genom sin inte alldeles organiska syntes av lutherskt gammalsvenskt och kontinentalt kynne rätt karakteristisk för tonen i Rålambs roman som helhet. Man finner i denna ungefär lika många belägg för båda dessa aspekter på tillvaron, liksom man kan finna passager som denna, där de på ett betecknande sätt bryta sig emot varandra eller ingå en inte alldeles fullkomlig förening. Man bedrar sig troligen inte alltför mycket, om man antar att den

[9] Faguet, Dix-huitième siècle, s. 107 f.

svenske adelsmannen i sin vacklande hållning på denna punkt kommer Rålamb själv ganska nära. Hans biografi såväl som hans författarskap visar oss bilden av en övergångsgestalt mellan svensk stormaktstid och modernare förfranskad mondänitet av gustavianskt märke, en svensk adelsman från frihetstiden och en Dalins lärjunge.

I detta sammanhang förtjänar påpekas såsom eventuellt ett utslag härav, att icke ens ett till synes så programmatiskt porträtt som Kermaleck-figuren på detta område är helt konsekvent tecknat. En tid efter sitt första äktenskap ingår som ovan antytt lord Kermaleck ett nytt med en ung änka, lady Chesterfield, intelligent, vacker, kvick och slagfärdig, »malicieuse, medisante och litet, efter anständigheten, coquette», så att av det paret, som Kermaleck själv framhåller, »skulle icke wäntas godhjertade ungar» (II: 146 f.). Deras äktenskap är emellertid baserat på intellektuell gemenskap och en rätt hög grad av det eljest för Kermaleck så suspekta begreppet »sympathie». Innan lady Chesterfield dör efter att ha givit livet åt deras första barn, har dock denna till en början skäligen svala känsla växt ut till en varm och innerlig kärlek. Kermalecks sorg vid hennes död är häftigare och uppriktigare än man av honom haft skäl att vänta sig, och efter en period av desperation och ovilja mot sonen blir denne hans käraste egendom, åt vars vård och uppfostran han under resten av sitt liv ägnar hela sitt intresse.

Detta är ju alltsammans föga kermaleckskt, och det är onekligen ur logisk synpunkt ett misstag att med denna upplevelse som bakgrund låta honom uttala sig med en så föraktfull cynism om kvinnan, kärleken och äktenskapet, barnet och barnauppfostran, av vilket allt han dock — och såsom den sista — haft en så positiv upplevelse. Man frestas erinra sig Rålambs egen negativa dikt om äktenskapet år 1743, tillkommen just då hans inställning bort vara som mest positiv. (Jfr ovan s. 58.) Kermalecks egen berättelse om sitt liv börjar dock först efter hans reflexioner över kärlekens väsen. I början av denna berättelse skildrar han sitt första olyckliga äktenskap, vilket så ger honom anledning till de bittra utfall vi ovan konstaterat. Det är kanske sannolikt, att Rålamb efter allt detta och i anslutning till sin egen supponerade inställning till dessa problem velat i viss mån mjuka upp gestaltens cyniska karaktär, och så låtit lorden i ett nytt äktenskap erfara en litet »sublimare» kärlek. Med andra ord: Diskussionen går vidare och Kermaleck motsäges i viss mån av sitt eget öde.

Detta drag av inkonsekvens i Kermalecks karaktär närmar honom till ett par av hans ryktbarare föregångare i tidens romanlitteratur, Pré-

vosts Cleveland, »le philosophe anglois», och Rousseaus Lord Edouard Bomston, vilka sammanförts i en karakteriserande formel såsom »the general conception of a man who believes himself a philosopher, but who in reality is guided by his *âme sensible* rather than by his reason».[1] Det närmar honom troligen även till Rålamb själv och till hans syn på kvinnan och äktenskapet, som med största sannolikhet ej var så föga traditionell, som den Kermaleck tidigare i stort sett gett uttryck för.

Det framgår nämligen klart av Rålambs anteckningar om sitt liv, att hans egna erfarenheter av kärleken långt mera överensstämde med Kermalecks i hans andra än i hans första äktenskap. Anteckningsbokens uttryck för en varm och varaktig känsla för hustrun finner kanske ännu vackrare uttryck i den ovan (s. 90) nämnda relationen av en dröm, som han efter hennes död upptecknat. Han drömmer att han får tillfälle att sända ett brev till sin avlidna hustru, och skriver då bland annat:

> Hvart har ditt ömma och kärliga hjärta tagit vägen, min Karin? som nu öfver året varit från mig, utan att jag det ringaste hört af dig. Kom ihåg, huru hjärteligen vi älskat hvarandra öfver 40 år. Mitt är lika brinnande. Jag tänker på dig om dagarna och drömmer om dig om nätterna och stundeligen saknar och längtar efter dig. Jag känner, att mitt hjärta är endast skapadt för ditt och att det finner ingen tröst dig förutan.[2]

Dessa ord nedskrevos visserligen 8 år efter Kermaleck-episodens publicerande, men torde icke desto mindre bidraga till intrycket av att de libertinistiska cynismernas Kermaleck knappast stod Hans Gustaf Rålamb så nära som den Kermaleck, som i sitt andra äktenskaps historia »wackert wederlägger» sina egna »Kärleks principier».

Rålamb har i Kermaleck-gestalten sannolikt velat ge en tidsbild. Han har velat visa prov på bl. a. en erotisk inställning, som han lärt känna såväl i litteraturen som i livet.[3] Hans egen hållning till sin skapelse

[1] Havens, The sources of Rousseau's Edouard Bomston, s. 19 f.

[2] Cit. efter Leijonhufvud, a. a. s. 206 f.

[3] I det ovan (s. 77) nämnda fiktiva brevet om hovmannen och hans liv målar han dennes kärlek med bl. a. följande ord: »Kiärleken til kiönet räknas här för en skyldighet och man bör lådas åhtminstone så, at det är en hufwud occupation, fast det ej bör röra förhuden af hjärtat utan endast brukas såsom oundwikeligt werktyg til befodran, hwilka sättas afsides då de äro otienliga och tagas andra åter, alt som tilfälligheterna tarfwa; men härwid är en grannlaga medelwäg att i akt taga, början af en amourette och dess sluht bör skie utan hjärtats oro och utan at man blir owänner wid skilsmässan, ty det förra betager då så ens sinnen, at man blir obeqwäm til alt annat och det sednare förutan at det lämnar elaka tankar igenom utspridt sqwaller och rykten, så är en flikkas wrede och hat outsläkkeligit på den sujetten och skadar så länge hon lefwer.» — Rådet tyder onekligen på en erfarenhet, som inte så litet erinrar om lord Kermalecks, den må nu vara egenhändigt tillägnad eller ej.

är oklar.[4] Till den negativa sidan av Kermalecks kärleksprogram, dess satir mot den romaneska kärlekens överdrifter, dess kvinnokult och askes, ställer han sig sannolikt i rätt hög grad förstående, med hans positiva libertinism och dess bakgrund, allmän pessimism och onyanserat kvinnoförakt, är han säkerligen icke helt överens. Så pass mycket har han dock kommit att sympatisera med sin 'philosophe', att han icke velat låta honom stå där enbart som en cynisk gammal vivör, och så begår han avslutningsvis det ovan antydda brottet mot den konstnärliga konsekvensen och tillfogar berättelsen om det andra äktenskapet.

I jämförelse med det utrymme, som Kermaleck-episodens författare upplåter åt sin filosofs moraliska kätterier, ta hans uttalanden i religiösa frågor mycket liten plats i anspråk. Deras radikalism torde även kunna sägas vara avsevärt mindre långt driven.

Adolph karakteriserar själv Kermaleck som »et städadt hufwud», en man av mycken lärdom, »hwad man i werlden kallar en galant homme, med den däråt följande Religion à la mode, som tror hwad af uppenbarelsen bäst passar sig efter dess passioner och naturliga begrep: han hade et muntert och roligt umgänge, undwek beswär och bryderie, hatade alt twång som en Pest, och fästade endast sin omtanka at roligt fördrifwa sin närwarande tid, utan at bekymra sig om den tilkommande: han älskade lifwet, men darrade ej för döden, hwilken han likwäl icke önskade, emedan han sade sig weta hwad han nu ägde, och icke wore kunnog, eller wiss nog, hwad honom efter döden kunde hända.» (II: 127 f.)

Även om begreppets precisering här är ringa, möter det icke alltför stora svårigheter att göra sig en åtminstone ungefärlig föreställning om vad den svenske adelsmannen förstår med den 'religion à la mode', som han tillskriver Kermaleck, i synnerhet som redan undersökningen av dennes etiska principer givit en föreställning om hans »passioner och naturliga begrep».

[4] Ytterligare ett exempel härpå kan hämtas ur hans anteckningsbok. I »Betractelser öfwer Luc: Evang: 16 Cap: v: 19 på första Söndagen efter Trinitatis; skrifwen under lediga stunder på Drotningholm 1748 in Junio» konstaterar författaren — som nog kan antagas vara Rålamb själv — »1:o att *de wällustiga* förgiäta alla hielpemedel till gudaktigheten. 2:o att de förgiäta de största plikter nemligen Guds och nästans kiärlek. 3:o att de äro ostadige och oförnögde.» I den följande beskrivningen av den rike mannens liv, varom texten handlar, ger han dock en ganska tilldragande bild av sinnenas tillfredsställelse: »[— — —] sina ögon betade han på skiönhetens fält: sina öhron mättade han med de harmonier som mäst passade sig till hans öhronhinnor och de berättelser och tahl, som kommo öfwerens eller kittlade hans passioner [— — —]». Vokabulären erinrar om Kermalecks historia, men i dessa betraktelser är det dock fast och visst, att »wåra nöijen intet annat äro än skugga och skum».

På en punkt i sin levernesbeskrivning berör Kermaleck själv ett religiöst problem och gör sig därvid till tolk för en åskådning, som utgör en av de mest obligatoriska ingredienserna i en 'religion à la mode' under 1700-talet. Han berättar att han föddes i Bretagne av reformerta föräldrar, vilkas dagar »hade förflutit i de sällaste stunder, där icke de Reformertas förföljelse i Frankrike med ifwer och hårdhet börjat rasa.» Hans far, en ivrig och inflytelserik protestant, kastades i fängelse, där han snart avled. Hans mor erbjöds att få behålla sin egendom, på villkor att sonen uppfostrades i den katolska läran. Men »intagen af sin Religion» föredrog hon att rymma fältet och flydde med sin son över till England. När Kermaleck berättat detta, gör han reflexionen:

> Wåre Gods sequestrerades och jag miste min egendom för Religionens skull och blef derföre en martyr wid 2 års ålder, då jag icke ens kunde nämna Religionen, mindre wisste hwad den wille betyda: imedlertid trodde min Mor sig gjordt ganska wäl, och hade liksom en liten andelig högfärd öfwer, det hon upoffrat min egendom för at behålla mig qwar wid Reformerta läran. En helig nit och fördom, at falla i Guds Domare-Embete, när människan dömer alt ewigt förloradt, för alla dem, hwilke äro så olycklige ock ej bekänna den läran, hwaraf de äro, fast de den sjelfwe icke förstå, och kufwa förnuftet under deras Religions-Stiftares griller såsom fullkomliga och oemotsägeliga.[5]

Detta parti är det enda i Kermaleck-episoden, där religiösa problem direkt vidröras. Materialet för en bestämning av Kermalecks religiösa ståndpunkt är alltså icke stort. Det skall ej heller bli föremål för någon anspråksfullare behandling, detta så mycket mer som det icke förefaller mig vara av ett intresse jämförligt med det, som gestalten erbjuder ur etiska synpunkter. I episoden säges om Kermalecks religiösa åskådning egentligen endast, att han delade tidens indifferenta och allmänt rationalistiska attityd mot den uppenbarade religionen, endast trodde, vad som stod i överensstämmelse med förnuftet, hans »naturliga begrep», 'den naturliga religionen'. En konfliktsituation mellan hans religion och hans »passioner» kunde knappast tänkas uppkomma, därtill var den förstnämnda alltför vag i jämförelse med de senare. I varje fall löstes den då snabbt och smärtfritt till de senares favör. »Beswär, bryderie och alt twång» hatade han som pesten. Att överhuvudtaget tänka över — än mindre bekymra sig för — död och ett eventuellt liv efter döden harmonierade illa med det praktiskt-filosofiska program, som han

[5] ESAÄ, II: 134 f. »Religions-Stiftare» torde väl här snarast betyda teolog, eller i varje icke till sin betydelse sträcka sig längre än till upphovsmännen till de olika kristna lärofraktionerna.

åtminstone på äldre dagar så suveränt uppställde för sig och i stort sett väl även efterlevde. Lägger man härtill en utpräglad tolerans mot oliktänkande och förakt för all religiös intolerans[6], så torde man ha ytterkonturerna klara av det mer eller mindre medvetet omfattade religiösa program, som var gemensamt för ganska vida kretsar av upplysningspåverkad överklass vid denna tid även i Sverige.

Att detta varit fallet och att Kermaleck ur religiös synpunkt för romanens publik således knappast tett sig påfallande avancerad — ett undantag är ju dock redan konstaterat, även om insändaren i Stockholms Posten (jfr ovan s. 235) mera vände sig mot Kermalecks etiska villoläror än mot hans religiösa — framgår tydligt av den mängd av klagovisor, som från och med 1750-talet, ja tidigare, uppstämmas från ortodoxt håll över »det fördärvliga fritänkeriet, som [— — —] börjat uppenbarligen yttra sig både igenom uppenbarligt gäckeris drivande med Guds ord, religionen och allt, det heligt är, som ock i synnerhet i en förförisk naturalismo och deismo eller en gruvlig materialismo och även en formlig ateismo», för att tala med biskop Browallii ord vid 1751—52 års riksdag.[7] Det faktum som talar ur dessa klagosånger är allbekant, och de citat som nedan i korthet infogats, avse endast att hastigt och utan alla anspråk på originalitet skissera bakgrunden för Kermalecks uttalanden i religiösa frågor.

Redan år 1754 ansågs på ledande kyrkligt håll vantron vara så utbredd att det fanns fog för inrättande av den s. k. Kalseniska professuren för apologetik och teologiska prænotioner, vars innehavare skulle ägna sig åt »våra många fritänkares, såsom Atheorum, Naturalistarum, Deistarum, Antiscripturariorum, Indifferentistarum och andra dylika villfarelsers grundeliga vederläggning».[8] Tre år senare, den 8 juli 1757, klagade Gjörwell i brev till Sven Baelter över »naturalismus» såsom sin svåraste fiende[9], och ännu ett år senare skrev han i företalet till den nya årgången av Swenska Mercurius: »Jag ser med häpenhet Religionens hastiga förfall bland oss» (juli 1758). Lärda Tidningars spalter upplätos under året 1760 i icke mindre än 6 nummer åt en utförlig recension i tidens refererande maner av ett arbete: »Försök til at wisa Fritänkares förwända Slutkonst», ett nära 300 sidor starkt verk, som detta år i sex häften publicerades av Salvius och vars författare är Carl Carle-

[6] Om romanens toleranspredikan f. ö. se nedan s. 245 f. och 329 f.
[7] Cit. efter Dellner, Sven Baelter, s. 52.
[8] Cit. efter Levertin, Johan Wellander, s. 45.
[9] Dellner, a. a. s. 53.

son.[1] Denne ger här uttryck för en mycket stark känsla av att fritänkeriet höll på att ta överhand.

Vid riksdagen 1765—66 upplästes för prästeståndet den 28 januari Stockholms konsistoriums »Relation om hvad uti Religions- och ecclesiastikmål under och sedan sista Riksdag passerat». Pastor Primarius, Consistorii Praeses, Dr Jöran Schröder, tillägger, att man för att ej falla ståndet besvärlig utelämnat åtskilligt, »hvarigenom i synnerhet kunnat ådagaläggas huru högt både naturalismus och indifferentismus i allmänheten nu mera stigit». Även Dr Nensén talar vid samma tillfälle om »det beklagligen nu så mycket öfverhandtagande fritänkeriet och sjelfsvåldet i gudsdyrkan», och friherre Lars Stjernstedt yttrar sig i ett memorial av samma år bl. a. om »grunden till de olycklige tankar, som allestädes hysas om Gud [— — —] och att så föraktligt talas om alltsammans, samt att ibland allmänheten finnas sjelfsvåldige fritänkare, Atheister, Naturalister; Materialister och Deisteri, som bereder sig och fäster rot, följaktligen att det vackra namnet Christendom knappt hunnit skjuta ax.»[2]

Den 6 maj 1772 skriver i Dagligt Allehanda en insändare ned sina »Tankar om grunden til det nu gängse Fritänkeriet och Religionsförakt, samt botemedel deremot», en publikation bland många andra med samma syfte. En lärd och grundlig vederläggning av deismen presterar år 1778 kyrkoherden i S:a Catharina församling i Stockholm Casparus Wijkman med sin Undersökning Af den Christna Religions sanning, Till förswar emot Deisteriet, recenserad av Kellgren i Stockholms Posten samma år (nr 9). I arbetets första del — Wijkman utlovar i företalet ytterligare tre delar men dog redan i början av år 1780, varför löftet icke hann infrias — ägnas nära 300 sidor åt en lärd översikt över deismens historia genom tiderna från den första kyrkans tid, och författaren konstaterar (s. 279), att på sistone även hans kära fosterland nåtts av farsoten, trots att en »tillbörlig inskränkning af tryckfriheten hindrar [— — —] tillgången i modersmålet på sådana förföriska skrifter», som annars utkomma dagligen och finnas i överflöd på främmande språk, läsas av envar och »åstadkomma en beklagelig wärkan i oförfarna sinnen». Vår resande ungdom, som förr ofta förde

---

[1] Se Svenskt biografiskt lexikon, VII: 427; Apelblads anonymlexikon (UUB: U 234) s. 269 med anteckning: »Pium et felix propositum Caroli Carleson, Status secretarii, Musis addictissime.»

[2] Cit. efter Bexell, Riksdagshistoriska anteckningar, s. 67 f. För ytterligare exempel se t. ex. Pleijel, Svenska kyrkans historia, V: 537.

med sig hem »en skämd kropp och ett förderfwat hjerta», behöver nu inte resa i andra länder för att nå detta resultat.

Fyra år tidigare håller den berömde predikanten Pehr Tollesson en predikan, där han vältaligt skildrar den nya kulturens irreligiösa avarter, 'la religion à la mode', och tillmäter dem en mycket stor spridning i det svenska samhället.[3] Hans tidsskildring är nog i många stycken träffande, anser Leufvén. Vittnesbörden om att samhället åtminstone ur ortodox synpunkt tett sig i hög grad korrumperat av moderna idéer, äro också alltför talrika för att deras bevisvärde skulle kunna dragas i tvivelsmål. Biskop Browallii ovan nämnda tal till prästeståndet är intressant även såtillvida, att han där försöker klarlägga för sina ståndsbröder på vilka vägar pesten kommer in i landet, nämligen — utom genom skadlig litteratur — främst genom »sprätthökarnas» utrikes resor. Han föreslår också vissa åtgärder häremot. Alla som återvända från dylika resor skola förhöras, och om de befinnas besmittade med fritänkeri, ej i rikets tjänst användas! Att smittan — eller i varje fall en intim kännedom om farsotens existens och sjukdomsbildens art — nått även till Rålamb, Lovisa Ulrikas och Gustaf III:s hovmarskalk, är självklart. Han är ju till och med en av dem som skulle ha underkastats Hans Högvördighets projekterade andliga karantän!

Smittan kan ha nått honom redan genom hans lärare, Dalin[4], låt vara att det icke förefaller sannolikt, att denne, anställd på biskop Rydelii rekommendation, sökt bibringa sin elev någon 'religion à la mode', även om han själv hyst sympatier i denna riktning. Att på detta område komma Dalins verkliga ansikte på spåren, är som förut påpekats icke lätt.[5] Han torde dock vid tiden för sitt informatorskap i det rålambska huset kunna karakteriseras som en ganska övertygad moralist i hävdvunnen mening, och avvisar också som vi sett de utilistiska moralprinciper, som upplysningens avantgarde redan nu förkunnar.[6] När Dalin vid denna tid i Argus bemöter de former av kristendom, som man skulle kunna kalla alamodiska, verkar också hans kritik ganska uppriktigt menad. Han konstaterar att moderna människor gått så långt i sitt individualistiska frihetskrav, att de icke längre äro på något sätt »slafwar, utan Cavaillerer i sin Gudzdyrkan, ock man tar sig nu frihet

[3] Leufvén, Upplysningstidens predikan, II: 10.

[4] Enligt sina egna anteckningar hade Rålamb även en infödd fransk språklärare, vars namn han inte nämner.

[5] Jfr i samband med Rålambs biografi ovan s. 39 f.

[6] Se t. ex. versstriden med Cederhielm (Warburg, Essayer, 1918) och Pleijel, Svenska kyrkans historia, V: 384.

til at tro, som man tycker».[7] — »Hwar och en kan då få giöra sig en Religion efter sitt eget Hufwud», påpekar han i annat sammanhang[8] med en ironi, vars allvar eventuellt kan diskuteras, »och lefwa i fred för Kyrko-Wäsendet och dess beswärligheter» och för de »alfwarsamma Lärarne, som med sina ledsamma förmaningar wilja hindra wåra Naturliga Nöijen, och giöra oss Wägen til Himmelen smal och stenig». Som synes är det ungefär Kermalecks 'religion à la mode' som diskuteras. Liksom Kermaleck tror endast det av uppenbarelsen, som harmonierar med hans »naturliga begrep», så framhåller Dalin redan i Argus nödvändigheten av att barn på förnuftets väg komma till religiös övertygelse: »I sielfwa Himla-Läran måste man tillåta hans Tank-frihet [— — —]. Genom förnuftets öfning måste den första Åldren fatta Gudz lag uti Naturen.»[9] Dalin utgår dock här — såsom författare av en moralisk tidskrift — från det tysta förbehållet, som han också senare på direkt anfordran ger uttryck åt, att »ju mera det späda Förnuftet upodlas och wänjes i sin frihet, at draga rena slut af sina medfödde satzer, ju mera erkänner det den stora Gudens uppenbarade willja i sitt Ord, wördar des obegripelige hemligheter och underkastar sig des höga lydnad» (II: 160).

Sannolikare är väl, som också i samband med Dalins uppfostrargärning ovan framhållits, att han ansett lämpligt att på sin elev söka överföra något av den ovilja mot religiös intolerans och fanatism, som han otvivelaktigt redan vid denna tid själv känner. (Jfr ovan s. 40.) I så fall har denna lärdom fallit i den goda jorden. Toleransens principer förfäktas nämligen i En Swensk Adelsmans Äfwentyr icke endast i Kermaleck-episoden utan även här och var i romanen f. ö. Rålambs uttalanden i denna fråga behandlas i samband med romanens övriga didaktiska element. (Se nedan s. 329 f.) De citat som där meddelas, äro icke endast typiska för 1700-talets toleranspredikan, utan visa även på en punkt, där med största sannolikhet Rålamb själv helt ansluter sig till Kermalecks idéer. Det var omkring år 1780 säkerligen icke heller i Sverige någon större djärvhet att torgföra toleransens idé. I Frankrike hade det sedan länge upphört att vara det. Mornet konstaterar i sitt arbete Les origines intellectuelles de la révolution française (s. 192) apropå Marmontels toleransförkunnelse i Bélizaire: »C'est-à-dire que, dès 1767, combattre l'intolérance, exiger la tolérance civile n'était

[7] Argus, II: 300. [8] Argus, II: 62.
[9] Argus, II: 37. Om detta arks (II: 5) beroende av van Effens Le Misantrope, se Lamm, a. a. s. 185.

plus de la hardiesse, ni même de la 'philosophie'. C'était tenir le langage de l'équité, du bon sens et, comme Marmontel le prétendra dans ses Mémoires, défendre les véritables intérêts de la piété.» I samma känsla har Rålamb låtit sina uttalanden för tolerans i religiöst avseende få insteg även i de delar av romanen, där han själv är så att säga ansvarig för tankeinnehållet i högre grad än vad som är fallet i lord Kermalecks historia.

För Kermalecks uttalanden i toleransfrågan såväl som för hans diffust antydda 'religion à la mode' kunna vid denna tid så många litterära inspirationskällor tänkas, att det knappast torde vara möjligt att peka på någon särskild som den avgörande. Att man i 1770-talets Sverige var förtrogen med icke blott Voltaires och Rousseaus skrifter utan även i hög grad med flere av upplysningens andrarangsgestalters, och att man icke alltid undgick att ta intryck av deras förkunnelse, framgår med all önskvärd tydlighet av samtida litterära dokument. »Läsningen af Voltaires, Helvetii, Raynals, de la Mettries, J. J. Rousseaus med fleres skrifter rubbade först och främst mina religionsbegrepp, som ditintills gjort min sällhet, och förledde mig snart till ett otillbörligt skämt öfver dessa allvarliga ämnen», skriver Ehrenström (f. 1762) i en återblick på sin ungdom.[1] Speciellt uppmärksammades naturligtvis Voltaire och Rousseau, men även Diderot, Helvetius, La Mettrie och d'Alembert recenserades och diskuterades snart och ingående i svensk press och svensk brevlitteratur, och även Raynal blev, som Elovson visat (Samlaren 1928), av speciella skäl här i Sverige en uppmärksammad författare.[2]

Att Kermaleck i sin etiska åskådning företer beröringspunkter med denna upplysningsfalang, har i det föregående påpekats. Naturligtvis är det tänkbart, att studiet av dessa författare även bidragit till att fournera Rålamb med hans uppfattning av begreppet 'religion à la mode'. Att med de vaga kommentarer, som begreppet fått i Kermaleckepisoden, söka precisera detta antagande, synes dock icke möjligt och av underordnat intresse.

---

[1] Efterlämnade historiska anteckningar, I: 14. Ehrenström bidrog själv till upplysningens spridande i Sverige genom översättningar i Den välsignade tryckfriheten (1781—83) ur Helvétius', Raynals, Rousseaus m. fl:s skrifter samt med smärre avhandlingar »av egen sammansättning», en verksamhet, som han på äldre dagar ångrar. Se a. a. I: 29, samt Den välsignade tryckfriheten *event.* n:ris 1781: 61; 1782: 8, 11, 16, 76, 82, 88, 91; 1783: 33, 37, 40, 93, 95.

[2] Om den yngre och radikalare franska falangens mottagande i Sverige under 1770-talet, se f. ö. Lamm, Upplysningstidens romantik, I: 246 ff. Jfr även Sjöding, Leopold, s. 68 ff., som konstaterar, att Gustaf III personligen står närmare den sentimentala franska upplysningen à la Marmontel än den radikala encyklopedistiska riktningen.

Den toleranspredikan som förekommer i Rålambs roman, tyder däremot bestämt på direkt bekantskap med fransk litteratur, främst Voltaire. Redan den konkreta situation som ger Kermaleck anledning till hans utfall mot religiös intolerans och fanatism, förföljelserna mot de reformerta i Frankrike, för ju omedelbart tanken till Voltaire och hans verksamhet. Voltaireska synas mig även tonfallen, då Kermaleck satiriserar sin moders överdrivna religiösa nitälskan. (Se ovan s. 241 f.) »O Ciel! à quel excès se porte le zèle de la Religion dans les Dames!» utropar Voltaire en gång i Candide.[3] Om Voltaire erinra även de argument för en tolerant åskådning, som den svenske adelsmannen och hans blivande italienska gemål anföra[4], även om Voltaires skrifter långt ifrån äro den enda tänkbara fyndorten. Till jämförelse kan anföras en passage ur Traité sur la Tolérance, där Voltaire tänker sig följande yttrande ställt till en samling människor med dogmatisk religiös inställning:

»Écoutez-moi, car le Dieu de tous ces mondes m'a éclairé: il y a neuf cents millions de petites fourmis comme nous sur la terre, mais il n'y a que ma fourmilière qui soit chère à Dieu; toutes les autres lui sont en horreur de toute éternité; elle sera seule heureuse, et toutes les autres seront éternellement infortunées.» — Ils m'arrêteraient alors, et me demanderaient quel est le fou qui a dit cette sottise. Je serais obligé de leur répondre: »C'est vous-mêmes.» Je tâcherais ensuite de les adoucir; mais cela serait bien difficile.[5]

Även Voltaires kommentar till detta ställe erinrar om Adolphs och Donna Marcas resonemang:

Non-seulement il est bien cruel de persécuter dans cette courte vie ceux qui ne pensent pas comme nous, mais je ne sais s'il n'est pas bien hardi de prononcer leur damnation éternelle. Il me semble qu'il n'appartient guère à des atomes d'un moment, tels que nous sommes, de prévenir ainsi les arrêts du Créateur.[6]

Då Kermaleck karakteriserar sin moders religiösa fanatism som »en liten andelig högfärd», sker det i god överensstämmelse med Voltaires vokabulär:

C'est une passion bien terrible que cet orgueil qui veut forcer les hommes à penser comme nous [— — —][7] — La tolérance est aussi nécessaire en politique qu'en religion; c'est l'orgueil seul qui est intolérant [— — —].[8]

[3] Éd. Morize, s. 19.
[4] ESAÄ, II: 162. Jfr nedan s. 329 f.
[5] Éd. Moland, XXV: 104 f.
[6] Éd. Moland, XXV: 106. Jfr ESAÄ, II: 134 f.: »En helig nit och fördom, at falla i Guds Domare-Embete, när människan dömer alt ewigt förloradt, för alla dem, hwilke äro så olycklige ock ej bekänna den läran, hwaraf de äro [— — —]».
[7] Éd. Moland, XXV: 523 (Avis au public sur les Calas et les Sirven).
[8] Éd. Moland, XXIV: 432 (Idées républicaines).

Att engelsmannen Kermaleck skall föra toleransens talan är f. ö. helt i enlighet med Voltaires uppfattning, vilken han ju dock delade med många av sin samtid.[9]

Som redan förut antytts är naturligtvis Rålambs roman ingalunda det första uttrycket för en anslutning till toleransens idé i Sverige. Ett av de tidigaste exemplen utgör det ovan (s. 220) nämnda arbetet Samtal emellan Argi skugga och en obekant Fruentimbers skugga, som bland andra angrepp mot auktoritetstro av olika slag även riktar sig mot »intollerance» i religiöst avseende. I skuggornas tredje samtal påpekas huru »en omåttelig Religions ifwer och intollerance» ur nationalekonomisk synpunkt är en olycka för ett land (s. 20). I det femte samtalet (s. 37) docerar en gammal vis man mot religiös fanatism och vidskepelse, i en passage som intresserar genom sin ofta förbluffande frankhet i uttrycket och sin ibland om Voltaire erinrande inriktning av satiren.

Tanken att det är en orimlighet, att Gud skapat $^2/_3$ av mänskligheten till evigt fördärv, framkastad av Donna Marca (II: 162), återfinnes bl. a. i det redan nämnda arbetet, Försök til at wisa Fritänkares förwända slutkonst, 2:a brevet[1], och redan tre år tidigare omnämnes med sympati i Lärda Tidningar (1757: 18) ett arbete, Lettre d'un patriote sur la tolerance civile des Protestans de France & sur les avantages, qui en resulteroient pour le Royaume, nyligen tryckt i Paris, vars författare framhåller de oerhörda skador Frankrike lidit genom sin intoleranta inställning till hugenotterna, en nationalekonomisk synpunkt, som ju inte alldeles saknar beröring med lord Kermalecks. År 1779 trycktes i Stockholm Oförgripelige Tankar Om Tolerancen, Och de deremot i Almänheten utspridda Betänkeligheter.[2] Dess författare konstaterar, att Gud icke fördömde toleransen utan tvärtom med vissa undantag auktoriserade den genom sina lagar. Kortsyntare ha människorna varit, »när deras nit fallit på intolerancen» (s. 8). Kyrkohistorien ger talrika exempel. En alldeles speciell dumhet har man från kristet håll gjort sig skyldig till, när man givit »sanningens häftigaste och farligaste fien-

[9] Jfr nedan s. 272 ff. En annan av Rålambs åsikter i samma anda ger en nästan bokstavlig anslutning till den formulering en av 1700-talets älsklingssatser fått i populär fransk litteratur. »Dygden blir således alltid wördad, hwarest hon finnes, antingen hos Hedning eller Christen», konstaterar Adolph apropå Mustapha (I: 50). »J'honore la vertu par-tout où je la trouve», deklarerar en av Favarts gestalter i komedien L'Anglois à Bordeaux (Théatre de M. Favart, IX: 16, 1777). Jfr även Mylord Edouard Bomston i La nouvelle Héloïse (IV: 195): »[— — —] des lieux où l'on sait honorer la vertu par tout où elle est».

[1] A. a. s. 7 ff. Lärda Tidningar 1760, s. 42.

[2] Författare är enl. Apelblad, a. a. s. 207 (UUB: U 235), Dr Ericus Waller, kyrkoherde i Örebro.

der, til exempel en Toland, en Bolingbroke, en Voltaire» tillfälle att anklaga kristendomen för intolerans och så onödigtvis givit dessa »otrogne» vapen i händerna (s. 12). Författarens avståndstagande från Voltaire et consortes utesluter nog inte att dessa spelat en roll för hans åsikter. Han erkänner t. o. m. att de voltaireska angreppen mot kristen intolerans varit befogade.

Kortare uttalanden i toleransvänlig anda förekomma ofta i litteraturen under 1700-talets senare hälft.[3] En direkt anslutning till Voltaires kamp för religiös fördragsamhet röjer en författare i Tryck-Friheten den Wälsignade (12/2 1784). Det största intresset erbjuder kanske i detta sammanhang ett av Lamm anfört ställe i Johan Gabriel Oxenstjernas dagbok.[4] Den 18/12 1770 antecknar den 20-årige skalden, i likhet med den svenske adelsmannen gripen av den »ömhet och öfvertygelse» han finner hos de katoliker han möter, följande reflexion:

> Skall jag med våra okunniga Präster tro en vrå af världen allena, ej mera än Sverge, Danmark, Norge ock en liten del af Tyskland innesluta de utvalde, och att hela den öfriga delen af menniskjoslägtet är född att fördömmas. Nej, dömmer icke, så varden i icke dömde. Öfverlämnom åt Himlen en rätt som ej tillhör de dödelige. [— — —] Låt Chinesen med rörd själ tillbedja sin Tien, låt en enfaldig Dervich anropa Mahomet och en annan med vördnad nalkas sin Pagod, jag tror att Gud emottar de böner dem de ovetande sända honom, och som äro honom ämnade då de helgas åt det högsta väsendet.

Lamm konstaterar att denna positiva tolerans, som ej endast angriper fanatism och förföljelse utan även visar förståelse för den religiösa trons uttrycksformer hos andra lärors bekännare, är något nytt och från tidigare generationers rent negativa tolerans fullständigt artskilt. Ansatser till en dylik positivare tolerans kunna utan tvivel spåras även i Rålambs deklarationer, inte så mycket i Kermalecks mun, som i Adolphs och Donna Marcas.[5] Även i detta avseende finna vi Rålamb vara fullt à jour med tidens mera avancerade idéer. Lamm påpekar hur komplett oförstående Oxenstjernas morbror, Gustaf Fredrik Gyllenborg, ställde sig till dessa systersonens åsikter. Troligen skulle Rålamb i all blygsamhet ha varit en mera kongenial adressat.

Ehuru man trots detta kan konstatera, att Kermalecks tankar i

---

[3] Se t. ex. Svanfeldt, Posten, s. 388 f.; jfr s. 249 och Posten, n:ris 6, 11, 45, 51, 83, 105.

[4] Lamm, Oxenstjerna, s. 226. Citatet återfinnes ej i den tryckta dagboken eller i den i UUB befintliga handskriftsversionen (X 240—242), utan torde vara hämtad ur den av Lamm utnyttjade konceptdagboken.

[5] Se nedan s. 329 f. Obs. uttryck härför redan i romanens första del, år 1759!

religiösa frågor i jämförelse med hans etiska funderingar knappast äro särskilt djärva, ha ej heller de fått passera oanmärkta. Den ovan nämnda signaturen 'Upmärksam' i Stockholms Posten[6] anställer även ur religiöst-apologetisk synpunkt en rättegång med den Swenske Adelsmannen, som säger sig »med största behag förnöta dag och natt i en Libertins sällskap», som kallar det »en helig nit och fördom, och at falla i Guds Domare-Embete, när menniskian dömmer alt ewigt förloradt för alla dem som ej bekänna den läran, hwaraf de äro, och kufwa förnuftet under deras Religions stiftares griller såsom fullkomliga och oemotsägeliga». Recensenten påpekar också att dessa satser, långt ifrån att såsom utlovat senare vederläggas, i stället av bokens hjälte och hjältinna tagas i försvar, då de i det ovan anförda samtalet om religiös tolerans, »lämnar all öfwertygelse och statuerar sådane paradoxer, som gör dem alla jämte hedningarna lika goda». Insändaren kan icke förena detta med sin »enfaldiga öfwertygelse» utan frågar härmed tidens »uplysta Theologer», om icke detta strider emot vissa angivna bibelställen och således emot vår rena evangeliska lära. Som synes är recensenten allvarligt indignerad. Huruvida indignationen är helt spontan, eller den — som Böök antyder[7] — är inspirerad av Ullman eller Hesselberg, är svårt att avgöra. Att artikeln ger intryck av att grunda sig på en ganska äkta känsla och »enfaldig öfwertygelse», synes dock svårt att förneka. Det naiva greppet att argumentera med bibelställen synes mig även tyda härpå. Däremot synes det mig vågat, att som Böök tolka insändaren som ett uttryck för den allmänna opinionen av år 1780. Det förefaller visserligen sannolikt, att denna ännu i stor utsträckning reagerat mot Kermalecks moral. Men att romanens läsekrets i sådan omfattning att man kan tala om en allmän opinion, ondgjort sig över romanens religiösa fördragsamhet, synes mindre troligt. Därtill hade nog detta begrepp omkring år 1780 vunnit alltför mycken terräng även i Sverige, åtminstone i de kretsar av svenska folket som läste romaner.

Vad slutligen beträffar Rålambs eget förhållande till sin romangestalt ur synpunkten av dennes inställning till religionen, förefaller det lika osannolikt, att han varit kongenial med Kermalecks mondäna religion, som det synes sannolikt att han delat dennes sympatier för religiös fördragsamhet. Rålambs anteckningsbok — huvudkällan, för att inte säga den enda källan för vår kännedom om hans personlighet — är till

[6] 1780: 173; jfr ovan s. 234 f.

[7] A. a. s. 233. Böök anser dock ej, att ett dylikt ursprung minskar insändarens värde som uttryck för den allmänna opinionen.

en betydande del fylld av religiöst författarskap, som det skulle föra för långt att i detta sammanhang redogöra för (jfr nedan Kap. X), men som i varje fall icke tyder på någon som helst mondän inställning till religionen. Det består dels av betraktelser över olika bibelställen, dels av en mindre samling psalmer eller »Andeliga wijsor», vilka i ett par fall uppvisa påtagliga herrnhutiska drag, en fullt utvecklad sår- och blodsmystik. En jämförelse mellan denna otryckta diktning och Kermaleck-episoden för i tankarna Gyllenborgs ord i Satire öfver Verlds-Föragtaren: »Hvad skall jag göra här? jag kan ej smickra, hyckla / Nu vara Pietist och nu med skriften gyckla.»[8] Förklaringen till detta för en modern betraktare ganska svårförklarliga fenomen är ju att söka i det faktum, att Rålamb levde i en andlig brytningstid. En liknande dubbelhet finnes — som Lamm påpekat[9] — även hos mera typiska upplysningsdiktare än Rålamb. Dalin förenar så gott sig göra låter en hätsk antiklerikalism och en utpräglad förnuftsdyrkan med en ganska ortodox luthersk åskådning. Inte ens Gyllenborg har helt släppt tron på den uppenbarade religionen. För familjen på Skenäs var kyrkobesöket en ännu mera obligatorisk ingrediens i söndagens andliga spis än de därpå följande satiriska kommentarerna vid middagsbordet senare på dagen. Det är ungefär samma motsatsförhållande, som Levertin i sin studie över Johan Wellander ypperligt karakteriserar: Ömsom stoikern som drömmer om Gyllenborgs moraliska hjältetyp med en voltaireians frusna leende på marmorläpparna och ömsom »den kristne bedjaren, i ruelse och förhoppning sjunken på knä för korset, diktande Passionstankar, i hvilka allt har den forna teologens andäktiga och ödmjuka renlärighet», en typisk representant för mellangenerationen.[1]

Att Rålamb är att betrakta som en typisk övergångsgestalt, karakteriserad av likartade motsättningar och en likartad dubbelhet, framgår redan av hans roman, men ställes i en klarare belysning, om man jämför Kermaleck-episodens idéinnehåll med hans otryckta andliga diktning. (Se nedan s. 337 ff.) Av ett visst intresse är även i detta sammanhang den ovan (s. 66) citerade kritik, som Rålamb i sina anteckningar riktar mot Lovisa Ulrikas religion. Trots allt detta förefaller det svårt att i detalj acceptera den karakteristik, varmed Sigrid Leijon-

[8] Enl. versionen i Våra Försök, II: 32. Något gyckel med skriften tillåter sig icke Rålamb i sin anteckningsbok. Däremot kan han icke helt avhålla sig från att offra åt sin tids starka böjelse för prästsatir, då han i ett fingerat brev låter Bussy Rabutins Histoire amoureuse des Gaules hamna bl. a. hos en präst, vars reaktion inför det obscena innehållet han med verve och elakhet återger. Jfr nedan s. 334.

[9] Oxenstjerna, s. 223. [1] A. a., t. ex. s. 142 f.

hufvud avslutar sin uppsats om »Dalins lärjunge». »Han står främmande — skriver författarinnan — för den allt pröfvande, oroliga skepticism, som redan ryckt en och annan af hans generation och rycker allt fler af gustavianerna med i sitt svall. Det finnes hos honom en för en brytningstid karakteristisk blandning af gammalt och nytt. En gammaldags fromhet utan all anstrykning af rationalism, en ärlighet som håller profvet i en korrumperad tid [— — —]» (s. 207). Redan en ytlig genomläsning av Kermaleck-episoden synes dock visa, att Rålamb i varje fall icke är »främmande för» tidens rationalism och oroliga skepticism.

Ovan har ett försök gjorts att närmare precisera arten och graden av Kermaleck-episodens radikalism på det moraliska området, i den mån detta beröres av hans teorier om kärleken och äktenskapet, och på det religiösa. Emellertid riktar Kermaleck sina angrepp icke bara mot dessa fundamentala begrepp i den form vari de knäsatts av det samtida samhället, han vänder även sin kritik mot ett flertal andra sociala institutioner. Intressantast är kanske den förbluffande stöt han helt en passant riktar mot den hävdvunna familjeinstitutionen i ordalag, som — för en nutida läsare uppseendeväckande — säkerligen skorrade svårt i öronen på det mera patriarkaliska svenska 1700-talssamhällets hedervärda medborgare.

När Kermalecks farbroder uppmanar honom att efter sitt första äktenskapliga misslyckande för att förhindra ättens utslocknande och dess egendoms övergång i främmande händer göra ett nytt försök, mötes han av följande delvis redan citerade motskäl:

> Hwad rör det oss, swarade jag, hwilken får eller nyttjar wår ägendom, sedan wi ligga rutnade i wåra grafwar, och kunna däraf hwarken hafwa glädje eller sorg? bör wäl en förnuftig Människa utsätta sig til et så halsbrytande arbete och sätta sin sällhet på wågspel, blott för at framskaffa et litet kräk, med hwars upfostran wi skola hafwa beswär och på slutet torde ändock misslyckas; hwilken, så snart den börjar tänka, torde på köpet önska oss ur werlden för at desto tidigare få nyttja ensam den ägendom han redan anser för sin, och tror oss usurpera. Är det wäl-betänkt at plåga mig sjelf under min lefnad, för at göra den lycklig efter mig, blott därföre, at han bär mitt namn efter min död: hwad gör det mig efter min död, om en Jaqves Rosbif eller en Kermaleck *gjöder sig af mina qwarlefwor*, och jag lämnar detta Försynen, som disponerar härom bättre än wi med all wår inbillade försorg? (II: 150.)

Emellertid övervinner farbrodern som ovan nämnts genom enträgenhet dessa betänkligheter, Kermaleck gifter sig med lady Chesterfield

och får en son, som han efter äktenskapets upplösning genom hennes död i samband med sonens födelse ägnar all den omtanke och all den känsla, som hans egen egocentriska livsföring tillåter. I sitt liv vederlägger han alltså i stort sett sin teori, vilket icke hindrar att denna såsom sådan är av intresse. Kanske har Rålamb funnit det opportunt att — i dess egenskap av »icke tjenligit Mönster» — icke låta den stå helt oemotsagd. (Jfr även ovan s. 235.)

Uttalandet harmonierar ju f. ö. väl med den cyniskt egoistiska kulturpessimismen i Kermalecks hela filosofi och saknar säkerligen icke motsvarigheter i samtida europeisk litteratur[2], även om det som en svensk företeelse av år 1780 — eller tidigare! — är utan motstycke.

Om yttrandet lätt låter sig inpassas i Kermalecks filosofi f. ö., svär det så mycket mer mot den ekonomiska åskådning, som kommer till uttryck i Rålambs övriga författarskap, tryckt och otryckt, och som vi ofta sett exempel på även i hans biografi. Hans roman f. ö. demonstrerar ofta en högst påtaglig patriarkalisk konservatism, som får sina vältaligaste respektive mångordigaste uttryck i riksrådets-förmyndarens tal till den unge Adolph vid avskedet från Sverige och i brevväxlingen med anförvanterna hemma i Sverige. Det utpräglade privatekonomiska intresset är väl heller knappast ägnat att förvåna hos en man, som större delen av sitt liv — troligen relativt redligt — kämpat mot en hotande misär. Man förstår om det varit honom angeläget att även i detta avseende gestalta sin filosofs liv till en vederläggning av hans teori.

I ett par andra fall har man större anledning att tro, att Rålamb utnyttjar Kermaleck-gestalten för att ge uttryck för sin egen uppfattning. Under sin skiftande levnadsbana fungerar lord Kermaleck även en tid som envoyé vid det portugisiska hovet men lär sig snart att föraktа diplomatyrket och sammanfattar sina iakttagelser i följande anklagelse:

> Jag nödgades ofta bruka de steg, som ej passade sig med min medfödda upriktighet; at igenom löften och penningar bedraga Folk ifrån sina skyldigheter, til tidig kunskaps ernående om de ärender, som angingo mitt Håfs fördel; och jag måste smickra desse nedriga werktyg jag i min själ föraktade, om jag eljest skulle med nytta göra min syssla och kallas habile Minister, och wid nogare eftersinnande fant jag det främmande Ministrer uti et land werkeligen äro ej annat än spioner, som äro låflige och privilegierade i det land de residera. (II: 143.)

[2] Jfr t. ex. Holbergs uttalande om sparandets meningslöshet i Moralske Tanker redan 1744. (S. Skr., XIV: 135 f.)

Det finns inga skäl att betvivla, att Rålamb här tolkar ungefär sina egna intryck av diplomatiens väsen, liksom inte heller, att han vet vad han talar om. Vi ha sett (ovan s. 60 f.), att han redan vid 1738 års riksdag engagerades »i de hemligaste planer», för att sedan mer eller mindre aktivt deltaga i alla frihetstidens riksdagar. Om det diplomatiska spelet ha vi sett honom yttra sig i sina anteckningar icke utan sakkunskap och förmåga av överblick. (Jfr ovan s. 62.) I den »Spådomsanda wid början af 1747 års riksdag», som ovan citerats, analyserar han Frankrikes och Rysslands egoistiska politik i Sverige och tillråder som en försiktig politik, att »man borde menagera dem bägge», vilket också är det vanliga »hos en försiktig Ministêre», och varigenom fäderneslandet »å båda sidor kunde profitera och draga sin förmåhn». Det är allmänt bekant, konstaterar han, att det var genom franska stämplingar, som riksråden år 1738 licentierades och att de nya männen inte bara vunnit sina poster genom franskt ingripande utan även hava »sit mästa underhåll från frankrike; hwarföre ock emellan 1738 och 1743 wår regering aldrig kunde få andra tankar, än de som passade sig med frankrikes afsikter. Ambassadeuren Gref Lanmarij[3] war här såsom en custos och om ej giordes hwad han wille, så hotades med indragning af Pensionerne.» Systemskiftet 1743 medförde ingen förbättring, utan »Ryska Ambassadeuren Korf» trakasserade »liksom en pedant till preceptor» det unga hovet. Andra redan i samband med Rålambs biografi citerade uttalanden vittna om att han haft en skarp blick för den rådande politiska korruptionen. (Jfr ovan s. 67 ff.) Tydligen är det i god överensstämmelse med Rålambs egna erfarenheter, när Kermaleck konstaterar, att »främmande Ministrer uti et land werkeligen äro ej annat än spioner».

Lika uppenbart är det att Rålamb är fullt överens med Kermaleck i dennes kritik av hovlivet (II: 137 f.), även om man här måste ta i betraktande, att hovsatiren vid denna tid är en synnerligen flitigt odlad litterär genre och varit det åtminstone sedan La Bruyère.[4]

Kermalecks förakt för hovlivet synes icke ha dikterats av något personligt misslyckande som hovman. Tvärtom bevisade honom konungen och hela den kungliga familjen allsköns »gracer och wälbehag».

---

[3] Lanmary, marquis de, fransk ambassadör i Sverige. Instruktionen daterad 3/10 1741, återkallad 1749.

[4] För de franska filosofernas inställning till »les courtisans», se Roustan, Les philosophes et la société française, s. 129 f. Jfr även Holberg, Moralske Tanker: Beskrifvelse over en Hofmand (S. Skr., XIV: 372 ff.), Dalín, WA III: 97 ff., Creutz i Witterhets Arbeten, s. 142 f., m. fl., m. fl.

Vad som väcker hans ovilja är i stället, att han som alla andra vid hovet »nödgas öda sin tid, utan at göra gagn»:

Til slut ledsnade jag så wid Hof-lefnaden, at jag ej kan beskrifwat: den passade på intet wis med min natur, at twinga mig wid en klädebonad, som jag ibland frös och ibland swettades uti och som twingade min kropps ställning, blott därföre, at det war på modet; at waka då jag behöfde såfwa; at höra en hop dårskaper af någon betydande sladdras, utan at få däremot göra sina inkast, om icke at risquera sin Håflycka; at buga och krusa för den jag i mitt sinne föraktade; at höra och se oftast dygden förklenas och lastas, samt odygden uphöjas och berömas, med flere oräkneliga ridiculér, woro alt omständigheter jag aldrig kunde wänja mig wid, och därföre tog jag mitt afsked och reste up til Skottland [— — —].

Att lord Kermaleck — engelsmannen-filosofen[5], som hatade allt tvång och all förställning, gjorde vad som föll honom in, som fann en eftermiddagslur »kostelig [— — —] och mer wärd än penningar» och följaktligen aldrig nekade sig den, när han kände sig behöva den (II: 131) — skulle på detta sätt reagera mot hovlivets ständiga ofrihet och osjälvständighet, är ju icke ägnat att förvåna.

Att vi i Kermalecks ord även möta ungefär Rålambs egen erfarenhet av ett långt liv vid det svenska hovet under tre regenter, göres dessutom troligt av de reflexioner över detsamma, som han på flere ställen i sin anteckningsbok nedkastat. Den trognaste anslutningen till uttalandet i Kermaleck-episoden ger det fingerade brev till en vän, som redan i samband med Rålambs biografi har citerats och vari han redogör för sin egen erfarenhet. Att detta brev i huvudsak verkligen ger denna och icke är att betrakta som en litterär schablon, förefaller sannolikt, då det dels troligen icke är avsett att publiceras, dels till sitt innehåll noga överensstämmer med summan av de intryck, som anteckningsboken för övrigt fått sig anförtrodda av livet vid hovet. Ur det ganska långa brevet skola här endast återges ett par passager, som framför andra ansluta sig till Kermalecks omdömen:

Ett intet, en bagatelle, ett tilfälle, en omständighet, kan giöra en håfmans lycka och olycka [— — —] det kommer alt ann på et lyckligt ögonblick och en lycklig omständighet [— — —] odygden klifwer så snart upp på lyckans hjul som dygden, falla och lika snält [— — —] när ont och godt lyckligen blandas, giör det composition af en menniskia, som är tienligast til håf lefwernet. Wällusten är där ibland nödwändig och ibland straffbahr; i smak, lukt, hörsell, syhn och kläde dräkt lides hon och är oumgängelig [— — —]. Hiärtat måste ymsom wara hårdt och ymsom ömt och oftast bägge delarne efter omständigheterna uti en och samma sak; mun-

[5] Redan enligt den traditionella föreställningen om engelsmannen bör Kermaleck förakta hovlivet. Jfr Muralt, Lettres sur les Anglois, éd. crit. 1933, s. 136.

nen får ofta lee när hiärtat blöder, ty muhlna och trumpna ansikten, det må gå så rasande det will, lidas sällan [— — —]; där gifwes et slags håfspråk, et slags jollrande och façoner, som bör wara medfödd [— — —]; Konsten at framsäga et lapprie et ingen ting med behag, winner mehr approbation, än den största soliditet [— — —] en röstens högning och en geste apropos giör mehr til saken än sjelfwa ämnet [— — —] At utlehta i giörligaste det folkets humeurer och passioner man umgås med och bruka det til sin förmåhn, efter omständigheterna, är en oumgängelig nödwändighet [— — —]. Förtroende til någon är farligt, och sielfwa wäggarna liksom tahla: den tilförliteligaste wännen är ens egen eftertanke och conduite, ty wid håf tienas sällan utan egen afsikt. Religion bör man wisa sig äga, om man än icke beklageligen hade någon; Ehuru tygelfrit man lefwer, will doch werlden hafwa ett skiehn af densamma [— — —]. Man förnöter sin bästa tid, utan at hwarken giöra publicum eller sig sielf gagn. Man förswagar sin hälsa uti en oordentelig lefnad och lägger sig trött och med bekymmer hwar natt, utan at kunna säga sig giort det ringaste nyttigt hela dagen [— — —]. Oron om ens lycka gier ej det minsta bekymret, som aldrig kan uphöra, där inga förtienster giälla och ingen annan grund gifwes än öfwerhetens behag, som kommer ann oftast på caprice. Wahnan blir på slutet andra naturen och som bagateller är ens mästa förehafwande, blir man på slutet obeqwämelig til alt solid. Ungdoms åhren gå således sin wäg, och på ålderdomen får håfman til slutet intet annat, än utnötter kropp, swaga knäen och många gamla kläder.

Med anledning av allt detta anser sig Rålamb förklarligt nog icke kunna rekommendera hovet som vistelseort och språngbräda för en ung man. »Hvad er gemeenere end at høre en Hofmand beklage sin Tilstand, at tale med Væmodighed om de Besværligheder, som følge Hoflevnet, og at prise dem lykkelig, som ere deruden for, og hvad er tilligemed almindeligere, end at see ham ideligen udi Bevægelse for samme Stands Conservation», skriver Holberg[6], och ett faktum är ju, att Rålamb, ehuru som vi sett på sistone icke alldeles utan klagan, troget tjänade tre konungar och var och förblev en hovpartiets trogne anhängare. Trots detta får möjligheten av att han i sin hovsatir måhända eggats av genrens popularitet, icke undanskymma den större sannolikheten för att den konservativt svenska sidan av hans jag starkt reagerat mot franskt hovmaner och fransk hovmoral på ungefär samma sätt, som han låter Kermaleck reagera, och som det enligt tidens uppfattning hövdes en engelsman och en »philosophe» att reagera inför samma mondäna fenomen.

Till ännu ett av tidens modefenomen synes lord Kermaleck antyda en avvisande hållning, nämligen till fysiokratismen (II: 138 f.). Att här med bestämdhet avgöra, i vad mån författarens egen åsikt tar

[6] A. a. s. 375.

sig uttryck, torde vara svårt. Man kan dock fråga sig, varför angreppet överhuvudtaget kommit till stånd, om så ej varit fallet.

När Kermaleck ledsnat på hovlivets ridiculer, följer han tidens paroll och hänger sig i stället åt dettas motsats, lantliv och jordbruk, i den förhoppningen, »at Landthushållningen skulle så sysselsätta min tid och eftertanka, at jag aldrig skulle kunna ledsna». Han gör därvid följande erfarenheter:

> Jag hade folk och penningar at röra mig med: jag kastade up och ned på Skogar, ängar och åkrar: jag gjorde alla försök de namnkunnigaste hushållare upteknat, och jag raffinerade de samma efter mitt yttersta begrep: jag antog alla förslager, ehuru kostsamme de ock woro, endast de syntes til förbättrande och upodlande af min jord; ock som uti inga Sciencer äro flere klåpare, än uti hushållningen och medicinen, så lärde jag mig ändteligen til slut efter mycken kostnad göra en grannlaga urskillning och wal af alla de försök mig kommo under ögon, så wäl tryckta, som berättade. Ymsom såg jag med nöje frugten af mitt arbete och förkofringen af min jord, och ymsom hindrade Climaten, wäderleken och jordmonen werkställandet oftast af de saker som i tankan syntes ofelbara, begripeliga och naturliga.

Han lyckades ibland överkläda berggrunden med säd och göra åker och äng av de värdelösaste mossmarker, men fann alltid kostnaden överstiga avkastningen »til några 1000 Procent» och insåg alltså, att denna vetenskap »på intet wis kan få namn af Oeconomie», utan snarare vore en »witterlek, som mer wisar speculationen och fliten, än båtnaden och winsten för framtiden, hwilket är och bör altid wara sjelfwa basis til all förnuftig hushållning.» Allt detta hindrar dock ej att Kermaleck njuter av lantlivet och naturen och har »mindre ledsnad wid detta nya ämnet», än av allt vad han dittills proberat. Han tvingas emellertid av sjukdom att under ett års tid avstå från den personliga tillsynen över sina företag och finner efter sitt tillfrisknande åter sin jord i vanhävd och förfall. Så ledsnar han även på denna sysselsättning, där flere års outtröttligt arbete på ett enda kan göras om intet.

Den kritik[7] av »l'agromanie [— — —] la maladie épidemique de nos jours», som en annan av dess vedersakare, Carl Gustaf Tessin, kallar den[8], har observerats av Hildén[9], som efter att ha karakteriserat 1700-talets åkerbruksvurm till sist för att göra detta århundrade full rättvisa citerar några »förnuftiga ord» i ämnet, nämligen dels Kermalecks

---

[7] Såsom en kritik av fysiokratismen torde nog dessa rader böra fattas, även om Kermalecks sjukdom och dess följder för hans jordbruk ej kunna skrivas på fysiokratismens konto, och kritiken härigenom förlorar i udd och konsekvens.

[8] Ehrenheim, Tessin och Tessiniana, s. 323.

[9] Studier av naturen i Linnéseklets svenska diktning, s. 230.

ovan anförda reflexioner, dels Tessins kritik av »det senare halvseklets ekonomiska rabies», av »ces professeurs en économie qui se donnent des peines infinies pour imaginer une nouveauté qui ne réussit point».[1]

Det är tydligt att Tessin och Rålamb på denna punkt äro meningsfränder, och då ett brev från Rålamb till Tessin, avsänt den 20/4 1760 från Åhlspånga gård vid Nyköping, visar att deras marker gränsat till varandra, är det kanske inte omöjligt, att de bägge herrarna i sin egenskap av jordbrukare och godsägare dryftat problemet, och sannolikt är kanske i så fall, att Rålamb varit den receptive.[2] För den övriga 1700-talslitteraturens inställning till fysiokratism och populariserad rousseauism hänvisas till Hil.éns nämnda kapitel »Bygde-Lefwernets Liuflighet», samt till Lamms framställning i Upplysningstidens romantik (I: 259) och där anförd litteratur. Här skall endast konstateras, att Rålambs kritik av tidens projektmakeri inom lanthushållningen enligt denna litteraturs vittnesbörd bör ha på ett träffsäkert sätt drabbat en av tidens mera framträdande vurmer.

Slutligen skall i förbigående nämnas ett ganska förbluffande angrepp, som Kermaleck riktar mot ett icke minst vid denna tid sakrosankt begrepp, musiken (II: 137). Han har i sin barndom »lärt Musiquen», men inser vid äldre år, att hans »öronhinna icke måtte wara af det finare slaget», eftersom han aldrig uppnår de »extaser» han finner hos musikälskare runt omkring sig. Av denna anledning överger han snart »musiquen med alla des pedanterier». Men icke nog härmed. Kermaleck »wågar nästan förswara den axiomen, at musiquen är mer i slägtskap med handtwerk än med wetenskaper, ty til bägge delarne fordras snällhet och wighet i fingrarne mer, än djupsinnighet och eftertanka». »Axiomen» är onekligen egendomlig och kan kanske förklaras som ett uttryck för Rålambs egen inställning till musiken. Tänkbart är kanske även, att den bristande förståelsen för musik avser att komplettera porträttet av en alltigenom realistiskt orienterad engelsman. Att man redan vid denna tid konstaterat engelsmannens relativa brist på musikaliskt intresse, framgår av den nationalitetsbeskrivande litteraturen.[3] Denna möjlighet synes mig icke bortfalla, därför att, som senare skall visas, uttalandet är formulerat i stark överensstämmelse med en passage i Voltaires Candide. (Se nedan s. 268.)

[1] Ehrenheim, a. st.

[2] RA: Tessinsaml., vol. 19. Tessins uttalanden i ämnet förskriva sig just från tiden för hans grannskap till Rålamb.

[3] Se t. ex. La nouvelle Héloïse, éd. Mornet, II: 395.

Liksom i det följande ett försök skall göras att sätta Kermaleckfiguren i dess allmännare drag i samband med 1700-talslitteraturens och den till grund därför liggande opinionens »caractère anglais», så avser det ovan sagda att med utgångspunkt i den engelske filosofens olika maximer klarlägga dessas starka anslutning till den franska upplysningslitteraturen och icke minst till dennas radikalare falang.

Kermaleck är utan tvekan att inrangera bland dessa esprits forts, »de starke andar», som Jakob Wallenberg med gott sinne för den ironiska effekten av den ordagranna svenska översättningen kallar dem. Han är också utan tvekan en av dessa frihetsälskande *engelska* individualister, »qui se contentent de trouver leur maniere de vivre la meilleure, et consentent que le reste du monde, à qui ils laissent la sienne, se gouverne comme il l'entend».[4] I denna sin egenskap torde han ha tett sig sympatisk även för många av dem som — i likhet med recensenten i Stockholms Posten — reagerade inför de sidor av hans liv och lära, som man förknippade med *fransk* »naturalism», och som en talare i Salomoniska Frimurarlogen i Göteborg några år senare avser med orden: »Man har i Frankrike trodt sig böra införa det nya ordet: *Egoiste*, för at uttrycka en människas Caractere, hvilken orörlig för alt, som icke egenteligen angår honom sjelf, är sin egen Afgud, den han öfveralt och endast älskar och tilbeder. Jag vil väl icke förmoda, at många sådane *Egoister* finnas inom Sveriges gränsor.»[5]

Denna fromma förmodan för in på frågan om författarens egen inställning till Kermaleck-episodens innehåll, en fråga som i samband med genomgången av detta då och då varit berörd, och som jag icke heller här gör anspråk på att definitivt lyckas besvara. Därtill äro dokumenten inbördes alltför motsägande. Det torde dock vara ett faktum att Rålamb icke varit någon Kermaleck. Däremot är det utan vidare klart, att hans långa tjänstgöring vid bl. a. Lovisa Ulrikas hov icke undgått att lämna spår efter sig. Så kan man fastslå, att han ägt en troligen icke obetydlig beläsenhet i eller muntligt förvärvad förtrogenhet med upplysningslitteraturen. Att han med uppriktig sympati omfattat de sidor av upplysningen, som yttrade sig i att »Wetenskaperne, som så länge här i Norden legat förqwafde blefwo [— — —] bekante, så at det blef liksom en täflan i witterhet och Snillebragder, hwilka hittils (i. e. på Kristinas tid) i Swerige warit så sällsynte och förqwafde af Munke-gräl och widskepelser», framgår redan av den första delen av

[4] Muralt, a. a. s. 232.
[5] Tal på Johannisdagen år 1785, s. 35.

hans roman, varur detta citat är hämtat (I: 4), och av liknande upplysningsoptimistiska tirader i hans anteckningsbok. Men liksom Lamm betvivlar, att det vid Lovisa Ulrikas hov funnits någon mera ingående förståelse för de radikala upplysningsidéerna[6], så kan man också — och kanske med ännu större skäl — betvivla detta ifråga om drottningens f. d. hovmarskalk och kammarherre, Hans Gustaf Rålamb. Den sympati med vilken han obestridligen förefaller att i det stora hela ha betraktat Kermaleck-gestalten, har troligen varit en ganska sval känsla, ganska fri från personligt engagement i de flesta avseenden och ganska besläktad med begreppet kuriositetsintresse, även om man — som ovan framhållits — på ett par punkter tycker sig höra författarens egen röst tala.

Rålambs syfte med Kermaleck-episoden har sannolikt — utom att, som han själv antyder, efter de samtida romanernas föredöme bereda läsaren omväxling genom »diversiteten af ämnen» (jfr nedan s. 322) — huvudsakligen varit att ge en tids- och typskildring, att skildra »le philosophe à la mode», sådan han själv mött denne i liv och litteratur. Kermaleck-gestalten förenar i sig mycket av upplysningstidens allmänna pessimism, av dess religiösa och moraliska skepsis och tolerans och dess materialistiskt motiverade njutningslystnad. lord Kermaleck är utan att vara fullt konsekvent i mycket en typisk »philosophe».[7] Rålamb var det sannolikt inte. Han var en Dalins lärjunge, diffus och motsägelsefull som sin lärare och som för övrigt hela den övergångsgeneration, för vilken han är en god representant. Även om detta icke helt undgår att sätta spår ens i det lilla parti av hans obetydliga produktion, som mest förtjänar en sentida uppmärksamhet, så kvarstår dock det faktum, att lord Kermalecks gestalt är en i vår litteratur före år 1780 unik företeelse, av stort intresse icke blott i sin egenskap av vår prosalitteraturs kanske tidigaste mera nyanserat utförda porträttstudie, utan även för de avancerade läror, han göres till tolk för.

Även Dalin ger ibland ett porträtt eller åtminstone några drag av »Den Epicuriske Philosophen», men en så pass konstnärligt gestaltad

[6] Uppl. Rom., I: 242.

[7] En samtida definition av detta begrepp synes mig komma lord Kermalecks andliga habitus ganska nära. Dictionnaire de Trévoux (1771) skriver: »Dans le monde, on décore aussi du nom de philosophe ces prétendus esprits forts, qui plus par air, et par une espèce de libertinage d'esprit, que par dépravation de moeurs, se mettent au-dessus des devoirs et des obligations de la vie civile et chrétienne; et qui, affranchis de tout ce qu'ils appellent préjugés de l'éducation en matière de religion, se mocquent des pauvres humains, assez faibles pour respecter des lois établies, et assez imbéciles pour n'oser secouer le joug d'une très ancienne superstition.» (Cit. efter Wade, a. a. s. VIII.)

realistisk människoskildring som Kermaleck-porträttet i lärjungens roman har han icke åstadkommit. Mellan lärarens och lärjungens produktion ligger den realistiska romanens genombrott. Karakteristiskt för deras gemensamma känsla av att i sina — ur vår synpunkt — bästa ögonblick prestera tvivelaktig litteratur är, att liksom Dalin ber om överseende med sin förnämsta komiskt-realistiska miljöskildring, Balzar och Elsa, så gör sig även Rålamb stort omak för att inför sina läsare motivera, att han upplåter utrymme åt lord Kermalecks historia, berättelsen om detta besynnerliga »skaplynne af Människa».

Frestande är naturligtvis att med hänsyn just till kvalitetsskillnaden mellan Kermaleck-porträttet och romanens personskildring för övrigt tänka sig en direkt litterär förebild för det förra. Redan namnet för ju som ovan (s. 199) framhållits tanken till Mémoires ou avantures de Monsieur le Comte de Kermalec, Gaillard de la Batailles ovan i annat sammanhang refererade roman, vilken som framgick väl icke innehåller någon Kermaleck-gestalt men väl om man så vill en motsvarighet till Rålambs Kermaleck-episod.

Under sin nödtvungna vistelse i Konstantinopel (jfr ovan s. 204) sammanträffar bokens hjälte, Kermalec, med en bildad och fördomsfri turk, Mizorbec — romanens andra exemplar av släktet — som en tid är hans värd i staden. Denne för sin gäst till en av sina lantgårdar, »que l'on pourroit, à bon titre, nommer le Temple de la Volupté.»[8] På denna lantgård, som i olikhet med lord Kermalecks originella kombination av lantställe och seralj omsorgsfullt och poetiskt beskrives, förvarar Mizorbec sina sex hustrur, vilka han stick i stäv med turkiskt decorum låter fritt underhålla sina gäster, liksom på Kermalecks lantgård damernas frihet från allt tvång starkt betonas. Men liksom Mizorbec icke utom vad beträffar den rent yttre situationen har några beröringspunkter med Rålambs Kermaleck-figur, så är också motivet för den frihet han beviljar sina hustrur ett helt annat: han vill på detta sätt bevara deras kärlek till honom själv. »La possession des plus belles femmes de la terre [— — —] me toucheroit peu, si leur cœur n'étoit pas à moi.» (II: 130.) Även i övrigt har Mizorbec ingenting av Kermalecks cyniska och radikala inställning till tillvaron.

Emellertid underhåller en av hans sex hustrur gästerna med att berätta sitt livs historia. (II: 132 ff.) Denna episod, som vi efter berätter-

[8] Gaillard, II: 127 ff. Jfr ESAÄ, II: 128 ff.

skans namn skulle kunna kalla för Rozinė-episoden, skiljer sig från romanen i övrigt genom en påfallande realistisk, ibland rent av burlesk stil och genom sitt lätta och ofta frivola sätt att handskas med de i romanen f. ö. sakrosankta begreppen kärlek och dygd. Författaren är som redan påpekats inte själv okänslig för stilbrottet.

Depuis longtems — skriver han som inledning till Rozines historia — je promene malgré moi mon Lecteur sur des images trop affligeantes, pour ne pas chercher à l'égayer par une narration plus badine, afin d'arracher son esprit à la tristesse à laquelle il a dû se livrer, je vais lui raconter l'histoire de la Parisienne (i. e. Rozine), qui comme un entr'acte amusant le mettra plus en état de suporter après ce récit, le spectacle de mes dernieres infortunes. (II: 132.)

För Rålamb torde ungefär samma känsla ha legat bakom hans inledning till lord Kermalecks historia: »[— — —] min Läsare torde tänka med Kermaleck, at diversiteten af personer och ämnen, gör och werkar nöje.» (II: 133.)

Att referera hela denna episod faller ehuru frestande utanför ramen för denna undersökning. Rozine utgår från småborgerliga franska kretsar, skildrade med stor humoristisk verve, och gifter sig efter snabbt växlande och rappt och oömt återgivna erotiska och sociala öden med en italiensk köpman, Albino, som hon accepterar på skäligen oromantiska grunder. »Il ne cessa de m'entretenir de son amour, pleurs, soupirs, transports, empressemens, soins, respects, attentions, tout fut employé.» (II: 174.) Som synes närmast ironi från författarens sida mot hans egen genre![9] Lika ogenerat talar Rozine om hur hon själv vunnit Albino genom att länge hyckla trohet mot sin förre makes aska, under det att hon själv har fullt klart för sig, att »il n'est point d'ardeurs éternelles, l'amour ne subsiste pas long-tems au-delà du tombeau». (II: 175.) Hon gifter sig med Albino, därför att han är »un des ces hommes qu'une fille épouse avec plaisir sans penchant décidé, parce que cet homme est un mari, et qu'elle s'épargne avec lui des aridités fort ennuieuses attachées au célibat et qu'il la place dans une situation douce et heureuse du coté de la fortune». Emellertid har Rozine räknat fel. Albino dör efter att ha gjort konkurs, och Rozine blir i stället omhändertagen av Mizorbec, och accepterar utan större svårigheter även honom och hans harem.

Som framgår av denna detalj, är episodens kärleksuppfattning inte

[9] Åtminstone två av Gaillards övriga romaner äro av en avgjort mera realistisk karaktär. Se t. ex. Green, La peinture des mœurs, s. 42, 55, 56 f., 80, 135, 194. Jfr om den begynnande reaktionen mot den hyperromaneska romanen, ovan s. 104 f., och där anförd litteratur.

olik lord Kermalecks. Av samma påtagliga skäl som Rozine har dennes första hustru gift sig med honom, och gemensam är hela den ytterst osentimentala synen på kärlek och äktenskap. Då det som ovan visats förefaller ytterst sannolikt, att Rålamb läst och inspirerats av Gaillards roman f. ö., ökas ju även sannolikheten för att Rozines historia ur den andra delen av romanen fallit honom in, då han liksom dess författare kände ett behov av att divertera läsaren med en liten utflykt i andra stilarter och eventuellt även att ställa vissa problem under debatt.

I samband med lord Kermalecks litterära påbrå pockar ytterligare åtminstone ett av 1700-talets enklare romanalster på en viss uppmärksamhet.

I den rålambska handskriftssamlingen på Kungl. biblioteket (fol. 24) finns, som ovan nämnts (s. 39), en handskriven översättning av en fransk roman Grefwinnan Gondez Lefwernes Beskrifning af henne sielf författadh och sedermehra ifrån fransyskan öfwersatt af Hans Classon Rålamb. Denna översättning tillskrives av Svenskt biografiskt lexicon (XIII: 125) Hans Claesson Rålamb den äldre, Hans Gustafs[1] farfar. Denna uppgift är emellertid orimlig, då denne Rålamb dog redan år 1712 och den första franska upplagan av ifrågavarande roman utkom först år 1725. Att det är Hans Gustaf Rålamb som översatt romanen, framgår dessutom av Gustaf Rålambs redan flere gånger nämnda Underrättelse om Rålambe Familien, 1749. I anslutning till denna »Underrättelse» följer i handskriften en »Specifikation eller förteckning uppå alla de Werck, skriffter och arbeten», som författats av medlemmar av den rålambska familjen. Här nämnes vid Hans Gustaf Rålamb endast en »Version af Grefwinnan Gondez Lefwernes Brifning MS in fol.». Denna specifikation är odaterad men av allt att döma ungefär samtidig med och av samma hand som »Underrättelse». En exakt datering av handskriften är ju f. ö. av underordnad betydelse. Huvudsaken är att kunna konstatera, att Rålamb verkställt sin romanöversättning före år 1750 — Gustaf Rålamb avled detta år — att det alltså är ett ungdomsarbete och att det i varje fall i tiden ligger före författandet av hans egen roman.[2] Sigrid Leijonhufvud, som i förbigående (s. 159) konstaterar, att Rålamb gjort en översättning av en fransk roman, anser att den bör betraktas som en språkövning. Handskriften slutar med

[1] Även kallad Hans Claesson Rålamb den yngre.

[2] Handskriften (378 foliosidor) är skriven med en hand som förefaller att vara Rålambs egen. Titelbladets pränting är att döma av likheten med rubrikstilen i fol. 180 möjligen gjord av Gustaf Rålamb.

orden »Imprimatur Olof Dalin», och sannolikt är väl, att uppgiften av Dalin förelagts Hans Gustaf redan under Dalins informatorstid hos familjen Rålamb. (Jfr ovan s. 39.) Efter år 1753 var Dalin enligt en uppgift av Liliestråle[3] då och då verkligen fungerande censor librorum, men att översättningen skulle vara av så sent datum, förefaller ju av ovan antydda skäl ytterst otroligt.

Histoire de la Comtesse de Gondez, som det franska originalets titel lyder, är naturligtvis inte »écrite par elle-même». Den utgör i stället den senare mycket uppburna författarinnan Marguerite de Lussans (1682—1758) förstlingsverk och utkom i Paris år 1725.[4] Av Mornets ovan (s. 199) nämnda undersökning av franska 1700-talsbibliotek framgår, att åtminstone författarinnans senare s. k. historiska romaner nådde en icke föraktlig popularitet, enligt en beräkningsgrund t. o. m. före t. ex. Mme Riccobonis, Prévosts, Crébillons och Voltaires romaner.[5] Histoire de la Comtesse de Gondez har på grund av sitt tidiga utgivningsår ej medtagits i Mornets statistik. Säkerligen har emellertid även den nått en rätt stor popularitet. Härpå tyder ju bland annat förefintligheten av ett nytryck år 1751. År 1729 översattes romanen till engelska.[6] I någon svensk bokhandels- eller bibliotekskatalog har jag däremot ej påträffat den men väl flera av författarinnans senare arbeten, vanligast Les anecdotes de la cour de Philippe Auguste, som bl. a. Fredrik Sparre år 1759 läste högt för kronprins Gustaf till ömsesidig belåtenhet.[7]

Mornet rubricerar Mlle de Lussans roman som en »roman d'intrigue historique».[8] Som vi sett är emellertid det historiska elementet i hennes romaner i allmänhet mycket ytligt (jfr ovan s. 150 f.), och konstruktionsmotivet är fastmera kärleken, den subtila aristokratiska typ av kärlek, som vi lärt känna i den heroiskt-galanta romanen. Histoire de la Comtesse de Gondez är ingalunda originellare än författarinnans senare romaner, det historiska elementet är såvitt jag kunnat finna i det närmaste obefintligt.

Emellertid har även denna roman en episod, som åtminstone om man tar i betraktande att Rålamb ingående sysslat med romanen, förtjänar

[3] Åminnelsetal över Dalin, Vitterhetsakad. handl. III: 346, 1780.

[4] En upplaga 1751 i UUB. En utförlig biografi över förf. samt innehållsredogörelser för alla hennes romaner lämnas av de la Porte, Histoire littéraire des femmes françoises, 1769, III: 288—458. Se även Cuff, a. a.

[5] Mornet, Les enseignements des bibliothèques privées, s. 475.

[6] Arundell Esdaile, A list of English tales and prose romances, s. 263.

[7] RA: Fredrik Sparres dagbok, 17/4 och 22/4 1759.

[8] Rousseau, La nouvelle Héloïse, éd. Mornet, I: 343.

en närmare uppmärksamhet. Romanens hjältinna, la Comtesse de Gondez, närmast en andlig ättling till la Princesse de Clèves, lika onyanserat dygdig som sin mera berömda förebild, flyr undan sin kärlek till Bretagne.[9] Hon träffar där M. Calemane, den enda originella gestalten i romanen. Han är »un Philosophe», skriver de la Porte[1], »mais un Philosophe voluptueux, honnête d'ailleurs, plein d'esprit et de mérite, mais d'un caractere singulier». Calemane är en 50-årig gascognare, som dragit sig tillbaka till landsbygden för att i filosofisk ro sluta sina dagar. Han har som ung sett rätt bra ut, berättar han själv, men åldern och »des plaisirs variés avec peu de ménagement m'ont rendu tel que vous me voyez». (I: 182.) Hans andliga vitalitet är dock alltjämt oanfrätt: »[— — —] il avoit des expressions qui lui étoient propres, et [— — —] il répandoit du guai et du vif dans les discours dont les fonds étoient souvent très-sérieux.» (I: 175.)

Presentationen för ju ganska osökt tanken till de yttre dragen av lord Kermalecks personlighet. (Jfr ESAÄ, II: 127 f.) Liksom denne berättar även Calemane på anfordran sin historia, och enligt åhörarna gör han det med »le feu et l'agrément qu'il avoit dans l'esprit». (I: 176.) Calemane var sina föräldrars enda barn och efter en fulländad uppfostran sändes han till Paris för vidare studier. Han visade ingen håg för militäryrket: »Je sentois qu'il falloit vivre pour soi-même, et je croyois ce sentiment sage.» (I: 183.) Han stannar i stället kvar i Paris och introduceras i dess mondäna kretsar av en kultiverad libertingestalt, som strävar att inplanta i honom »l'amour du plaisir et l'aversion de la débauche». I denna avsikt presenteras han för bl. a. en mera angenäm än vacker dam »d'une naissance assez obscure» (I: 187), som gift sig till titeln comtesse, en ansenlig förmögenhet och ett snabbt inträdande änkestånd. Hon fullbordar nu med kärleksfull omsorg hans uppfostran i mondän riktning. Calemane är en lovande elev men råkar göra spelförluster och hemkallas snart till Bretagne. Här upplever han ett amouröst äventyr med en ung vacker dam, vars man olyckligtvis råkar vara »né inquiet» och blev »jaloux avant d'avoir sujet de l'être». Calemane lyckas emellertid utan större möda förse honom med den erforderliga anledningen (I: 197 f.) och måste efter diverse drastiska och med en viss närmast picaresk realism återgivna äventyr återvända till Paris för att verka för sin tillbeddas befrielse från den omänsklige maken. Den åldrade Calemane kommenterar episoden: »Pourquoi faut-il

[9] Jfr de båda Kermaleck-gestalternas hemort!
[1] A. a. III: 298.

que les hommes dans l'âge de plaire ne raisonnent presque jamais et que lorsqu'ils peuvent le faire, cet âge aimable soit déja loin d'eux.» (I: 224.) I Paris finner Calemane efter sin nya upplevelse sin comtesse betänkligt åldrad. Hon visar sig emellertid inte heller enträgen, så mycket mindre som hon fått en ny lärjunge, en ung präst, och Calemane välsignar himlen »de la trouver dans de si pieuses dispositions» (I: 236 f.). Emellertid rinner även episoden med den gascogniska adelsdamen ut i sanden. Den bedragne maken »se persuada d'avoir rêvé», och även Calemane återfår med aktningsvärd raskhet sitt sinneslugn.

Calemane avbryter här sin berättelse och vägrar att fortsätta. Han skulle i så fall endast ha att förtälja om en rad aldrig fullföljda äventyr, om resor i Italien, Tyskland och England, på vilka hans oroliga sinne lika mycket som hans vetgirighet hade tjänat honom som guide: »Enfin, cet esprit d'indépendance qui m'a fait négliger de m'attacher aux Puissances [— — —] qui paroissoient disposées à me faire du bien. C'est ainsi que j'ai passé une vie traversée, où ce phantôme que les hommes appellent honneur, n'a point été offensé, mais où le bien réel qui sert à leur subsistance a été très-dissipé. Heureux qu'il m'en reste encore assez pour être libre.»[2]

Såsom av detta referat framgår, ger Mlle de Lussans roman och M. Calemanes gestalt lika litet som Gaillard de la Batailles Mémoires oss nyckeln till Rålambs lord Kermaleck. Det förefaller mig emellertid även här, som om beröringspunkter de två originella herrarna emellan ej saknades, mellan Calemanes för Rålamb välkända gestalt och hans egen excentriske lord, beröringspunkter, vilkas ungefärliga art torde ha framgått av det meddelade referatet av Calemane-episoden.

I detta sammanhang är det av ett visst intresse att konstatera, att Calemane-figuren är ett porträtt av en levande originell människa efter levande modell. De la Porte meddelar[3], att Mlle de Lussan hade hjälp vid författandet av denna sin första roman av en M. de la Serre, adelsman och operaförfattare. Denne målade i romanen sitt eget porträtt »sous le nom de Calemane, personnage plaisant et intéressant de son invention».[4]

---

[2] I: 243 f. Jfr Kermalecks yttre levnadsöden, hans frihetsbegär och sociala radikalism. [3] A. a. s. 289.

[4] Se även La grande encyclopédie, 29: 1076. Enl. denna källa är det Mlle de Lussan som i Calemane-figuren porträtterat M. de la Serre. Denne tycks f. ö. ha varit hennes älskare och så småningom — han blev nära 100 år — »ce qu'un père est pour sa fille». De la Porte skildrar honom som »un excellent critique, et réellement un homme de goût», vars brist på talang dock avvisar misstanken, att han skrivit Mlle de Lussans romaner.

Emellertid finner man vid en jämförelse mellan Rålambs översättning och det franska originalet — översättningen är gjord efter 1725 års upplaga — att tolkningen som f. ö. är fullständig om ock stundom rätt fri, utelämnar just Calemanes historia! Sedan översättaren i anslutning till originalet presenterat Calemane såsom »philosophe voluptueux» fortsätter han: »[— — —] sin lefnads beskrifning gjorde han och som war nog både märkelig och rolig; densamma förtiente wäl och at bli här inryckt om iag ej fruktade bli för widlyftig» (s. 113). 1725 års upplaga har icke stått till mitt förfogande, men att Calemane även i denna verkligen berättat sin historia, framgår av de la Portes referat. Det faktum att Rålamb ej översatt Calemanes historia, innebär ju dock ej att den gått honom förbi, och synes mig ej minska sannolikheten av att den dröjt sig kvar i hans minne och jämte den ovan relaterade Rozine-episoden gett honom åtminstone uppslaget till att utanför den egentliga romanhandlingen teckna ett original, en 'philosophe' i tidens anda.

Med ungefär lika stor visshet som ifråga om Gaillard de la Batailles och Mlle de Lussans nämnda romaner torde man kunna utgå från att Rålamb stiftat bekantskap med Voltaires roman Candide, publicerad samtidigt med den första delen av hans egen roman. I den andra delen av denna visar sig också åtminstone ett ganska tydligt spår av denna bekantskap.

I det 25:e kapitlet av Voltaires roman[5] befinna sig Candide och Martin i Venedig. I denna stad — skådeplatsen även för Adolphs och Kermalecks sammanträffanden — når dem ryktet om en »Sénateur Pococurantè»[6], en vis och världsklok man, som är bosatt i ett palats utanför staden och om vilken det säges, »qu'il n'a jamais eu de chagrin». Candide och Martin lyckas utverka tillåtelse att besöka denne märkvärdige man, som tar emot dem i ett vackert palats, omgivet av en underbar trädgård. Han visar sig vara omkring 60 år gammal och bemöter dem med utsökt artighet men — till Candides förvåning — »avec très peu d'empressement». Två unga flickor, vackra och snyggt klädda, servera dem choklad, och när Candide inte kan avhålla sig från att komplimentera sin värd till hans charmanta betjäning, svarar denne:

---

[5] Éd. Morize, s. 183 ff.

[6] Obs. namnets symboliska betydelse! Om Voltaires eventuella källor för Pococurantè-gestalten, se notapparaten s. 182.

»Ce sont d'assez bonnes créatures [— — —] je les fais quelquefois coucher dans mon lit, car je suis bien las des Dames de la ville, de leurs coquetteries, de leurs jalousies, de leurs querelles, de leurs humeurs, de leurs petitesses, de leur orgeuil, de leurs sotises, et des sonnets qu'il faut faire ou commander pour elles: mais après tout, ces deux filles commencent fort à m'ennuyer.»

Situationen erinrar ju inte så litet om förhållandena på Kermalecks lantgård utanför Venedig. Seigneur Pococurantès egen inställning till sina unga skönheter gör det likaså.[7] Att denna episod hos Voltaire verkligen ligger bakom detta avsnitt av Kermaleck-episoden, som ju dock i detaljer rätt mycket avviker från förebilden och får sägas vara utfört med ganska stor självständighet, göres ytterligare troligt av en följande passage hos Voltaire, där Pococurantè och hans gäster under sitt samtal komma in på ämnet musik. Han har visat dem sina tavlor av framstående mästare, på vilka han naturligtvis snart nog tröttnat, och i väntan på middagen ordinerar han musikalisk underhållning. Candide finner musiken utmärkt, men hans värd replikerar:

»Ce bruit [— — —] peut amuser une demi-heure; mais s'il dure plus longtems, il fatigue tout le monde, quoique personne n'ose l'avouer. La musique aujourdhui n'est plus que l'art d'exécuter des choses difficiles; et ce qui n'est que difficile ne plait point à la longue.»[8]

Detta är något elegantare uttryckt den exakta anledningen även till Kermalecks skepsis mot musiken, även om denne ej som sin kollega hos Voltaire inskränker sin dom till att drabba den moderna musiken. (Jfr ESAÄ, II: 137 och ovan s. 258.)

Från musiken kommer Pococurantè och hans gäster in på litteraturen, och här befinner sig Voltaire på ett område, där väl varken lord Kermaleck eller hans upphovsman hade större förutsättningar eller benägenhet att följa honom. Här upphör också likheten mellan de båda gentlemännen. Den har f. ö. aldrig sträckt sig så långt som till någon djupare överensstämmelse mellan deras karaktärer. Pococurantès pessimism och resignerade libertinage har en avsevärt dystrare ton än Kermalecks, den ger också intryck av att i högre grad vara baserad på teoretiska spekulationer. När Candide och Martin skilts från sin värd, diskutera de honom sinsemellan. Candide finner honom vara den lyckligaste bland människor, »car il est au-dessus de tout ce qu'il posséde» (s. 195). Martin däremot finner honom snarare beklagansvärd såsom »dégouté de tout

[7] Jfr ESAÄ, II: 128.

[8] Om Voltaires inställning till musiken f. ö., se notapparaten till Morizes Candide-upplaga, s. 184 ff.

ce qu'il posséde». Men, säger Candide, »n'y a-t-il pas du plaisir à tout critiquer? à sentir des défauts où les autres hommes croyent voir des beautés?» Martin replikerar: »C'est-à-dire, qu'il y a du plaisir à n'avoir pas de plaisir?» Martins reflexioner demonstrera rätt väl vari den väsentliga skillnaden ligger mellan Voltaires libertin och Rålambs.[9]

Något närmare kommer man måhända lord Kermaleck inpå livet, om man tar fasta på, att han av Rålamb gjorts just till *engelsman*.

Böök konstaterar[1] att detta faktum är betecknande nog, att England ifråga om djärv spekulation och oförfärat fritänkeri under förra hälften av 1700-talet var längre avancerat än Europa för övrigt, samt att dessutom engelsmännen redan vid seklets mitt erhållit sitt rykte för excentricitet och egoism, skepticism och spleen. Kompletterar man detta porträtt med de likaledes klassiskt engelska begreppen humor och realism, så torde man kunna finna lord Kermaleck vara ett förkroppsligande av 1700-talets syn på engelsk nationalkaraktär.

Två invändningar inställa sig emellertid lätt mot detta sätt att betrakta figuren. Det förefaller för det första kanske mindre sannolikt, att Rålamb, som f. ö. i sin roman knappast visar något intresse för folkpsyken eller miljöskildring överhuvudtaget, medvetet skulle göra detta enda vidlyftiga undantag. För det andra kan det ju synas egendomligt, att han — om nu detta trots allt varit hans avsikt — som representant för det engelska folket valt en man, som är född i Frankrike och sedan tillbragt sin barndom, visserligen i engelsk omgivning, men på ett skepp. Den första av dessa invändningar försvagas av den romanens anglomani varom strax skall talas, och trots dem bägge synes det mig otvivelaktigt, att Rålamb i Kermaleck-gestalten velat försöka sig på en dylik folkpsykologisk studie.

Antingen man utgår från att Kermaleck-gestalten tillkommit ungefär samtidigt med romanens första del, eller man tänker sig den avsevärt senare (jfr ovan s. 93 ff.), så emanerar den i varje fall från en tid som var oerhört intresserad av allt engelskt. Åren omkring 1760 äro kanske tidpunkten för anglomaniens absoluta kulmen i Frankrike. De tio åren närmast efter utgivandet av Voltaires Lettres philosophiques gjorde den engelska litteraturens succé i Frankrike till ett faktum, och

[9] Om ytterligare en tänkbar källa till idén att låta Kermaleck uppföra åt sig ett orientaliskt harem på västerländsk mark, se nedan s. 302 f.

[1] A. a. s. 222.

— som Texte påpekat[2] — sedan sammanfaller anglomaniens högkonjunkturer i landet med dettas egna olycksperioder, åren omkring 1748 och 1763.

Intresset för engelsk litteratur gjorde sig inom fransk romandiktning icke mindre märkbart än inom övriga litterära genrer. Voltaire konstaterar år 1776 i Lettre à l'académie française den engelska romanens oerhörda popularitet: »Les libraires, qui sont des marchands de modes, vendaient des romans anglais comme on vend des rubans et des dentelles de point sur le nom d'Angleterre.»[3] I bl. a. Prévost, en energisk propagatör för allt engelskt, funno de engelska succéromanerna en flitig och framgångsrik översättare[4], framgångsrik till den grad, att skalden och dramatikern Charles Collé i sin Journal historique i september 1764 med tydligt missnöje låter undfalla sig orden: »Pour les romans, s'ils ne sont pas traduits de l'anglais, on ne les lit pas.»[5] Under 7-årskriget anser t. o. m. Fougeret de Monbron — författare till bl. a. romanen Le Cosmopolite, varom mera i annat sammanhang (nedan s. 292) — nödigt författa ett »Préservatif contre l'anglomanie», och ungefär samtidigt utkomma ett flertal stridsskrifter, bl. a. Les sauvages de l'Europe, roman satirique contre les Anglois[6], och den överdrivna entusiasmen för England är ett av de drag som utmärka 'les philosophes' i 1700-talsdramats opposition mot encyklopedisterna.[7] Ännu vid den tid då det kanske är sannolikast, att Kermaleck-episoden tillkommit, är tydligen den engelska romanens popularitet obruten. År 1778 skriver L'année littéraire: »Souvent il a suffi, pour donner de la vogue à un ouvrage, de décorer son frontispice de ces mots: traduit de l'anglais», och två år tidigare: »La littérature anglaise est tellement devenue à la mode, qu'aujourd'hui il ne paraît guère de bons livres à Londres, qu'ils ne soient presque aussitôt traduits dans nôtre langue.»[8]

Även i de franska originalromanerna från denna tid, som dock både skrevos och lästes, samt i fransk dramatisk 1700-talslitteratur, gör

---

[2] Texte, J. J. Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire, s. 91.

[3] Oeuvres, éd. Moland XXX: 352.

[4] Om Prévost ur denna synpunkt se Texte, a. a. s. 53 ff., Havens, The abbé Prévost and English literature, Harrisses och Schroeders grundläggande arbeten, m. fl.

[5] Cit. efter Jusserand, Shakespeare en France, s. 223.

[6] Enl. Streeter, The 18th century English novel in French translation, s. 20. Jfr även Hunter, J. B. A. Suard, s. 24. Av Monbrons Préservatif finns en recension i L'année littéraire, 1757, VII: 68 ff., som ger en viss föreställning om innehållet.

[7] Jfr Wade, a. a. s. 97, 99.

[8] 1778, VII: 32 och 1776, VIII: 145. Cit. efter van Tieghem, L'année littéraire, s. 23.

sig intresset för engelskt väsen starkt gällande. Ett av de vanligaste medel, som en roman- eller komediförfattare vid denna tid tillgriper för att ge uttryck för detta sitt intresse, är greppet att i sitt persongalleri införa en engelsman, som han låter förkroppsliga sin egen uppfattning av det typiskt engelska. Otvivelaktigt skulle ett mycket stort antal dylika koncentrat av nationalkaraktären kunna uppletas såväl ur romanlitteraturen som ur århundradets dramatik.[9] Den mest berömda av dem alla och den för sekelslutets uppfattning av engelskt kynne i viss mån normgivande är lord Edouard Bomston i Rousseaus La nouvelle Héloïse, till vars eventuella betydelse för Kermaleck-figurens utformande jag senare återkommer, liksom till ett par andra av 1700-talslitteraturens »caractères anglais».

Vid sidan av de författare som i direkt beskrivande form verkat för kännedomen om engelskt väsen och engelska förhållanden och om vilka mera nedan, ha även dessa skönlitteraturens porträtt av engelska män och kvinnor starkt bidragit till att utforma den mycket konventionella typ av engelsman, som blivit traditionell i litteraturen. Med den kännedom vi vunnit om den rålambska inspirationens art, ter det sig naturligtvis icke uteslutet, att litterära porträtt fått leverera detaljer till Rålambs egen bild av lord Kermaleck. Det är icke min avsikt att här försöka spåra dessa eventuella detaljlån, vilket så konventionella som dessa 'caractères anglais' i regel äro, lätt skulle urarta till en ren gissningstävlan, men en snabbkarakteristik av typens allmänna drag i fransk skönlitteratur under 1700-talet saknar i detta sammanhang icke sitt intresse.

»Ses manières étaient franches en tout, les bienséances exactes; les attentions du monde cédaient chez lui à une certaine liberté dans les actions qui lui était naturelle, et qui venait sans doute d'une confiance en la liberté des autres», konstaterar Marivaux i Surprenants effets de la sympathie, 1713, om den engelska kaptenen Hosbid.[1] Det okonventionella och dess vidare förutsättning, friheten i tanke och hand-

---

[9] Se t. ex. Green, a. a. s. 87, och Ascoli, La Grande-Bretagne devant l'opinion française au XVIIe siècle, I, kap. VIII och II, bibliografien n:ris 1095 ff. Två undersökningar för romanens del — Morand, Les personnages anglais dans la littérature d'imagination en France du XIIe à la fin du XVIIIe siècle (Anglo-French Review, sept. 1920), och Davidson, Des caractères anglais dans le roman français (Macmillans Magazine, 1883) — finnas icke i svenska bibliotek och äro alltså f. n. oåtkomliga. För dramats vidkommande se Kurz, European characters in French drama of the 18th century, s. 117—248, och Lux, Les Anglais dans les comédies françaises du 18e siècle (Revue bleue, 27/5 och 10/6 1911).

[1] Cit. efter Ascoli, a. a. I: 504.

ling, är kanske det mest genomgående draget hos dessa den franska litteraturens engelsmän, ett väsentligt drag, ur vilket många av porträttets detaljer kunna härledas, antingen nu denna frihet, tankens frihet, gör engelsmannen till den illusionslöse resonören, varifrån steget ju icke är långt till pessimism och melankoli eller spleen, eller den, tankens och handlingens frihet, urartar till excentricitet, gör honom till »den excentriske lorden», en ofta sedd typ i fransk litteratur från 1700-talet såväl som i vår tid.

Engelsmannens kärlek till den personliga friheten, den synpunkt ur vilken han framförallt intresserade och tilltalade de franska upplysningsmännen, en Montesquieu, en Voltaire, har genomgående uppmärksammats även av skönlitteraturens män, även om man här ofta huvudsakligen fäster sig vid de uttryck den tar sig i obundenhet av konvention och yttre hänsyn. Naturligt nog kom engelsmannen härigenom ofta att i synnerhet för franska ögon te sig skäligen ohyfsad. Vad som framförallt hjälper fransmannen att överse härmed, är kanske engelsmannens nobla generositet, ett drag som mycket ofta utmärker dessa litterära porträtt. »Par cette générosité, monsieur, vous justifiez bien la bonne opinion que nous avons à Paris de la nation Angloise», säger Columbine till »le Chevalier Anglois» redan hos Le Sage[2], och Favart konstaterar i sin komedi L'Anglois à Bordeaux, 1763: »Tel est l'Anglois, il cache le bienfait.»[3]

Den engelska frihetsandan utesluter naturligtvis icke respekt för lagarna och känsla för det egna samhällets krav på individen, i annat fall skulle den knappast ha blivit så genomgående välvilligt bedömd av franska iakttagare. Ett långt gående exempel, som mer än tangerar den excentriska cirkeln, ger Joseph Patrat i L'Anglois ou Le fou raisonnable, 1781, där huvudpersonen, som f. ö. bär det talande namnet Jacques Splin, reser till Frankrike för att ta livet av sig — av respekt för det egna landets lagar.[4]

»Le fou raisonnable», frasen är en icke oäven sammanfattning av många av dessa engelsmän. Genomgående framställas de som mer än vanligt tänkande varelser, analytiker i vardagslivet, vilkas böjelse för reflexion kan leda till originalitet och dårskap, och detta gäller även det svagare könet! En schweizare tillvitar i en av de Boissys pjäser en engelska, att hon tänker för mycket, men svaret faller snabbt och avgörande: »Ah!

---

[2] Les trois commères, 1723, akt 3, sc. 13. Cit. efter Kurz, a. a. s. 178.
[3] Sc. 18. Théâtre de M. Favart, 1777, IX: 58.
[4] Jfr Lux, a. a. s. 735, och Kurz, a. a. s. 186.

Peut-on exister, si l'on ne réfléchit?»[5] I Favarts ovan citerade komedi har den unga miss Clarice en gång kommit över en fransk roman. Hon överraskas under läsningen av sin stränge fader, som förvånad och förargad kastar ut boken genom fönstret. Härtill fogar han den karakteristiska maningen: »Occupez-vous de Lock, Ma fille; lisez Clark, Swift, Newton, Bolingbrok, Songez que vous êtes Angloise: Apprenez à penser.»[6] — »L'homme qui pense est seul un ami véritable», säger engelsmannen i Gressets drama Sidnei, 1745.[7]

Ett drag av kylig resonör vidlåder ofta dessa porträtt, men böjelsen för reflexion och analys drabbar inte endast engelsmannens omgivning utan kanske framförallt honom själv, hans egen livsföring och hans eget känsloliv. Det är denna böjelse som gör honom till melankoliker och pessimist, det är också den som — åtminstone ur fransk synvinkel — försvårar för honom hans kärleksliv. Det melankoliska inslaget i den gängse bilden av engelsmannen är alltför välbekant att här fordra någon närmare exemplifiering.

> On rit de tout chez les Français:
> Sachez, Monsieur, qu'en Angleterre,
> On se pend quelquefois, mais qu'on ne rit jamais,

heter det med polemisk överdrift i Saurins L'Anglomanie, 1772.[8] Engelsmannens genomreflekterade pessimism hindrar honom enligt fransk uppfattning från att njuta av livet. »Nous autres Anglois», heter det hos de Boissy, »nous ne bûvons que pour boire, et nous portons la tristesse jusq'au sein de la joye. Il n'est que les François pour faire agréablement la débauche.»[9] En god representant för typen — man jämföre även lord Kermaleck! — är den ovan nämnde Jacques Splin, »le fou raisonnable», han som reste till Frankrike för att begå självmord. Dessförinnan hade han gjort många andra resor: »J'ai parcouru toute l'Europe, je me suis ennuyé. J'ai été dans le Russie, j'ai trouvé trop froid: j'ai été dans l'Italie, j'ai trouvé trop chaud: j'ai été dans le Hollande, j'ai trouvé trop triste: je suis dans le France, je trouve trop gai [— — —].» (Sc. 6.)

Engelsmannens alltför intellektuella läggning karakteriserar också

---

[5] La frivolité, 1753, sc. 3. Cit. efter Kurz, a. a. s. 208.

[6] Théâtre de M. Favart, 1777, IX: 9.

[7] Akt 1, sc. 6. Cit. efter Kurz, a. a. s. 175. »Les Anglois pensent profondément», konstaterar redan La Fontaine (Fables; bok 12, fable 23). Fr. o. m. Muralt blir detta en dogm. Jfr även Marivaux, L'île de la raison! Se Gould and Oldham, a. a. s. 319!

[8] Sc. 2. Cit. efter Kurz, a. a. s. 171.

[9] Le François à Londres, sc. 6.

hans inställning till kärleken, som i regel icke tillåtes dominera hans liv, som han ofta genom en illusionslös analys håller på avstånd från sitt allra innersta[1], och som därför ej heller gör honom lycklig. En engelsman i en av Favarts pjäser deklarerar — f. ö. i god överensstämmelse med lord Kermalecks kärlekslprinciper:

> L'amour ne doit troubler la paix
> Qui règne dans une âme.
> Je triompherai de sa flâme.
> Céder à la tendresse! ...
> J'aurois cette foiblesse! ...
> Non, non, jamais.[2]

Vid sidan av detta noli me tangere-drag trivs emellertid ofta — i synnerhet i romaner från seklets senare hälft och hos den engelska överklassens representanter — en melankoli, som är starkt sentimentalt färgad. Man behöver bara erinra om Prévosts »philosophe anglois», Cleveland, och om Rousseaus lord Bomston för att typen skall vara antydd. Den dominerar under inspiration från den engelska litteraturen själv det senare 1700-talets känslosamma »histoires anglaises» av typen Henry Mackenzies The Man of feeling, och slutar merendels med självmordet, det enligt populär uppfattning särskilt i England gouterade sättet att sluta sina dagar, efter en levnad fylld av tristesse och sentimental medkänsla med en förment tragisk mänsklighet, av ädel generositet och inre otillfredsställdhet.

Redan i en f. ö. obetydlig roman från år 1737, Memoires de Milord ***, traduits de l'Anglois par Monsieur D. L. P.[3] finner man typen klart utformad och försedd med många av de drag, som den sedan skulle behålla århundradet igenom, demonstrativt belysta genom en jämförelse med franskt psyke. Framförallt betonar författaren starkt de bägge nationernas motsatta inställning till kärleken och engelsmannens större originalitet och självständighet: »Chaque Anglois a ses plaisirs, un François n'a que ceux de tout le monde; le premier choisit, le second obéït. L'un s'étudie lui-même, et se forme un plan de volupté. L'autre s'oublie [— — —]» (s. 59 f.).

---

[1] Iakttagelsen gäller naturligtvis icke utan undantag. Den gäller t. ex. icke Prévosts engelsmän, väl därför att dessa i många stycken mera äro en bild av Prévost än av engelsmannen.

[2] Nelson i L'amitié à l'epreuve, 1770. Cit. efter Kurz, a. a. s. 221.

[3] Bakom initialerna döljer sig romanfabrikanten Pierre-Antoine de la Place (1707—1793) och bakom orden »traduits de l'Anglois» sannolikt en fransk originalroman. Att en roman under anglomaniens dagar utgav sig för att vara översatt från engelskan, innebar endast sällan att den verkligen var det.

Ur detta särlingdrag kombinerat med det okonventionella i engelsmannens kynne härrör den excentricitet, som ofta vidlåder dessa överklassengelsmän från de Boissy till Wodehouse och Nils Ferlin, en excentricitet som tar sig uttryck både i ord och handling, och som 1700-talslitteraturen älskar att med godmodigt överseende intresse notera och exemplifiera. Lägg till dessa huvuddrag — åtminstone i komedien — en viss envishet och påstridighet, som i förening med grovhet och klumpighet i det yttre uppträdandet i synnerhet ur fransk synvinkel kan te sig chockerande, men som oftast döljer redbara inre egenskaper, och det traditionella porträttet är i sina grova drag och med bortseende från de individuella nyanserna färdigt.[4]

Att lord Kermaleck i mycket är en variant av det traditionella skönlitterära porträttet av engelsmannen, framgår ju redan av en hastig blick på hans person och historia. Det finns hos honom både det individuella frihetsbegäret och reaktionen mot konventionella betraktelsesätt på livets olika områden, det intellektuellt resonerande draget i inställningen även till känslobetonade sfärer, såsom religionens eller kärlekens. Där finnas drag av engelsk generositet, men även av spleen och icke minst av excentricitet, allt drag som Rålamb kan ha förlänat honom i anslutning till många olika informationskällor. En av dem är dock skönlitteraturens Englands-uppfattning, nedlagd i 'les caractères anglais'.

En detalj i Kermalecks biografi, som väl kan betraktas som en följd av dessa lynnesdrag, men som knappast ingår i det traditionella skönlitterära porträttet av engelsmannen, torde likväl vara att betrakta som ett typiskt engelskt drag och därför förtjänt av att här i förbigående nämnas, nämligen det faktum att han ehuru adelsman ägnar sig åt handel och köpenskap och ingalunda gör någon hemlighet härav. Något sådant skulle givetvis under 1700-talet ha varit otänkbart för en fransk ädling såväl som för en svensk, och det faktum att det var fullt comme il faut för en engelsk, noterades ofta med förvåning och kanske avund i tidens Englands-beskrivningar. Redan Muralt observerar det egendomliga förhållandet[5], som kommenteras i The Spectator för år 1711.[6] Några årtionden senare föres i fransk litteratur en vidlyftig diskussion i frågan, föranledd av att abbé Gabriel-François Coyer publicerat en

[4] Detta skönlitteraturens porträtt stämmer i sin relativa enhetlighet icke alltid överens med den resande européens långt mera skiftande intryck av England och engelsmännen. Se t. ex. Malcolm Letts, As the foreigner saw us, London 1935, och Johnson's England, edited by Turberville, I—II, Oxford 1932.

[5] A. a. s. 106. [6] Nr 108, 4th July.

skrift med titeln La noblesse commerçante, 1756. Den föranledde en rad av motskrifter[7], varför Coyer följande år svarade med Développement et défense du système de la noblesse commerçante.[8] Att Rålamb, när han låter Kermaleck etablera sig som aktiv affärsman, avser en medveten anslutning till ett känt faktum, avser att lägga ytterligare ett engelskt drag till sitt porträtt, synes icke tvivel underkastat.

Det kan ur synpunkten av Kermalecks historia vara av intresse att även notera ett drag ur den franska skönlitteraturens syn på den engelska kvinnan. Att hon är utrustad med självständig tankeförmåga och vad mera är även använder sig av den, är redan påpekat och framhålles gärna i franska komedier som en egendomlighet. »Je suis femme, et j'ai pû me laisser éblouir par les graces et par le faux brillant d'un mérite superficiel», förklarar den unga engelska änkan Eliante i Le François à Londres, »mais je suis Angloise en même temps, par conséquent capable de me servir de toute ma raison.» (Sc. 4.) Som framgår redan av detta citat, blir kärleken för henne underkastad mera hennes förstånd och nyktert reflekterande omdöme än hennes spontana känsla, en iakttagelse som kan vara värd att hålla i minnet inför lord Kermalecks båda hustrur, men i synnerhet inför den senare av dem, lady Chesterfield, en utpräglat cerebral kvinnotyp.

Det faller utanför ramen för denna undersökning att söka fastslå huruvida — och i så fall i vilken utsträckning — man kan tala om en motsvarighet för Sveriges vidkommande till den franska anglomanien vid seklets mitt. Några spridda iakttagelser om den svenska läsande och skrivande allmänhetens Englands-intresse må här vara tillfyllest.

Att i varje fall under 1700-talets första hälft de direkta svensk-engelska kulturförbindelserna voro mycket obetydliga, har framförallt med stöd av en genomgång av representativa privatbibliotek från denna tid hävdats av Isak Fehr i hans Studier i frihetstidens vitterhet (s. 88 ff.). Dalins bibliotek — för att endast anföra ett exempel, som för denna framställning är av speciellt intresse — innehöll vid ägarens död 1763 bland c:a 250 nummer endast 3 arbeten på engelska språket, varav intet tillhör klassisk engelsk litteratur.[9] Denna förekommer i stället i franska översättningar, ett förhållande som gäller inte bara Dalin

[7] Alla nämnda och recenserade i L'année littéraire, årg. 1756.

[8] En sammanfattande recension av Coyers första skrift kan läsas i L'année littéraire, 1756, I: 37 ff., och av den andra ibm 1757, V: 242 ff. Se f. ö. Michaud, Biographie universelle, X: 158.

[9] Se Schück, Till Dalins biografi; Samlaren 1921, s. 142 ff.

utan hela hans svenska samtid. Denna åsikt bekräftas också vid ett studium av pressens bokannonser. Ännu 1780 cirkulera t. ex. i Stockholm Tom Jones och Clarissa Harlowe i franska översättningar, den förre f. ö. även på tyska. Det framgår av dessa och andra samstämmiga fakta, att kunskaper i engelska språket ännu vid seklets mitt voro en relativ sällsynthet även i mycket civiliserade svenska kretsar.[1] Ännu långt in på seklets nästa hälft kände man tydligen på engelsk-intresserat håll detta som en brist. År 1774 utkom på Swederus' förlag i Uppsala English miscellanies, from the best and most renowned authors, och Upsala Tidningar kommenterar (1774: 39) utgåvan med följande ord:

Anledningen til denna Samlings utgifwande har warit den föga tillgång man har på Engelska Böcker i allmänhet, och i synnerhet någon liten brochure, tjenlig at nyttja wid Information i Engelska Språket, hwartill denna således egenteligen är ämnad. De här förekommande stycken äro tagne utur de bästa Engelska Auctorer, såsom Pope, Swift, Milton, Spectator m. fl., hwarjemte de swåraste Engelska ord och Idiotismer i Noter å hwarje sida äro gifne på Swenska.

Arbetet saknade naturligtvis icke helt föregångare. Apelblads anonymlexikon förtecknar i varje fall ett arbete, »Den fullkomliga Engliska wägwisaren för de swenske [— — —]», innehållande grammatik, ordbok, några talesätt och ordspråk, konversationsexempel m. m., utarbetat av Magnus Lagerström och utan tryckår, men av Apelblad placerat under decenniet 1730—40.[2]

Obekantskapen med engelska språket behövde naturligtvis icke innebära främlingsskap för engelska förhållanden, även om den kan fattas som ett kriterium på bristande intresse.[3] Svenska Europa-resenärer besökte på sina resor ofta England, även om de på grund av språksvårigheterna i många fall voro dömda att förbli relativt ytliga turister, frihetstidens svenska politiker hämtade sina idéer från parlamentarismens hemland, redan 1710 bildades en svensk församling i London, som 1728 byggde sin egen kyrka av den kvalitet och storlek att den kunnat användas ända till senaste tid, med författaren till den första svensk-engelska ordboken, sedermera biskopen i Strängnäs Jakob Serenius

[1] En delvis avvikande uppfattning företräder Jacobowsky i sin uppsats Svenska studenter i Oxford ca. 1620—1740, 1927, s. 105 f. Om engelsk språkundervisning i Sverige under 1700-talet, se Molin, Shakespeare och Sverige intill 1800-talets mitt, s. 2 ff., och där citerad litteratur.

[2] Apelblad II, 1700—1750, s. 633. UUB: U 233.

[3] Ett engelskt arbete, Wright, Studies in Anglo-Scandinavian literary relations, 1919, s. 10 ff., har för 1700-talet endast att berätta om två medlemmar av familjen Kempenfelt, varav den ene kom att stå modell för Captain Sentry i The Spectator. Jfr även Seaton, Literary relations of England and Scandinavia in the 17th century, 1935.

som primus motor[4], svensk press innehöll ofta i synnerhet under seklets senare hälft notiser om engelska böcker, personligheter och förhållanden, och även om den engelska litteraturen företrädesvis nådde Sverige i franska och tyska översättningar, blev ju därför dess egenart icke alldeles dold för svenska läsare.[5] Ett av den franska anglomaniens viktigaste organ, Journal étranger (1754—1762) med bl. a. Prévost, Fréron, och Arnaud som redaktörer, hade stående korrespondenter även i Sverige[6]. L'année littéraire (1754—1790), en annan av den främmande och inte minst den engelska litteraturens introduktörer i Frankrike, upprätthöll förbindelser med och hade sin läsekrets även i Sverige[7], och de engelska succéromanerna översattes så småningom till svenska språket.

Naturligt nog fanns kanske det starkaste intresset för engelska förhållanden i Göteborg, centrum för de svensk-engelska handelsförbindelserna, där Roséns och Gothenius' tidningar bära tydliga vittnesbörd, och där man i samband med studier i Thorilds ungdomsutveckling velat tala om en fullt utvecklad anglomani redan under 1760-talet, som dock avmattats redan under följande årtionde.[8] År 1759 söker Götheborgska Magazinet i en troligen av Johan Rosén författad recension av »Gref Schaftbury» ge en föreställning »Om Ängländarnas herskande tankesätt och inritade grundsatser», om 'le caractère anglais' alltså. (N:ris 41, 44, 46, 48.)

Hur är då den bild beskaffad, som svenska skribenter ge av engelskt psyke? Redan ett mycket litet antal citat skall kanske ge en föreställning om att den icke nämnvärt avviker från det porträtt, som vi nyss sett målat i fransk skönlitteratur. En ganska fyllig bild gavs åt läsaren av Upsala Tidningar (1773—1779), ett av de pressorgan i Sverige som flitigast sysselsatte sig med engelska förhållanden, och som även då och då innehåller recensioner[9] och notiser samt samlade annonser om nyinkommen engelsk litteratur.[1] I en kort karakteristik av franskt

[4] Se Carlson, Anteckningar rörande Svenska Kyrkan i London, 1852, s. 5 f. För politiska och kommersiella förbindelser, se samlingsverket Sverige i England, red. av J. Mortensen, 1923.

[5] En författare i Upsala Tidningar (1775: 25; Neikter?) har dock fullt klart för sig skillnaden mellan engelskt original och fransk översättning: »Ingen ting är osäkrare än dömma et Ängelskt Witterhets stycke af Franska Öfwersättningar; ty deras öfwersättare åtaga sig äfwen at corrigera sina original; men pläga gemenligen i grunden bortskämma dem.»

[6] Texte, a. a. s. 326.

[7] Van Tieghem, L'année littéraire, s. 24.

[8] Cederblad, Från Thorilds ungdom. Samlaren 1932.

[9] Om Shakespeare 1777, s. 149 f., om Sterne s. å., s. 244 f., en rec. av »The life of David Hume written by himself», s. å., s. 377, om Priestly 1778, s. 48, m. fl.

[1] 1775: 43, 1778: 34 m. fl.

och engelskt väsen[2] heter det bl. a.: »Den frihets anda hwilken stundom slägtar på sjelfswåld och som röijer sig i Ängländarens borgeliga göromål, wisar sig äfwen i hans witterhet; den är laglös, otyglad, hård och öfwerdrifwen [— — —] men å andra sidan, är han stark, hög, ädel, dristig, och mägtig at sätta läsaren i en häpen förundran». Ett par år senare[3] publicerar tidningen ett brev från Herr Mag. Doc. Matthias Norberg, som innehåller en revy över brittiskt samhällsliv med bl. a. en utredning om orsakerna till det engelska tungsinnet. Anekdoter om kända engelsmän, i synnerhet om original av olika slag, serveras ofta i tidningen. I en recension av »Charles Churchills Lefwerne»[4] heter det inledningsvis: »Af alla Europeiska Nationer har ingen warit fruktbarare på besynnerliga människjor eller de så kallade Originaler än den Ängelska.» Något försök till förklaring av detta faktum ges icke. I samma nummer av tidningen finner man apropå lord Edouard Wortley Montagues död en notis om att han, sedan den tvätterska han först varit gift med avlidit, annonserade i en offentlig tidning efter en kvinna som var havande men likväl ledig till äktenskap. Tidningen påpekar att giftermålsannonser äro vanliga i England, och anser att »Denna façon at publikt begära det man wil hafwa är en följd af den frihets esprit, som härskar hos Nationen». Det är inte alldeles utan att man erinrar sig den gamle Kermalecks erotiska öppenhjärtighet.

Även stockholmspressen har emellertid dragit sitt strå till stacken. 1762 publicerar t. ex. Lärda Tidningar en utförlig recension av en »Berättelse om Litteraturens tillstånd i Ängland» i »Lettres des Sçavans p. M. Formay»[5], där man bl. a. noterar synpunkter på engelsk radikalism och djärv tankefrihet men samtidigt grundlighet och sundhet i »Himlaläran» (n:ris 71 och 72). Även Posten (1768—69) visar en viss allmän kännedom om engelska förhållanden.[6] I Gjörwells tidningar ägnas mycket litet utrymme åt engelska nyheter och förhållanden. Gjörwell har — som Gunhild Bergh påpekat[7] — »den rättrogna klassicismens uppfattning om engelsmännen som en obändig, våldsam nation och deras litteratur som nyckfullt regellös, saknande 'måtta'».[8] Ur

---

[2] 1775: 25. Enl. Bergh, a. a. s. 166, förf. av Neikter.
[3] 1778: 18 och 19. Jfr även s. å. n:r 37. [4] 1777: 13—16; s. 110.
[5] Trol. = Jean-Henri-Samuel Formey, 1711—1797. Se Haag, La France protestante, 1855, V: 141 ff.
[6] Jfr Svanfeldt, Posten, s. 264 f. [7] A. a. s. 110.
[8] 1775 meddelar emellertid Leopold Gjörwell, att han roat sig med att på lediga stunder till svenska överflytta en del av The Spectator. Han räknade tydligen med att Gjörwell trots allt kunde ha lust att förlägga en dylik översättning. (Se Johansson, Extra Posten, I: 137.)

Stockholms Posten kan slutligen antecknas en karaktärsanalys av engelsmännen, publicerad 1780[9] och innehållande bl. a. en historisk överblick över frihetens utveckling, en redogörelse för karaktärens ytterlighetsdrag, föraktet för adelskap och hovliv, det vetenskapliga intresset, böjelsen för självmord o. s. v. Året därpå kallar Kellgren engelsmännen för »et trumpet, melancholiskt och djupsinnigt folkslag» (1781: 94).

Svensk berättande litteratur har före 1780 — med undantag för lord Kermaleck — knappast någon motsvarighet till den franska romanens 'caractères anglais'. Ur skönlitteraturen förtjäna dock antecknas kapitlen om engelska förhållanden i Jakob Wallenbergs Sanfärdig resebeskrifning, 1769.[1] Wallenberg är trots sin ofrånkomligt engelska orientering ingalunda okritiskt inställd till engelsmännen, snarare tvärtom. »Engelsman är en underlig människa», finner han som så mången annan. »Ingen går så långt i det goda, som han, och ingen drifver heller onskan högre.» Det är den vanliga synen på engelsmannen som ytterlighetsmänniskan. Bäst anser han medelklassen vara, vänfast och pålitlig, frihetsälskande och mån om rikets lagar och fördelar, »hwarföre det ock icke är sälsynt finna en Köpman, en Handtwärkare wärkeligen raisonnera, som den förste Statsman». Skriv- och tryckfriheten gör, säger Wallenberg, denna nation mera upplyst än andra. Mindre sympati känner han med lorderna, och pöbeln finner han högmodig och tygellös, och i sin blinda kärlek till den dyra friheten ur stånd att skilja denna från självsvåld. Visserligen gör tryck- och tankefriheten även de bredaste lagren upplysta, åkare, kolbärare och gesäller ser man lika ofta läsa »deras mångfaldiga ny-papper» som dricka sitt öl, men Wallenberg betvivlar att detta är nyttigt: »Ty jag vet ej, om icke det skulle vara bättre, finna en Säckdragare ignorant, än fritänkare eller atheist.» I brev till J. J. Björnståhl, daterat London den 15 september 1769, sammanfattar Wallenberg sina intryck: »En grobian, eller som är detsamma, en Engelsman [— — —] tog tre Schilling af mig och kallade mig på köpet French dog [— — —]. Anglica gens est pessima gens — Ombytet är altför känbart, när man från de glättige och belefwade Fransoser kommer bland de plumpe och tiursinte Engelsmän.» Även här betonar dock Wallenberg de breda lagrens upplysthet och självständiga tankeförmåga.[2]

Med den traditionella uppfattningen harmonierar också väl ett ut-

[9] 1780: 162. »Om de namnkunnigaste Folkslags Caracterer, Seder och bruk.» (Utdrag ur ett franskt arbete.)

[1] S. skr., Vitterhetssamf. uppl., I: 117 ff. [2] S. skr., II: I, s. 134 f.

talande av Klas Julius Ekeblad i hans Journal[3] apropå Voltaires L'Écossaise: »Där är ibland alla andra personager en Engelsman hwilken är ganska rik men har de underligaste faconer i Verlden, så att autorn har uti denna personagen afmålat större dhelen utaf Ängelsmännernas faconer och tänkesätt [— — —].» Även i Per Jusleens tal i Utile Dulci 1769 »Om en Svänsk Theaters nytta och nödvändighet» skymtar den gängse uppfattningen om engelskt kynne, som dock Jusleen anser vara hyfsat och förfinat genom teaterns inflytande.[4] Ett rörande exempel på hur man i Sverige kunde förföras av anglomaniens bild av den till excentricitet ädle och uppoffrande engelske lorden, visar den unge Axel Gabriel Silfverstolpes tilltag att i en situation av ekonomiskt och därmed sammanhängande erotiskt trångmål författa ett brev till den rike greven av Bedford med en bön om de 1 000 pund sterling, som skulle sätta honom i stånd att gifta sig med sin älskade. Axel Gabriel har läst en anekdot i Stockholms Posten (1783: 218), om hur den excentriske lorden inte bara avstått från sin älskade, utan t. o. m. frikostigt möjliggjort hennes förening med den gynnade rivalen, och han vädjar nu som 'un cœur sensible' till ett annat till den som han hoppas skulle kunna bli »hans romans Lord Edouard Bomston». Han medger att en sådan generositet skulle stöta på »le merveilleux», men »s'il existait un homme capable de la donner, ce serait un Anglais».[5]

Otvivelaktigt ha anekdoter av detta slag, liksom eventuella direkta svensk-engelska förbindelser, bidragit till att utforma den svenska allmänhetens bild av engelsmannen. Effektivare som opinionsbildande faktorer ha dock sannolikt varit dels den franska skönlitteraturens bild av engelskt psyke och dels åtminstone indirekt de franska författare, som speciellt tagit Englands-propagandan på entreprenad, framförallt schweizaren Béat-Louis de Muralt, abbé Prévost och Voltaire, vilkas samtliga arbeten i detta syfte ofta förekomma i svenska bibliotek och recenseras i svensk press.

Det är emellertid icke möjligt att göra gällande, att någon av dessa tre exklusivt gentemot övriga tänkbara inspirationskällor skulle ha gett konturerna till den bild som Rålamb i lord Kermaleck skisserar av en 'caractère anglais'. Sina intryck av engelsk egenart kan ju denne ha mottagit ur de mest skilda källor. Utöver vad som ovan påpekats

[3] 7/6 1762. KB: Ic 14: 3.
[4] Se Svanfeldt, a. a. s. 696.
[5] Se Gobom, Axel Gabriel Silfverstolpe, s. 52 f.

kan framhållas, att de engelska moraliska tidskrifterna och deras avläggare i olika länder hade en tacksam och trogen läsekrets i Sverige. Kermaleck-gestalten erinrar dock i så hög grad om den gängse franska bilden av engelsmannen, att den bör tänkas åtminstone delvis inspirerad från franskt håll, och då sannolikt av samma författare som tecknade den för den franska publiken, d. v. s. i första hand just dessa tre, och först i andra hand de rent skönlitterära författarna, romanskribenter och översättare.

Med hänsyn till Rålambs starka beroende av *Prévost* ligger det nära till hands att undersöka, i vad mån dennes bild av engelsmannen kan ligga bakom den bild, Rålamb ger i och med lord Kermaleck.

Att gå in på alla de arbeten i Prévosts enorma produktion, där han behandlat engelska förhållanden, skulle föra alltför långt. Att Rålamb någon gång läst huvudorganet för Prévosts Englands-propaganda, tidskriften Pour et Contre, är naturligtvis möjligt. Tidskriften var under sin utgivningstid 1733—1740 mycket populär i Frankrike, men lästes så vitt jag kunnat finna knappast i större utsträckning i Sverige. Av lånen från Prévost i Rålambs roman för övrigt — alltså med undantag för Kermaleck-episoden — framgår emellertid, att han ägt en mycket noggrann kännedom om i synnerhet en av den mångskrivande abbéns romaner, hans debutarbete Mémoires et avantures d'un homme de qualité qui s'est retiré du monde, 1728 ff.[6] Denna roman förefaller att vara det i Sverige mest spridda av Prévosts verk. Som redan nämnts (ovan s. 185) utkom den även i partiell svensk översättning 1757, omfattande originalets två första tomer. Då emellertid i En Swensk Adelsmans Äfwentyr synes förekomma reminiscenser även från den 7:e delen, Manon Lescaut, är det väl sannolikt, att Rålamb läst hela romanen i fransk upplaga.

I den 5:e tomen av denna roman, som f. ö. just på grund av dess Englands-skildring blivit utgiven i en modern, rikt kommenterad kritisk separatedition[7], vilken här citeras, är scenen förlagd till England, vars land och folk, samtidigt med att romanens handling föres framåt, på ett par hundra sidor med intresse och sympati kommenteras. Dess utgivare, Miss Robertson, anser att dessa 200 sidor genom sin »accent de sincérité et de conviction tout nouveau» och genom sin aktningsvärda

[6] Den sista delen, Manon Lescaut, utkom först år 1731, liksom de två närmast föregående delarna. Se Harrisse, a. a. s. 165 f.

[7] L'abbé Prévost, Mémoires etc., tome V (Séjour en Angleterre); utg. av Mysie E. I. Robertson. Thèse. Paris 1927. *Citeras: Robertson.*

opartiskhet i omdömet ha bildat epok i de fransk-engelska relationernas historia (s. 22 f.). Hon ger en överblick över de författare, som sedan 1600-talet strävat att göra England känt i Frankrike, och framhåller deras relativa obetydlighet. Endast Muralts Lettres sur les Anglois anser hon bland arbeten skrivna före Prévost kunna ur vissa synpunkter göra Mémoires d'un homme de qualité äran stridig ur denna speciella synpunkt. Muralts brev lästes mycket, diskuterades mycket och kritiserades lika mycket. Men deras författare sysselsatte sig — fortfarande enligt Robertson — nästan uteslutande med komparativa psykologiska studier över de två folken. Han betraktar dem enbart ur filosofisk synpunkt, de äro i grund och botten för honom endast en förevändning för spekulationer över den mänskliga svagheten. Muralt är Voltaires föregångare på området, ej Prévosts. Även efter Muralts arbete återstår ännu att åstadkomma »l'œuvre de vulgarisation». Härvid har Prévost i sin större och mera levande kännedom om land, folk och språk och i sin optimism, »naif et touchant», sin entusiasm för allt och alla på denna lyckliga ö, som han själv kallar England[8], oerhört mycket större förutsättningar än Muralt.

Ej heller Voltaires Lettres philosophiques kunna enligt Miss Robertson ur propagandasynpunkt mäta sig med Prévosts roman. Voltaires brev voro ett grundläggande arbete, som utövade ett mycket djupgående inflytande på sitt sekel, men ett inflytande av helt annan art än Prévosts, och man kan fråga sig om i grund och botten inte Lettres philosophiques gav England flere fiender än vänner.

Prévosts inflytande som Englands-popularisator inskränkte sig ej heller till Frankrike. Hans roman översattes snart till engelska, tyska, italienska, ryska och danska och som vi sett delvis även till svenska.

Även om man inför Miss Robertsons framställning gripes av misstanken, att hon i sitt arbetes intresse kanske en aning övervärderat om ej den absoluta så åtminstone den relativa betydelsen av Prévosts skildring ur denna synpunkt — i synnerhet förefaller kanske Voltaires betydelse för anglofilien i Europa något underskattad — torde det dock vara obestridligt, att Englands-skildringen i Mémoires d'un homme de qualité genom sin lättillgängliga form och romanens mycket stora spridning utövat ett mycket starkt inflytande på de följande decenniernas uppfattning av England.

Emellertid synes det mig framgå redan av Miss Robertsons karakteri-

[8] Hur denna entusiasm ofta fört Prévost vilse, visar förf. genom en snabbskiss över de sociala och politiska förhållandena omkring sekelskiftet i England (s. 28 f.).

stik av den bild av engelsmannen och hans land, som abbé Prévost här vill förmedla, att den icke i särskilt hög grad erinrar om den Englandsbild, man tycker sig spåra bakom lord Kermaleck. Denna uppfattning stärks även vid ett närmare studium av Prévosts skildring.

Han sammanfattar redan på dess första sida sina intryck av landet i orden: »[— — —] enfin l'on ne peut ouvrir les yeux, dans cette heureuse Isle, sans prendre une idée de l'abondance qui y regne, et du bonheur de ses habitans.» (S. 45.) Även i fortsättningen är det i långt högre grad de sociala och politiska förhållandena i England, som tilldraga sig Prévosts intresse och beundran, än de för dess befolkning karakteristiska psykiska särdragen. De psykologiska iakttagelser Prévost gör av den engelska nationalkaraktären äro i regel av en ganska generell natur och betona just de drag i lynnet, som man finner berörda av alla de författare, som vid denna tid behandla engelskt väsen. »Il n'y a point de Païs», skriver han t. ex., »où l'on trouve tant de droiture, tant d'humanité, des idées si justes d'honneur, de sagesse et de félicité que parmi les Anglois. L'amour du bien public, le goût des sciences solides, l'horreur de l'esclavage et de la flatterie sont des vertus presque naturelles à ces Peuples heureux; elles passent de Père en Fils comme un héritage.»[9] Engelsmännen visa utåt en »extérieur simple et modeste» (s. 55), de ha »une écorce saine», under vilket förvisso icke heller döljer sig någon ruttenhet, endast »des parties solides et entieres, qui plaisent également à la vûe et pour l'usage [— — —] en un mot, les vertus Angloises sont ordinairement des vertus constantes, parce qu'elles sont fondées en principes; et ces principes sont l'ouvrage d'une heureuse nature et de la plus pure raison». Det engelska folket har varit misskänt — konstaterar Prévost — på grund av bedömarnas bristande kännedom om det; endast den som själv vistats i England äger rätt att döma. Det är i England Prévost själv lärt känna engelsmännen som »humains, affables, généreux, capables de tous les sentimens qui font les bons naturels et les grandes ames.» (S. 97.) Dock betonar naturligtvis även Prévost såsom karakteristiska för engelsk nationalkaraktär drag som återfinnas som konstitutiva även för Kermaleck-gestalten, såsom frihetsbehovet, toleransen även i religiöst avseende, den allmänna fördomsfriheten.

I denna Prévosts första roman är Englands-skildringen endast en episod och romanens huvudpersoner äro fransmän. Redan i hans andra stora roman, Le philosophe anglois, ou histoire de Monsieur Cleveland,

[9] Robertson, s. 54. Prévost tillägger dock, att dessa drag ej i lika hög grad återfinnas inom alla befolkningsskikt.

fils naturel de Cromwell, 1731 f., äro alla de huvudagerande engelsmän, och i de två följande romanverken, Le Doyen de Killerine, 1735, och Campagnes philosophiques, ou Mémoires de M. de Montcal, 1741, dominera irländska gestalter. F. C. Green som observerat detta förhållande, förklarar det med att romangestalternas yttre och inre upplevelser i dessa senare arbeten voro så otroliga, att Prévost måste förlägga dem till främmande nejder. Green anser emellertid[1], att Prévost i sina romaner ej kommer längre än till den rent yttre nationalitetsangivelsen, och detta på grund av sin egen starka subjektivitet, som omöjliggjorde något så objektivt som studiet av ett främmande temperament: »Actually, it was he who created the 'stage' Englishman of eighteenth-century France, a type later exploited in a dozen novels and plays. This ideal Englishman, the honnête homme of the period, the Lord Edward Bomston of Rousseau's Nouvelle Héloïse, is essentially Clèveland.» Green skisserar också detta franska ideal av en engelsk gentleman, sådant Prévost format det i sina romaner:

> [— —] he is a man of rigid principles and a melancholy or splenetic cast of mind. He is prone to analyse his feelings, and, as Clèveland says of himself, is 'idolâtre de sa tristesse'. Eminently just and reasonable, he is above ordinary prejudice and slow to yield to passion. But once aroused, as when he becomes the victim of love, he plumbs depths of misery unknown to the average man. He is in a word, an eccentric, 'un original', but an honourable and lovable one. Add to this, a morbid penchant for the 'macabre', and, at times, a tendency to suicide.

Nu återfinner man — anser Green — dessa egenskaper till större delen redan hos »l'homme de qualité», huvudpersonen i Prévosts första roman, i viss mening identisk med Prévost själv, och eftersom hans följande romanhjältar — med undantag för Des Grieux i Manon Lescaut — endast äro variationer av denna typ, frestas man att draga den slutsatsen, att vår abbé uppfann denna det franska 1700-talets legendariske engelsman, och vad mera är, skapade honom i mycket efter sitt eget beläte. Så mycket är i alla fall säkert — anser Green, som själv är engelsman — att varken i engelsk verklighet eller engelsk litteratur fanns det någon modell som han kunde ha avbildat!

Såväl Green som Robertson betona alltså den stora betydelse som Prévost haft för fastställandet av den populära franska uppfattningen av England och engelsmännen under 1700-talet. De framhålla också

[1] Minuet. A critical survey of French and English literary ideas in the 18th century, s. 313 f.

båda den höga grad av subjektivitet, som vidlåder denna bild. Antingen man stannar vid Englands-skildringen i Prévosts första roman, eller man går vidare till även hans senare romaner, förefaller det mig otvivelaktigt, att England hos Prévost är sett genom ett annat temperament än det som skymtar bakom Kermaleck-gestalten. Den syn på det typiskt engelska som man kan våga läsa ut ur bilden av lord Kermaleck, synes mig icke ha denna »accent de sincérité et de conviction», denna okritiska entusiasm, som Robertson med rätta finner karakterisera Prévost till skillnad från Muralt och Voltaire. Lika litet torde man kunna säga, att Prévosts senare romanhjältar av engelsk nationalitet ha någon väsentligare frändskap med Rålambs lord.[2] Den snabbkarakteristik som Green formulerar och som ovan refererats, synes mig rätt väl återge den engelske romanhjälten à la Prévost. Lord Kermaleck täcker den inte, därtill är den — om man vill söka fånga skillnaden i ett ord — alltför romanesk.

De synpunkter ur vilka Miss Robertson anser att *Muralt* företrädesvis intresserar sig för England[3], förefalla snarare att inbjuda till en jämförelse mellan dennes bild av engelsmannen och lord Kermaleck.

Även Muralts arbete, Lettres sur les Anglois et les François et sur les voiages, 1725, nådde otvivelaktigt en stor spridning i Europa, ej minst i Sverige. Det finns upptaget i två exemplar av en upplaga från 1727 i bokföraren Jean de Sarrats bouppteckning från 1732[4], salufördes i Stockholm i första upplagan av bokhandlaren Kiesewetter år 1737, enligt dennes katalog för detta år, och förekommer även i hans kataloger från senare år.[5] Arbetet påträffas ofta även i bokauktionskataloger från 1750- och 1760-talen[6], och Tessin förtecknar det i sin Esprit à la mode, 1749.[7]

Muralts stora betydelse för Europas Englands-uppfattning och anglofili betonas starkt av bl. a. Texte[8], som även framhåller det inflytande

---

[2] Snarare erinrar då Adolph, den svenske adelsmannen själv, ur vissa synpunkter om Cleveland. [3] Jfr ovan s. 283.

[4] Stockholms stads arkiv, Rådhusdepån. Inventarieböcker för år 1732, del I.

[5] 1743 och 1748, däremot ej i en katalog av 1754. Att detta ej utvisar någon terminus ad quem för bokens spridning och aktualitet i Sverige, framgår bl. a. av att Salvius salubjuder den så sent som 1771.

[6] Säkerligen även både tidigare och senare.

[7] I en 2:a upplaga av 1727, försedd med Desfontaines apologi av 1726 (se Texte, a. a. s. 51). UUB:s exemplar av första upplagan har tillhört Tessin, som alltså tycks ha ägt båda upplagorna.

[8] A. a. s. 43 ff., och Revue d'hist. litt. de la France, 1894, s. 8 ff. Se även Gould and Oldham, Inledn. t. kritisk upplaga av Muralts brev, Paris 1933, s. 91—97, vilken upplaga här citeras.

han utövat på Prévost och Voltaire.[9] Muralt är — skriver Texte — den förste som skisserar porträttet av »cette Angleterre philosophique, sensée et 'raisonnable' jusqu'à l'invraisemblance, qui allait être l'idole de deux ou trois générations de Français: terre de bon sens et de sage liberté, de progrès et de lumières».[1]

Det förefaller ju redan av dessa korta karakteristiker av Prévosts respektive Muralts England, som om lord Kermaleck skulle ha känt sig långt mera hemmastadd i det senare. En blick på Muralts Lettres synes mig ytterligare understryka denna uppfattning.

I början av sitt första brev skriver han:

Ajoutez à cela, que l'Angleterre est un Païs de Liberté et d'Impunité: Chacun y est ce qu'il a envie d'être, et de là viennent, sans doute, tant de Caractêres extraordinaires, tant de Héros en mal comme en bien, que l'on voit parmi les Anglois. C'est aussi ce qui leur donne une certaine Liberté de Pensées et de Sentimens, qui ne contribuë pas peu au Bon sens qui se trouve chez eux, et qui s'y trouve assez generalement, pour mettre quelque difference entre cette Nation et la plûpart des autres.[2]

Muralt betonar även i fortsättningen ofta samma karaktärsdrag som Prévost, men han gör det på ett annat sätt, i en ton som synes mig mera än Prévosts erinra om lord Kermaleck. Han kontrasterar mot franska förhållanden det i England ovanligt stora antalet av »Caractères particuliers», av »Hommes originaux».

Nous leur devons aussi de l'estime, en ce qu'ils nous donnent l'Exemple de gens qui osent se servir de leur Raison, et qui sçavent vivre chacun avec soi-même; plus Hommes encore et plus libres par là, que par la Liberté qu'ils ont sçû conserver à l'égard du Gouvernement moderé qui subsiste chés eux. (S. 230.)

Muralt påpekar engelsmannens inkonventionalism:

[— — —] il dépend peu de l'Opinion, et dans la Conversation il préfere le plaisir de dire la Vérité, à celui de dire des choses obligeantes aux gens à qui il parle, et de les rendre contens de lui. [— — —] Ils vont hardiment contre un Usage, quelque établi qu'il soit, lorsque leur raisonnement ou leur Inclination les en éloigne. La plû-part négligent les Manieres et les Agrémens; mais ils cultivent leur Raison; et [— — —] ils osent s'en servir. (S. 230 och 111.)

---

[9] Revue d'hist. litt. de la France, 1894, s. 14 f.

[1] A. a. s. 18. — Texte betonar även (J. J. Rousseau etc., s. 122 f.) Muralts stora betydelse för Rousseaus Englands-uppfattning och framförallt för dennes märkligaste 'caractère anglais', lord Bomston. Jfr även Gould and Oldham, a. a. s. 87 f., Mornets inledning till hans edition av La nouvelle Héloïse, I: 102 f., och Benrubi, B. L. von Muralt und J. J. Rousseau, Schweizerland, Monatshefte für Schweizer Art und Arbeit, 1916—17, I.

[2] Muralt, Lettres, s. 103 f.

Detta kommer ju Kermalecks form av inkonventionalism ganska nära, liksom följande omdöme, avgivet i samma sammanhang: »Ils jouïssent de ce qu'ils ont et vivent selon leur Inclination, blâmables seulement en ce que quelquefois ils n'en ont pas de fort belles», väl ungefär ger den gamle Kermaleck, sedd med Rålambs ögon och sammanfattad i en ganska acceptabel formel.

Muralt påpekar den skiljaktighet i jämförelse med fransk naturell, som ligger i att engelsmännen »se contentent de trouver leur maniere de vivre la meilleure, et consentent que le reste du monde, à qui ils laissent la sienne, se gouverne comme il l'entend» (s. 232), ett praktiskt toleransbegrepp, som mycket erinrar om Kermalecks.[3] Den religiösa toleransen är — enligt Muralt — i England en lika självklar sak som den politiska och sociala. England är landet »sans Hipocrites» (s. 112), antalet »Libertins de profession» är större än annorstädes, men äkta fromhet är också en mycket vanlig företeelse och »les Libertins de profession» äro inte flere, än de som i ett annat land skulle ha blivit »Hipocrites». »[— — —] il est assez décidé laquelle des deux especes est la plus mauvaise», tillfogar Muralt.

Ett flertal andra mer eller mindre dominanta drag i den engelska folkkaraktären sådan Muralt skildrar den, skulle kunna framdragas, som i högre eller lägre grad erinra om lord Kermaleck. Muralt talar om engelsmännens humor, »une certaine fécondité d'Imagination, qui d'ordinaire tend à renverser les idées des choses pour les rendre nouvelles, tournant la Vertu en ridicule, et rendant le Vice agréable»[4], om deras erotik — »paresseux jusques en Amour, ils ne demandent que des Plaisirs aisés; chez eux une bonne Fortune est celle qu'ils ont sans peine»[5] — om deras nöjen, om deras böjelse för lantlivet och deras aversion mot livet vid hoven, allt i ordalag som mycket ofta föra tanken till lord Kermaleck.

Det oaktat är det icke min avsikt att hävda, att Rålamb för sin Kermaleck-figur skulle ha lånat många av de väsentliga dragen direkt från Muralts engelsman. Men även om Rålamb ej läst Muralts Lettres, är det sannolikt att han är indirekt påverkad av hans Englands-bild, att denna är en av de litterära förutsättningarna för Kermaleck-episoden. Det förefaller sannolikt, att Rålamb avsett att i lord Kermaleck teckna en 'caractère anglais', såsom han fattade den och som det var comme il faut i dagens roman, och att han därvid tillgripit många av just de drag,

---

[3] Jfr ovan s. 245 f. och nedan s. 329 f.
[4] Muralt, a. a. s. 122. Jfr Texte, Revue d'hist. litt. de la France, 1894, s. 24.
[5] Muralt, a. a. s. 128. Jfr ESAÄ, II: 125 f.

varmed Muralt utrustat samtidens bild av den engelska nationalkaraktären, antingen han nu lånat dem direkt från denne eller från någon av de samtidsromanens engelsmän, som fått sina drag genom Muralts förmedling.

Miss Robertson konstaterar, att vad beträffar behandlingen av engelska förhållanden Muralt snarast är Voltaires föregångare.[6] Voltaires Lettres philosophiques, som hade en kolossal framgång i Frankrike[7], spreds och lästes naturligtvis i mycket stor utsträckning även i Sverige. Stockholms Post-Tidningar anmäler en tysk översättning av Christoph Friederich Wedekind den 3/11 1735, av Kiesewetter saluföres den franska upplagan i katalogen av 1743, däremot ej i hans omfångsrika katalog av 1737, och under de därpå följande årtiondena är arbetet ett ofta återkommande nummer i bokhandels- och bokauktionskataloger, även bortsett från att det så småningom ingått i Voltaires Oeuvres och spritts med dessa.

Utom de tre nämnda stora Englands-popularisatörerna lästes även i Sverige abbé Le Blancs något senare arbete, Lettres d'un François concernant le gouvernement, la politique et les mœurs des Anglois et des François, 1745. Arbetet recenserades i Lärda Tidningar 1749 (n:r 62). Recensenten anser emellertid arbetet något överflödigt, »emedan H. Muralt och H. Voltaire så wäl tilförene utfört alt, som behöfwes til et redigt begrep om Ängelska Regeringens natur och beskaffenhet, Inbyggarenas seder, dygder och laster». Han finner att Le Blancs uppfattning ofta avviker från föregångarnas. Han ser t. ex. ej på långt när så mycket att förundra sig över hos den engelska nationen som de övriga två. I synnerhet förvånar det recensenten, när Le Blancs arbete vill förringa den så omtalade engelska friheten och sätta denna tillbaka för »Politien i Frankriket». Le Blancs brev kunna — anser anmälaren — läsas med ett visst nöje, dock torde »rätta kännare näppeligen gifwa desse Bref något företräde framför Muralts och Voltaires arbeten».

---

[6] Robertson, a. a. s. 25.

[7] Se Lansons introduktion till hans kritiska upplaga, I—II, Paris 1909. Voltaire tillmäter själv sitt arbete en mycket stor betydelse. Han konstaterar senare (Lettre à l'académie française; Oeuvres, éd. Moland, XXX: 352) att hans brev väl väckte ett oerhört motstånd, men: »Malgré cet acharnement contre la littérature et la philosophie anglaise, elles s'accréditèrent insensiblement en France. On traduisit bientôt tous les livres imprimés à Londres. On passa d'une extrémité à l'autre. On ne goûtait plus que ce qui venait de ce pays, ou qui passait pour en venir. Les libraires, qui sont des marchands de modes, vendaient des romans anglais comme on vend des rubans et des dentelles de point, sous le nom d'Angleterre.» Tydligt är ju att Voltaire tillskriver sig själv en god del av äran av denna omkastning i den allmänna opinionen.

Någon större popularitet tycks ej heller boken ha förvärvat i Sverige. Den annonserades till salu av Kiesewetter 1748, och uppträder senare i såväl Salvius' som Ulfs franska kataloger. I periodens bokauktionskataloger uppträder den någon sällsynt gång men saknas i Tessins Esprit à la mode, som f. ö. vittnar om ett stort intresse för England. Kanske tyckte man med recensenten i Lärda Tidningar, att man redan genom hans föregångare ägde ett nog »redigt begrep» om England och engelsmännen. Ej heller har jag i Le Blancs brev funnit något som direkt tyder på, att Rålamb läst dem och lagt deras framställning till grund för Kermalecks karaktär.

Så kategoriskt kan naturligtvis icke den möjligheten avfärdas, att det är intryck från läsningen av Voltaires Lettres philosophiques som avsatt sig i Kermaleck-figuren. Man kan visserligen med fog säga sig, att de karaktärsdrag som Voltaire utöver Muralt betonar respektive överbetonar hos den engelska nationen, icke äro av den art, att de synas ha spelat någon roll vid Kermaleck-gestaltens koncipierande. Då inställer sig ju dock invändningen, att Rålamb kan ha läst Voltaire men *ej* Muralt. Emellertid, den 'caractère anglais' som Rålamb tecknar, erinrar mer om Muralts än om Voltaires. En Voltaire-inspirerad engelsman borde ha haft större intresse till övers för litterära, religiösa och filosofiska frågor. Muralt gav sig mera tid att studera människan i sin vardagsmiljö, och — som Lansons edition av Voltaires brev visar — när denne någon gång ger en realistisk notis om dagligt liv i England, är han ofta förekommen av Muralt. En dokumentering av denna uppfattning genom citat ur Lettres philosophiques skulle emellertid ta i anspråk ett utrymme, som icke skulle stå i proportion till det intresse den kunde erbjuda ur synpunkten av Kermaleck-episodens litterära förutsättningar.[8]

[8] Voltaire propagerar som bekant för England även på ett flertal andra ställen i sina skrifter. Se t. ex. Discours sur la tragédie, 1731, och Essai sur la poésie épique, 1733, båda alltså tillkomna före Lettres philosophiques, 1734. Jfr även Dictionnaire philosophique (se t. ex. art. Gouvernement, éd. Moland, XIX: 296) och L'Ingenu (se t. ex. om den engelska friheten Jones' éd. crit., 1936, s. 86). Det skulle emellertid föra för långt att till jämförelse upptaga alla fyndorter i Voltaires såväl som i Prévosts skrifter.

Naturligtvis nådde även andra arbeten om engelska förhållanden till Sverige. I Stockholms Posten, 1780: 123, annonseras t. ex. i Holmbergs boklåda Essai sur les moeurs des Anglois, comparés à celles des François, London 1776. (Se Lanson, Manuel bibliographique, s. 560.) Gjörwell recenserar även (Stockholms Lärda Tidningar 15/7 1779) i andra hand ett arbete, Lettre d'un jeune homme à son ami, sur les François et les Anglois, relativement à la frivolité reprochée aux uns, et la philosophie attribuée aux autres, ett arbete i moderat franskvänlig anda. — Dessutom funno för Englands-propagandan icke oväsentliga tidskrifter som — utom Pour et Contre — L'année littéraire, Journal étranger, m. fl., enstaka läsare även i Sverige.

Ett av de uttalanden lord Kermaleck själv gör, synes peka på en annan tänkbar källa för honom som engelsk typfigur. Ett av hans i samtidens öron säkerligen mest radikalt klingande visdomsord lyder: »[— — —] hwad gör det mig efter min död, om en Jacqves Rosbif eller en Kermaleck gjöder sig af mina qwarlefwor [— — —].»[9] Rålambs Jaqves Rosbif är väl närmast att betrakta som ett appellativ. Namnet torde dock härstamma från de Boissys komedi Le François à Londres, uppförd för första gången år 1727. Att de Boissys pjäs var känd i Sverige, framgår ju redan av att Gyllenborgs Swenska sprätthöken, enligt författarens eget företal[1] »blef påtänkt och skrifven af det tilfälle, at man såg en öfversättning utaf en Fransysk Comedie, kallad Le François à Londres». Den franska pjäsen utkom så småningom i svensk översättning och uppfördes i denna dräkt för första gången år 1776.[2] Dessförinnan hade emellertid det franska stycket ett flertal gånger uppförts av den franska skådespelartruppen i Stockholm.[3]

De Boissys komedi är det första dramatiserade motstycket till Muralts och Voltaires Lettres. Handlingen tilldrar sig i London och författaren kontrasterar å ena sidan en fransk petit-maître, intellektuell, maniererad, fåfäng, egenkär och onyanserat övertygad om överlägsenheten av allt franskt, och å den andra Jacques Rosbeef, en engelsk köpman, enkel och rättfram ända till klumpighet, vardaglig, ofrälse och stolt över att vara det. Rosbeef skildras otvivelaktigt med större sympati än hans fransyska motpol, men författaren avser icke att direkt taga parti för någondera, utan ägnar sin odelade sympati åt en tredje och en fjärde person, ett slags personifierade modifikationer av de båda föregående: en fransk baron, som förenar fransk elegans och esprit med engelskt sunt förnuft och tar engelskt väsen i försvar mot den franske markisens angrepp, och dennes svärfar in spe, Milord Craff, som repre-

---

[9] ESAÄ, II: 150. Jfr Böök, a. a. s. 228, och ovan s. 252. — Eventuellt vill sedan detta yttrande bidraga till att karakterisera Kermaleck som engelsman. Denne ansågs nämligen under 1700-talet icke värdera familj och börd lika mycket som exempelvis tyskarna. Individen betraktade sig enligt utländska iakttagares mening ofta som en isolerad företeelse. Ur Kotzebues Indianer in England citerar Kelly (England and the Englishman in German literature of the 18th century, s. 89 f.) följande: »As for family [— — —] you know well that here in England we are not accustomed to think it of much importance.» (Obs! dock även Kellys Conclusion, s. 146 f., om engelsmannen som samtidigt »above all else a domestic creature».)

[1] Saml. vitterhetsarbeten, utg. av Hanselli, V: 128.

[2] Dahlgren, Anteckningar om Stockholms theatrar, s. 209.

[3] Enligt en förteckning över av franska truppen i Stockholm spelade pjäser fr. o. m. 7/11 1754, som meddelats mig av fil. lic. Lennart Breitholtz, gavs Le François à Londres 9 gånger under åren 1756—1767.

senterar en mindre robust aspekt på engelskt psyke. Styckets tendens framgår av dessa två sistas slutrepliker:

Le Baron: Vous venez, Monsieur, de me convaincre que rien n'est au-dessus d'un Anglois poli.
Milord Craff: Et vous m'avez fait connoître, Monsieur, que rien n'approche d'un François raisonnable.

Representanten för ytterligheterna i franskt väsen är dock så pass mycket argare satiriserad än den gode Rosbeef, att det tydligt framgår vem av de två, som i högre grad ådragit sig författarens antipatier.

Någon konkretare överensstämmelse mellan Kermaleck och hans motsvarighet i de Boissys komedi, som väl närmast skulle vara Milord Craff, föreligger icke. Däremot är det långt ifrån uteslutet, att Rålamb för sin Kermaleck-episod tagit intryck av styckets diskussion om franskt och engelskt. Rålambs bruk av namnet Jaques Rosbif bevisar dock icke bindande, att han alls haft någon kännedom om Le François à Londres, även om detta ju i och för sig är mer än troligt. Namnet hade nämligen, redan då Rålambs roman skrevs, tydligen vunnit en viss popularitet som appellativ för typiskt engelsk borgerlighet. Hjälten, om man så får kalla honom, i Säfströms roman En Banqueroute-Spelares Berättelse, 1753—54, får under en kort sejour som köpman i London en kompanjon av driftig men moraliskt tvivelaktig läggning, som bär namnet Rossbeef[4], och att begreppet rostbiff redan vid denna tid fattades som något specifikt engelskt, framgår bl. a. av att Voltaire använder ordet i samband med en satir över tidens ytliga anglomani.[5] Namnet Jaques Rostbeef som kollektiv beteckning för engelsmannen förekommer även i Fougeret de Monbrons resekåseri eller roman Le Cosmopolite[6], där huvudrollens innehavare säger sig efter en sejour i det beundrade England vara återkommen till Frankrike »tout-à-fait Jaques Rostbeef» (s. 5). Det är kanske icke alldeles otänkbart, att Rålamb härifrån hämtat kännedomen om detta appellativ, även om sannolikheten för att han känt till och citerat De Boissys komedi måste sägas

[4] Dock ej förnamnet. Säfström, a. a. ark VIII, slutet. Böök anser (a. a. s. 199) säkerligen med rätta, att detta ark är Säfströms egen uppfinning.

[5] I Lettre à l'Académie française, Oeuvres, éd. Moland, XXX: 351. I Voltaires roman La princesse babylone, 1768, förekommer även en 'caractère anglais', Mylord What-then, en flegmatisk realist, likgiltig för det mesta utom just rostbiff och tecknad utan författarens sympati. Hos Destouches (Oeuvres, IV: 456) återfinnes följande epitafium: »Ci gît Jean Rosbif, écuyer, / Qui se pendit pour se désennuyer.» Cit. efter Ascoli, a. a. I: 437. Obs. den populära karakteristik av engelskt kynne, som versen avser att utgöra.

[6] Cit. efter 2:a uppl. 1758.

vara avsevärt större. »Le Cosmopolite» besöker under de i boken skildrade resorna England, Konstantinopel — där han bl. a. sammanträffar med »Mr de Carlson, Envoyé Extraordinaire de Suède»[7], vilket ju möjligen kan ha riktat Rålambs uppmärksamhet på den f. ö. ganska obskyra romanen — Kios, Malta, Frankrike, Italien med flera länder. I Italien deltar han bl. a. i karnevalen i Venedig, som han dock ej finner motsvara sitt rykte för »les désordres les plus affreux» och för raffinerat libertinage (s. 73). Från Italien reser han vidare till Spanien och Portugal, där han bl. a. träffar en dam som klagar över den sexuella moralens inkongruens de bägge könen emellan (s. 107 f.) utan att dock i högre grad närma sig Kermalecks reflexioner över detta ämne. Han fortsätter så sin resa tillbaka till ideallandet England, varpå skildringen, »qui n'est déja que trop long», avslutas med en självkarakteristik, där författaren skildrar sig själv som »Maître absolu de mes volontés & souverainement indépendant, changeant de demeure, d'habitude, de climat, selon mon caprice» (s. 118).

Som eventuellt redan av denna snabbast möjliga innehållsöversikt framgått, erbjuder Le Cosmopolite vissa likheter med Rålambs roman, eventuellt även med Kermaleck-episoden. Under sina resor får Le Cosmoplite även tillfälle till reflexioner över papistisk och annan religiös vidskepelse, som ehuru vagt närma honom till lord Kermaleck. Dessa anknytningspunkter äro dock knappast så markanta, att boken i detta sammanhang förtjänat ett omnämnande, om de ej aktualiserats av att Rålamb möjligen härifrån hämtat appellativet Jaques Rostbeef.

I Favarts komedi L'Anglais à Bordeaux, 1763, förekommer i huvudrollen en variant av 'le caractère anglais', Mylord Brumton, »antigallican» och »Philosophe», men som sådan en avsevärt mera renodlad företrädare för det engelska spleen-begreppet än lord Kermaleck. Han hänger sig »à la mélancolie; Tout lui déplaît, l'inquiette, l'ennuie [— — —].»[8] »Un François est heureux, un Anglois cherche à l'être», säger lord Brumton som inledning till en rad reflexioner över olikheterna i engelskt och franskt väsen (s. 21). Han håller oerhört styvt på sin engelska frihet och stolthet och betraktar fransmannen som en leende mask och en vaneslav:

> Un Anglois n'a point l'art de cacher son humeur;
> Il porte sur son front l'empreinte de son cœur.
> Nous ôsons nous montrer par-tout tels que nous sommes [— — —] (s. 42).

[7] S. 20. — Edvard Carleson, sändebud i Konstantinopel 1734—1745.
[8] Théâtre de M. Favart, 1777, IX: 13.

Han tas emellertid under behandling av en fransyska, som uppmanar honom att upphöra med att varje dag söka efter nya anledningar till sin melankoli. Till slut blir också lord Brumton, som mer och mer framställts som en smalspårig dogmatiker och inskränkt patriot och misantrop, genom fransmännens vidare vyer omvänd, och stycket slutar med att han gifter sig med sin fransyska läromästare. Tendensen formuleras i slutorden, som uttrycka en önskan, att barriärerna mellan de två stolta och i själva verket jämngoda folken måtte kunna nedrivas för ömsesidig bättre förståelse.

Den litterärt sett mest betydande av dessa den franska skönlitteraturens 'caractères anglais', Mylord Édouard Bomston i Rousseaus La nouvelle Héloïse, kan ännu mindre än dess nu nämnda sceniska motsvarigheter betraktas som Rålambs modell för lord Kermaleck. Visserligen äger lord Bomston åtskilliga av de traditionella engelska dragen, och ingenting hindrar ju, att Rålamb kan ha fått sin uppfattning om dessa riktad genom studiet av Rousseaus i Sverige tidigt spridda roman.[9] Ju längre skildringen framskrider, desto tydligare blir det dock, att lord Bomston snarast i flere avseenden är Kermalecks motsats. I det tilllagda kapitlet »Les amours de Milord Édouard Bomston» återfinnes t. ex. följande: »Plus heureux des plaisirs qu'il se refusoit que le voluptueux n'est de ceux qu'il goûte, il [— — —] jouit mieux de la vie que ceux qui l'usent.» (IV: 399). Så resonerar inte en Kermaleck.

Liksom namnet Jaques Rosbif torde vara en frukt av Rålambs beläsenhet, så visar möjligen även namnet på lord Kermalecks andra hustru — lady Chesterfield, hän på en tänkbar inspirationskälla för Kermaleck-episoden, lord Chesterfields berömda brev till sin son.

Dessa »Letters written by the late right honourable Philip Dormer Stanhope, Earl of Chesterfield, to His Son Philip Stanhope esq.», publicerades första gången av hans änka Mrs Eugenia Stanhope år 1774.[1] De utgöra det ojämförligt tyngst vägande i den berömde politikerns

---

[9] En passage i Kermaleck-episoden kunde eventuellt synas erinra om ett av lord Bomstons yttranden om sig själv: »J'ai l'âme ferme; je suis Anglois, je sais mourir, car je sais vivre, souffrir en homme. J'ai vu la mort de près, et la regarde avec trop d'indifférence pour l'aller chercher.» (III: 110.) Man kan jämföra detta yttrande med Adolphs ord om Kermaleck: »[— — —] han älskade lifwet, men darade ej för döden, hwilken han likwäl icke önskade, emedan han sade sig weta hwad han nu ägde, och icke wore kunnog, eller wiss nog, hwad honom efter döden kunde hända.» (ESAÄ, II: 128.)

[1] Här citeras en modern upplaga, The letters of Ph. D. Stanhope, 4th Earl of Chesterfield, ed. by B. Dobrée, I—VI. 1932.

och vältalarens produktion. Sainte-Beuve anser t. o. m., att de meritera honom för hederstiteln Englands La Rochefoucauld. Han började dem redan år 1738, då sonen-adressaten endast var 5 år gammal, och fortsatte dem ända till 1768, då sonen dog utan att ha infriat de mycket stolta förväntningar från faderns sida, varom breven vittna. Dessa utgöra tillsammans ett helt uppfostringssystem, ett slags korrespondenskurs i mondän allmänbildning och praktisk levnadskonst, som har blivit mycket olika bedömd. Dr Johnson säger om dem, att de förkunna »the morals of a whore, and the manners of a dancing master».[2] Omdömet förefaller väl hårt och bemötes också energiskt av brevens senaste utgivare, Bonamy Dobrée. Även denne medger dock, att den uppfostran Chesterfield här meddelar sin son, är »strictly for this world, and not for the next» (I: 164). Det torde också knappast kunna förnekas, att det ytterst opportunistiska i den realism, varmed lord Chesterfield ser på livet och människorna, ofta måste betraktas som öppen cynism. Brevens författare visar i dem tydliga spår av sin bekantskap med Voltaire och Crébillon fils, och det är icke särdeles svårt att förstå även de ogynnsamma omdömena om dem såsom riktlinjer för barnuppfostran. De nådde emellertid en mycket stor spridning i England, där de utkommo i ett flertal allt fullständigare upplagor.[3] År 1777 utkom den första franska upplagan, som alltså kronologiskt sett kan ha nått Rålamb före publicerandet av den andra delen av En Swensk Adelsmans Äfwentyr. Jag har dock ej funnit breven utförligare omnämnda i Sverige förrän år 1795, då Leopold berömmande recenserar dem i Extra Posten.[4] Viktor Johansson nämner dem även i sin avhandling om denna tidning som en av de tänkbara inspirationskällorna för den »skeptiska ackommodationsmoralen» i Leopolds dikt Prädikaren.

De inre överensstämmelserna mellan lord Kermalecks och lord Chesterfields läror äro kanske ej av en så påtaglig art, att de tillåta några bestämdare slutsatser om en eventuell påverkan. Vissa reflexioner om religion och religiös tolerans, om hovlivets avigsidor och ridiculer m. m. erinra otvivelaktigt om lord Kermalecks, men den mest påfallande likheten råder nog mellan de båda herrarnas kvinnouppfattning. »Women,

[2] Cit. efter Dobrée, I: 167.

[3] Se Dobrée, I: XVII.

[4] En fransk översättning av ett urval av breven, verkställd av »Mr Peyron», annonseras dock till salu i Stockholms Posten 1780: 76. I Upsala Tidningar 1777: 9—12 recenseras ett kritiskt arbete, Hunter, Reflections critical and moral on the letters of the late Earl of Chesterfield. Dessa berömmas i recensionen för sin goda smak och stil, men klandras för sin »släta sedolära». Det är också den som Hunter kritiserar.

then, are only children of a larger growth; they have an entertaining tattle, and sometimes wit; but for solid, reasoning good-sense, I never in my life knew one that had it, or who reasoned or acted consequentially for four-and-twenty hours together», skriver lord Chesterfield en gång.[5] »A man of sense only trifles with them, plays with them, humours and flatters them, as he does with a sprightly, forward child.»[6]

Även om man ej kan påvisa, att Rålamb läst och tagit intryck av lord Chesterfields brev, råder det dock en egendomlig överensstämmelse mellan det porträtt Kermaleck ger av lady Chesterfield och den engelske statsmannens personlighet, en överensstämmelse som är så pass frappant, att det åtminstone ser ut som en tanke, att de fått samma namn. Kermaleck talar om sin andra hustru som »malicieuse» och »medisante», som »behagelig och qwick, men tillika capricieuse», och han tillägger att hon »sparade aldrig ridiculen af sina bästa wänner, för at roa sin talegåfwa och utösa sitt lilla gift wid tilfällen: hon hade ock därföre ingen wän, hwilket lika så litet bekymrade henne, som andra äro sorgfällige dem at sig förskaffa» (II: 147 f.). Dobrée citerar bl. a. ett samtida omdöme om lord Chesterfield som samtidens mest lysande konversatör:

> His propensity to ridicule, in which he indulged himself with infinite humour and no distinction, and with inexhaustible spirits and no discretion, made him sought and feared, liked, and not loved, by most of his acquaintance; no sex, no relation, no rank, no power, no profession, no friendship, no obligation were a shield from those pointed, glittering weapons, that seemed to shine only to a stander-by, but cut deeply in those they touched. All his acquaintance were indifferently the objects of his satire [— — —] (I: 32 f.).

Om man noterar att böjelsen för att göra sig lustig över sina medmänniskor hos lord Kermaleck endast dyker upp i samband med lady Chesterfield och f. ö. knappast harmonierar med hans allmänt toleranta läggning, blir sannolikheten av att den engelske politikern fått låna sina drag åt ladyns porträtt än större. Likheten dem emellan förklaras ju dock tillfyllest av att Rålamb hört talas om de mest karakteristiska yttre dragen av den både före och efter sin död (1773) ryktbare engelsmannens personlighet. Lord Chesterfield omtalas vid Lovisa Ulrikas hov redan 1744 och kallas i ett av hennes brev för det allmänna samtalsämnet.[7]

---

[5] Ed. Dobrée, brev 1585, IV: 1209; jfr ESAÄ, II: 142.

[6] Här kan även noteras lord Chesterfields hårda dom över den galanta romanen i ett brev skrivet redan år 1740: »Une Nouvelle est une espèce de Roman en raccourci: car un roman est ordinairement de douze volumes, rempli de fadaises amoureuses, et d'aventures incroyables.» (Dobrée nr 688, II: 436.)

[7] Luise Ulrike, Ungedruckte Briefe, I: 106, 111.

Att de personligen skulle ha sammanträffat, förefaller däremot icke troligt. Rålambs parisresa utsträcktes ju icke till England, där lord Chesterfield uppehöll sig åren 1739 och 1740, och när denne på hösten 1741 besökte Paris, hade Rålamb redan för länge sedan återvänt till Sverige.

Emellertid är det inte omöjligt, att åtminstone *namnet* Chesterfield kommit med i Rålambs roman av en annan anledning än författarens bekantskap med den 4:e earlen av Chesterfield och hans litterära produktion.

Som nedan skall visas har Rålamb otvivelaktigt varit en av de många läsarna av Antoine d'Hamiltons ytterst populära roman Mémoires du Comte de Gramont, publicerad första gången år 1713. Som medagerande i de amorösa intrigerna vid engelska hovet, huvudföremålet för krönikörens intresse, uppträder här även en lady Chesterfield. Hon tillhör en äldre generation av ätten, är närmare bestämt gift med den 2:e earlen av Chesterfield, död 1713.[8] Om denne förmäler romanen, att han hade »le visage fort agréable, la tête assez belle, peu de taille et moins d'air. Il ne manquait pas d'esprit.» En lång vistelse i Italien har bibragt honom »la cérémonie dans le commerce des hommes, et la défiance dans celui des femmes.» Pressad av omständigheterna har han ingått äktenskap med Elisabeth Butler, hertigen av Ormonds äldsta dotter, utan att älska henne och utan att dölja detta beklagliga faktum för henne, med resultat, att när han så småningom började låta henne förstå att han älskade henne, »elle eut le plaisir de lui faire voir qu'elle ne l'aimait plus.» Även bortsett från den vaga bild av karaktären, som denna »plaisir» synes vilja antyda, möter man i den följande skildringen av denna lady Chesterfields gestalt och öden drag, som ehuru utan större bestämdhet föra tanken till hennes namne i Rålambs roman.

Denna senare, som själv 19-årig gift sig med en 70-årig man, »par raison» å hennes sida, »par inclination» å hans, alltså raka motsatsen till det inbördes förhållandet mellan makarna hos Hamilton, skildras ju som vi nyss sett framförallt av sin blivande man, lord Kermaleck, som »qwick, men tillika capricieuse», ständigt uppmärksam på och skoningslös mot omgivningens ridiculer och därför utan vänner, »malicieuse, medisante och litet efter anständigheten coquette» (II: 146). Hos Hamilton skildras lady Chesterfield som en sensuell och tämligen lättsinnig blondin, vilken med dennas företräden förenade »tout ce que les brunes ont de vif et de piquant» (s. 167). Hon hade stora blå ögon och

[8] Mémoires du Comte de Gramont, éd. Sainte-Beuve, s. 188 f.

»des regards extrêmement séduisants». Hennes esprit skildras som »amusant et vif», och hennes hjärta, alltid öppet för ömma engagement, »n'était point scrupuleux sur la constance, ni délicat sur la sincérité». Detta är ju knappast något porträtt av Kermalecks andra hustru, även om något drag är gemensamt.

Liksom denna dör hon vid mycket unga år. Dessförinnan hinner hon emellertid uppleva en 'intrigue amoureuse' med den unge George Hamilton, författarens broder, som måhända något närmar henne till hennes namne i den svenska romanen. George Hamilton är hennes köttslige kusin och har fängslats av hennes tjuskraft utan att erinra sig hennes lättsinne eller de hinder, som f. ö. lågo i vägen för hans önskningars uppfyllelse. Hon visste också att »armer ses attraits de tout ce qu'il y avait de séduisant dans l'esprit d'une femme qui veut plaire.» (S. 190.) Samtidigt accepterar hon emellertid även hertigen av Yorks trägna uppvaktning. Hamilton tycker sig visserligen märka detta, men intalar sig att han bedrar sig. Han har nämligen svårt att föreställa sig, att hon skulle finna nöje i »des manières dont ils avaient mille fois ri tête à tête».[9] Emellertid får även hennes make upp ögonen för vissa tvetydigheter i sin hustrus privatliv. Han träffar Hamilton, som däremot lyckats bevara hans förtroende, och anförtror honom sina dystra aningar. Hamilton, som finner sina egna misstankar bekräftade, författar en biljett full av förebråelser och överlämnar den personligen till sin älskarinna, som dock i det ögonblicket förefaller honom skönare, dygdigare och mera dyrkansvärd än någonsin. Hans ånger över sitt förment överilade steg minskas knappast av det oskuldsfulla och för hans fåfänga smickrande svar, som lady Chesterfield överräcker till honom. Han gråter av rörelse över bevisen på en godhet, som han icke finner sig vara värdig, och allt blir åter frid och försoning, tills lord Chesterfield åter uppsöker honom för att meddela, att han överraskat sin hustru och hertigen av York på bar gärning och för att be honom om ett råd i denna fatala situation. Hamilton som har svårt för att inte finna sig själv vara den grymmast förorättade, råder lorden att föra den brottsliga i tryggt förvar på något av sina slott utanför staden. Denne finner rådet gott och omsätter det omedelbart i handling utan att för sin hustru klargöra motiven för denna deportation. Saken blir bekant i hela London och man förvånar sig i hela England över en man, som har »la malhonnêteté d'être jaloux de sa femme [— — —]. On excusait pourtant le pauvre Chesterfield, autant qu'on l'osait sans s'attirer la

[9] A. a. s. 191. Jfr ESAÄ, II: 151.

haine publique, en accusant la mauvaise éducation qu'il avait eue.» (S. 228.) I anslutning till detta gör författaren sig skyldig till följande reflexion:

> Tout homme qui croit que son honneur dépend de celui de sa femme est un fou qui se tourmente et qui la désespère: mais celui qui, naturellement jaloux, a par-dessus ce malheur celui d'aimer sa femme et de vouloir qu'elle ne respire que pour lui, est un forcené que les tourments de l'enfer ont acceuilli dès ce monde sans que personne en ait pitié. (S. 230.)

Denna passage återfinnes i En Swensk Adelsmans Äfwentyr nästan ord för ord lagd i lord Kermalecks mun:

> [— — —] den Man, som tror sin ära bero af sin hustrus upförande, äger altid en usel och lånt ära: han är en dåre, som oroar sig sjelf och förargar hustrun; men den mannen, som är swartsjuk och tillika olycklig nog, at wara kär åt sin hustru, är en ursinnig Människa, som redan här i werlden har försmak af helfwitit, utan at någon kan hafwa medlidande med honom [— — —]. (II: 144.)

Det är ju tydligt, såväl att denna överensstämmelse ej är en tillfällighet — passagen förefaller ju direkt översatt från originalet — som att Hamiltons porträtt av lady Chesterfield efter denna iakttagelse vinner i intresse ur de synpunkter som ligga till grund för denna undersökning.

Under sin förvisning till landsbygden försonar sig emellertid lady Chesterfield med sin gemål och får av denne veta, att den bedragne älskaren och ej den bedragne äkta mannen är upphovet till hennes deportation. Hennes vrede riktas nu mot Hamilton och hon beslutar att hämnas. Under tiden har denne ångrat sig. Hans hämndlystnad är tillfredsställd, hans kärlek är det inte. När han så mottar ett rörande och förföriskt brev från den älskade, vari hon bönfaller honom att under makens frånvaro förljuva hennes ensamhet, är han därför mer än villig. Han beger sig till det slott, där den sköna förvaras, och nalkas enligt hennes instruktion i skydd av nattens mörker på mödosamma omvägar borgen. Dess dygdiga härskarinna har emellertid spelat honom ett spratt, och hungrig och frusen får han tillbringa hela natten i slottsparken utan att bli insläppt. Dagen därpå visar det sig att lord Chesterfield visst inte varit bortrest. Tvärtom väckes Hamilton av de glada hornsignaler som ackompanjera slottsherrens harjakt i parken, och har endast att med oförrättat ärende och förorättat sinne åter draga sina färde. I det klara dagsljuset nödgas han också konstatera, att det förmenta fängelset är ett högst förtjusande slott, underbart beläget i ett leende landskap, så olikt som möjligt den dystra förvisningsort i en ödslig klippöken, som lady Chesterfield så vältaligt skildrat i sitt brev.

Att längre än som skett följa utvecklingen av denna episod är icke nödvändigt. De likheter såväl som olikheter, som förefinnas mellan de båda romanförfattarnas Chesterfield-figurer, torde ha framträtt redan i det nu refererade. Överensstämmelserna äro kanske icke i sig så frappanta, att de motiverat en så utförlig behandling, om ej den nämnda verbala överensstämmelsen — ingående just i denna episod — visat att Rålamb på en punkt direkt utnyttjat Hamiltons roman. Det är ju tydligt, att även om de båda damerna ha mycket gemensamt — framförallt intellektets rörlighet och böjelsen för elaka skämt — det dock råder en högst väsentlig skillnad mellan deras karaktärer i djupare mening.

Även f. ö. saknas det icke rätt intressanta beröringspunkter mellan de bägge memoar-romanerna såväl som mellan deras respektive författare. Rålamb var t. o. m. genom sin moder, född grevinna Douglas, befryndad med ätten Hamilton. Den skotska släkten Douglas' äldsta direkta linje utslocknade på manssidan år 1488 med den 9:e earlen av Douglas. Från den första av de tre övriga huvudgrenarna härstammade hertigen av Hamilton, från den andra grenen, som är utdöd i Skottland, den svenska grevliga ätten Douglas.[1] Att Rålamb varit medveten om detta faktum och om den roll de båda ätterna spelat i Englands och Skottlands historia, är naturligtvis intet tvivel underkastat, i synnerhet som hans lärare ju utarbetat en skildring av ätten Douglas' öden[2], och han själv ju såväl i sin roman som i sina privata anteckningar visar ett ganska starkt intresse för sin släkts äldre historia.

En del ytligare beröringspunkter mellan de bägge romanernas sfärer kunna även i detta sammanhang antecknas. De tre ätterna Douglas, Hamilton och Kermaleck förete med avseende på sin yttre existens vissa gemensamma drag. Lord Kermaleck föddes i Bretagne men blir från sin allra tidigaste barndom engelsk undersåte och antyder dessutom vid ett tillfälle i förbigående, att han har egendomar även i Skottland. Antoine d'Hamilton föddes på Irland och har sedan även han i England och Frankrike två fosterland. Familjen Douglas går ännu längre i kosmopolitism och har såväl titel som gods i både Skottland, England och Frankrike. Omöjligt är ju icke, att allt detta spelat en roll för tillkomsten av lord Kermalecks på en gång internationella och typiskt engelska gestalt.

Sainte-Beuves företal till Mémoires du Comte de Gramont antyder

[1] Se Elgenstjerna, a. a. II: 282 f.
[2] KB: rålambska handskriftssaml., fol. 148. Jfr ovan s. 25 f.

kanske ytterligare en omständighet, som kunnat föra romanen inom Rålambs personliga intressesfär. Det framgår nämligen av detta företal, att Hamilton och greve de Caylus ofta träffats i Paris, och så öppnar sig den tänkbara förmedlingskedjan Hamilton—Caylus—Tessin—Rålamb. Romanens popularitet är dock alltför oomtvistlig även i Sverige för att spekulationer av detta slag skulle ha någon egentlig mission att fylla. Att den spelat en viss roll för Kermaleck-episodens tillkomst förefaller i det närmaste lika odisputabelt.

Bland andra engelska kvinnogestalter, som skulle ha kunnat leka Rålamb i hågen, när han antydde sitt porträtt av den sarkastiska lady Chesterfield, skall här endast nämnas den europeiskt ryktbara skriftställarinnan och brevkonstnären lady Mary Wortley Montague. Ungefär samtidigt med Hans Gustaf Rålamb, närmare bestämt i juli 1739, startade hon en resa till kontinenten, via Frankrike till Italien. Den uppmärksamhet hon ådrog sig var hon for fram, synes göra det sannolikt att vår svenske resenär hört talas om henne.[3]

Lady Mary skildras av en av sina levnadstecknare[4] bl. a. som följer:

> Lady Mary, in the arrogance of her youth and beauty, was imprudent, tactless, and wholly wanting in finesse. Sometimes she was too kind to her admirers, and sometimes she rathessly laughed at them. She heartily despised the generality of her own sex, and she took no pains to hide her opinion of them [— — —]. There was something masculine in her breadth of view, her cynical humour, and her indifference to the finer points of social diplomacy. Her follies and indiscretions, one feels convinced, were magnified and multiplied by her enemies — the many enemies that she had made by her bitter tongue, her dangerous pen, and her difficult temper.

Pope riktade mot henne grava anklagelser för omoral, och även om hennes levnadstecknare äro i sin fulla rätt, när de tillbakavisa dessa såsom ogrundade, är det tydligt att hon var en dam som observerades av sin samtid och observerades ungefär för de egenskapers skull, som äro karakteristiska även för den sarkastiska engelska societetsdamen i Rålambs roman. Tydligt är, som Edla af Klercker framhäver, att hon med sin skarptungade kvickhet och sin böjelse för att briljera, och med sitt djärva, hurtiga och oförskräckta uppträdande måste ha utgjort en stark kontrast till tidens dominerande kvinnotyp. Och har vår svenske

[3] Se Paston, Lady Mary Wortley Montague and her times, s. 369. Jfr af Klercker, Vett och dårskap. Kulturskildringar från 1700-talets England, s. 175 ff.
[4] Paston, a. a. s. 540.

kontinentresenär inte hört talas om henne på ort och ställe år 1739 eller 1740, så kan han efter hemkomsten ha läst en tryckt upplaga av en del av hennes brev, som publicerades redan år 1763 och som till yttermera visso utförligt omnämndes i Lärda Tidningar 1764 (n:r 30). Recensionen gäller en fransk översättning[5] och återberättar ett par kuriositeter ur breven, dock ej av särskilt intresse för porträttet av lady Chesterfield. Ej heller torde det vara möjligt att hävda att lady Mary stått modell för detta, men kanske kan hon ha bidragit med en nyans i Rålambs uppfattning av den engelska kvinnan, en nyans som tillåtits avspegla sig i hans roman.

Idén att låta romanens engelsman för sitt höga nöjes skull etablera ett orientaliskt harem på västerländsk mark, skulle kunna tyda på att Rålamb haft kännedom om ännu en celeber engelsman och tagit intryck därav. I sin Beskrifning om Engelska Nationen, översatt till svenska 1788, berättar J. W. von Archenholz (s. 80) om den »rygtbare Lord Baltimore», vars hela liv var en kedja av bisarrerier, av vilka inga voro skadliga, snarare de flesta »teknade med Wälgörighetens Stämpel». Han hade — berättar Archenholz — gjort till sin grundsats att leva helt efter sitt eget behag, varför han försakade en karriär i hemlandet, som annars ofelbart skulle ha gestaltat sig lysande, och gav sig ut på resor, bl. a. till Österlandet. Hans böjelse för det täcka könet, som aldrig varit undermålig, tilltog i denna miljö, och återkommen till England lät han utanför London uppföra åt sig en lantgård efter modell av ett berömt turkiskt harem, »och insatte däruti sköna flickor, hwilka fingo alt hwad de önskade, blott at de icke fingo komma ut». Under överinseende av gamla gummor levde de efter noggranna regler, och ledsnade lorden vid någon av dem, avskedade han henne med furstliga belöningar eller gav henne en riklig hemgift. Så småningom väckte emellertid seraljen londonbornas indignation, och slutligen övertalades en av de internerade skönheterna att anklaga lorden för våldtäkt. En

[5] Se vidare The letters and works of lady Mary Wortley Montagu, edited by his great-grandson, lord Warncliffe. New edition, 1—2. 1886. Angående brev publicerade redan 1763, se s. XXXVII f. Om hennes elaka spiritualitet se s. CXVI ff. — Egendomligt nog leda även dessa funderingar över ursprunget till lady Chesterfield-figuren, i den mån man nu vill tänka sig ett litterärt sådant, på bivägar över till le Comte de Gramont och »la belle Hamilton». En av orsakerna till lady Mary's resa var nämligen sannolikt, att dessas dotter, lady Stafford, dog och lämnade lady Mary i djup sorg. Lady Stafford hade ord om sig att ha ärvt sin onkel, greve Anthony Hamiltons, »vivacity and talents for conversation», vilket gjorde henne till »the most agreeable woman of her time». (Letters and works etc., s. CXXXIII.)

mycket uppmärksammad process vidtog, varvid dock — enligt Archenholz — lord Baltimore klart lyckades bevisa sin oskuld. Han upplöste dock omedelbart därefter sitt harem, skänkte bort sina möbler och reste ifrån sitt oförstående fosterland. Några år senare dog han i Neapel, endast 36 år gammal.

Denna skildring — som dock Rålamb före författandet av Kermaleck-episoden icke kan ha läst, då det tyska originalet utkom först 1785 — erinrar ju något om Kermaleck och hans originella lantgård.[6] Vid en närmare undersökning finner man emellertid, att Archenholz' porträtt av lorden, som tydligen är identisk med Frederick Calvert, 7th lord Baltimore, 1731—1771[7], är hållet i avsevärt mera sympatiska färger än lorden sannolikt förtjänade. Carlyle omtalar honom enligt Dictionary of national biography som »something of a fool» och Winckelmann (enl. samma källa) som »one of those worn-out beings, a hipped Englishman, who had lost all moral and physical taste». Ett modernare uppslagsverk om engelsk adel[8] skriver: »After a career of profligacy and extravagance, he was tried for a rape at Kingston assizes 26 Mar. 1768, and having with difficulty escaped conviction left England.» I aprilnumret av The Gentleman's Magazine för år 1768 finns ett referat av den tryckta redogörelsen för den berömda processen[1], och framförallt av den förfördelade unga damens, Miss Sarah Woodcock, relation av vad som förefallit. Enligt denna redogörelse var den sistnämnda en Pamela-figur av renaste vatten, från sin plats bakom disken i en hedervärd liten butik bortrövad av lorden-förföraren med utnyttjande av en serie perfida verktyg av båda könen. Referatet i Gentleman's Magazine, som är en Richardson-roman i västficksformat och som inte har någon sympati till övers för den brutale och intrigante förföraren, har f. ö. liksom de biografiska uppslagsverken ingenting att förmäla om någon haremsliknande lantgård, trots den mycket detaljerade skildringen av såväl förförelsescenerna som den miljö i vilken de ägde rum.

Dessa varianter av porträttet kunna alltså knappast ha inspirerat Rålamb till hans skildring av lord Kermalecks erotiska bisarrerier. Däremot är det ju icke omöjligt, att versioner av den sensationella processen och dess manlige protagonist kunna ha cirkulerat vid det svenska

---

[6] Om denna episods event. litterära påbrå f. ö. se ovan s. 267 f.

[7] Se Dictionary of national biography, VIII: 268.

[8] The complete peerage, London 1910, I: 395.

[1] The trial of Fredrick Calvert [— — —] for a rape on the body of Sarah Woodcock [— — —] 26 March 1768, etc. Taken in short hand by J. Gurney. London 1768. Se British Museums katalog: Calvert.

hovet, vilka mer erinrat om Archenholz' välvilligare tolkning av skuldproblemet.

På en punkt i lord Kermalecks levernesbeskrivning har Böök[2] velat se en allusion på aktuell engelsk litteratur. Vi ha redan i samband med Kermalecks kärleksprinciper snuddat vid situationen. (Jfr ovan s. 214 och s. 223 f.) Kermaleck berättar i skildringen av sin ungdoms öden om sitt möte med en ung fattig adelsdam, hans moders sällskapsdam, icke »ibland de skönaste» men i besittning av »tilräckeliga behagligheter at fästa en karls hjerta och smak» i synnerhet »i anseende til dess modestie och den aktning des upförande gaf och inspirerade hos alla karlar» (II: 140). Under en långvarig sjukdom har Kermaleck vant sig vid henne. Han har t. o. m. trots alla sina desillusionerande erotiska erfarenheter, försvagad till sin motståndskraft av sjukdomen, förälskat sig i henne, han tycker sig märka att hans känslor äro besvarade och vill då som vi sett »sluta Romanen och winna det ändamål, dit all kärlek syftar», men att binda sig i ett äktenskap anser han icke önskvärt, förrän efter en prövotid. Hans fästmö visar sig emellertid vara av helt annan mening: »hon betygade med suckar och tårar, at hon det åstundade så wäl som jag, men at hon, som en Flicka, den intet annat arf ägde, än et dygdigt upförande, som kunde bringa henne fram i werlden, borde ej upoffra sig; och at jag utom giftermål wore både för eftertänksam och förnuftig at wilja störta den i olycka och fördärf, som jag så ofta sielf tilstått älska fram för alt annat: det förra ansåg hon både sig och mig owärdigt och det sednare nästan ogörligit i anseende til skilnaden af wåra omständigheter.» Kermaleck blir så rörd av hennes dygd, att han beslutar att gifta sig med henne.

»Denna Rålambs sammanställning är verkligt spirituell», skriver Böök, »den epikureiske materialisten möter Pamela!» Att det är Richardsons kvinnliga dygdemönster, som stått modell för den fattiga men dygdiga sällskapsdamens porträtt, anser Böök vara »ganska uppenbart».

Nästa fas av Kermalecks äktenskapshistoria skulle i så fall innebära en amper kritik av den richardsonska moralen. Den unga damens oövervinneliga dygd har endast varit ett medel att uppnå en tryggad ekonomisk ställning, hon urartar allt våldsammare och ger som ovan visats (s. 224) Kermaleck anledning till hans indignerade protester mot konventionell äktenskapsmoral. Om man med Böök tänker sig episoden influerad av kännedomen om Pamela-figuren, skulle alltså Rå-

[2] A. a. s. 225.

lamb avse en kritik av Richardson, avse att visa att dennes moralbegrepp snarare vore sämre än bättre än lord Kermalecks principer på området, eventuellt att bägges vore ungefär lika förkastliga. Det förefaller då egendomligt, att inte utgångspunkten gjorts mera i överensstämmelse med Richardson. Den unga damen i Kermalecks historia är dels adelsdam, vilket Pamela icke var, och dels icke vacker utan snarare ful, vilket rent av strider mot Richardsons dygdebegrepp, som i sig självt innebar även yttre behag. I det följande avslöjar damen egenskaper, som äro Pamela helt främmande — Pamela förblir ju densamma även efter äktenskapets ingående — men detta skulle då förklaras av att händelsernas utveckling utgör en kritik av Pamela-dygden. Ännu mindre påminner lord Kermaleck som älskare om de richardsonska förförartyperna. Redan när han under sjukdomen fäster sig vid henne, räknar han med äktenskap. Om något annat slag av förbindelse är aldrig fråga. Eftersom han prövat allt annat, vill han nu även pröva ett lyckligt äktenskaps förmåga att skingra hans spleen. Sina känslor för henne karakteriserar han själv som »ömhet [— — —] i anseende til dess modestie och den aktning des upförande gaf och inspirerade hos alla karlar, så at jag trodde hon, såsom hustru, skulle göra mig lycklig», varför han gör allt för att vinna hennes »tycke och kärlek». Detta är icke en Mr B:s eller en Lovelaces utgångspunkter!

Om Rålamb med den kritik av en viss kvinnotyp, som han här låter lord Kermaleck framföra, verkligen avser att diskutera Richardson, förefaller mig alltså mer än ovisst. De få rader där den unga damen ännu erinrar om Pamela, erbjuda för litet av fasta hållpunkter, för att ursprunget skulle kunna med bestämdhet fastställas. Den litterära spiritualitet, som Böök vill tillerkänna Rålamb, skulle kunna vara omedveten.

Om man trots detta utgår från episoden som ett medvetet angrepp på den moral, som Richardson förkunnat i sina stora succéromaner, inställer sig osökt frågan, om icke på lika goda grunder kunde antagas, att Fieldings motsvarande attack mot Pamela-moralen låge bakom lord Kermalecks, för att inte säga Rålambs. Vi skulle då i svensk litteratur få en motsvarighet i miniatyr till den litterära kampanj, som Digeon i sitt arbete om Fielding kallat för en »Querelle de Pamela».[3]

Att striden om Pamela inte förblev en enbart engelsk företeelse, utan satte spår i diskussionen även i det övriga Europa, har senast påvisats

[3] Digeon, Les romans de Fielding, s. 62.

av Stangerup i hans avhandling om den danska 1700-talsromanen.[4] Han visar att efter en kort förblomstring på 1740-talet den engelska romanen icke slår igenom i Danmark förrän på 1780-talet. Orsaken härtill vill han se i den realistiska äventyrsromanens fasta grepp om publiken under de mellanliggande decennierna. Redan på 40-talet höjdes emellertid kritiska röster, och det visar sig att klassicismen ännu har ett så pass starkt grepp om opinionen, att den borgerligt-didaktiska romanens psykologiska orimligheter ännu ej kritiklöst få passera tack vare enbart deras appell till moral och dygd. Även när Richardson försvaras ur didaktiska synpunkter, kritiseras han ofta ur estetiska och psykologiska, framförallt ur synpunkten av kravet på nyansering och sanning i karaktärsteckningen. Stangerup kommer dessutom till det resultatet, att när Richardson kritiseras, är det *icke* Fielding som levererar vapnen. Den danska kritiken har icke uppfattat hans opposition mot Richardson, »de græssede fredeligt Side om Side i dansk, litterær Interesse» (s. 250).

För svenskt språkområde konstaterar Böök[5], att av Richardson under frihetstiden ingenting översattes till svenska, men fastslår med stöd av ett antal mycket gynnsamma uttalanden om hans romankonst, att trots detta hans under den gustavianska epoken kolossala popularitet redan under frihetstiden var högst ansenlig. Fielding anser Böök ha uppskattats först under den senare epoken, även om en översättning av Tom Jones såg dagen redan 1765, alltså långt innan någon av Richardsons romaner översattes. Först år 1779 utkom den första svenska Richardson-översättningen, första delen av Den Engelske Baroneten Charles Grandisons Historia.[6] 1783 utkom en förkortad tolkning av Pamela. Clarissa översattes ej heller under denna period. Då hade redan fyra år tidigare en svensk översättning av Joseph Andrews tillkommit. Böök anser att under den gustavianska epoken Fieldings popularitet i Sverige var ännu större än Richardsons. Han citerar även en artikel om Tom Jones från 1780[7], där Fielding betraktas som förfäktare av den sanna dygdens sak gentemot den yttre anständigheten. Artikelförfattaren tar upp till en jämförelse Richardson och Fielding, men den leder — liksom i Danmark — icke till någon kritik av den

[4] Romanen i Danmark i det attende Aarhundrede, kap. IV.
[5] A. a. s. 224 ff. och 413 ff.
[6] Böök konstaterar (a. a. s. 413), att översättningen blev »fullföljd» år 1800. Uttrycket är missvisande, då även efter denna fortsättning översättningen endast motsvarar de två första av originalets sju tomer.
[7] I Mina Tidsfördrif, 1780, 2:a flocken, n:r 57.

förre. Även från Stockholms Posten för samma år (1780: 77) anför Böök ett uttalande om Fielding, som visar att hans romaners »karaktär att betona den rent mänskliga uppfattningen af lifvet verkligen uppfattats och markerats i Sverige».[8] Icke heller här leder emellertid detta artikelförfattaren till någon kritik av Richardson.

Det förefaller alltså som om i Sverige lika litet som i Danmark studiet av Fielding skulle ha kastat någon tvivlets skugga över de richardsonska romanernas idealitet. Om så är fallet, och då den lilla episoden i lord Kermalecks historia enligt mitt förmenande knappast med bestämdhet visar, att Rålamb läst vare sig Richardson eller Fielding — vilket naturligtvis ej i och för sig är osannolikt — förefaller det klokast att avstå från alla konjekturer om Rålamb som en spirituell medfäktare i 'la querelle de Pamela', som en aktuell litteraturkritiker ens i det lilla formatet.

Detta utesluter naturligtvis icke, att det är frestande att visa på vissa likheter mellan det berörda avsnittet i hans roman och Fieldings författarskap. Det är t. ex. frestande att med lord Kermalecks intryck av Pamela-dygden jämföra Wilsons motsvarande erfarenheter i Joseph Andrews.[9] Det är frestande att påpeka Kermaleck-episodens originalitet och konkretion i personteckningen, dess frapperande friska inkonventionalism och front mot den seriösa romanidealismen, allt drag som äro fundamentalt karakteristiska för Fieldings konst. Kermaleck är — som Digeon skriver om Tom Jones (s. 174) — »un personnage réel, composé humain de vices et de vertus», han är av sin upphovsman betraktad med humor och road förståelse, och hans inre och yttre upplevelser äro sprungna ur hans eget temperament och hans egen karaktär. Fielding brister ut i ett gapskratt inför den gravallvarlige Richardson, antyder Digeon i en av sina jämförande karakteristiker: »[— — —] il s'esclaffe à l'idée qu'un homme se puisse glorifier d'être chaste. Les gens qu'il peint cherchent à s'amuser [— — —]» (s. 113). Attityden låter sig ju väl jämföras med Kermalecks »kärleks principier» i deras anlopp mot Adolphs mera richardsonska inställning.[1] Radikalismen i Kermalecks idéer saknar ej heller beröringspunkter med den fieldingska romanens liberalism[2], riktad framförallt mot det moraliska och sociala hyckleriet. Det ovan citerade avsnitt, där Kermaleck går till angrepp

[8] A. a. s. 419.
[9] The Works of Fielding, Westminster and New York, 1898, II: 33 ff.
[1] ESAÄ, II: 125. Jfr Tom Jones, Works, V: kap. VI, VII: kap. IX, VI: kap. I; Joseph Andrews, Works, II: kap. IV, III: kap. III.
[2] Jfr Digeon, a. a. s. 208 f.

mot det konventionella äktenskapliga moralbegreppet, svär ingalunda mot tonen i Fieldings angrepp mot det officiella hyckleriet — även om det kanske snarare har sina rötter i fransk litteratur (jfr ovan s. 225 ff.) — och det slutar t. o. m. med en fras, som erinrar åtminstone mig starkt om Fieldings kommenterande småprat med läsekretsen i Tom Jones: »[— — —] med et ord, det är en fördom werlden tagit sig; men som denna icke är den enda, och wi densamma ej förmå ändra, wil jag icke mer därom tala.» (II: 145.)

Mig förefaller det icke osannolikt, att Rålamb med sin stora mottaglighet för litterära impulser observerat även något av Fieldings egenart, liksom det naturligtvis — med ovan gjorda inskränkningar — icke är omöjligt, att även Pamela-idealet ett ögonblick dykt upp i hans föreställning. Sannolikheten ökas ju om man utgår från att Kermaleck-episoden icke behöver vara tillkommen förrän strax före år 1780, då både Richardson och Fielding slagit igenom i Sverige. I brist på påtagligare reminiscenser såväl som på direkta meddelanden om Rålambs beläsenhet i engelsk roman måste emellertid frågan om hans förhållande till denna lämnas öppen.

Lord Kermaleck är emellertid inte enbart engelsman, han är samtidigt i minst lika hög grad fransman. Den som i större utsträckning än vad som ovan skett kunde leda hans uttalanden i olika frågor tillbaka till de litterära källor — i den mån de ha några — ur vilka Rålamb hämtat dem, skulle med största sannolikhet finna majoriteten av dem i fransk litteratur. Rålamb har gjort sin romangestalt till engelsman och förlänat den vissa specifikt engelska lynnesdrag, sådana han och hans samtid uppfattat dem. Men samtidigt har han i hans mun lagt franska upplysningstankar, vilket naturligtvis, så intimt förknippade som franskt och engelskt tankeliv var under 1700-talet, icke är någon klar distinktion men ännu mindre någon motsägelse. Det går mycket väl för sig att samtidigt vara en typisk engelsman och en typisk fransk 'philosophe'.

Böök som i sin behandling av Rålambs roman glidit ganska snabbt över dess litterära förutsättningar, trycker i stället starkt på dess supponerade icke-litterära (s. 230). Han vill se Kermaleck-episoden framförallt som en reminiscens av de intryck, som Rålamb under sin ungdoms vistelse i Paris mottog av den franska societetens »lefnadsvisa och frivola gamla herrar, som roat sig med att blända den unge oerfarne mannen från ett barbariskt land i norr med sina paradoxer, på samma sätt

som den engelske lorden förvånar och intager den svärmiske Adolph». Rålamb har också kunnat konstatera — fortsätter Böök — att dessa män, som i teorien voro de krassaste egoister, i praktiken visade sig vara vänliga och goda människor, inte stort sämre än dem som till äventyrs förde ett mindre anstötligt tal. »Man bör komma ihåg att några af 1700-talets mest motbjudande immoralister voro personligen oförvitliga män.» Ur kunskapen om detta sista faktum vill Böök förklara den närmast sympatiserande tolerans, varmed Rålamb skildrat lord Kermaleck. Man frestas att i detta sammanhang citera en annan svensks, Gustaf III:s, uttalande. Den 15 februari 1771 skriver han till sin moder: »J'ai déja fait connaissance avec presque tous les philosophes: Marmontel, Grimm, Thomas, l'abbé de Morlai, Hélvetius; ils sont plus aimables à lire qu'à voir.»[3] Utan att förneka värdet av Bööks resonemang på denna punkt bör dock påpekas, att vare sig Rålambs eller Dalins relationer av deras resa, som ju f. ö. företogs 20—40 år innan romanens andra del författades, ge någon möjlighet att styrka eller konkretisera Bööks i sig naturligtvis icke osannolika förmodan. (Jfr ovan s. 50 f.)

Även om det icke varit möjligt att visa på någon direkt litterär källa för hela Kermaleck-episoden, förefaller mig dock Rålambs litterära inspiration snarast påtagligare än en eventuell icke-litterär, så mycket mer som det lyckats mig att visa, att episoden på vissa punkter följt litterära förebilder mycket nära. Att Rålamb gjort sin filosof just till engelsman, öppnar som ovan visats en rad nära till hands liggande inspirationsmöjligheter, och de satser den engelske lorden gör till sina, visa hän på andra sannolika förebilder i fransk litteratur. Bööks invändning att en rent litterär inspiration väl knappast skulle kunnat ge en svensk adelsman en så fri och självständig syn på representanten för så betänkliga läror, synes mig ehuru beaktansvärd icke heller avgörande, bl. a. därför att man även efter Bööks ställningstagande — för övrigt gjort utgående från att episoden vore författad omkring år 1760 — torde kunna diskutera både graden och arten av Rålambs frihet och självständighet gentemot sin diktade gestalt och de läror denne förkunnar.

[3] Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling, utg. av Schück, I: 261. Abbé Morlai enl. Schücks kommentar = abbé Morellet, encyklopedist och flitig författare.

Karakteristik av romanen

Det återstår att söka ge en sammanfattande karakteristik av Rålambs roman. För undvikande av upprepning av redan framlagt material skall detta ske så kortfattat som möjligt. Jag har valt att i huvudsak ansluta mig till det analysschema, som använts av Vilhelm Dibelius i hans arbete Englische Romankunst, I (s. 25), vilket här som disposition av det följande kapitlet meddelas:

I. Romanens grundplan:	a) Litterär typ. b) Konstruktionsmotiv.[1] c) Handlingsmotiv.
II. Romanens utförande:	a) Karaktärer och karakteriseringskonst, inre och yttre. b) Handlingsföring. c) Berättelseform.
III. Romanens uppfattning:	a) Satir och didaxis. b) Komik och humor. c) Naturkänsla.

Romanens grundplan eller grundidé är som ovan påpekats att visa det svenska språkets »behag och lämpelighet i Kärleks-Händelsers beskrifning», för att än en gång citera romanens eget företal. Vi ha sett att Rålamb härmed anknyter till ett språkligt-patriotiskt intresse, som hade högkonjunktur i hans samtid. Denna sida av den uppgift han fattade som sin, är dock vid en analys av romanen som produkt av sin genre av mindre direkt intresse än den andra: romanen skulle beskriva kärlekshändelser.

[1] D. v. s. det eller de för romanens konstruktion bärande huvudmotivet eller -motiven.

Kärleken är romanens konstruktionsmotiv. På hur denna kärlek uppfattas och skildras, beror romanens plats inom den stora familjen kärleksromaner. Det har i det föregående inte minst i samband med dess erotiska uppfattning funnits anledning att med Böök visa på romanens starka anslutning till Prévost som förebilden framför andra, och utan att vara enhetlig kan dess litterära typ fastslås vara Prévostromanens, eller med andra ord en i riktning mot den realistiska äventyrsromanen gående modernisering av den gamla barockromanen, av vilken senare den ännu i språk och uppfattning bevarat tydliga reminiscenser, liksom den samtidigt i vissa partier bär spår av författarens bekantskap med både robinsonadgenren och den borgerliga romanen av Richardsons typ och eventuellt även 1700-talets filosofiska roman.

Det är framförallt genom denna eklektiska mångsidighet som En Swensk Adelsmans Äfwentyr innebär ett nytt moment i svensk romanproduktion, det är detta faktum som framförallt gör den förtjänt av ett närmare studium. Om man bortser från Anders Säfströms osjälvständiga och oslipade Prévost-plagiat, strävar Rålambs enda romanförsök såsom det första i svensk litteraturhistoria att bryta med den gammaldags idealistiskt-didaktiska romanen av typen Adalrik och Giöthilda, och lancera en mondän kärleksroman, sådan den utbildats framförallt i Frankrike under 1700-talets förra hälft. Den mottaglighet för litterära intryck från olika håll, som hos en författare inom en redan stadgad genre kunde innebära en svaghet, blir under sådana förhållanden snarare en styrka, och det är om man så fattar romanens roll i svensk litteraturs historia, kanske icke meningslöst att försöka fastslå, varifrån Rålamb lånat färgerna vid sin målning av kärleken.

Denna leder liksom hos Prévost till en rad äventyr, och liksom hos honom skulle man kanske kunna tala om *två* konstruktionsmotiv, ett utåtvänt och ett psykologiskt. Inom ramen av en såvitt möjligt spännande och äventyrsmättad handling, som utan tvivel varit ett av författarens huvudintressen, spåras även en viss blick för personligheterna och för deras öden. I den mån detta gäller romangestalterna inte blott som nödvändiga figurer i händelseutvecklingen utan för deras egen skull eller för att diskutera ett själsligt problem — i detta fall kärleken — torde man kunna betrakta även det psykologiska intresset som ett konstruktionsmotiv vid sidan av de erotiska och romaneska äventyren.

Olika arter av kärlek diskuteras i romanen, och mer eller mindre programmatiskt sammanför författaren representanter för den prévostska passionen, »ce fatal poison», Mustapha och Pater Angelo, och den lätta

libertinösa erotiken, lord Kermaleck, med företrädare för svensk kärleksuppfattning av olika slag, kontinentalt förfinad i Adolphs gestalt och gammalsvenskt sedesträng i »Riks-Rådets», representanten för en äldre generation, mindre betydande varianter att förtiga. Måhända är det för djärvt att starkt betona det diskussionsartat markerade i denna uppläggning liksom romanens psykologiska element i allmänhet. Dock låter ju författaren Adolph och Kermaleck direkt utbyta repliker om kärlekens väsen, varvid Adolph under händelsernas gång vacklar i sin ståndpunkt. En ännu skarpare kontrast existerar mellan riksrådets tal om kärleken i romanens första del (I: 9), varvid »dygd och ära lyste ur hans ögon», och Kermalecks deklarationer över samma ämne i den andra (jfr ovan s. 210 ff.), ytterligare tillspetsad av att bägge som jämförelsematerial begagna sig av djurens kärleksliv.

De handlingsmotiv som romanen bygger på, framgå av den givna redogörelsen för dess innehåll (ovan s. 140 ff.) och ha även i det föregående i olika sammanhang berörts, varvid de grupperats i historiskt stoff och ren fiktion, av vilken senare kategori mycket befunnits vara litterärt betingat och än mera typiskt romaneskt allmängods, sådant det förefunnits i äventyrsromanen alltsedan genrens barndom. (Se ovan s. 162 ff.)

Bägge dessa motivgrupper äro av den art, att de ofta föra i tankarna den i debatten om 1700-talsromanen vanliga beskyllningen för 'invraisemblance'. Adolphs älskade visar sig så småningom vara hans bäste väns syster. Han räddar med sedvanligt förakt för den blott numerära överlägsenheten en obekant man, som överfallits av trenne rövare, och denne visar sig då vara samme hans bäste vän (I: 52). När han senare råkar i en även i detalj likartad situation — motivupprepningen är en av romanens estetiska brister — och räddar två obekanta damer undan rövare, visa sig de räddade vara hans egen syster och hans blivande hustru. Exemplen skulle kunna mångfaldigas. Rålamb har icke nått och väl ej heller strävat efter verklig realism i handlingsmotiven, han har icke ens lyckats med »the avoidance of improbability».[2] Detta ter sig väl som en brist ur en modern litteraturkritikers synpunkt, och uttalanden till förmån för realism inom romanen och mot den gamla romanens osannolika idealitet och motivval gjorde sig som ovan antytts (s. 105 ff.) allt eftertryckligare hörda även på Rålambs egen tid.[3] Otvi-

[2] För en utredning av skillnaden mellan dessa två begrepp i 1700-talsromanen, se Baker, a. a. III: 129.

[3] Se t. ex. Green, Realism in the French novel. Modern language notes, 38: 321 ff. och 40: 257 ff.

velaktigt hade emellertid — då än mer än nu — dylika krav mera karaktären av en ropandes röst i öknen än av folkets röst. Sannolikt skulle en Gallup-undersökning även bland de icke alltför breda lagren av den romanläsande allmänheten ha visat, att ju mera romantisk en roman var, ju mera dess motiv lämnade det vanligas, det normalas sfär, ju mer de däri målade känslorna sprängde gränserna för borgerligt själsliv, ju mer dess hjälte och hjältinna till kropp och själ antogo övervardagliga proportioner, desto större möjligheter hade den att bli älskad, beundrad och sönderläst. 'Le merveilleux' var väl på 1700-talet en svårfrånkomlig ingrediens i äventyrsromanen, och Rålamb syndar på den punkten inte mera än sina celebrare samtida. I vad mån böjelsen för 'le merveilleux' inkräktar även på personteckningen, få vi anledning att senare återkomma till.

Ur moderna kompositionstekniska och allmänt konstnärliga synpunkter ter det sig naturligtvis också som en svaghet, att handlingsmotiven stundom förefalla att vara tillkomna som s. k. retardierende Momente[4], d. v. s. handlingsmoment som icke framspringa ur annan konstnärlig nödvändighet än den att uppskjuta de älskandes lyckliga förening, utan vilka hinder det ju inte skulle bli någon roman. Även i detta avseende är dock ingalunda Rålamb en ytligare konstruktör än lejonparten av sina samtida kollegor. Motiven radas icke mekaniskt upp bredvid varandra, utan följa ofta med en viss inre logik om icke alltid ur så dock efter varandra, och den väsentligaste anledningen till Adolphs och Donna Marcas långa väntan på sin slutliga förening med varandra är ju icke dessa yttre 'retardierende Momente', utan ligger helt på det psykiska planet, Donna Marcas kärlek till dygden, sådan hon fattar den.

Karaktärsteckningen är som också Böök framhåller[5] i stort sett mindre anmärkningsvärd. Som undantag anför Böök med rätta Kermaleckgestalten, vars drag ju ovan ingående studerats. Att dock även utanför Kermaleck-episoden goda ansatser till en konkret personteckning finnas, skall nedan påvisas.

Karaktärerna äro liksom i den äldre barockromanen genomgående hämtade ur samhällets högsta skikt, varigenom författaren avhänder sig den realistiska äventyrsromanens möjlighet att karakterisera genom kontrastverkan av olika miljöer och befolkningsskikt. De uppträdande

[4] Koerting, a. a. s. 31.
[5] A. a. s. 214.

personerna bli härigenom alla av ungefär samma karaktärstyp och företräda ungefär samma ideal — fortfarande med undantag för lord Kermaleck. De olika nationaliteterna i romanen särpräglas knappast gentemot varandra. Svenskar, turkar och italienare tänka, känna och handla alla enligt ungefär samma normer, den internationella chevalereska romanens.[6]

Karakteriseringsmetoden är än indirekt, än direkt, under förutsättning att man accepterar den självbiografiska fiktionen och låter romanens jag, den svenske adelsmannen, gälla som författare. Betraktar man Rålamb som författare, blir metoden givetvis indirekt, då ju i annat fall den självbiografiska formen skulle brytas, vilket icke sker. Bäst karakteriseras kanske memoarförfattarens teknik som en kombination av de bägge metoderna. Som exempel kan tjäna det sätt, varpå Mustapha, den välsinnade turken, presenteras för läsaren. Det sker först genom en direkt karakteristik: »Han war angenäm, hade mer förstånd, ädlare hjerta och större insigt, än jag föreställde mig finna hos en Turk» (I: 30). Till det yttre beskrives han som »en Turkisk Aga af mina år, och et ädelt utseende», och Adolph prisar den tapperhet han visat. Så får Mustapha ta vid och själv berätta sin historia, som genom hans handlingar, reflexioner och reaktioner ytterligare belyser dessa och andra sidor av hans personlighet, främst hans generositet och djupa melankoli. Adolph får så tillfälle att på ett avgörande sätt ingripa i hans öde, liksom han i Adolphs, och när episoden nalkas sitt slut, sammanfattar Adolph-författaren karaktären i ännu en kort formel enligt den direkta metoden: »Mustapha war hwarken i tänkesätt eller lefnadsart Turk [— — —]», och »[— — —] snart 40 år efter då jag detta skrifwer», kan jag ej »annat än med högaktning och ärkänsla ärindra mig denna Turkens ädla hjerta och upförande.» (I: 49.)

Metoden är typisk. De uppträdande karakterisera oftast sig själva genom att berätta om sina öden och framförallt om sina reaktioner och reflexioner inför dessa. Monologen är ett av de viktigaste medlen i Rålambs karakteriseringskonst.

Personernas yttre beskrives vanligen mycket knapphändigt, de manligas i regel icke alls. Ifråga om de uppträdande damerna, Donna Marca, Margaretha och Selima, för att nämna de mest betydande, beskrives deras utomordentliga skönhet, men fåordigt och utan vare sig lyrism eller konkretion. När Adolph första gången ser Donna Marca,

[6] Om lord Kermaleck såsom ett medvetet försök att teckna en bild av engelsk nationalkaraktär, jfr ovan s. 269 ff.

maskerad till spanjorska på den stora balen, konstaterar han torrt: »Hennes wäxt, dans och maner föllo mig särdeles i tycket» (I: 20). Senare, när hennes gamle make lyckligen avlidit och de åter kunna träffas, visar sig Donna Marca för honom i djup sorgdräkt, »hwilken ökte dess skönhet, i anseende til dess hwita hy emot det swarta: hon rådnade wid inkomsten: den sårade armen hade hon bunden i et bredt swart band, fastsatt wid axeln, och hennes ögon som eljest woro fulla af eld, woro då fulla med tårar.» (II: 112.) Detta är romanens längst gående försök till konkret beskrivning av en av huvudpersonernas yttre. Vanligen inskränker sig bilden av en vacker kvinna till ett omnämnande av »dess kropps lemmars fullkomligheter» eller dess »sköna ögon» (Margaretha) eller andra »behageligheter», som komma Adolph att erkänna, »at naturen gjort af henne et mästerstycke» (Mustaphas grekiska slavinna, I: 39). Om sultanens favorithustru, Selima, låter Rålamb Mustapha säga: »Hennes skönhet kan ej beskrifwas och aldrig är något födt af kött och blod wackrare, än hon.» (I: 33.) Den oavsiktliga inkompetensförklaringen är betecknande och befogad, beskrivningen är överhuvudtaget icke Rålambs starka sida, och samma torftighet vidlåder de små ansatser till miljöbeskrivning som någon gång göras, en brist på realism som ju f. ö. är utmärkande för majoriteten av all 1700-talets skönlitteratur. Naturbeskrivningar saknas, liksom i denna romangenre i allmänhet, helt och hållet.

Någon person med fult eller ens originellt utseende presenteras icke i romanen, möjligen med undantag för lord Kermalecks första hustru, som så småningom, ja alltför snart, visade sig vara mera ful än vacker och antog »en hop fria och Coqvetta manerer» (II: 142). Ifråga om den excentriske lord Kermaleck och hans likaledes originella lady Chesterfield, vilka mer än andra bort fresta till en mera konkret yttre beskrivning, saknas sådan helt och hållet. Kermaleck säger sig själv vara sjuk och krasslig (II: 124), men Adolph anmärker, att han alltid har »en munter mine», utom när podagern ansätter honom. Detta med podagern är ju en ansats, men den är också allt. Om lady Chesterfields yttre säges endast, att hon var »mycket wacker» (II: 147). Av dessa bägge ges ju ifråga om inre egenskaper skickligt individualiserade porträtt, romanens utan jämförelse bästa. Lordens originella men f. ö. alls icke som individer skildrade betjäning bestås däremot den mest detaljrika yttre beskrivning Rålamb någonsin ger: »[— — —] maten inbars af de wackraste Qwinfolk, mycket snyggt klädde efter lifwet af et och samma slags Sitser, korta kjortlar, wäl klädde til ben och fötter, och mycket

lätt hufwudbonad, mäst bestående af deras hår och några blommor applicerade i smak [— — —]» (II: 128 f.). Så mycket intresse ägnar han aldrig åt den yttre apparitionen hos dem som ur inre synpunkter intressera honom. Skildringen av det yttre blir av större betydelse för de gestalter som läsaren inte förunnas att stifta någon intimare bekantskap med!

Romanens huvudpersoner tillhöra som redan antytts ungefär samma karaktärstyp, den franska mondäna romanens. De äro därmed i huvudsak skildrade, och jag hänvisar till redogörelsen för romanens innehåll och de partier där ovan deras inställning till det stora problemet kärleken skisserats. Porträtten kunna dock ej frånkännas vissa individuella drag utöver detta schema av dygd, ädel rättsinnighet, melankoli och böjelse för filosofiska betraktelser. Den svenske adelsmannen är inte bara fransk, han är även svensk. Hans kärlek till fosterlandet betygas ofta, även om den mindre gäller själva landet, hembygden, än den egna släkten därhemma. Sin kärlek till denna och sin tacksamhet för vad den skänkt honom uttrycker han ofta och kanske t. o. m. något långrandigt.

I samband härmed står ett föga romaneskt drag hos honom, som även av Böök påpekats[7], hans ideligen återkommande och nästan plågsamma pysslande med och ordande om sin egen och släktens ekonomi. (Se t. ex. I: 61, 66, 70; II: 197, 240.) Detta starka privatekonomiska intresse tar sig stundom uttryck, som i sin egendomliga stillöshet föra tanken till Richardsons ekonomiska sentimentalitet och till den synnerligen materiella dygdens belöning, som serveras i den samtida känslosamma dramatiken och romanen som ett slags poetisk rättvisa.[8] »Man bedrager sig säkerligen icke», skriver Böök, »om man gissar att Hans Gustaf Rålamb var en med ekonomiska intressen väl utrustad natur.» För den som i detalj följt Rålambs biografi med dess talrika vittnesbörd om en ständig kamp mot den hotande ruinen (jfr ovan s. 82 ff.), är det tydligt att Adolphs alltmera lysande ekonomiska situation tecknats som något av en önskedröm och en kontrast till hans egen antågande misär.

Kanske kan man anknyta härtill det intresse som Adolph, redan under sin intensiva förälskelse i Donna Marca, hyser för sin blivande andra hustru, fröken Margaretha, ett intresse som ur romaneska synpunkter eljest ter sig ganska egendomligt. Redan på ett mycket tidigt stadium talas om hennes ansenliga arv, ytterligare ökat genom några fastrars testamentariska dispositioner. Adolph ber då i brev hem om sina häls-

[7] A. a. s. 214.
[8] Se Kruuse, Det følsomme Drama, s. 37.

ningar till henne, trots att hon troligen glömt honom, så ung som hon var då han lämnade Sverige (I: 67 ff.). Ännu en gång före sitt giftermål med Donna Marca får han i brev hemifrån höra talas om Margaretha, som nu flyttat till hans mor och tillväxt i dygd och skönhet, »at hon med rätta kunde räknas för den wackraste och älskwärdaste Dame nu wore i Swerige». Antalet och kvaliteten av hennes friare vore också i proportion härtill, »hwilka hon alla med ärbar och anständig höflighet emottagit och bemött» men ännu icke låtit påverka sig av. Berättelsen härom fägnade Adolph, men »utan at weta hwarföre, likasom missunnade jag den, som en gång skulle blifwa des Man, och jag tyckte ingen nog wärdig denna Flickan» (II: 158). Margaretha tillfogar denna gång några rader, vari hon betygar sin längtan efter att få se honom igen, så mycket mer som hon »endast efter barn-minnet, såsom en dröm» mindes hur Adolph såg ut. Hon och Adolphs syster be med ett näpet drag av flickaktig jalousi, att han skall föra med sig hem ett porträtt av sin italienska grevinna, »för at döma, om ingen skönhet i Swerige skulle kunna henne förliknas». Adolph svarar omgående på hennes brev, naturligtvis i all ärbarhet, men dock med ett beklagande av att hans yttre så helt fallit ur hennes minne, att hon ej skulle känna igen honom om de råkades, »hwilket — tillägger han med en viss behagsjuk anspråkslöshet — kanske likwäl wore mig til förmån, ty då wi en gång träffades, torde hon få slätare tankar om mig närwarande, än hon nu hade dem, som frånwarande». Han tillägger att *hon* däremot är så inpräglad i hans minne, att om han kunde måla skulle han göra hennes porträtt, sådan hon då var, även om det ej skulle likna henne nu »efter den tilwäxt af alla de fullkomligheter», som hans mor berättat om (II: 165). Adolph har själv en känsla av det egendomliga i sin inställning till Margaretha. Han kommenterar själv sitt brev: »Detta bref blef långt längre, än jag tänkte, och jag wet ej, hwad hemlig och inwärtes drift jag hade, det med besynnerligt nöje at skrifwa, liksom någon slags oro, då jag det slutade och at det ej längre kunde continueras.» Man frestas erinra sig Pater Angelos ord om »görligheten af Turkarnes sed, at hafwa många Hustrur» (I: 79), då han fann att han samtidigt och lika högt älskade Donna Eugenia och abbedissan Therese. Kanske lutade Rålamb själv verkligen åt den åsikten. I varje fall diskuterar han möjligheten även i samband med lord Kermaleck, som ju var av denna mening, och med anledning av Adolphs andra äktenskap (II: 237 f.).

Rätt snart efter sitt bröllop med Donna Marca får Adolph brev från Polen, där Margaretha då befinner sig, att hon även där omsvärmas av

tillbedjare, även om »hennes hjerta wid alla dessa suckande wore lika kallt och orörligit» (II: 189). Kort därefter dör hans unga hustru och hennes sista ord innehålla ju som vi sett en antydan om att han bör gifta om sig med Margaretha, och så är — med en åtminstone ur romaneska synvinklar lätt opassande hastighet — situationen mogen för de händelser som leda till hans andra äktenskap.

Bortsett från det intresse som detta så småningom förberedda och ovanligt logiskt uppbyggda andra äktenskap erbjuder ur synpunkten av romanens komposition och handlingsföringens logik, förtjänar det påpekas, att detta alltför mänskliga drag i hjältens karaktär, antingen det nu av författaren medvetet tilltänkts honom eller icke[9], avlägsnar honom från den standardiserade romanhjälteklichén och ger honom en viss trovärdighet som människa. Hur främmande dylik mänsklig skröplighet är för den renodlade romanhjälten, påpekar redan Marivaux, som ju själv strävar efter att närma romanen till det verkliga livet, apropå Valville i La vie de Marianne:

> Valville n'est point un monstre comme vous le figurez. Non: c'est un homme fort ordinaire, Madame [— — —]. C'est qu'au lieu d'une histoire véritable, vous avez cru lire un Roman. [— — —] Un Héros de Roman infidele! on n'auroit jamais rien vu de pareil. Il est réglé qu'ils doivent tous être constants, on ne s'intéresse à eux que sur ce pied-là, & il est d'ailleurs si aisé de les rendre tels; il n'en coûte rien à la nature, c'est la fiction qui en fait les frais. [— — —] Je vous récite ici des faits qui vont comme il plaît à l'instabilité des choses humaines, & non pas des aventures d'imagination qui vont comme on veut. Je vous peins, non pas un cœur fait à plaisir, mais le cœur d'un homme, d'un François qui a réellement existé de nos jours [— — —].[1]

Det finns att anteckna åtminstone ännu en episod i romanens skildring av kärleken mellan Adolph och Donna Marca, där den höga och ideala tonen bryts av ett litet förtjusande ackord, som i sin förbluffande realism rent av kan föra tanken till Bellman och Ulla, eller i varje fall föga erinrar om den traditionelle romanälskaren av 1700-talssnitt. Ovan

---

[9] Att Rålamb icke varit alldeles okänslig för det lilla stilbrottet, framgår av den lilla scen på en av romanens sista sidor, där Adolph på deras enträgna böner visar Donna Marcas porträtt för sin mor och fröken Margaretha. Upprörd ger han dem skrinet med den döda hustruns porträtt och sista brev, och går själv in till sin vän kapten Morgan och kastar sig på hans säng. Tillfrågad om orsaken till »den ändring han såg uti min ansigtes ställning», svarar Adolph med att berätta vad som just skett, och tillfogar: »[— — —] döm hwad tankar de böra fatta om et hjerta, som kan fyllas af något annat, än dess enda åtanka: de måste förlora all estime för mig, och jag kan icke lefwa med mistning af den samma i Fröken Margarethas tankar [— — —]» (II: 235).

[1] Huitième partie. Oeuvres complettes de M. de Marivaux, Paris 1781, VII: 261 f.

har framhållits den inte alldeles ideella aptit på livet och dess reellare njutningar, som skildringen av Adolphs och Donna Marcas slutliga förening låter framskymta. Efter bröllopsnatten vaknar Adolph först och betraktar »med nyfikenhet och glädje» sin vackra hustru bredvid sig.

> En fluga kom i detsamma, hwilken likasom afunnade mig min sällhet, och satte sig på min hustrus kinben; jag wille köra henne ifrån stället, men gjorde det med den ifwer, at Grefwinnan waknade; knapt woro dess ögon öpnade och fant mig bredewid sig, förr än hon rådnandes dem åter nedslog, och föll mig i famnen at göma sit sköna ansigte i mit sköte; wackra hustru, sade jag, en fluga, som jag missunnade sitta på dit kindben, såsom mig endast tilhörigt och jag wille fördrifwa, wäkte dig från din söta sömn, förlåt mig och säg huru jag det skal reparera; jo, sade hon, at altid och framgent bli så mån om din egendom och därmed föll hon mig i famn. (II: 176.)

Motivet är preciöst utformat, men ändå — en fluga på kinden på den sovande sköna och den förälskade maken som med klumpig beskäftighet försöker vifta bort den. Vilken överraskande mänsklig situation!

Mera konsekvent romaneskt är porträttet av den kvinnliga huvudpersonen, Donna Marca. Hennes ledstjärna och allt dominerande idé är dygden. Denna fattas rent konventionellt, och hon är den utan alla avsteg trogen. Även hennes porträtt mjukas dock upp av vissa mänskliga och rent av kvinnliga drag. Innan hon begraver sig i ett kloster undan sin ovärdige och svartsjuke gamle make, vill hon roa sig litet under karnevalen och stannar därför i hemlighet kvar i Venedig, där hon varje kväll inkognito deltar i baler och festligheter, »hwarest min wäxt och skapnad, ådrog mig många kärleks-betygelser, som roade mig, utan at deraf röras.» (I: 57.) Den ivrigaste av de uppvaktande var — berättar hon senare — vår svenske adelsman, och hon tillstår vilken frestelse det varit för henne att ge sig tillkänna för den sympatiske beundraren, en känsla som naturligtvis tilltog, när denne räddat henne ur det kalla badet i kanalen, tilltog så, att hon insåg att den måste med all makt och även med drastiska medel bekämpas. Hennes kärlek till dygden förblir ständigt orubblig, men dess krav te sig i svagare stunder för henne tunga och omänskliga, vilket gör henne själv mänskligare och som karaktär mera sannolik än många av hennes medsystrar. Från konvenansens krav gör hon t. o. m. vissa små avsteg för att tillfredsställa sitt behov att visa Adolph sin »erkänsla» — ett ord som har en misstänkt hög frekvens i samband med hennes förhållande till Adolph — dock naturligtvis i all anständighet och först efter långrandiga ursäkter (II: 115 f.). Dygden är för henne visserligen självklar men inte med-

född, den är ett resultat av en inre kamp, för vilken hon själv redogör (I: 56 ff. och II: 120 ff.) i partier, som visa lovvärda ansatser till psykologisk analys, även om Adolph i sin mera oreflekterade iver avfärdar dem som »tankespöken om giftermål» (II: 123). Inför hotet att i annat fall mista sin Adolph för en längre tid, då han som vi sett av venetianska staten sändes på en beskickning till Turkiet, lyssnar hon slutligen till broderns uppmaning att gifta sig med sin ihärdige tillbedjare, och meddelar honom själv, »nedslående sina ögon och rådnandes», detta förslag! »Qwickhet, modestie och ömhet» talar Adolph om i samband med Donna Marca. Troligen ge de tre substantiven ungefär Rålambs kvinnoideal.

En mindre men kanske som porträtt intressantare roll spelar i romanen fröken Margaretha. Det finns i hennes gestalt ett drag av friskhet och öppenhet, som inte hör hemma i den typiska salongsromanen, och som man frestas kalla svenskt och borgerligt. En glimt härav har kanske visat sig redan i den refererade brevväxlingen med Adolph (ovan s. 317), och i romanens slutscener, där hon får tillfälle att genom en liten list rädda Adolph ur polsk fångenskap (II: 218 f.), uppträder hon med en hurtig beslutsamhet och samtidigt med en behagfull skälmskhet, som gör henne på ett ovanligt sätt levande. Djärvast bryter hon kanske mot romanhjältinnekonventionen om kvinnans absoluta passivitet, då hon såväl i Polen som efter hemkomsten till Sverige påtagligt uppmuntrar Adolph och till slut nära nog friar till honom, då han på grund av olika hämningar själv inte kommer sig för (II: 221, 227, 229). Hon förfaller trots detta drag av aktivitet aldrig till en skymt av vulgaritet utan förblir »i det aldraminsta [— — —] modest och warsam i alt sit upförande» (II: 230), men när hennes egen lycka står på spel eller inte nog snabbt vill infinna sig, skyr hon inte att själv ge ödets hjul en liten lätt spark i den rätta riktningen. Allt detta synes mig närma henne till en modernare och borgerligare flicktyp än den man är van att möta i den genre, som Rålambs roman f. ö. tillhör.

Det förefaller f. ö. som om Rålamb med en viss förkärlek och inte utan talang tecknat unga flickor av Margaretas typ och deras reaktion inför den vaknande kärleken. Hennes historia erinrar nämligen ur psykologiska synpunkter om en annan av de livfullare scenerna i romanen, där huvudpersonen även är en lika charmfull som företagsam ung dam, som nås av den första kärleken. Det är pater Angelo som berättar sin historia. Han var egentligen döpt till Alexander och av sin fader bestämd för det andliga ståndet. Vid 22 års ålder hade han redan gjort en så lysande början, att man, berättar han själv, »i lärda werlden an-

såg mig med förundran» (I: 73). Hans enda intresse var studierna och hans fader kunde inte utan skäl hoppas få se honom »så stor i Kyrko-Staten, som den fordne Alexander i Grekiska Monarchien». Med öppna armar hälsas den lovande ynglingen välkommen hem och tillbringar även där större delen av sin dag i studerkammaren. Då inträffar en dag den händelse, som med ett slag skall störta hela hans lysande framtid överända. Hans fader för stort hus i Turin och hans syster Julie är medelpunkten i en glad krets av rika och lyckliga ungdomar. En dag stormar hon i spetsen för fem andra unga damer in i den ledsamme broderns arbetsrum för att fresta honom att, innan han helt drar sig tillbaka från världen, åtminstone en gång lära känna vad han avstår ifrån. »Nu är ingen nåd, min bror, sade hon: jag har tagit dessa Damer med mig, för at öfwertala Er komma i wåra rum och roa Er en gång med oss.» Förgäves söker Alexander undfly. »Inga ursäkter gälla, swarades, utan war så god, kom och fölg oss.» Han gör så, och »ifrån den stunden farwäl med alla meditationer och all läsning», ty den vackraste bland de vackra, Donna Eugenia, sätter sig vid hans sida. Hon frågar honom om det verkligen är hans avsikt att bli munk och antyder att plym och värja bättre anstode en man med hans utseende än munkdräkten. Alexander ser på henne och hans motståndskraft är bruten. Eugenia genomdriver sin idé — väl ännu halvt på skämt — och nödgar systern att föra honom till de äldre brödernas garderob och »putsa mig på bästa wiset». Under sällskapets jubel visar sig Alexander igen, nu iförd en världslig ädlings dräkt, och »alla Damerne på en gång ropade och sade, det Donna Eugenia hade rätt, och jag borde aldrig gifwa mig til Kyrko-Staten». Scenen är livligt målad, man tycker sig se de uppsluppna ungdomarna stojande över sitt lyckade skämt med den förläste munkkandidaten. Men Donna Eugenia, skämtets upphov, hur reagerar hon? Anför hon stojet och den allmänna munterheten? Nej, hon ensam tiger, »men hennes ögon woro ständigt fästade på mig, när hon trodde mig ej märkat; men nedslogos med blygsamhet hwarje gång mina dem mötte». Skämtet har blivit allvar, den lilla flirten har blivit ödesdiger för henne själv, och Rålamb förstår att fint ge uttryck för vad som hänt inom henne genom den lilla notisen om hennes avvikande sätt att reagera. Alexander förmår henne snart att bekänna sin kärlek, själv är han redan hennes slav, och den lilla episoden är upptakten till den romantiska och växlingsrika kärlekshistoria, som slutar vid Eugenias grav på den öde ön i världshavet.

Man kan som ovan påpekats även i bilden av lord Kermalecks andra

äktenskap lägga märke till en liknande uppmjukning av karaktärens dogmatiska ytterkonturer i riktning mot större mänsklighet, om också samtidigt mot en viss inkonsekvens.

Enskildheter sådana som de här nämnda rädda väl Rålambs romanfigurer från att bli tråkiga dygdekataloger eller motsatsen, men förekomma dock alltför sparsamt och i förbigående för att göra hans människor verkligt levande. Han skulle också, om så varit fallet, ha höjt sig över sina förebilders genomsnittsstandard.

Handlingen föres i Rålambs roman i regel med stor snabbhet framåt. Som exempel kan tjäna ett avsnitt om fyra rader i romanens första del:

> Wi woro ej 8 dags-resor ifrån Venedig, då en häftig storm kastade oss ur wår kosa och dref oss åt Turkiska wallen. Omringade strax af en hel hop Galerer, war fåfängt fäkta mot öfwermagten. Wi sattes snart alla i järn och afkläddes. (I: 36.)

Detta gäller om de partier av romanen, där handlingen verkligen går framåt. Däremot skyr ej Rålamb att för långa avsnitt helt låta huvudhandlingen stå stilla för att i stället ägna sig åt långrandiga redogörelser för sin korrespondens med hemmet (t. ex. I: 64—70, II: 154—159) eller för sin ekonomiska ställning (jfr ovan s. 316), omväxlande med filosofiska betraktelser eller förmaningstal, en relikt från en något äldre romanteknik.

Det kanske mest påfallande draget i romanens handlingsföring är dess långt drivna episodteknik. Böjelsen härför delade ju Rålamb med sin samtids romandiktare i allmänhet. Regler för handlingens komposition och de i och för sig icke förkastliga episodernas underordnande under huvudhandlingen formuleras redan av Mlle de Scudéry: en »action principale» bör finnas, som övriga handlingsmotiv anknytas till och som de bidraga till att föra framåt. »Ce n'est pas que les épisodes [— — —] et les diverses histoires [— — —] n'y soient plutost des beautez que des deffaux: mais il est tousjours nécessaire que l'adresse de celuy qui les employe, les face tenir en quelque façon à cette action principale, afin que par cet enchainement ingenieux, toutes ces parties ne facent qu'un corps, et que l'on n'y puisse rien voir de dettaché ni d'inutile [— — — —].»[2] Voltaire fastslår i programmatisk form episodernas berättigande i sin Essai sur la poésie épique: »On souhaite généralement que cette unité si sage soit ornée d'une variété d'épisodes qui

[2] Ibrahim ou l'illustre Bassa, 1641. Préface.

soient comme les membres d'un corps robuste et proportionné.»[3] Det går så småningom så långt, att om dessa episoder saknas, minskar detta romanens värde t. o. m. i den litterära kritikens ögon. L'année littéraire skriver år 1757 i en recension av Lettres de Mistress Fanni Butlerd som konstateras vara en mindre lyckad Crébillon-imitation: »Vous n'y trouverez d'ailleurs ni ces détails agréables, *ni ces récits épisodiques*, ni toutes ces nuances que M. de Crébillon a répandus dans son ouvrage.»

Rålamb driver dock — och därom är han icke ensam — tekniken så långt, att själva bålen stundom helt undanskymmes av de kraftiga och väl proportionerade lemmarna. Av romanens 242 sidor upptagas sidorna 31—49 av Mustaphas historia, vari dock Adolphs egen och alltså huvudhandlingen delvis är inarbetad. På sidorna 72—104 berättar Pater Angelo sin historia, som är helt och hållet fristående från huvudhandlingen och varav sidorna 99—103 upptagas av en episod inom episoden — abbedissan Therèse berättar om sina öden. På sidan 124 presenteras slutligen lord Kermaleck, och de följande 10 sidorna upptagas av hans filosofemer, tills han på sidorna 134—154 berättar om sitt liv tills dato, vilken åtgärd Rålamb motiverar med en fras i Voltaires anda: »[— — —] min Läsare torde tänka med Kermaleck, at diversiteten af personer och ämnen, gör och werkar nöje» (II: 133)[4], varpå en utredning av Adolphs korrespondens ytterligare fördröjer huvudintrigens återupptagande. De tre stora episoderna omfatta alltså tillsammans omkring 80 sidor, d. v. s. en tredjedel av romanens hela sidantal, givetvis till förfång för dess komposition, låt vara att dess intressantare partier till största delen återfinnas just i dessa episoder och att memoarfiktionen eventuellt ursäktar en lösare komposition. Mustapha-episoden kan ur synpunkten av handlingens enhet försvaras, då Mustaphas och Adolphs öden under en lång tid äro intimt förbundna med varandra. Pater Angelo-episoden är däremot enbart en av tredjeplansrollernas visserligen intressanta historia *före* den tidpunkt då Adolph av en ren händelse sammanträffar med honom på en resa, och även om lord Ker-

---

[3] Oeuvres, éd. Moland, VIII: 309. Om episoderna i fransk roman se bl. a. Mornet i Revue des cours et conférences, 1913—14, s. 588, och Reynier, Le roman réaliste au XVIIe siècle, s. 25 och 43 ff.

[4] Samma motivering ehuru med flere ord ger Säfström i En Banqueroute-Spelares Berättelse (1753—54): »Min Läsare! jag fruktar at jag missbrukat dit tålamod, som i det jag berättat andras lefwerne och öden, förglömt at fortfara med mina egna. Men jag har trott at derigenom kunna roa din nyfikenhet, och som det förorsakar en ledsnad at städse höra et och detsamma, så har jag inbillat mig at igenom åtskilliga berättelser mäst kunna behaga dig. Jag kommer nu at fortfara med mina egna äfwentyr.» (2:a uppl. 1783, s. 376.)

malecks karaktär genom kontrastverkan mot den svenske adelsmannen och genom att denne kommenterar lordens personlighet och åsikter, kan sägas bidraga till belysningen av romanens huvudperson, är dock även Kermaleck-episoden infogad utan varje organiskt samband med romanens huvudhandling.

Med undantag för dylika stillastående moment går handlingen oftast snabbt och följdriktigt framåt. Efter en redogörelse för Adolphs ungdomshistoria inledes raden av romaneska äventyr genom hans konflikt med sin överste vid den svenska armén i Tyskland, vilket medför sju års landsförvisning fylld av växlande öden och äventyr. När landsflykten är till ända och hjälten så småningom återvänt till sitt fosterland, är romanen slut. Den nämnda konflikten är alltså det moment som sätter händelserna igång. När den är löst, slutar också följdriktigt berättelsen efter obetydliga postludier.

De medel med vilka Rålamb för handlingen framåt, framgå av den givna redogörelsen för romanens händelser, till vilken här hänvisas, och äro i stort sett de i den erotiska äventyrsromanen gängse. I den mån de avvika härifrån, ha vi sett dem i viss utsträckning vara hämtade ur den egna släktkrönikan. Några originellare prov på egen uppfinning ger Rålamb knappast i detta avseende. Tvärtom förfaller han vid ett flertal tillfällen till upprepning av ett redan utnyttjat handlingsmotiv.[5] Att två exakt likartade räddningar ur fängelse utföras genom till munkar förklädda kvinnor (I: 82 f. och II: 218 f.), har redan påpekats av Böök (a. a. s. 213). Den 19-åriga lady Chesterfields 70-årige mans svartsjuka och de uttryck den tar sig, erinra väl mycket om hans parallell i romanen, Donna Marcas man, Andriotti (II: 146 och I: 25). De olika överfallsmotiven och Adolphs ingripande påminna också starkt om varandra (jfr t. ex. I: 52 f. och II: 205 f.).

Motiven äro emellertid i regel icke oskickligt hopfogade och — med undantag för de döda moment som ovan påpekats — hålls ofta spänningen rätt väl vid liv. Vid övergången från 1:a till 2:a delen utnyttjar Rålamb följetongens knep att avbryta berättelsen mitt i ett spännande moment, men han känner även mera raffinerade metoder för att nå samma effekt. Som exempel kan tjäna den punkt i Mustaphas historia och i hans förhållande till Adolph, då läsaren liksom denne en stund får tro, att Mustapha avslöjat sig som en svart och otacksam bov, just då

[5] Om motivupprepningen hos Prévost inom Mémoires d'un homme de qualité, vilken kan anses vara ur vissa synpunkter mycket suggestiv, se Trahard, a. a. I: 134, not 2.

han i själva verket gjort en stor insats för att visa sin tacksamhet och rädda vännen ur en stor och överhängande fara (I: 37).

Berättelseformen är formellt sett strikt objektiv, vilket möjliggöres av den självbiografiska formen, av att hjälten själv vid mogen ålder berättar om yngre år och alltså kan förse händelserna med de kommentarer, som i annat fall författaren genom ett subjektivt framträdande måst leverera.

Behovet att förklara de romaneska händelserna för autentiska delade ju Rålamb med sin romanskrivande samtid alltsedan Courtilz de Sandras, Le Sage, Marivaux och Prévost.[6] Därav alla dessa Lettres de, Mémoires de etc. Metoden är ju i 1700-talslitteraturen alltför väl känd och i facklitteraturen om romanen alltför välkommenterad, för att det skulle vara nödvändigt att här ytterligare sysselsätta sig med den.[7] Förmodligen är detta behov att betrakta som ett uttryck för den osäkerhetskänsla, som blev en följd av genrens dåliga litterära anseende. Rålamb har mött metoden i ett stort antal varianter. Han kan ha lärt sig den av bl. a. sin franske läromästare framför andra, Prévost, vars Mémoires et avantures han kände väl till, och som en gång fick manuskriptet till en roman av själve Cromwells »naturlige sonson».[8] Det har ofta och med rätta påpekats[9], att Prévosts romaner — i synnerhet naturligtvis Manon Lescaut — komma den *verkliga* självbiografien mycket nära, genom den intima förbindelsen mellan författaren och hans verk, genom det spontana behov av självbekännelse, som gör Prévosts hjältar i deras svaghet och styrka till språkrör för hans egen personlighet. Att detta i varje fall icke i samma grad gäller om Rålambs roman, bör kanske i detta sammanhang påpekas, låt vara att man även ur denna kan utläsa ett och annat om författarens person.

Rålamb kan ha funnit samma metod prövad av Marivaux, som fann Mariannes memoarer i ett övergivet gammalt skåp. Inte ens Rousseau författade sin celebra brevväxling mellan två älskande, han samlade och utgav den. Exakt samma grepp som Rålamb — författaren endast utger ett memoarmanuskript, författat av romanens huvudper-

---

[6] Om det autobiografiska och verklighetsprägeln hos Prévost, se Trahard, a. a. I: 109 f.

[7] Se t. ex. Mornets inledning till hans edition av La nouvelle Héloïse, I: 40 f.

[8] Le philosophe anglois ou Histoire de M. Cleveland, fils naturel de Cromwell. En annan av sina många romaner, Histoire d'une Grecque moderne, 1741, inleder Prévost med följande förklaring: Manuskriptet är påträffat bland en känd persons papper och utgivaren har ansträngt sig för att under bearbetningen icke skada vare sig berättelsens enkelhet eller de skildrade händelsernas styrka.

[9] T. ex. av Merlant, Le roman personnel de Rousseau à Fromentin, s. XIII.

son vid 70 (!) års ålder — använder Defoe i Colonel Jack. (Jfr även Moll Flanders!) Typiskt är även det andra företalet till Robinson Crusoe: »The religious and moral influences [— — —] must legitimate all the part that may be called invention or parable in the story.»[1] I vilken utsträckning romangenrens smärre profeter begagnade sig av det ursäktande konstgreppet, framgår vid även den hastigaste blick på titlarna i en romanbibliografi från århundradets mitt. Sannolikt tänkte man sig att den publik, som börjat reagera mot 'l'invraisemblance' inom romanen (jfr ovan s. 104 ff.), mera skulle intressera sig för en verklig persons veritabla öden än för en romanförfattares fantasier, snarare i de förra känna igen något av sig själva, trots att även de autobiografiska romanerna länge oförfärat bibehöllo alla de otroliga romaneska motiven. Härav alla dessa företal med bedyranden om innehållets absoluta autenticitet: »Wid lediga stunder har jag företagit mig öfwersättningen af Herr Bedoyers och Dess hustrus lefwernes beskrifning», skriver Leonard Drake i företalet till sin översättning av Baculard d'Arnauds Les époux malheureux[2], »hwartill jag så mycket mehra blifwit animerad, som den ej är någon Roman, utan Veritabelt händ, hwilket med flera bewis kan intygas.»

I Sverige hade redan Säfström lancerat metoden i anslutning till Prévost, sin slaviskt följda förebild. Rålamb inför alltså ingenting nytt, när han ansluter sig till den fingerade memoarformen. Att den för honom själv ej heller var mer än en litterär kliché, en anslutning till ett litterärt mod — en litterär modlöshet, om man så vill — framgår ju av att han i den form vari romanen utkom 1780, lät den föregås av det ovan refererade företal, där han ger dess ursprung en helt motsägande förklaring. Det är här inte längre fråga om att utge ett gammalt manuskript, det gäller att författa en originalroman på modersmålet, och han talar nu om den plan han haft till historiens fullföljande och slut. Hur föga han ansträngde sig för att upprätthålla skenet av autenticitet, framgår dessutom, som redan påvisats, av den ytterst ringa vikt han lägger vid det historiska elementets exakthet.

Den självbiografiska berättelseformen har emellertid även vissa nackdelar, framförallt den att berättaren-huvudpersonen endast kan återge vad han själv har upplevt. Läsaren kan t. ex., om författaren vill vara

[1] I företalet till Rob Roy, 1723, återtar dock Defoe påståendet att Robinson Crusoe, Colonel Jack och Moll Flanders skulle vara autentiska. Se Mann, Robinson Crusoé en France, s. 12.

[2] De Olyckeliga Makar Eller M. och Mme De La Bedoyers Historia, Norrköping 1769.

konsekvent, ej få följa hur en intrig planlägges och genomföres mot hjälten, endast hur den så småningom drabbar honom. En metod finnes att kringgå denna berättelseformens naturliga begränsning, nämligen att låta uppträdande bipersoner berätta för hjälten-memoarförfattaren. Härav genrens hemfallande åt episodtekniken. En annan metod: i brev anländer från de skådeplatser som hjälten för tillfället icke kan överblicka, skildringar av händelserna där, och denne refererar deras innehåll för läsaren. Bägge dessa grepp utnyttjas som vi sett i hög grad av Rålamb.

Den självbiografiska formen lämpar sig däremot naturligt nog i hög grad för ett moraliserande eller filosofiskt innehåll: hjälten kommenterar i sin dagbok händelserna. Vi äro därmed inne på vad Dibelius i sitt analysschema kallar för romanens »Auffassung», satir, didaxis, o. s. v.

Det *satiriska* elementet spelar i Rålambs roman en mycket underordnad roll. Sannolikt saknades det i stor utsträckning även i hans eget temperament, som i varje fall i den mån det avspeglar sig i romanen, snarare utmärker sig för en stillsam fördragsamhet gentemot oliktänkande. Den satir romanen trots detta rymmer, återfinnes väsentligen i Kermaleck-episoden och lägges i lordens mun. I vad mån Rålamb själv är engagerad, sammanhänger alltså med den allmännare frågan, i vilken utsträckning Kermaleck är ett språkrör för författaren. (Jfr ovan s. 236 f. och 250 f.)

Satiren har i Kermaleck-episoden genomgående den formen, att lorden tillåtes kommentera de åsikter och livsformer han mött i sitt liv och som han vägrar att sympatisera med. Den satiriska formen är alltså subjektiv. Objekten för de satiriska utfallen få i regel icke genom eget uppträdande eller tal väcka läsarens löje, vilket ju teoretiskt icke hindrar att författaren — Rålamb — själv intar en objektiv position.

För Kermalecks satir, som ju framförallt drabbar erotiska och religiösa åsikter, har ovan med avseende på innehållet ingående redogjorts (s. 209 ff.). I erotiska frågor hade den formen av en från uppgörelse med de ideal, som företräddes av Adolph själv, delvis gestaltad som en diskussion mellan dem båda, där dock Adolphs inlägg spela en ytterligt underordnad roll och Kermalecks antaga formen av en i det närmaste sammanhängande föreläsning, som även positivt försvarar en annan kärleksuppfattning och alltså delvis närmar sig den didaktiska formen. Den religiösa satiren är föranledd av Kermalecks egna ungdomsöden och tar form av ett satiriskt omnämnande av moderns ovisa religiösa nit och

andliga högfärd, en satir som vidgas till att drabba den religiösa intoleransen och fanatismen i allmänhet. (II: 134 f. Jfr ovan s. 241.) Den äktenskapliga moralen i dess gängse former satiriseras likaså med anledning av de dystra erfarenheter Kermaleck gjort i sin ungdom, och tar likaså formen av en kommentar i föreläsningsform till fakta som läsaren först presenteras för av Kermaleck själv (II: 140 ff.). Det lämnas alltså ingen möjlighet för läsaren att döma objektivt. Den andra parten höres icke. Satiren är schvungfullt framförd, ofta med en verve och elegans som påminner läsaren om att han dock befinner sig i satirens förlovade århundrade, och som låter ana en i romanen förut outnyttjad talang[3] eller verklig personlig indignation från författarens sida, och innehållet är som ovan visats av en förbluffande fränhet.

I nära samband med det satiriska momentet står det *didaktiska*, som ju alltsedan genrens barndom utgjort ett av romanens väsentliga element och länge fattats som dess egentliga raison d'être.[4]

Det didaktiska elementet är formellt sett objektivt, författaren — men ej romanens 'jag' — står utanför det sagda, personerna i romanen kommentera. Endast ett fall av Rålambs eget ingripande kan noteras, den redan citerade noten (II: 154), som konstaterar att Kermalecks moral och religion äro förkastliga som förebilder, och som ju även kunde tänkas härstamma från förläggaren. Författarens egna åsikter reflekteras dock stundom i romangestalternas uttalanden.

Rålambs didaxis kan sägas vara såväl negativ som positiv. Den vill varna genom de uppträdande personernas delvis självförvållade olycksöden, ådragna framförallt genom ett oklokt hängivande åt de egna passionerna[5], och den vill entusiasmera till ett ädelt liv genom att visa dygdens slutliga belöning.[6] Den avser alltså att verka genom romanfigurernas öden såsom en produkt av deras skuld eller dygd. Den tar sig emellertid även uttryck i direkta moraliserande reflexioner och förmaningstal, vanligen i form av de uppträdandes monologer, någon gång — såsom ifråga om »Riks-Rådets» långa moralpredikan för Carl och Adolph (I: 12 f.) och Kermalecks nyss nämnda anföranden — i form av föreläsningar för romanens 'jag', den svenske adelsmannen.

De moraliserande monologerna äro i regel lagda i dennes egen mun

[3] Om otryckta satiriska försök i Rålambs anteckningsbok se nedan s. 334 f.
[4] Jfr debatten om romanen som konstform, ovan Kap. IV och där citerad litteratur.
[5] Herr Carls historia, I: 5 ff., Mustaphas historia, I: 32 ff., Pater Angelos, I: 72 ff. och i viss mån även Adolphs egen.
[6] Selimas historia, I: 32 ff. och huvudhandlingen, Adolphs och Donna Marcas öden.

och ha formen av en betraktelse: »På wägen eftersinnade jag Skaparens hushållning med mig [— — —]» (I: 50); »Jag fant, huru dåraktigt det war, at för mycket sörja eller för mycket fägna sig öfwer någon jordisk ting [— — —]» (I: 51); »Lyckans hjul uphöjer oss, för at sedan oftast kasta oss i större djup af olyckor, och erfarenheten har lärt mig, at i werlden gifwes aldrig någon waraktig lycksalighet [— — —]» (II: 166 f.); »Om jordisk rikedom kunde förnöja et sorgbundit hjerta, så skulle wisst mitt blifwit förnögdt [— — —], men [— — —]» etc. (II: 198).

Lyckans obeständighet och människans oförmåga att själv länka sina öden samt det lämpliga i att tacksamt och stilla underordna sig försynens visa styrelse »med kreaturet», är det tema som oftast varieras i dessa reflexioner, vilka emellertid, som i annat sammanhang visats, även kunna röra sig om mera speciella ting, såsom själens samband med kroppen, kärlekens väsen o. s. v.

Intressantast äro kanske ur litteraturhistorisk synpunkt de tankegångar som den svenske adelsmannen och hans älskade Donna Marca ge uttryck för rörande den religiösa toleransens problem. Det första uttalandet i detta ämne göres av Adolph, när han under sin korta tid som officer i svenska armén råkat i bajersk fångenskap och blir utsatt för katolska munkars omvändelsenit. Han ber dem avstå härifrån och låter dem förstå, att *han* lika väl kunde ha anledning att beklaga deras religiösa villfarelser: »Jag wil intet fördöma Er, sade jag, och jören ej fördöma mig. Wi äre människor och se ej in den ena mer, den andra mindre i Guds dombok. Jag lefwer efter den öfwertygelse jag har, det samma gören ock I, gode Herrar. Hwilken af oss kan nu fördöma den andra? Wåra Religioner stämma öfwerens i så många grundsanningar, låt oss tala om dem [— — —]» (I: 16). Uttalandet är onekligen märkligt såsom fällt av en svensk officer i det stora religionskriget, låt vara i dess mera realpolitiska slutskede. Den svenske soldaten skänker sitt erkännande åt katolikernas, enkannerligen dessa munkars »ifwer i sin Gudsdyrkan, deras barmhertighet mot nödlidande och en hop rörande och lysande Ceremonier i deras Gudstjenst», som kanske rent av kunnat bringa honom till vankelmodighet, om ej en solid uppfostran så utplånligt övertygat honom om den protestantiska lärans sanning.[7] Äm-

[7] Tydligen ansåg man vid slutet av 1700-talet, att Gustaf Adolf och hans svenskar i detta krig stredo just för toleransen! En 1779 utkommen skrift, Oförgripelige Tankar Om Tolerancen, Och de deremot i Almänheten utspridda Betänkeligheter (jfr ovan s. 248), antyder samma uppfattning: »För Tolerancen hafwa många tusende Protestanter både i Tyskland och Frankrike upoffrat sina lif, under de blodigaste Religions-krig; och det länder de Swenske wapnen til odödelig ära, at i Tyskland hafwa stadgat et så Christeligt werk.»

net har tydligen varit Rålamb kärt, ty utom i kortare antydningar i förbigående om dygdens förefintlighet både hos hedningar och kristna, och utom Kermalecks ovan nämnda toleranspredikan, återkommer han till ämnet i utförliga deklarationer i samband med den protestantiske Adolphs äktenskap med den katolska Donna Marca, och utsträcker nu sin tolerans till att omfatta även hedningarna: »Wi hata alt samwetstwång, och lämne til den wisa Försynens åtgärd all Religions öfwertygelse: wi wåge aldrig tilwita eller fördöma någon, född i en olika Religion med oss: det wore, at förebrå den Högsta, som skapat och låtit henne upwäxa i et annat land, än i Swerige» (II: 162). — Hans blivande gemål är helt av samma mening:

[— — —] ack! hwad detta är sundt tänkt: om alla tänkte så wäl, skulle många disputer och mycken förföljelse och blods utgjutelser sparas: af lika skäl tror jag wi böre spara domar om hedningarne: hwad rår det stackars Folket för, at Försynen skapat dem på en ort, där Himla-läran, kanske aldrig warit dem uppenbarad, och om det än blifwit deras Förfäder många leder tilbakars, hwad rår de efterkommande för, at igenom tid och medföljande mörker alt ljus är dem betagit och tilwite wi icke då Guds barmhertighet och rättrådighet, om wi wåga dem at fördöma. När wi tillika besinna, at wår Christendom ej utgör tredje delen af Människor, som kräla på detta Jordklotet, är förmätit och hårdt af oss at tänka, det den stora Guden skapat twå tredjedelar af Människo-slägtet til ewigt fördärf [— — —] wåre Munkar må gräla så mycket de behaga, men jag kan aldrig få något i min tanka, hwilket kan förringa den Guden, som all ting skapat och uppehåller [— — —].

Episoden med dess om Voltaire erinrande argumentering om den religiösa intoleransen som innerst ett angrepp mot Guds barmhärtighet och rättrådighet, har noterats och tillfyllest kommenterats av Böök.[8] Rålamb är säkerligen på denna punkt helt överens med Adolph. Hans reflexioner om toleransen äro frappanta, men ha väl omkring år 1780 knappast inneburit någon personlig risk för författaren[9], även om de som visats icke fingo passera oantastade av kritiken. (Se ovan s. 250.)

En närmare analys av romanens didaktiska element för övrigt synes knappast motiveras av deras originalitet.

Några *komiska* vare sig situationer eller karaktärer innehåller icke Rålambs roman, såvida man icke som komiska karaktärer vill godtaga de endast antydningsvis skildrade gamla äkta männen till unga fruar, Andriotti, Donna Marcas man, och lady Chesterfields första man, en

[8] A. a. s. 231.

[9] Se vidare, bl. a. om beroendet av Voltaires toleranspredikan, ovan s. 246 ff.

traditionell litterär typ, eller som en komisk situation den ovan refererade episoden med flugan på den sovande Donna Marcas kind. Att det komiska elementet så helt lämnats utanför, torde väl stå i samband med inte bara romanens närmaste utländska förebilder, utan även författarens personliga läggning och kvalifikationer. Däremot torde man inte helt kunna frånkänna författaren *humor* i hans grepp på romanens gestalter, även om den aldrig visar tendens att växa sig bred och frodig och huvudsakligen hör hemma i romanens episoder, framförallt Kermaleck-episoden.

Det återstår av det förelagda analysschemat ytterligare en rubrik, naturkänslan. Det är möjligt att här fatta sig ytterst kort. Naturen spelar ingen roll i Rålambs roman. Här saknas helt och hållet såväl uttryck för en lyrisk naturkänsla som ansatser till realistisk naturbeskrivning.

Flyktigheten och torftigheten i miljöteckningen, varpå vi tidigare sett exempel (ovan s. 168, 178), står i samband med den genre som Rålamb odlar. Programmet återfinnes hos läromästaren Prévost: »Je laisse au géographes et à ceux qui ne voyagent que par curiosité, le soin de donner au public la description des pays qu'ils ont parcourus. L'histoire que j'écris n'est composée que d'actions et de sentiments.»[1] Rålambs teckning av den turkiska miljön frapperar på grund av den absoluta frånvaron av varje ansats till miljöbeskrivning. Prévost skriver i Histoire d'une Grecque moderne apropå en förnäm turks bostad: »Je n'en promets point une description. Ces détails ont toujours de la langueur dans un livre.»[2] 'Actions' och 'sentiments' äro det väsentliga för Rålamb liksom för Prévost, det miljöbeskrivande elementet är en onödigt tyngande barlast, som författaren mer eller mindre programmatiskt avstår ifrån. För Rålamb gäller detta även när han för ögonblicket rör sig på den realistiska äventyrsromanens mark, i den lilla robinsonaden i Pater Angelo-episoden. (Jfr ovan s. 178 f.) 'Actions' och 'sentiments' äro även här berättelsens konstruktionsmotiv med en exklusivitet, som visar att det knappast är den store detaljrealisten Defoe som varit läromästaren, utan snarare hans epigoner inom den franska romanen. Liksom en beskrivande realism i allmänhet lyser med sin frånvaro ifråga om romanens personteckning, så är alltså detta även fallet och i än högre grad vad beträffar dess miljöteckning.

En viss verklighetsprägel eftersträvar Rålamb uppenbarligen genom

[1] Mémoires d'un homme de qualité. Oeuvres choisies, I: 351.
[2] Oeuvres choisies, XI: 206.

att inpassa romanens händelser i ett bestämt historiskt tidsschema — även om han härvid, som ovan visats (s. 152 ff.), gör sig skyldig till svåra försyndelser mot kronologien — genom att med de fiktiva gestalterna blanda allbekanta historiska personligheter och genom att förlägga händelserna till kända och exakt angivna geografiska lokaliteter. Härtill inskränker sig emellertid i allmänhet kravet på realism.

Ett undantag har jag i denna undersökning velat göra, då jag i lord Kermaleck sett bl. a. ett försök till en studie i engelskt folklynne. Från dylika nationalkarakteristiker avhåller sig f. ö. Rålamb rätt konsekvent. Hos turkarna ha vi sett honom intressera sig uteslutande för deras andliga nivå, som han funnit i de bästa fallen frapperande lik den västeuropeiska, alltså föga egenartad, om spanjorerna säger han, att de »äro nog högdragne, ohjelpsamme och kalle emot främmande» (II: 114), det är allt, och tyskar och italienare förbigås som folk helt och hållet med tystnad.

Otryckta skrifter. Slutord

En Swensk Adelsmans Äfwentyr i utrikes orter är Hans Gustaf Rålambs enda publicerade bidrag till den svenska skönlitteraturen. Hans översättning av Mlle de Lussans debutroman blev som så många andra av 1700-talets försök i den genren aldrig befordrad till trycket. Emellertid innehåller även hans anteckningsbok rent skönlitterära bidrag, som förtjäna åtminstone ett omnämnande. Jag förbigår då helt med tystnad de historiska och politiska utblickar över samtid och förflutet, som jag redan haft anledning att i flera sammanhang citera, och går snabbt förbi även hans religiösa författarskap på vers och prosa, skriftermålstankar, betraktelser och »Andeliga Wijsor». Rålamb är som religiös författare knappast originell. Mycket skulle av en kännare på området troligen avslöjas som lån från andras arbeten.[1] Av intresse för belysningen av hans personlighet torde dock vara ett påpekande i förbigående av de starkt pietistiska tongångar, som lord Kermalecks skapare i andra sammanhang kan låta ljuda. Ett citat skall ange tonarten:

[— — —] O lifgifwande, o wederqwickande ord Jesu blod; Jag suger mig fast i dina såhr min frälsare; jag släpper dig intet, ty beständt med dit blod tör jag uplyfta mina ögon til min skapare [— — —] jag seer dig med mina tros ögon hängande på korset för min skuld och liksom nådigt och milt tilbiuda mig krypa inn uti tina såår och skyhla mig för fadrens rättmätiga wrede [— — —].[2]

[1] I Skriftermåhls tankar d. 4. decembr 1754 ingå t. ex. 4 alexandriner, utan ursprungsbeteckning men hämtade ur Dalins översättning av »Des Barreaux bekanta Sonnet: Tes jugemens, Grand Dieux, sont remplis d'équité, &c.» Dalin, WA I: 92.

[2] Ur Skriftermåhls tankar etc. — Om Rålambs Andliga Wijsor se nedan s. 337 f.

Att Rålamb vid sidan av sin romans mondänare religiösa åskådning kan tillåta sig uttryck för en rent pietistisk uppfattning, är som ovan (s. 251) påpekats icke något för honom originellt utan ett karakteristikum för den brytningstid han levde i.

Av anteckningsbokens rent skönlitterära innehåll förtjäna ett par bidrag ett ögonblicks uppmärksamhet.

Till omfånget pretentiösast äro tre fingerade brev av delvis novellistisk karaktär, varav det första ansluter sig till en under 1700-talet ytterst populär genre, vars mest kända svenska 1700-talsprodukt torde vara Dalins Ouvrage à la mode, Eller Historia om en Låppa och en Sexstyfver.[3] Närmast erinrar försöket kanske om Le Sopha-genren, av vilken det sannolikt är inspirerat. För att underhålla en ung dam låter författaren två böcker berätta om sina öden och äventyr hos olika läsare, en bibel och Bussy Rabutins här i annat sammanhang nämnda Histoire amoureuse des Gaules. Kontrasten är givetvis avsiktlig, och historien visar hur bibeln gick från släktled till släktled utan att läsas annat än vid sällsynta tillfällen, medan skandalromanen med tiden och under allehanda mer eller mindre pikanta eller burleska äventyr blivit »fullsöhlad och wiken på hwart blad». Bland dess läsare befinner sig även en präst — naturligtvis, är man frestad att tillägga — och så får författaren ett kärkommet tillfälle till en längre prästsatirisk passage, där prästens förhållande till den syndfulla lilla volymen på ett icke oskickligt sätt får belysa hans hyckleri och dolda liderlighet. Stycket är osignerat och odaterat, men en passage i berättelsen synes vilja antyda att den tillkommit 1747, och den ofta påfallande stilistiska likheten med Dalins realistiskt-satiriska Argus-ark gör troligt, att författaren är en Dalins lärjunge, som i så fall här lyckats rätt väl med imitationen av sin mästare.

Om Dalin erinrar i sitt försök till en folklig realism även det fingerade brevet nr 2, en dialog mellan författaren och en adertonårig bondflicka, Brita, om hennes förhållande till fästmannen, Pelle, där berättelsens

---

[3] WA IV: 12 ff. Om genren, som tydligen redan under 1600-talet började komma i vanrykte, skriver Critical review, 1781: »This mode of making up a book and styling it the *Adventures* of a Cat, a Dog, a Monkey, a Hackney-Coach, a Louse, a Shilling, a Rupee, or — anything else, is grown so fashionable that few months pass which do not bring one of them under our inspection. It is indeed a convenient method to writers of the inferior class, of emptying their common-place books, and throwing together all the farrago of public transactions, private characters, old and new stories, everything, in short, which they can pick up, to afford a little temporary amusement to an idle reader.» Cit. efter Streeter, The 18th century English novel in French translation, s. 132.

jag förgäves försöker fresta Brita till tvivel på hennes egna naturligt och oreflekterat sunda moralbegrepp, vilka avslutningsvis avundsamt kommenteras:

Du är lycklig Brita tänkte iag: woro du i högre stånd, så fingo du eij om du än kunde tänka så fermt och sundt. Naturen och en rehn men (?) enfaldig kristendom gifwa dig rehnare tänkesätt, än en kånstlad education, som igenom prejudicier och werldsbruk oftast förqwäfwer det rehna, rätta och naturliga tänkiesättet medelst spöken af ähra, rikedom, ambition och dåraktig höghet som man sielf sammansmider til sin plåga. Du däremot min goda Brita följer endast dit hiärtas tycke och qwälljer dig eij af onödiga och fåfånga omständigheter. När dit hiärta är nögdt så är dit sinne och eftertanke så med [— — —].

Ansatsen till verklig folklighet i dialogen kan icke sägas vara misslyckad. Som exempel kan tjäna Britas försök att klargöra varför hon älskar Pelle trots rivalens — Erkers — yttre företräden:

Men iag är så glad och nögd, när iag är ihop med Pelle, och iag seer och tahlar med ingen så giärna som han, den minsta handske som hör Pelle til rogar mig mehr än hela Erker och fast iag intet seer honom, tycker jag ändå det är roligt komma ihog honom och ledsamt hwar gång wij skillias åht. Bara Pelle nämnes så blir iag munter. Fahr och Mohr säga Erker är flinkare. Jag seer wäl de ha ej aldeles orätt, men det minsta Pelle giör fägnar mig öfwer alt och iag må hafwa så tungt arbete iag will, så glömmer iag alt, när iag får see Pelle och han är med. — Det är sympatien, sade iag. — Det må heta simpa eller hwad herrn will sade hon, så är det så som iag säger och iag tror Gud will iag skall få Pelle.

Den adertonåriga bondflickans naivt vältaliga försök att förklara kärlekens irrationella allmakt för den förment skeptiske herremannen är icke illa träffat.

Det tredje fingerade brevet innehåller den utredning av hovlivets rät- och framförallt avigsidor, som redan förut citerats (s. 255 f.). Då det förefaller troligt, att såväl detta som brevet nr 1 flutit ur Rålambs penna, synes det knappast finnas anledning att misstänka, att inte också det andra brevet med dess försök i Balzars och Elsas genre skulle vara av egen fabrikation, även om förebilden, Dalin, här tydligt lyser igenom. Att svartmålningen av hovlivet är en ytterst populär genre, där likaså Dalin kunnat vara det närmaste mönstret, men där även personlig erfarenhet måste ha varit en inspirationskälla, har redan tidigare antytts (s. 256).

Ännu ett prosastycke, »Personalier Öfwer den lyckeligen afsomnade och i lifstiden ähreborna och dygderika Jungfru Christina Helena Jers. Den 1sta Apr. 1753», kan jag icke underlåta att ett ögonblick stanna vid, då det ger uttryck för en form av skämtlynne i tidens stil, som Rålamb

f. ö. icke förfaller till. »Gravskriften» börjar med en ytterst allvarlig ingress, däri bl. a. framhålles, hur på »Konungars, Furstars, hieltars och Stora Mäns Personalier är ingen brist; men som minsta dehlen af menniskiorna, kunna deras giärningar sig til eftersyhn lämpa, tror iag för allmänheten nyttigare, taga sådana ämnen at skrifwa öfwer, som likast passa sig med wårt stånd och wåra omständigheter». Så småningom vidtar skildringen av den »sälla afsomnade», och på den läsare som ännu är i god tro, väntar nu den ena chocken efter den andra. Han får veta hur för hennes skull »hiärtan blefwo wederbrände, suckar, ögonkast, bugningar och ömma kiärleks betygelser af älskare, framkröpo så tiokt, som myggor i Junij måhnad och låppor i Augusti», tills det står klart att gravskriften fastmer är en brudskrift, att svepningen betyder utstyrseln och att endast jungfrudomen har gått hädan, och författaren samlar sig till följande smakfulla inskrift på gravstenen:

> Rehn Jungfru föddes iag, men om iag sådan dör,
> Bör på min grafstehn stå de ord i guldstyl riste:
> Märk här hwad underwärk I alla Swerges Möer!
> I sex och tiugu åhr iag eij min mödom miste.

Det troligen icke originella greppet om ämnet har ofta lett till makabra effekter, som författaren icke bemödat sig om att undvika, snarare tvärtom.

Hans Gustaf Rålamb är prosaförfattare, och om hans försök i bunden form är det möjligt att — utan att göra honom orätt — fatta sig ännu kortare. Av det dussin dikter som hans anteckningsbok innehåller, ha redan nämnts hans två kontrasterande dikter om äktenskapet, 1743 och 1747, och hans ålderdoms Afsked ifrån Fånöö, 1785. Ingendera är originell. En versifierad diskussion av äktenskapets fördelar och nackdelar förekommer redan i Bröllopsbesvärs ihugkommelse, och Castrén ger flera exempel ur stormaktstidens bröllopsdiktning.[4] Avskedsdiktens tal om lantlevernets ljuvlighet är som Lamm påpekat[5] karakteristiskt för de adelsgenerationer som reduktionen tvungit till huvudstaden, men som från dess jäkt längta tillbaka till lantbruk och herrgårdsliv. Vi ha sett andra uttryck för samma gryende hembygdskänsla i Rålambs privata korrespondens (ovan s. 81), och även om i Europas litteratur omkring seklets mitt »les joies rustiques» börja omfattas med en alldeles ny hänförelse, ofta förorenad av konvention och

[4] Castrén, Stormaktstidens diktning, s. 109.
[5] Upplysningstidens romantik, I: 277 och 306.

hyckleri, och även om man kan visa på rader av varianter i mästaren Dalins diktning och hos andra samtidens poeter[6], förefaller det sannolikt att — liksom ifråga om hovlivet — verklig känsla för lantlevernets behag som kontrast till det huvudstadsliv, som så präglats av bekymmer och besvikelser, bär upp Rålambs dikt om Fånö, hans ålderdoms tillflyktsort och paradis, låt vara att den råkat ansluta sig till en genre à la mode.

Hans övriga profana dikter gå alla in under rubrikerna grav-, gratulations- och bröllopsdikter, och som exempel på graden av originalitet kan tjäna den sorgedikt vid faderns bår, som redan citerats (s. 23 f.).

På gränsen till hans religiösa lyrik står dikten Tankar över Tiden på Nyårsdagen 1760, varierande ett motiv som sedan Petrarcas I Trionfi varit populärt i den reflekterande lyriken och som under 1700-talet gav upphov till ett stort antal Oden över tiden. Rålambs behandling av motivet innebär intet personligt grepp, och den korta dikten mynnar ut i en from religiös önskan.[7]

Lika litet förråda de tvenne Andeliga Wijsor, som ingå i Rålambs anteckningsbok, någon påfallande originalitet. I den ena av dem möter åter den dragning till herrnhutisk sår- och blodsmystik, som präglade hans ovan citerade Skriftermåhls tankar:

— — — — — — — — —

9. Ja min Jesu iag mig sänker
diupt in i din liufwa såhr,
Hwar gång iag uppå dem tänker,
lif och kraft mit hiärta får.
Jesu lät mig där städs blifwa
och helt hållen mig tig gifwa.

— — — — — — — — — —

Dikten är odaterad, men det ligger ju med ledning av ton och innehåll nära till hands att antaga, att den förskriver sig från ungefär samma tid som hans Skriftermåhls tankar, alltså 50-talets mitt, då ju en stark våg av herrnhutisk religiositet svepte fram över Sverige, en våg som — i den mån »visorna» äro personligt kända — tycks ha nått ända in i Lovisa Ulrikas innersta hovkretsar.

[6] Jfr t. ex. Dalins »Wisa öfwer Stenhammar», WA III: 27 f., hans »Afsked från Hamra», 1737, WA IV: 52, samt WA III: 58, 93, 109 f., 115, 117, 301, IV: 382 m. fl., m. fl. — Se även C. G. Tessins dagbok 1757, s. 116, en likartad dikt om Åkerö, och Erdmann, Vid hovet och på adelsgodsen, där en (s. 73) citerad dikt av Ekeblad speglar samma mentalitet, många andra paralleller att förtiga.

[7] De närmaste förebilderna äro kanske Dalins nyårsdikter (WA III: 195 ff.), varav dock ingen kommer Rålambs särskilt nära.

Mera allmänt religiös men ur poetisk synpunkt bättre är den andra dikten, en »Afton wijsa» över temat jordelivets korthet. Ett par strofer må ange tonen:

1. Så flyr wår tid som strömmen bort
en dag är åter ända,
wårt lif har knapt en början giort
förrän wij alt fullända;
wij födas först och sedan dö
liksom et blomster blir till hö,
med tiden wij och täras.
— — — — — — — — —

3. Wår sista afton kommer wisst
en gång, men när det händer
wet då allenast herre Crist
som wåra öden wänder.
Kanskie i natt den sista är
af nådes tijden wij ha här
ty hielp oss det besinna.
— — — — — — —

5. Med sådant hopp wij somna inn
och om i natt den sista,
blir at wij efter willien tin
sku wåra lif bortmista
så kom ihåg det Guda blod
som frälsarn tåligt, mild och god,
för oss har låtit rinna.

Det har varit mig angeläget att få ge ett låt vara stympat prov på anteckningsbokens religiösa diktning, inte därför att denna vare sig genom sin omfattning eller sitt egenvärde förtjänar en sentida uppmärksamhet, utan därför att den nyanserar och avrundar den bild av Hans Gustaf Rålamb som möter oss i hans övriga författarskap, och bidrar till att placera honom som en motsägelsefull men just därför trovärdig medlem av övergångsgenerationen mellan gammalt och nytt.

I de inledande raderna till den nu avslutade undersökningen av Hans Gustaf Rålambs enda roman och dess förhållande till europeisk romandiktning vågade jag i en förmodligen riktig känsla av att valet av studieobjekt kunde synas tarva en motivering, förutskicka att jag funnit En Swensk Adelsmans Äfwentyr erbjuda mycket av både positivt och negativt värde för den som intresserar sig för vår inhemska romanproduktions allra första bundna och stapplande steg. Jag vill icke heller

avsluta mitt arbete utan att med utgångspunkt i vad som ovan framkommit förnya detta mitt påstående och söka ge det en sammanfattande motivering.

Ur synpunkten av den svenska romanens utveckling synes mig Rålambs försök intressant kanske framförallt därför att författaren uppenbarligen vill introducera något nytt. Till skillnad från den äldre idealistiskt-moralistiska romangenre, som Mörk representerar, och som både för författaren och hans publik och kritik rättfärdigas uteslutande av sitt didaktiska syfte, vill Rålamb lancera en mondän kärleksroman efter moderna kontinentala mönster men — apterad för svenska förhållanden och svenskt kynne. I detta 'men' ligger — synes det mig — mycket av det som gör romanen och dess författare värda ett studium som tidstypiska företeelser. Ovan har ett försök gjorts att visa, i hur hög grad Rålamb är något av ett reagenspapper på en rad av de litterära impulser, som just under frihetstidens senare del utifrån träffa vår då ännu ganska obrutna vittra nyodling, men undersökningen har också velat visa, hur mottagaren sållar bort ur det främmande utsädet de element, som hans sunda nationella odlarinstinkt och hans storpatriotiska syften reagerat emot såsom mindre lämpade för den nordiska jordmånen. Tydligast synes mig detta framträda vid ett studium av romanens kärleksuppfattning (jfr s. 191 ff.), där upplösande kontinentala tankegångar och modernt förvekligad sensibilitet bryta sig mot en gammallutherskt vördnadsfull syn på kärlekens och äktenskapets helgd och syften. Ett likartat fenomen karakteriserar även romanens inställning till religionen och till upplysningsradikala tankegångar och betraktelsesätt för övrigt, och romanen utgör så ett kanske något förbisett bidrag till kännedomen om kontinentalt upplysningstänkande i Sverige och den bildade svenskens reaktion inför detta. Att författaren själv icke intar en deciderat accepterande eller avvisande hållning till de nya tankefermenten, gör honom väl snarast intressantare och mera trovärdig som exponent för sin generation.

Det relativt utförliga referat av den år 1759 ännu aktuella debatten om romanen i Europa, som ovan (kap. IV) givits, har framförallt avsett att visa, hur under 1700-talets förra hälft en reaktion inträder mot det hyperromaneska och verklighetsfrämmande inom romanen, sådan den utgestaltats under 1600-talet och ännu fortlevde, en reaktion som förebådar den realistiska roman, som trots enstaka förelöpare under 1700-talet dock först under följande århundrade skall komma att dominera produktionen. Referatet har även velat visa, hur parallellt med

denna strävan romanen kämpar en segsliten kamp för att vinna erkännande som litterär genre, ett erkännande för sin egen skull, som konstnärlig uttrycksform, icke blott som ett medel att i lättuggad form servera annars hårdsmält moralisk fostran.

Även ur dessa synpunkter möta vi i Rålambs roman antydningar om att han uppfattat vad som rör sig i samtiden. En Swensk Adelsmans Äfwentyr kan icke uppfattas ens som ett försök till en realistisk roman, men den innehåller åtminstone *ett* realistiskt människoporträtt, lord Kermaleck, och den låter t. o. m. denne uttala en skarpt tillspetsad förkastelsedom över den mentalitet som fått namnet 'romanesk', just därför att den så länge hört hemma i och präglat romanen, och som f. ö. präglar även Rålambs roman som helhet betraktad. Icke heller det didaktiska elementet kan Rålamb sägas ha frigjort sig från, men det tillåtes icke längre dominera framställningen, romanens mål är i högre grad att underhålla och roa läsaren än att uppfostra honom, den finner att en figur kan vara av intresse, även om dess moral och kristendom icke äro ett tjänligt mönster, bara därför att den »liknar många Originaler». (ESAÄ, II: 154.)

Men även bortsett från den utvecklingshistoriska synpunkten äger romanen avgjorda estetiska förtjänster, även om dessa icke äro av den art att de i och för sig tillfyllest skulle ha motiverat, att den gjorts till föremål för en separat undersökning. Dessa förtjänster framträda naturligtvis huvudsakligen vid en jämförelse med samtida svenska produkter i genren, men framträda då — synes det mig — mycket klart och ligga väsentligen på personskildringens område. Sannolikt har Hans Gustaf Rålamb icke varit begåvad med en stark gestaltskapande fantasi — snarast får man väl stundom en motsatt uppfattning — men likväl synes det mig som om vad han i sina lyckligaste ögonblick uppnått av psykologisk trovärdighet och konstnärligt liv i människoskildringen, icke bara fördelaktigt skiljer sig från hans samtida svenska kollegors prestationer, utan även är fullt i nivå med den genomsnittsstandard man möter hos hans läromästare framför andra, abbé Prévost.

Det skulle, när det gäller att betona romanens relativa värde, rent av vara frestande att framhäva det förvånande i att den Rålamb, som träder oss till mötes i de sparsamma biografiska notiserna, verkligen en gång lyckats åstadkomma en så pass förtjänstfull litterär skapelse. Det drag av osjälvständighet, som då och då skymtat både i hans förhållande till Dalin i unga år och i hans attityd mot maktens representanter längre fram, kan kanske, överfört på det litterära planet, sägas väl har-

moniera med hans påfallande andliga receptivitet, men den oförnekliga självständighet och smak, varmed han gestaltar de litterära impulserna, kort sagt den litterära begåvning han trots mycken banalitet och språklig valhänthet måste sägas visa prov på, kan understundom inte undgå att förbluffa den som från hans biografi fört med sig bilden av en ganska slätstruken människa utan utpräglade andliga intressen. Detta problem skulle enligt min mening te sig olösligt, om man icke finge räkna med en under hans mannaålder tydligen mycket god förmåga att tillgodogöra sig litterär inspiration, en förmåga som de otryckta alstren i hans anteckningsbok ytterligare dokumentera, det litterärt uppfostrande i själva den luft han under hela sin ungdom och mannaålder andats i Dalins och Gustaf Rålambs studerkammare och Lovisa Ulrikas och Gustaf III:s salonger, och det andliga påbrå, som väl efter så många generationer av boksynta förfäder måste ha legat på lur bakom den till synes illiterata ytan, väntande på ett tillfälle att träda i dagen. Tillfälle erbjöd sig — om man får tro honom själv — när den rent litterära ärelystnaden, som kanske ensam inte varit tillräcklig för att förmå vår hovmarskalk att söka en förläggare för sina vittra tidsfördriv, en gång kunde förknippas med ett patriotiskt syfte, som hade fördelen att vara à la mode och som dessutom hade något av den personliga prestigens, idrottsprestationens och vadhållningens sporrande lockelser över sig. När 20 år gått utan att författaren kunnat förmå sig att publicera den fortsättning av sitt arbete, som hans förläggare och kanske också hans publik förgäves väntat på, kommer som det nya sporrande momentet Ullmans oförsynta tilltag att själv fortsätta där en annan börjat, och Rålamb rycks åter av en tillfällighet upp ur den litterära overksamhet, som väl trots allt var hans naturliga modus vivendi, antingen han nu endast har att öppna skrivbordslådan eller mer eller mindre av en verklig skapelseprocess ännu återstår. När så oföretagsamhetens is av yttre omständigheter brutits, strömma litterära intryck och minnesbilder villigt till, någon gång understödda av en vandring till bokhyllan eller rent av ett litet plagiat, den egna fantasien sätter sig tveksamt och stundom gnisslande i rörelse, och nedärvd och i miljön förvärvad litterär kultur ser till att produkten blir acceptabel. Då och då gör sig också, när författaren väl blivit varm i kläderna, den egna personligheten gällande genom det ofta bastanta skalet av romaneska klichéer och konventionell intrig.

Det säger sig självt att det ovan sagda är en rent hypotetisk konstruktion, utan allt stöd i dokument eller f. ö. bevisbara fakta. Men

där en klyfta föreligger, som med tillgängliga dokument icke låter sig överbrygga, må det vara tillåtet att gissningsvis och utan alla pretentioner hasardera en konstruktion, så mycket mer som romanens attribution till Hans Gustaf Rålamb icke gärna låter sig betvivla, och en väg förbi klyftan alltså icke erbjuder sig.

Litteraturförteckning

Skönlitteratur som endast i förbigående nämnts och ej citerats, har i allmänhet ej upptagits i förteckningen. Detsamma gäller om litteratur, som endast kunnat citeras i andra hand.

A. Handskrifter.

Riksarkivet.

Riksens ständers kommissions protokoll och handlingar 1758.

Biographica: Rålamb. (Vol. 40.)

Otia Canicularia a[i] 1706 seu Descriptio Botniæ Occidentalis. Topographica: Västerbotten.

Fr. Sparres dagbok 1759—1760. (Deposition.)

Muscovitica: Bref från åtskilliga till envoyén greve Barck, 1744—1747.

Brev till Fr. Sparre. Börstorpsamlingen, vol. 29.

Brev till C. F. Törnflycht. Börstorpsamlingen, vol. 148.

Ericsbergsarkivet. Excerpter i S. Leijonhufvuds samlingar, vol. 4.

Brev från K. F. Scheffer till C. G. Tessin. Scheffersamlingen.

Brev till C. G. Tessin. Tessinsamlingen, vol. 19.

Slottsarkivet.

Brevböcker. 1761, 1778.

Stockholms stadsarkiv; rådhusdepån.

Ulrica Eleonora församlings dopbok. 1716.

Bokföraren Jean de Sarrats boupptеckning. Inventarieböcker, 1732. I.

Kungliga biblioteket.

Rulla på Lijf-Squadronen i Stockholm. 1737. Rålambska samlingen.

Rålambska samlingen, fol. 55, 101, 209.

Dalin, O., Berättelse om Dhe Nampnkunnigaste Af Dhen (— — —) Duglasiske Slächten [— — —] I Pennan fattad Af Olof Dalin Åhr 1731. Rålambska samlingen, fol. 148.

Rålamb, Gustaf, Underrättelse om Rålambe Familien. Rålambska samlingen, fol. 180.

Rålamb, H. G., Anteckningsbok. (Deposition.)

——, Grefwinnan Gondez' Lefvernes Beskrifning af henne sielf författadh och sedermehra ifrån fransyskan öfversatt af Hans Classon Rålamb. Rålambska samlingen, fol. 24.

Rålamb, Klas, Diarium eller Rese-Book [— — —] på den Constantinopolitaniske Resan [— — —] Efter den Sahl. Herrens egit Manuscript. Rålambska samlingen, fol. 57.
Ekeblad, K. J., Journal. Ic 14: 3.
Gjörwell, C. C., Brevväxling. Brev från Gjörwell. 1756—1759 och 1760—1761.
Odel, A., Efterlämnade skrifter. II.
Stråle, G. H., Utkast till en biografi öfver Olof von Dalin.

Uppsala universitetsbibliotek.

Brev till J. H. Lidén. G 151.
Brev från H. G. Rålamb till Abr. Bäck. Ihre 193.
Poëtica Svecana. 6. Saml.-Bok. (Avskrifter av Dalins dikter och prosastycken.) N 102.
Ekholm, E., Anteckningar i svensk bibliografi. N 1065.
Romanavskrifter. N 1173—1184 a.
Katalog över kronprins Gustafs bibliotek. 1763. U 211.
Apelblad, J., Anonymi et Pseudonymi Sveciæ. III. U 234.
Rålamb, Gideon, Wittra Skrifter. W 136.
Catalogue des livres. W 148.
Biografiska anteckningar om ätten Rålamb. W 752, 849, 1740.
Samlingar till Kungsholmens historia. W 1055—57.
Svea hovrätts arkiv. Utgallrade akter rörande kvarteret Wattuormen. W 1702.
Westin, J., Anteckningar om Kungsholmen. W 1707, 1717.
Kongl. Rådetz Sahl. H. Clas Rålambs Personalia. X 240.
Rålamb, H. G., Avskedsansökan till Gustaf III. X 240.
Biografiska anteckningar om Olof Dalin. X 241.
Dalin, O., Anmärkningar för mig sielf på min resa. X 241.

Lunds universitetsbibliotek.

Handlingar rörande Livskvadronen. De la Gardieska samlingen. Cod. XII: 22.

Linköpings stiftsbibliotek.

Idée de la nation angloise. H 95.

B. Tryckta skrifter.

Dag-Bladet: Wälsignade Tryck-Friheten. Sthlm 1781—1783, 1784.
Dagligt Allehanda. Sthlm 1759, 1772.
Den Svenske Spectator. Sthlm 1779.
Extra Posten. Sthlm 1795.
Götheborgska Magazinet. 1759.
Inrikes Tidningar. Sthlm 1759.
L'année littéraire. Paris 1757.
Lärda Tidningar. Sthlm 1749, 1757, 1759—1760, 1763.
Mina Tidsfördrif. 2:a flocken. Sthlm 1780.
Nya Lärda Tidningar. Sthlm 1774.
Phosphoros. III. Upsala 1813.

Riksdags-Tidningar. Sthlm 1755—1756, 1760—1762.

Samtal emellan Argi skugga och en obekant fruentimbers skugga. Nyligen ankommen til de dödas rijke. I—X. Sthlm 1738—1739.

Små-Saker til Nöje och Tidsfördrif. Utg. av B. Bergius. Sthlm 1756—1757.

Stockholms Lärda Tidningar. 1779.

Stockholms Posten. 1778—1782.

Stockholms Post-Tidningar. 1735, 1742.

Swenska Mercurius. Sthlm 1757—1759.

The Gentleman's Magazine. London 1768.

The Rambler. London 1750.

Then Swänska Argus. 1732—1734. Utg. af B. Hesselman och M. Lamm. I—II. Sthlm 1910—1919. (= Sv. förf. utg. av Sv. Vitterhetssamf. 1.)

Tidningar om The Lärdas Arbeten, För Novembris Månad, År 1742. Sthlm.

Tidningar utgifne i Upsala. 1774—1778.

Adelung, J. Chr., Versuch eines vollständigen grammatisch-kritischen Wörterbuches der hochdeutschen Mundart. 2. Aufl. Leipzig 1793—1801.

——, Fortsetzung und Ergänzungen zu Chr. G. Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexikon [— — —]. V. Bremen 1816.

Adlersparre, C., Historiska samlingar. I. Sthlm 1793.

Ahnlund, N., Gustaf Adolf den Store. Sthlm 1932.

——, Nils Rabenius (1648—1717). Studier i svensk historiografi. Sthlm 1927.

Allgemeine deutsche Bibliothek. VI. Berlin und Stettin 1768.

Almquist, J. A., Frälsegodsen i Sverige under storhetstiden. Med särskild hänsyn till proveniens och säteribildning. II: 1—2. Sthlm 1934—1935. (= Skr. utg. av Sv. Riksarkivet. I.)

Annerstedt, C., Upsala universitets historia. I—III + Reg. Upsala 1877—1931.

Archenholz, J. W. von, Beskrifning om engelska nationen. Sv. övers. Sthlm 1788.

d'Arnaud, Th. M. de B., De Olyckeliga Makar, Eller M. och Mme De La Bedoyers Historia. Ifrån Fransöskan öfwersatt Af H. L. Drake. Norrköping 1769. (Orig.: Les époux malheureux. 1746.)

Ascoli, G., La Grande-Bretagne devant l'opinion française au XVIIe siècle. I—II. Paris 1930. (= Travaux et Mémoires de l'univ. de Lille. Nouv. sér. Droit-Lettres. Fasc. 13.)

Atkinson, G., Les relations de voyages du 17e siècle et l'évolution des idées. Contribution à l'étude de la formation de l'esprit du 18e siècle. Paris u. å.

Aubert de La Chesnaye Des Bois, Fr.-A., Lettres amusantes et critiques sur les romans en général, anglois et françois, tant anciens que modernes, adressées à Miledy W***. Paris 1743.

Babinger, F., C. J. Hiltebrant's dreifache schwedische Gesandtschaftsreise (1656—1658). Leiden 1937. (= Historiska handlingar, 30: 2.)

Baker, E. A., The history of the English novel. III—V. London 1929—1934.

Bellman, C. M., Skrifter. Utg. av Bellmanssällskapet. I—II. Sthlm 1927—1932.

Bergh, G., Litterär kritik i Sverige under 1600- och 1700-talen. (Ak. avh., Uppsala.) Sthlm 1916.

Bergh, S., Drag ur Kungsholmens historia. (Samf. S:t Eriks årsbok, 1909.)

Bergklint, O., Åminnelse-Tal Öfver [— — —] Olof von Dalin. (Åminnelse-Tal Hålne i Konung Adolph Friedrichs Loge Den 27 Februarii År 1764.) Sthlm 1764.

Bexell, S. P., Riksdagshistoriska anteckningar eller bidrag till svenska kyrkans och riksdagarnas historia ur presteståndets archiv. Riksdagarne 1755—1778. Kristianstad 1839.

——, Hallands historia och beskrifning. I. Göteborg 1817—1818.

Binkert, D., Historische Romane vor Walter Scott. Diss. Zürich 1915.

Björkman, A., Bellmansforskning. Sthlm 1892.

Boileau-Despréaux, N., Oeuvres classiques disposées d'après l'ordre chronologique [— — —] par Ch.-M. des Granges. Paris 1914.

——, Satires. Édition critique avec introduction et commentaire par Albert Cahen. Paris 1932.

de Boissy, F., Le François à Londres. 3:e uppl. Paris 1746. (Oeuvres de théâtre de M. de Boissy. I. Paris 1737.)

Brix, H., Ludvig Holbergs Komedier. Den danske Skueplads. Khvn 1942.

Brunetière, F., Études critiques sur l'histoire de la littérature française. 3e série. Paris 1887.

Bussy Rabutin, R. de, Histoire amoureuse des Gaules. Cologne 1722.

Bygdén, L., Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. I—II. Upsala 1898—1915.

Böök, F., Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809. (Ak. avh., Lund.) Sthlm 1907.

——, Fredrik Cederborgh. Minnesteckning. Sthlm 1925.

Carlson, G. W., Anteckningar rörande svenska kyrkan i London. Sthlm 1852.

Castrén, G., Stormaktstidens diktning. Studier. Hfrs 1907.

Catalogue des livres de la bibliotheque de [— — —] Charles Gustave Comte de Tessin [— — —]. Sthlm 1771.

Cederblad, S., Från Thorilds ungdom. Kring några nyfunna Thorildiana. (Samlaren 1932.)

Celsius, O. d. y., Åminnelse-Tal öfver [— — —] Olof von Dalin, Hållit för Kongl. Vetenskaps Academien Den 29 Febr. 1764. Sthlm 1764.

Cherel, A., Fénélon au XVIIIe siècle en France (1715—1820). Son prestige — son influence. Thèse. Paris 1917.

Chesterfield, Ph. D. S., earl of, The letters. Edited by B. Dobrée. I—VI. London 1932.

Chinard, G., L'Amérique et le rêve exotique dans la littérature française au 17e et au 18e siècle. Paris 1913.

Collins, J. C., Voltaire, Montesquieu and Rousseau in England. London 1908.

Conant, M. P., The oriental tale in England in the 18th century. Inaug. diss. Columbia univ. New York 1908.

Crébillon, C.-P. J. de, Oeuvres complettes. Nouv. éd. revue et corrigée. I. Maestricht 1779.

——, Sinnets och Hjertats Willo-Wägar, eller Meilcours Äfwentyrer [— — —] I Tre Delar Förswenskada. I. Sthlm 1749.

Cuff, D. A., Introduction à une étude sur Marguerite de Lussan et le roman historique au commencement du 18e siècle. (Revue d'hist. litt. de la France. 43. 1936.)

Dahlgren, F. A., Anteckningar om Stockholms theatrar. Sthlm 1866.
Dal, N. Hufwedsson, Betänkjande Om En Ung Herres Information. Sthlm 1725.
Dalin, O. von, Witterhets-Arbeten. I bunden och obunden Skrif-Art. I—VI. Sthlm 1767.
Dardel, N. von, Stockholms Öfverståthållare. Friherre Clas Rålamb. (Personhistorisk tidskrift. 1902.)
Defoe, D., Den Engelska Robinson Crusoes Underliga och sällsamma Resor och Lefwernes Beskrifning, af honom sielf sammanfattade Och nu På Swenska öfwersatte. Andra uplagan. Västerås 1772.
Dellner, J., Sven Bælter. En homiletisk studie. (Ak. avh. Lund.) Uppsala 1916.
Dibelius, W., Englische Romankunst. I—II. Berlin 1910. (= Palæstra 92, 98.)
Dictionary of national biography, ed. by L. Stephen. VIII. London 1886.
Diderot, D., Oeuvres complètes. Éd. J. Assézat. IV—V, VII—VIII. Paris 1875.
——, Lettres à Sophie Volland [— — —] avec une introduction, des variantes et des notes par A. Babelon. I—III. Paris 1930.
Digeon, A., Les romans de Fielding. Paris 1923.
Dottin, P., Daniel De Foe et ses romans. Thèse. Paris 1924.
Dähnert, J. C., Vocabularium eller Tysk, Latinsk och Swensk Orda-Bok. Sthlm och Upsala 1746.
Ehnmark, E., Studier i svensk realism. 1700-talstraditionen och Fredrik Cederborgh. (Ak. avh.) Uppsala 1930.
Ehrenheim, F. V. von, Tessin och Tessiniana. Sthlm 1819.
Ehrenström, J. A., Efterlemnade historiska anteckningar. Utg. af S. J. Boëthius. I—II. Upsala 1882—1883.
Ehrensvärd, G. J., Dagboksanteckningar förda vid Gustaf III:s hof. Utg. af E. V. Montan. I. Sthlm 1877.
Eichhorn, C., Svenska studier. Strödda bidrag till fäderneslandets odlings-, litteratur- och konst-historia. I. Sthlm 1869.
Ek, S., Kellgrens Åbodiktning. (Sv. litteratursällsk. i Finl. F. o. U. 28. 1914.)
Elers, J., Stockholm. II. Sthlm 1800.
Elovson, H., Raynal och Sverige. (Samlaren 1928.)
En ny Robinson Eller en igenom Skepps-Brott Rik worden Ängelsman. Sthlm 1779.
Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers [— — —] par une société de gens de lettres. Paris 1751 ff.
Erdmann, N., Vid hovet och på adelsgodsen i 1700-talets Sverige. En tidskrönika. Sthlm 1926.
Étienne, S., Le genre romanesque en France depuis l'apparition de la »Nouvelle Héloïse» jusqu'aux approches de la révolution. Bruxelles 1922.
Faguet, É., Dix-huitième siècle. Études littéraires. 6:e uppl. Paris 1890.
Favart, Ch.-S., L'Anglois à Bordeaux. 2:a uppl. Paris 1777. (Théatre de M. Favart. IX. Paris 1772.)
Fehr, I., Studier i frihetstidens vitterhet. Den politiska visan jämte meddelanden om censuren och utländsk literatur i Sverige. (Ak. avh.) Upsala 1883.
Fersen, F. A. von, Historiska skrifter. Utg. av R. M. Klinkowström. II—III. Sthlm 1869.

Fielding, H., The works [— — —] with an introduction by E. Gosse. I—XII. Westminster and New York 1898—1899.

Foster, J. R., The abbé Prévost and the English novel. (Publ. of the modern language association of America. XLII. 1927.)

Fougeret de Monbron, L.-Ch., Le cosmopolite, ou le citoïen du monde. 2e éd. 1758.

François, A., Romantique. (Annales J. J. Rousseau. V. Genève 1909.)

Franzén, F. M., Minne af Kongl. Rådet, Friherre Clas Rålamb. (Sv. Akad. handl. ifr. år 1796. XIII. 1830.)

Friherrens von Cronheim Händelser Utgifne Af E. P. von C. Sv. övers. Sthlm 1787.

Gaiffe, F., Étude sur le drame en France au XVIIIe siècle. Thèse. Paris 1910.

Gaillard de la Bataille, P. A., Mémoires ou avantures de M. le Comte de Kermalec. I—II. Paris 1740—1741.

Gjöding, O. J., Kongsholms Minne, Eller Beskrifning Om Kongsholmen. Sthlm 1754.

Gobom, N., Axel Gabriel Silfverstolpe. Bidrag till belysning av hans personlighet och tidigare författarskap. (Ak. avh.) Uppsala 1923.

Gomez, M.-A. P., Etelgive, En Skön och Dygdig Flicka, Et Mönster för sit Kön: Eller Konung Etelreds Kärleks-Handel Med en Handtwerksdotter i London, som genom sin dygd blef Drottning i Ängeland. Öfwersättning af Et Fruntimmer. Sthlm 1781.

Green, F. C., Realism in the French novel in the first half of the 18th century. (Modern language notes. 38. 1923.)

——, Further evidens of realism in the French novel of the 18th century. (Modern language notes. 40. 1925.)

——, La peinture des moeurs de la bonne société dans le roman français de 1715 à 1761. Thèse. Paris 1924.

——, French novelists manners and ideas, from the renaissance to the revolution. London 1928.

——, Minuet. A critical survey of French and English literary ideas in the 18th century. London 1935.

——, Is Manon Lescaut a janseniste novel? (Modern language review. 1938.)

Gustaf III:s och Lovisa Ulrikas brevväxling. Utg. av H. Schück. I—II. Sthlm 1917—1918. (Sv. Akad. handl. ifr. år 1886. 29—30.)

d'Hamilton, A., Mémoires du Comte de Gramont. Nouv. éd. par Sainte-Beuve. Paris 1866.

Hammarsköld, L., Svenska vitterheten. Historiskt-kritiska anteckningar. 2:a uppl. öfversedd och utg. af P. A. Sondén. Sthlm 1833.

Hanselli, P., Ur en samlares papper. I. Upsala 1868.

Harrisse, H., L'abbé Prévost. Histoire de sa vie et de ses oeuvres d'après des documents nouveaux. Paris 1896.

Havens, G. R., The Sources of Rousseau's Edouard Bomston. (Modern philology. XVII. 1919.)

——, The abbé Prévost and English literature. Inaug. diss. Princeton 1921.

Hazard, P., Manon Lescaut, roman janseniste. (Revue des deux-mondes. Mars—Avril 1924.)

Hazard, P., Études critiques sur Manon Lescaut. Par Paul Hazard et ses étudiants américains. Chicago 1929.
Helvétius, C. A., De l'Esprit. Paris 1759.
——, Oeuvres complettes. IV. London 1776.
Hennings, B., Gustaf III som kronprins. (Ak. avh. Sthlm.) Uppsala 1935.
Hernlund, H., Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet 1718—1809. I. Sthlm 1892.
Hildén, H., Studier av naturen i Linnéseklets svenska diktning. Hfrs 1925.
Hirn, Y., Ön i världshavet. Sthlm 1928.
Hochschild, R. F., Memoarer. I. Utg. av H. Schück. Sthlm 1908.
Holberg, L., Samlede Skrifter. Udg. af C. S. Petersen. XIV. Khvn 1934.
(Holmén, B. P.,) Orsaker til ungkarlarnas hinder från giftermål [— — —] Til trycket befordrade af Fruntimrens Favorit. Sthlm 1765.
Huet, P.-D., De l'origine des romans. 1670. (= de La Fayette, M. M., Zayde, histoire espagnole, s. 5—80. Paris 1821.)
Hunter, C. A., J. B. A. Suard. Un introducteur de la littérature anglaise en France. Paris 1925.
Hörnström, E., Anders Odel. En studie i frihetstidens litteratur- och kulturhistoria. (Ak. avh.) Uppsala 1943.
Jacobowsky, C. V., Svenska studenter i Oxford c:a 1620—1740. (Personhistorisk tidskrift. 1927.)
Jacobson, E., Hedvig Taube. En bok om en svensk kunglig mätress. Sthlm 1919.
——, Den stora branden i Klara den 8 juni 1751. (Samf. S:t Eriks årsbok. 1936.)
Johansson, J. V., Extra Posten, 1792—1795. Studier i 1700-talets svenska press- och litteraturhistoria. I—II. Göteborg 1936.
Johnson's England. An account of the life and manners of his age. Ed. by A. S. Turberville. I—II. Oxford 1933.
Jusserand, J. J., Shakespeare en France, sous l'ancien régime. Paris 1898.
Jägerskiöld, O., Hovet och författningsfrågan 1760—1766. (Ak. avh.) Uppsala 1943.
Jöcher, Chr. G., Allgemeines Gelehrten-Lexicon. III. Leipzig 1751.
Kagg, L., Dagbok 1698—1722. Utg. gm Adam Lewenhaupt. Sthlm 1912. (= Historiska handlingar. 24.)
Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. Utg. av A. Quennerstedt. XII. Lund 1918.
Kellgren, J. H., Samlade skrifter. I—II. Sthlm 1922 ff. (= Sv. förf. utg. av Sv. Vitterhetssamf. 9.)
Kelly, J. A., England and the Englishman in German literature of the 18th century. Inaug. diss. Columbia univ., New York 1921.
Kexel, O., Mina tidsfördrif på gällstufwan. I—II. Sthlm 1776.
——, Skrifter. Samlade af P. A. Sondén. I. Sthlm 1837.
Klercker, E. af, Vett och dårskap. Kulturskildringar från 1700-talets England. Sthlm 1918.
Kluckhohn, P., Die Auffassung der Liebe in der Literatur des 18. Jahrhunderts und in der deutschen Romantik. Halle a. S. 1922.
Koerting, H., Geschichte des französischen Romans im XVII. Jahrhundert. I—II. Leipzig und Oppeln 1885—1887.

Kruse, J., Hedvig Charlotta Nordenflycht. Ett skaldinneporträtt från Sveriges rococotid. Lund 1895.

Kruuse, J., Det følsomme Drama. Ak. Afh. Khvn 1934.

Kurz, H., European characters in French drama of the eighteenth century. Inaug. diss. Columbia univ. New York 1916.

Kuylenstierna, O., Svensk rokoko. Människor och dagligt liv. Sthlm 1923.

La Calprenède, G. de C., Cassandre. Nouv. éd. Reueuë & corrigée. I—V. Lyon 1666.

La Chaussée, P. C. Nivelle de, Le préjugé à la mode. Paris 1735.

Lamm, M., Olof Dalin. En litteraturhistorisk undersökning af hans verk. (Ak. avh.) Uppsala 1908.

——, Kellgrens »Våra villor». (Samlaren 1910.)

——, Johan Gabriel Oxenstjerna. En gustaviansk natursvärmares lif och dikt. Sthlm 1911.

——, Upplysningstidens romantik. Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur. I—II. Sthlm 1918.

Lanson, G., Formation et développement de l'esprit philosophique au XVIIIe siècle. (Revue des cours et conférences. 1909—1910.)

La Porte, J. de, Histoire littéraire des femmes françoises. III. Paris 1769.

Le Blanc, J.-B., Lettres d'un François concernant le gouvernement, la politique et les moeurs des Anglois et des François. La Haye 1745.

Le Breton, A., Le roman au XVIIIe siècle. Paris 1898.

Lehman, J. G., Vollständige Geschichte des Herzogtums Zweibrücken. München 1867.

Leijonhufvud, S., Ur svenska herrgårdsarkiv. Bilder från karolinska tiden och frihetstiden. Sthlm 1902.

——, Omkring Carl Gustaf Tessin. I—II. Sthlm 1917—1918.

——, Carl Gustaf Tessin och hans Åkerökrets. I. Sthlm 1931.

Lenglet du Fresnoy, N., De l'usage des romans [— — —] par M. le C. Gordon de Percel. I—II. Amsterdam 1734.

——, L'histoire justifiée contre les romans. Amsterdam 1735.

Lenngren, A. M., Samlade skrifter. I—III. Sthlm 1916—1926. (= Sv. förf. utg. av Sv. Vitterhetssamf. 6.)

(Le Noble, E.,) Den Förträffeliga Prinsens af Westphalen Eberhards och Den oförlikneliga Prinsessans Leonoras Kärleks- och Olycks-Händelser [— — —]. Sv. övers. av C. G. Roman. 3:e uppl. Västerås 1787. (Orig.: Zulima ou l'amour pur. 1694.)

Leopold, C. G. af, Samlade skrifter. III. 2:a uppl. Sthlm 1816.

——, Samlade skrifter. I: 1. Ungdomsskrifter. Sthlm 1912. (= Sv. förf. utg. av Sv. Vitterhetssamf. 2.)

Le Sage, A. R., Oeuvres. I—XII. Paris 1828.

Lessing, G. E., Sämtliche Schriften. Hrsg. von Karl Lachmann und F. Muncker. 3:e uppl. IX—X. Stuttgart 1893—1894.

Letts, M., As the foreigner saw us. London 1935.

Leufvén, E., Upplysningstidens predikan. I—II. Sthlm 1926—1927.

Lewenhaupt, E., Några anteckningar om den Westinska handskriftssamlingen i Upsala universitetsbibliotek. (Samlaren 1882.)

Levertin, O., Teater och drama under Gustaf III. Literaturhistorisk studie. Sthlm 1889.

——, Johan Wellander. Literaturhistorisk studie öfver skiftet mellan frihetstiden och den gustavianska åldern. Upsala 1896. (= Skr. utg. av Sv. literatursällsk. 15: 1.)

Liedgren, E., Svensk psalm och andlig visa. Olaus Petri-föreläsningar i Uppsala mars 1924. Sthlm 1926.

Liliestråle, J. W., Åminnelse-Tal öfver [— — —] Olof von Dalin [— — —] Den 3 Maji 1780. (Kungl. Vitterhetsakad. handl. III. 1780.)

Lind, O., Teutsch-Schwedisches und Schwedisch-Teutsches Lexicon [— — —]. Sthlm 1749.

Lindström, E., Walter Scott och den historiska romanen och novellen i Sverige intill 1850. Gbg 1925. (Göteborgs högskolas årsskrift. 1925: 2.)

Luise Ulrike [— — —]. Ungedruckte Briefe an Mitglieder des preussischen Königshauses. Hrsg. von F. Arnheim. I—II. Gotha 1909—1910.

Lundberg, G. V., Bellmansfigurer. Kulturhistoriska tidsbilder och personhistoriska anteckningar till Fredmansdikten. Sthlm 1927.

Lundberg, H., C. A. Wetterberghs sociala författarskap. (Ak. avh.) Sthlm 1943.

Lundgren, N. A., Beskrifning öfver Vestra Vingåkers socken. Örebro 1873.

Lundstedt, B., Sveriges periodiska litteratur. I. Sthlm 1895.

Lussan, M. de, Histoire de la comtesse de Gondez. Écrite par elle-même. Paris 1751.

Lux, J., Les Anglais dans les comédies françaises du 18e siècle. (Revue bleue, 27 maj och 10 juni 1911.)

Lüdeke, Chr. W., Allgemeines schwedisches Gelehrsamkeits-Archiv unter Gustafs des Dritten Regierung. IV—V. Leipzig 1786, 1790.

Låstbom, A. Th., Swea och Götha Höfdinga-Minne sedan 1720. Upsala 1842—1843.

Magendie, M., La politesse mondaine et les théories de l'honnêteté en France au XVIIe siècle, de 1600 à 1660. I—II. Paris 1925.

——, Le roman français au XVIIe siècle de l'Astrée au Grand Cyrus. Paris 1932.

Malmström, C. G., Sveriges politiska historia från konung Karl XII:s död till statshvälfningen 1772. 2:a uppl. II—IV. Sthlm 1895.

Mann, W.-E., Robinson Crusoé en France. Étude sur l'influence de cette oeuvre dans la littérature française. Thèse. Paris 1916.

Marivaux, P., Oeuvres complettes. VI—VII. Paris 1781.

Martino, P., L'orient dans la littérature française au 17e et au 18e siècle. Thèse. Paris 1906.

Maxwell, H., A history of the house of Douglas. I—II. London 1902.

Merlant, J., Le roman personnel de Rousseau à Fromentin. Thèse. Paris 1905.

Molin, N., Shakespeare och Sverige intill 1800-talets mitt. En översikt av hans inflytande. (Ak. avh.) Göteborg 1931.

Montagu, M. Wortley, The letters and works of [— — —] edited by her great-grandson, Lord Warncliffe. With additions and corrections derived from original manuscripts, illustrative notes, and a memoir by W. M. Thomas. New edition, revised. I—II. London 1886.

Montesquieu, Ch. L. de S. de, Lettres persanes. Édition revue et annotée d'après les manuscrits du chateau de la Brède avec un avant-propos et un index par H. Barckhausen. I—II. Paris 1913. (Soc. des textes français modernes.)

Monvel, J.-M. B. dit, L'Amant bourru. 1777. (Sthlm 1783.)

Morgan, Ch. E., The rise of the novel of manners. A study of English prose fiction between 1600 and 1740. Inaug. diss. Columbia univ. New York 1911.

Mornet, D., Les enseignements des bibliothèques privées (1750—1780). (Revue d'hist. litt. de la France. 17. 1910.)

——, Les méthodes de l'histoire littéraire étudiées à propos de l'histoire d'une oeuvre »La Nouvelle Héloïse». (Revue des cours et conférences. 1913—1914.)

——, Les origines intellectuelles de la révolution française 1715—1787. Paris 1933.

Munthe, L. W:son, Kungl. Fortifikationens historia. IV: 1. VI: 2. Sthlm 1930, 1919.

Muralt, B. L. de, Lettres sur les Anglois et sur les François et sur les voiages (1728) [— — —] éditées par Ch. Gould et Ch. Oldham. Paris 1933. (= Bibl. de la Revue de litt. comparée. 86.)

Mörk, J. H., Adalriks och Giöthildas Äfwentyr. I—II. Sthlm 1742—1744.

——, Thecla, Eller Den Bepröfwade Trones Dygd. I—III. Sthlm 1758.

Orpheus och Euridice. Opera uti tre acter, Första gången upförd [— — —] Den 25 Nov. 1773. Sv. övers. av G. Rothman. (Kongl. Svenska Theatren. I. Sthlm 1778.)

(Orrelius, M.) Ungkarlarnas Lama Skäl til hinder Från Giftermål, å daga lagde af alla Rättsinta Flickors Upriktiga Tolkare Parthenophilus [— — —]. Sthlm 1767.

(——), Tankar om Folkminskningen och Sedernas Förderf i Swerige, Så wida Qwinno-wälde, Barna-mord och Fråsseri Äro dertil förnämsta ordsaken. Sthlm 1767.

Paludan, J., Fremmed Indflydelse paa den danske Nationallitteratur i det 17. og 18. Aarhundrede. II. Khvn 1913.

Paston, G., Lady Mary Wortley Montague and her times. London 1907.

Pauli, F., Die philosophischen Grundanschauungen in den Romanen des Abbé Prévost, im besonderen in der Manon Lescaut. Marburg a. L. 1912. (= Marburger Beiträge zur romanischen Philologie. 7.)

Piper, C., och Rehnschiöld, C. G., Koncept till utgående skrifvelser under deras fångenskap i Ryssland 1709—1715. Utg. [— — —] gm Per Sörensson. Sthlm 1911. (= Historiska handlingar. 21: 2.)

Pleijel, H., Karolinsk kyrkofromhet, pietism och herrnhutism 1680—1772. Uppsala 1935. (= Svenska kyrkans historia, utg. av H. Pleijel och Hj. Holmquist. V.)

Préchac, J. de, Om den durchläutiga Genuesiskan, ett skiönt nytt äfwentyr [— — —] förswänskat af Runnio (= J. Runius). Sthlm u. å. (Orig.: L'illustre Génoise, nouvelle galante. 1685.)

Prévost d'Exiles, A. F., Oeuvres choisies. I—LV. Paris 1810—1816.

——, Mémoires et avantures d'un homme de qualité qui s'est retiré du monde. V. (Séjour en Angleterre.) Thèse. M. E. I. Robertson. Paris 1927.

Prévost d'Exiles, A. F., Margrefwens af G*** eller En Förnäm Ståndt-Persons Äfwentyr [— — —]. Sv. övers. av P. Cederhamn. Sthlm 1757.
——, Histoire de Manon Lescaut et du chevalier Des Grieux. Nouv. éd. [— — —] précédée d'une notice historique sur l'abbé Prévost par J. Janin. Paris u. å.
Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte unter Mitwirkung zahlreicher Fachgelehrter hrsg. von P. Merker und W. Stammler. I—IV. Berlin 1925—1931.
Reynier, G., Le roman réaliste au XVIIe siècle. Paris 1914.
Richardson, S., Pamela: or, Virtue rewarded. In a series of familiar letters from a beautiful young damsel, to her parents. I—IV. 5:e uppl. London 1741—1742.
——, Den Engelske Baroneten Sir Charles Grandisons Historia; Öfwersatt ifrån Engelskan. I. Sthlm 1779.
——, Pamela Eller Den Belönta Dygden. I korthet författad. Sv. övers. Västerås 1783.
Riksens Högloflige Ständers Commissions Dom. 1758.
Rousseau, J. J., La nouvelle Héloïse. Nouv. éd. publ. [— — —] avec des variantes, une introduction, des notices et de notes par D. Mornet. I—IV. Paris 1925. (Les grands écrivains de la France.)
Roustan, M., Les philosophes et la société française au 17e siècle. Paris 1911.
Rydelius, A., Nödiga Förnufts-Öfningar At Lära kenna thet sundas wägar Och Thet osundas felsteg. Andra uplaget. Linköping 1737.
Rüdling, J. G., Det I Flor stående Stockholm [— — —]. Sthlm 1731.
Rålamb, C., Kort Beskriffning Om thet som wid then Constantinopolitaniske Resan är föreluppit [— — —]. Sthlm 1679. (I förf:s Observationes Juris Practicæ. 2:a uppl. Sthlm 1679.)
Rålamb, H. G., En Swensk Adelsmans Äfwentyr i Utrikes Orter. I. Sthlm 1759.
——, En Swensk Adelsmans Äfwentyr i Utrikes Orter. I—II. Sthlm 1780.
Sahlstedt, A., Swensk ordbok Med Latinsk Uttolkning [— — —]. Sthlm 1773.
Schmidt, E., Richardson, Rousseau und Goethe. Jena 1875.
Schroeder, V., Un romancier français au 18e siècle. L'abbé Prévost, sa vie, ses romans. Thèse. Paris 1898.
Schück, H., Ur gamla anteckningar. VII: Tungomålsgillet. (Samlaren 191 .)
——, Till Dalins biografi. (Samlaren 1921.)
——, Minnesteckning över Lars Salvius. Sthlm 1929. (Sv. Akad. handl. ifr. 1886. 39. 1928.)
Schück, H. & Warburg, K., Illustrerad svensk litteraturhistoria. 3:e fullst. omarb. uppl. I—VII. Sthlm 1926—1932.
Scudéry, M. de, Ibrahim ou l'illustre Bassa. 1641.
Seaton, E., Literary relations of England and Scandinavia in the 17th century. Oxford 1935. (Oxford studies in modern languages and literature.)
Serenius, J., Dictionarium Anglo-Svethico-Latinum. Hamburg 1734.
——, Dictionarium Suethico-Anglo-Latinum. Sthlm 1741.
Sjöding, A., Leopold, den gustavianske smakdomaren, hans utveckling till första upplagan av Samlade skrifter (1800—1802). (Ak. avh.) Uppsala 1931.
Skjöldebrand, A. F., Memoarer. Utg. av H. Schück. I—V. Sthlm 1903—1904.

Smith, L. P., Four words: Romantic, Originality, Creative, Genius. (Soc. for pure English. Tract. No XVII. 1924.)

Sommerfeld, M., Romantheorie und Romantypus der deutschen Aufklärung. (Deutsche Vierteljahrsschrift für Literaturwissenschaft und Geistesgeschichte. IV. 1926.)

Spegel, H., Glossarium Sveo-Gothicum Eller Swensk Ordabook. Lund 1712.

——, Guds Werck och Hwila: samt thet Öpna och Tilslutna Paradis. Sthlm 1705.

Stangerup, H., Romanen i Danmark i det attende Aarhundrede. En komparativ Undersøgelse. Ak. Afh. Khvn 1936.

Stierneld, A. L., Personer vid Riksens Högl. Ständers Commission dels dömde, dels endast rörde och hörde under Riksdagen i Stockholm år 1756. (Handl. rör. Skandinaviens historia. XIII. 1828.)

Stiernman, A. A. von, Swea och Götha Höfdinga-Minne. I—II. Sthlm 1836, 1835.

Streeter, H. W., The eighteenth century English novel in French translation. A bibliographical study. Inaug. diss. Columbia univ. New York 1936.

Styffe, C. G., Sverige under de yngre Sturarne. (Bidrag till Skandinaviens historia ur utländska arkiver samlade och utgifna af C. Styffe. V. 1884.)

Sulzer, J. G., Allgemeine Theorie der schönen Künste. 2:a uppl. I—IV. Leipzig 1778—1779.

Svanfeldt, G., Posten 1768—1769 och dess författare. Ett litteraturhistoriskt bidrag till studiet av frihetstidens sista skede. (Ak. avh.) Uppsala 1937.

Svenska slott och herresäten vid 1900-talets början. III. Södermanland. Sthlm 1908—1914.

Svenska slott och herresäten. Ny samling. I. Uppland. Sthlm 1932.

Sverige. Geografisk topografisk statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utg. af K. Ahlenius och A. Kempe. IV. Uppsala och Sthlm 1904—1909.

Sveriges historia till våra dagar. Utg. av E. Hildebrand och L. Stavenow. VII, IX. Sthlm 1926, 1922.

Swift, J., Capitain Lemuel Gullivers Resor, Til åtskillige långt bort belägne Land [— — —] Tålkad ifrån Fransyskan. I—II. 2:a uppl. Västerås 1772.

Sylwan, N., Hans Gustaf Rålamb som rokokonovellist. (Sydsv. Dagbl. Snällposten. 18 nov. 1933.)

Sylwan, O., Sveriges periodiska literatur under frihetstidens förra del (till midten af 1750-talet). (Ak. avh.) Lund 1892.

——, Svenska pressens historia till statshvälfningen 1772. Lund 1896.

——, Realism i 1700-talets roman. Några anteckningar. Gbg 1941. (Göteborgs högskolas årsskrift. 1941: 3.)

Säfström, A., En Banqueroute-Spelares Berättelse, Om En sin goda Wäns Besynnerliga Öden och Lefwerne. Sthlm 1753.

——, En Fri-Murares Lefwernes Beskrifning, Utgifwen Af Et Fruntimmer. Sthlm 1754.

Tessin, C. G., Esprit à la mode, ou catalogue des livres [— — —]. Edition revuë & augmentée [— — —]. Sthlm 1749.

Texte, J., Béat Louis de Muralt et les origines du cosmopolitisme littéraire au XVIIIe siècle. (Revue d'hist. litt. de la France. I. 1894.)

Texte, J., Jean Jacques Rousseau et les origines du cosmopolitisme littéraire. Étude sur les relations littéraires de la France et de l'Angleterre au XVIIIe siècle. Thèse. Paris 1895.

The complete Peerage of England Scotland Ireland Great Britain and the United Kingdom extant extinct or dormant by G. E. C. New edition, revised and much enlarged by [— — —] V. Gibbs. I. London 1910.

Thomsen, E., Studier i Richardsons Romaner. Khvn 1928. (= Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning. 150. 1928.)

Tieghem, P. van, L'année littéraire (1754—1790) comme intermédiaire en France des littératures étrangères. Thèse. Paris 1917.

——, Quelques aspects de la sensibilité préromantique dans le roman européen au XVIIIe siècle. (Edda. 1927.)

Trahard, P., Les maîtres de la sensibilité française au XVIIIe siècle (1715—1789). I—IV. Paris 1931—1933.

Ullman, E. E., Den Swenska Fröken. Sthlm 1780.

——, En Swensk Adelsmans Äfwentyr i Utrikes Orter. Senare Delen. Sthlm 1780.

Ullman, R. och Gotthard, H., Geschichte des Begriffes »Romantisch» in Deutschland vom ersten Aufkommen des Wortes bis ins dritte Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts. Berlin 1927. (= Germanische Studien. 50. 1927.)

Ullrich, H., Robinson und Robinsonaden. Bibliographie, Geschichte, Kritik. Ein Beitrag zur vergleichenden Litteraturgeschichte, im besonderen zur Geschichte des Romans und zur Geschichte der Jugendlitteratur. I. Weimar 1898.

——, Defoes Robinson Crusoe. Die Geschichte eines Weltbuches. Leipzig 1924.

Uppsala Universitets matrikel. I. 1595—1700. Utg. av A. Andersson, A. B. Carlsson o. J. Sandström. Uppsala 1900—1911.

Wade, I. O., The »Philosophe» in the French drama of the 18th century. Princeton och Paris 1926. (= Elliott Monographs. 18.)

Waldberg, M. von, Der empfindsame Roman in Frankreich. I. Strassburg 1906.

Wallenberg, J., Samlade skrifter. I—II. Sthlm 1928—1941. (Sv. förf. utg. av Sv. Vitterhetssamf. 13.)

(Waller, E.,) Oförgriplige Tankar Om Tolerancen Och de deremot i Almänheten utspridda Betänkeligheter. Sthlm 1779.

Warburg, K., Olof Dalin. Hans lif och gerning. (Sv. Akad. handl. ifr. år 1796. 59. 1884.)

——, Essayer. Sthlm 1918.

Vasenius, V., Historiska undersökningar rörande Sveriges äldsta originalroman. (Ak. avh.) Hfrs 1892.

(Westerdahl, F.,) Okyskhetens Skadeliga påfölgder, Bewiste af Förnuftet, Uppenbarelsen och Dageliga Erfarenheten. Sthlm 1772.

Wexell, S. D., Rolofs Händelser Gastuvs Sons, Prinsens Utaf Goa. Sthlm 1755.

Wiberg, A., Ett förslag till en svensk språkvårdande akademi av år 1741. Carl Mauritz Lilliehöks memorial vid 1740—41 års riksdag. (Nysvenska studier. 18. 1938.)

Wijkman, C., Undersökning Af den Christna Religions sanning, Till försvar emot Deisteriet, Eller Förnekandet af wår, i den Heliga Skrift, Uppenbarade Salighets-Lära. Första Afdelningen. Sthlm 1778.

Wilcke, J. C., Åminnelse-Tal öfwer Jacob Henrik Mörk [— — —] den 24 Maji 1765 [— — —]. Sthlm 1765.

Williams, R. C., Bibliography of the seventeenth-century novel in France. New York 1931.

Witterhets Arbeten, Utgifne af et Samhälle i Stockholm. 2. upl., Öfversedd och ansenligen tillökt. I—II. Sthlm 1759—1761.

Voltaire, F.-M. A. de, Oeuvres complètes. Nouv. éd. (Éd. Moland.) VI, VIII—XI, XIV, XVII, XXIV, XXV, XXIX, XXX, XXXIII. Paris 1877—1882.

——, Lettres philosophiques. Éd. critique avec une introduction et un commentaire par G. Lanson. I—II. Paris 1909. (Soc. des textes français modernes.)

——, Candide ou l'optimisme. Éd. critique avec une introduction et un commentaire par A. Morize. Paris 1913. (Soc. des textes français modernes.)

——, Zadig ou la destinée. Histoire orientale. Éd. critique avec une introduction et un commentaire par G. Ascoli. I—II. Thèse. Paris 1929.

——, L'Ingenu. Éd. critique avec commentaires par W. R. Jones. Paris 1936.

Woodbridge, B. M., Romantic tendencies in the novels of the abbé Prévost. (Publ. of the modern language assoc. of America. 26. 1911.)

Wright, H. G., Studies in Anglo-Scandinavian literary relations. Bangor 1919.

Våra Försök. I—III. Sthlm 1753—1755.

Åvall, P., Betna Sochns Beskrifning 1761. Katrineholm 1935. (= Sörmländska handlingar. 3.)

Personregister

Adelung, J. C. 112, 113, 118.
Adlerfelt, C. 88.
Adlerfelt, C. M. 130.
Adlerfelt, Ulrika Sofia, f. Sparre 88.
Adlersparre, C. 13, 159.
Adolf Fredrik 9, 46, 47, 54, 55, 62—65, 71, 73, 75, 78, 92, 120, 135.
Ahlenius, K. 82.
Ahnlund, N. 13, 158, 159, 182.
Albertina Fredrika, hertiginna av Holstein 48.
Alembert, J. L. R. d' 246.
Almquist, J. A. 82.
Alströmer, J. 61.
Anna, prinsessa av Ryssland 33.
Annerstedt, C. 85.
Anrep, G. 11.
Antin, A. F. d' 47.
Apelblad, J. 99, 100, 243, 248, 277.
Apulejus 116.
Archenholz, J. W. von 302—304.
Arnaud, F. Th. M. de B. d' 124, 184, 190, 210, 278, 326.
Ascoli, G. 165, 175, 228, 271, 292.
Askling, J. 30, 85.
Assézat, J. 105, 191, 226.
Atkinson, G. 175.
Aubert de La Chesnaye Des Bois, F.-A. 108.
Audigier, V. d' 123, 129.
August II, konung av Polen 22.
August, hertig av Holstein, 47, 65.
Aulnoy, Marie-Catherine d' 123.

Babinger, F. 14.
Baker, E. A. 109—111, 184, 312.
Baltimore, F. C., lord 302, 303.
Bandello, M. 174, 175.
Banér, G. 11.
Barck, N. 65, 79.
Barckhausen, H. 226.
Barclay, J. 116—118, 122, 129, 130.
Baumann, D. 123.
Bedford, F. R., duke of 281.
Bellman, C. M. 86, 318.
Benrubi, J. 287.
Benzelstierna, G. 136.
Berch, C. R. 52.
Bergerac, S. C. de 101, 104.
Bergh, Gunhild 279.
Bergh, S. 28.
Bergius, B. 118, 182, 217, 222, 234.
Bergklint, O. 46, 86.
Bexell, S. P. 22, 243.
Bielke, N. A. 69, 126.
Bielke, S. 11.
Binkert, Dora 152.
Björkman, A. 86.
Björnstjerna, J. 131, 186.
Björnström, bokbindare 95.
Björnståhl, J. J. 280.
Blankenburg, C. F. von 115.
Boccaccio, G. 131.
Boij, Anna Margareta, f. Wetzler 55.
Boij, N. 55.
Boileau-Despréaux, N. 101, 103, 104, 226, 234.
Boissy, F. de 272, 273, 275, 276, 291, 292.
Bolingbroke, H. S.-J., viscount 249, 273.
Bonde, G. 42.
Bonde, Märta Thordsdotter 78.
Bougainville, L. A. de 217.
Bouk (Bock), G. 31.
Boursault, E. 151.
Brahe, E. 70.
Brander, E. 217.
Breitholtz, L. 135, 137, 291.
Brix, H. 229, 230.
Browallius, J. 242, 244.
Bruce, R., 25.
Brunetière, F. 102, 187, 189.
Buddenbrock, H. M. von 64, 157.
Buffon, G. L. L. de 216.
Bussy Rabutin, R. de 131, 209, 226, 334.
Bygdén, L. 100, 123, 186, 232, 233.

Bælter, S. 218, 242.
Bökman, J. 34.
Börk, J. 17.
Böök, F. 95, 96, 100, 119, 120, 122, 124—126, 128, 136, 137, 140, 150, 172, 174, 176, 177, 180—186, 192, 198, 206, 209, 224, 233, 250, 269, 291, 292, 304—309, 311, 313, 316, 324, 330.

Cahen, A. 226.
Camus, J.-P. 174.
Carleson, C. 242, 248.
Carleson, E. 293.
Carlschöld, C. 76.
Carlson, G. W. 278.
Carlyle, Th. 303.
Carmontelle, L. 185.
Cartesius 214.
Castrén, G. 336.
Caulet, president i Toulouse 108.
Caylus, A. C. Ph. de T. de 301.
Cederblad, S. 278.
Cederborgh, F. 164.
Cederhamn, P. 186.
Cederhjelm, C. G. 52, 244.
Celsius, O. d. y. 34, 48, 136.
Cervantes Saavedra, M. de 120, 131.
Chardin, J. 167.
Cherel, A. 131.
Chaulieu, G. A. de 214.
Chesterfield, Ph. D. S., earl of 97, 212, 215, 294—299.
Chinard, G. 180.
Christian III, hertig av Zweibrücken 49.
Christian, prins av Zweibrücken 49, 50.
Christian IV, hertig av Holstein 22, 24, 33.
Churchill, Ch. 279.
Clarke, S. 273.
Clemens VII 154.
Collé, Ch. 270.
Conant, M. P. 164, 168.
Congreve, W. 109.
Corelli, A. 126.
Cornelius Nepos 37.
Coyer, G.-F. 275, 276.
Crébillon, C.-P. J. de 108, 124, 125, 131, 167, 190, 206, 209, 264, 295, 323.
Creutz, G. Ph. 137, 194—196, 254.
Cronel, dite Frétillon, skådespelerska 200.
Cronhielm, A. F. 78, 82.
Cronhielm, Christina, f. Rålamb 78, 79.
Cronstedt, G. 43.
Cronström, D. 22.
Cuff, Doris A. 150, 264.

Dahlgren, F. A. 291.
Dal, N. Hufwedson 36, 37.
Dalin, O. 24, 25, 31—42, 44—54, 56, 57, 59, 60, 62, 70, 73, 78, 85, 90, 102, 117—120, 130, 134, 135, 137, 209, 212, 222, 228, 230, 238, 244, 245, 251, 252, 254, 260, 261, 264, 276, 309, 333—335, 337, 340, 341.
Dan(c)kelman, C. L. 53, 54.
Dardel, N. von 13.
Davidson 271.
Defoe, D. 176—182, 186, 199, 326, 330.
De la Gardie, C. J. 74.
Deléen, B. 86.
Dellner, J. 242.
Desbarreaux, J. V. 333.
Desfontaines, P. F. G. 187, 286.
Deshoulières, Antoinette 214.
Desmolets, P.-N. 162.
Destouches, Ph. N. 292.
Dibelius, W. 310, 326.
Diderot, D. 104, 131, 167, 191, 193, 217, 218, 226, 246.
Digeon, A. 305, 307.
Dobrée, B. 294, 296.
Dottin, P. 177.
Douglas, Beata Margareta, f. Stenbock 21, 26, 48.
Douglas, Ebba Charlotta 27.
Douglas, G. 21, 26.
Douglas, Hedvig, f. Mörner 26.
Douglas, J. 25.
Douglas, R., 25, 48.
Douglas, W. 27.
Drake, H. L. 326.
Dubois, Ninon 230.
Dücker, C. G. 22, 68.
Dähnert, J. C. 116.

Eberhard, J. A. 115.
Eberstein, C. 78.
Effen, J. van 245.
Ehnmark, E. 164, 185.
Ehrenheim, F. V. von 257, 258.
Ehrenström, J. A. von 246.
Ehrensvärd, G. J. 72—74, 86, 88, 126, 137, 138, 226, 230, 231.
Eichhorn, C. 100, 122, 123, 140.
Ekeblad, K. J. 281.
Elers, J. 29, 30, 79.
Elgenstierna, G. 11, 12, 19, 22, 25, 32, 73, 158, 160, 300.
Elisabet, kejsarinna av Ryssland 33, 62, 155.
Elovson, H. 246.

Enclos, Ninon de l' 214, 225.
Erdmann, N. 337.
Esdaile, A., 264.
Estenberg, O. 48, 51.
Étienne, S. 175, 184—186, 191, 193, 194.

Faguet, É. 185, 237.
Falkenberg, G. 45, 47, 48, 51.
Favart, Ch. S. 248, 272—274, 293.
Faydit, P.-V. 131.
Fehr, I. 177, 276.
Fénélon, F. de S. de L.-M. 52, 116—118, 129—132, 186.
Ferlin, N. 275.
Fersen, F. A. von 36, 41, 45, 48, 62. 70, 72, 73.
Fielding, H. 106, 110, 130, 131, 181, 206, 305—308.
Fleischer, J. G. 177.
Fleming, H. 21, 30.
Fleury, A. H. de 49.
Fontenelle, B. L. B. de 51, 101, 114.
Formey, J.-H.-S. 279.
Forsstrand, C. 78.
Foster, J. R. 184, 185.
Fougeret de Monbron, L.-Ch. 270, 292.
François, A. 104.
Franzén, F. M. 13, 14.
Fredenheim (Mennander), C. F. 138.
Fredrik, prins av Hessen-Kassel 53.
Fredrik I 9, 53, 55, 60, 63—65, 68, 69, 79, 80, 157.
Fréron, É. 278.
Friedrich Michael, prins av Zweibrücken 49, 50.
Friesendorff, F. von 65.
Fromaget, de 163.
Furétière, A. 131.
Fyrberg, A. F. 95.

Gaiffe, F. 128.
Gaillard de la Bataille, P. A. 108, 199—205, 261—263, 266, 267.
Galiani, F. 209.
Galland, A. 167.
Genlis, Stéphanie Félicité de 185.
Georg II, konung av England 54.
Georgi, P. E. 29.
Gessner, S. 206.
Gjöding, O. J. 28—30.
Gjörwell, C. C. 93, 218, 242, 279, 290.
Gluck, C. W. 137.
Gobom, N. 281.
Goethe, J. W. von 113.
Gomberville, M. L. de 163.
Gomez, Madeleine Angélique P. de, 131.
Gothenius, J. 278.
Gotthard, H. 104.
Gottsched, J. C. 113, 114.
Gould, C. 273, 286, 287.
Grafigny, Françoise d'I. d'H. de 131.
Gramont, Ph. de 297—300, 302.
Granet, abbé 107, 108.
Green, F. Ch. 106—109, 184, 185, 187, 190, 199, 227, 262, 271, 285, 312.
Gresset, J. B. L. 273.
Grill, C. 45.
Grim, A. F. 85, 86.
Grimm, F. M. von 309.
Grimmelshausen, H. J. C. von 233.
Grosskourt, H. 15.
Grotius, H. 141.
Gröning, F. 30, 84, 85.
Guarini, G. B. 129—131.
Gurney, J. 303.
Gustaf I 11.
Gustaf II Adolf 12, 13, 25, 141, 158, 159, 329.
Gustaf III 9, 36, 63, 69, 74, 76, 77, 131, 138, 186, 244, 246, 264, 309, 341.
Gustaf IV Adolf 89.
Gyldenstolpe, U. N. 70.
Gyllenborg, G. F. 249, 251.
Gyllenborg, K. 64, 291.
Gyllenstierna af Ulaborg, E. 20.
Gyllenstierna, Elsa 27.
Görtz, G. H. von 22.
Göthrie, J. 27.

Haag, Émile 279.
Haag, Eugène 279.
Hallberg, P. 70—72.
Hambræus, J. 12—14.
Hamilton, A. d' 97, 130, 167, 215, 227, 297, 299—302.
Hamilton, Elisabeth, comtesse de Gramont 302.
Hamilton, F. 76.
Hamilton, G. 298.
Hamilton, J. 26.
Hammarsköld, L. 128.
Hanselli, P. 86, 291.
Harrisse, H. 186, 270, 282.
Havens, G. R. 181, 184, 185, 239, 270.
Hazard, P. 181, 187.
Hébrail, J. 199.
Hedar, S. 78.
Hedvig Elisabeth Charlotta 88, 89, 231.
Heliodorus 163.
Helvétius, C. A. 216—218, 246, 309.

Hennings, Beth 36.
Hernlund, H. 135.
Hesselberg, P. 95, 236, 250.
Hildebrand, E. 152.
Hildén, H. 257, 258.
Hiltebrant, C. J. 14.
Hirn, Y. 177, 179, 182.
Hochschild, R. F. 88.
Hof, S. 134.
Holberg, L. 59, 116, 229, 230, 253, 254, 256.
Holmberg, J. C. 95, 290.
Holmén, B. P. 233.
Horn, Adam 70—72.
Horn, Arvid 22, 27, 42, 43, 60, 68.
Horn, G. 29.
Horn, Katarina Ebba 64.
Huet, P.-D., biskop av Avranches 102, 118, 131.
Hume, D. 278.
Hunter, C. A. 270.
Hunter, Th. 295.
Håkansson, O. 70.
Hård, J. L. 70.
Hårleman, K. 130.
Höpken, A. J. von 73.
Hörnström, E. 52, 125.

Ibrahim, sultan 154.
Ihre, J. 134.

Jacobowsky, C. V. 277.
Jacobson, Esther 53, 63, 79.
Jacquin, A.-P. 109.
Janin, J. 103, 183.
Jers, Christina Helena 335.
Johan III 11.
Johan Casimir 14.
Johanna Elisabet, prinsessa av Zerbst 48.
Johansson, J. V. 279, 295.
Johnson, S. 93, 110, 168, 295.
Johnsson, P. 182.
Jones, W. R. 290.
Jusleen, P. 281.
Jusserand, J. J. 270.
Jägerskiöld, O. 75.
Jöcher, C. G. 118.

Kagg, L. 18, 19.
Kalling, P. 70.
Karl X Gustaf 13, 16, 17, 151, 153, 155.
Karl XI 14, 17, 159.
Karl XII 16, 18, 19, 21—23, 29, 33, 49, 158.
Karl XIII 231.
Karl Fredrik, hertig av Holstein 33, 47, 54.
Karl Knutsson 68.
Karl Peter Ulrik, hertig av Holstein 47.
Katarina II, kejsarinna av Ryssland 48.
Kellgren, J. H. 209, 219, 220, 222, 230, 243, 280.
Kelly, J. A. 291.
Kempe, A. 82.
Kexel, O. 86, 231.
Kiesewetter, G. 186, 286, 289, 290.
Kihlman, kapellan 71.
Klercker, Edla af 301.
Kluckhohn, P. 211, 214, 216.
Kochen, J. H. von 42.
Koerting, H. 101, 140, 198, 312.
Korff, J. A. von 62, 155, 254.
Kotzebue, A. von 291.
Kristina 13, 16, 141, 151—154, 259.
Kruse, J. 228.
Kruuse, J. 197, 316.
Kurz, H. 271—274.
Kuylenstierna, O. 41, 63.
Königsmarck, H. K. 142, 151, 152.

La Bruyère, J. de 254.
La Calprenède, G. de C. de 174, 194, 214, 215.
La Chaussée, P. C. N. de 226.
Lachmann, K. 114.
La Dixmerie, N. B. de 185.
La Fare, Ch. A. de 214.
La Fayette, Madeleine de 102.
La Fontaine, J. de 273.
Lagerberg, S. 68.
Lagerbring, S. 38.
Lagerström, M. 277.
La Mettrie, J. O. de 216, 217, 246.
Lamm, M. 34, 35, 37, 39, 40, 42, 61, 117, 119, 120, 186, 194—196, 245, 246, 249, 251, 258, 260, 336.
Landberg, J. 72.
Lange, J. G. 96, 236.
Lanmary, marquis de 156, 254.
Lanson, G. 169, 191, 193, 194, 198, 289, 290.
Lantingshausen, J. A. von 49.
La Place, P.-A. de 274.
La Porte, J. de 199, 264—267.
La Roche, Sophie 115.
La Rochefoucauld, F. de 217, 295.
Larsson, L. 70—72.
La Sablière, Marguérite H. de 214.
La Serre, J.-L.-I. de 266.
Le Blanc, J.-B. 289, 290.
Le Breton, A. 185, 187.

Lehman, J. G. 49.
Leibniz, G. W. von 122.
Leijonhufvud, Sigrid 31, 32, 44—46, 49, 51, 52, 55—57, 62, 64—67, 69, 71, 72, 75, 76, 80, 85, 87, 90, 100, 239, 251, 263.
Lenglet du Fresnoy, N. (Gordon de Percel) 106, 107, 131.
Lenngren, Anna Maria 230.
Le Noble, E. 129.
Leopold, C. G. af 128, 212, 213, 220, 279, 295.
Le Sage, A. R. 103, 104, 107, 130, 131, 206, 215, 272, 325.
Lessing, G. E. 114.
Letts, M. 275.
Leufvén, E. 244.
Lewenhaupt, A. 18.
Lewenhaupt, Ch. E. d. ä. 157.
Levertin, O. 36, 138, 242, 251.
Lewis, M. G. 175.
L'Hermite, F. (Tristan) 168.
Lichtenberg, J. C. 115.
Lidner, B. 195.
Liedgren, E. 42.
Liliestråle, J. W. 45, 46, 73, 264.
Lilliehök, C. M. 135.
Lind, O. 116.
Lindehjelm, A. 73.
Lindner, J. G. 114.
Lindström, E. 150.
Lingen, R. J. von 64.
Locke, J. 273.
Loenbom, S. 87.
Lohenstein, D. C. von 117, 130.
Lovisa Ulrika 9, 49, 62, 65—67, 70—73, 75, 76, 78, 92, 97, 135, 244, 251, 259, 260, 296, 309, 337, 341.
Ludvig XIV 15, 215.
Ludvig XV 49.
Lundberg, G. 56.
Lundberg, G. V. 86.
Lundberg, H. 174.
Lundgren, N. A. 78.
Lundstedt, B. 221.
Lussan, Marguérite de 39, 92, 131, 150, 152, 203, 263—267, 333.
Lux, J. 271, 272.
Lüdeke, C. W. 99.
Låstbom, A. Th. 22, 76.
Löfgren, E. O. 154.
Löwen, A. 42—44.
Löwen, F. 33.

Mackenzie, H. 274.
Magendie, M. 101, 163, 166, 174, 215.
Magny, C.-F. C. de 227.
Mairet, J. de 168.
Malebranche, N. 214.
Malmerfelt, O. 75.
Malmström, C. G. 53, 69, 70, 72.
Mann, W.-E. 177, 181, 326.
Marini, G. 127, 129.
Marivaux, P. C. de Ch. de 51, 107, 108, 130, 131, 185, 215, 237, 271, 273, 318, 325.
Marmontel, J. F. 190, 191, 245, 246, 309.
Martino, P. 164—167, 175.
Mauvillon, J. 109.
Maxwell, H. 25.
Meier, G. F. 114.
Melander, I. 17.
Mendelssohn, M. 115.
Mercier, L. S. 185.
Merck, J. H. 115.
Merlant, J. 325.
Michaud, J.-F. 276.
Milton, J. 277.
Mohammed IV 14, 154.
Moland, L. E. D. 105, 167, 176, 216, 247, 270, 289, 290, 292, 323.
Molin, N. 277.
Momma, Margareta, f. von Bragner 221, 248.
Momma, P. 221.
Montague, E. W. 279.
Montague, Mary W. 301, 302.
Montesquieu, Ch.-L. de S. 136, 168, 175, 176, 226, 272.
Monvel, J.-M. B. dit 226.
Morand, P. 271.
Morellet, A. 309.
Morgan, C. E. 109.
Morize, A. 163, 164, 247, 267, 268.
Mornet, D. 101—104, 106, 107, 109, 112, 133, 151, 162, 184, 190, 194, 198—200, 216, 226, 245, 258, 264, 287, 323, 325.
Mortensen, J. 278.
Mouhy, C. de F. de 185, 200.
Muncker, F. 114.
Munthe, L. W:son 43, 44.
Muralt, B.-L. de 255, 259, 273, 275, 281, 283, 286, 287—291.
Mörk, J. H. 120—124, 128, 130, 132, 136, 139, 339.
Mörner, C. 88.
Mörner, S. von 26.

Neikter, J. F. 278, 279.
Nensén, P. A. 243.
Neumark, G. 15.
Newton, I. 273.

Norberg, M. 279.
Nordberg, J. A. 11.
Nordenflycht, Hedvig Charlotta 131, 137.
Noreen, A. 134, 135.

Odel, A. 52, 125.
Oehlreich, N. von 186.
Olai, E. 42.
Oldham, C. 273, 286, 287.
Orrelius, M. 233.
Oxenstierna, A. 68, 82, 88, 141, 151, 153, 159.
Oxenstierna, B. 14, 80.
Oxenstierna, E. 20.
Oxenstierna, J. G. 186, 248, 251.

Palmblad, V. F. 208.
Palmfelt, G. E. 64, 65.
Paludan, J. 116.
Pascal, B. 214.
Pasch, G. 118, 131.
Paston, G. 301.
Patrat, J. 272.
Pauli, F. 187, 188.
Peter I, tsar av Ryssland 33.
Petrarca, F. 337.
Piper, C. 18.
Piper, Ulrika Christina, f. Mörner 48, 50.
Pleijel, H. 18, 243, 244.
Pope, A. 277, 301.
Porée, Ch. 109.
Posse, K. 29.
Préchac, J. de 201, 206.
Prévost d'Exiles, A. F. 103, 107, 108, 111, 123, 130, 131, 140, 149—151, 161—163, 165, 172—175, 177, 181, 183—191, 193, 195, 198—200, 202, 204—206, 238, 264, 270, 274, 278, 281—287, 290, 311, 324—326, 331, 340.
Priestley, J. 278.

Rabelais, F. 214.
Rabenius, N. 182.
Racine, J. 168.
Ramsay, A. H. 70, 72.
Ramsay, A.-M. 52, 131.
Raynal, G. Th. F. 246.
Reenhorn, O. B. 126.
Rehhorn, D. 22.
Rehnschiöld, C. G. 18.
Reuter, Sophia 15.
Reutercrantz, C. 84.
Reuterholm, G. A. 89.
Reynier, G. 323.
Ribbing, Beatha Catharina 55, 56.
Ribbing, C. 22, 55, 61.
Ribbing, Ebba Charlotta, f. Douglas 55, 56.
Ribbing, G. 27.
Riccoboni, Marie-Jeanne 128, 185, 191, 200, 211, 264.
Richardson, S. 104—106, 110, 112, 116, 130, 131, 175, 185, 186, 206, 224, 303—308, 311, 316.
Robertson, Mysie E. I. 282—286, 289.
Rosén, J. 278.
Rosenstein, K. von 182.
Roustan, M. 254.
Roth, G. W. 46, 51.
Rothman, G. 137.
Rousseau, J. J. 101—104, 112, 115, 131, 180, 184, 185, 187, 190, 195, 216, 226, 239, 246, 248, 264, 270, 271, 274, 285, 287, 294, 325.
Rudbeck, A. 78.
Rudbeck, T. G. 73.
Runius, J. 201, 206.
Rydelius, A. 33, 40, 117, 118, 244.
Rüdling, J. G. 28.
Rålamb, Anders Klasson 16, 19, 158.
Rålamb, Anders Sigfridsson 11, 12.
Rålamb, Anna, f. Oxenstierna 13, 20.
Rålamb, Anna, f. Stålarm 21, 78.
Rålamb, Anna, f. Tott 13, 20.
Rålamb, Beata, f. Soop 18.
Rålamb, Beata Margareta Claesdotter 27, 31, 82.
Rålamb, Brita, f. Ulfsparre 27.
Rålamb, Bror Andersson 11, 12, 20.
Rålamb, Bror Klasson 16, 18.
Rålamb, Carl Arvid 27, 32, 35, 158.
Rålamb, Carl Bengtsson 11.
Rålamb, Catharina Magdalena, f. Boij 55—58, 78, 90.
Rålamb, Charlotta Augusta, f. Adlerfelt 88.
Rålamb, Christer 12, 15, 160.
Rålamb, Christina Catharina 24, 32.
Rålamb, Christina Catharina, f. Douglas 21, 24—27, 78, 300.
Rålamb, Claes (f. 1750) 79, 88, 89.
Rålamb, Claes Gustaf 36, 41, 78.
Rålamb, Claes Hans (f. 1784) 88.
Rålamb, Claes Hansson 18, 21—24, 26, 27, 30, 33, 45, 80, 84, 158.
Rålamb, Claes Vilhelm 27, 32, 33, 35, 158.
Rålamb, Elisabeth, f. Gyllenstierna 19, 20.
Rålamb, Erik Brorsson 12, 13, 158, 159.
Rålamb, Erik Klasson 16, 19.
Rålamb, Gideon 15, 16.

Rålamb, Gustaf 10—13, 16, 19, 20, 26, 27, 36, 78, 79, 100, 182, 263, 341.
Rålamb, Hans Brorsson 12.
Rålamb, Hans Klasson 16—18, 20, 21, 30, 84, 263.
Rålamb, Hedvig 24, 32.
Rålamb, Hedvig, f. Douglas 26, 27.
Rålamb, Ingeborg, f. Fleming 18, 21, 30.
Rålamb, Klas 9, 11, 13—20, 78, 154, 158—161, 166.
Rålamb, Maria Sofia, f. Rosenstierna 88.
Rålamb, Pehr 11.
Rålamb, Sigfrid Andersson 11, 12.
Rålamb, Ulrika Eleonora, f. von Düben 88.
Rålamb, Ulrika Fredrika 24, 32.
Rålamb, Wendela, f. Hammarskiöld 18.
Rålamb, Åke 16, 29.

Sack, J. G. 46, 51.
Sahlberg, J. 85.
Sahlstedt, A. M. 117, 134.
Sainte-Beuve, Ch. A. 215, 295, 297, 300.
Saint-Evremond, Ch. de M. de S.-D. 214, 225.
Salvius, L. 93, 99, 135, 242, 286, 290.
Sandras, G. C. de 325.
Sannazaro, J. 131.
Sarrat, J. de 286.
Saurin, B. J. 273.
Scarron, P. 120.
Scheffer, U. 75, 186.
Schmidt, E. 194, 198.
Schroeder, V. 185, 270.
Schröder, J. 243.
Schröderheim, E. 86.
Schultz, J. H. 85.
Schwerin, J. F. von 70.
Schück, H. 100, 134, 135, 219, 276, 309.
Scott, W. 150.
Scudéry, Madeleine de 104, 117, 166, 206, 214, 215, 322.
Seaton, Ethel 277.
Sebenius, notarie 75.
Serenius, J. 116, 277.
Shaftesbury, A. A. C., earl of 278.
Shakespeare, W. 278.
Silfverstolpe, A. G. 281.
Sjöding, A. 246.
Skjöldebrand, A. F. 88.
Smith, A. 93.
Smith, L. P. 104.
Smollett, T. G. 131, 206.
Sommerfeld, M. 112—115.
Sorel, Ch. 101, 104, 131.
Sparre, A. Wrede 88.
Sparre, Augusta Wrede, f. Törnflycht 51.
Sparre, Erik (1550—1600) 182.
Sparre, Erik 47.
Sparre, F. 73, 81, 264.
Sparre, P. 182.
Spegel, H. 29, 116, 117, 212.
Spinoza, B. 214.
Stafford, Claude Charlotte, f. Hamilton 302.
Stangerup, H. 116, 177, 306.
Stanhope, Eugenia 294.
Stanislaus I Leszczyński 53.
Stavenow, L. 152.
Steele, R. 191, 197.
Stenbock, Christina Catharina, f. de la Gardie 26.
Stenbock, G. O. 26.
Sterne, L. 93, 105, 278.
Stierneld, A. L. 72.
Stierneld, S. G. 72, 195.
Stiernman, A. A. von 22.
Stjernstedt, L. 243.
Stobée, L. K. 43, 44.
Streeter, H. W. 270, 334.
Strindberg, A. 224.
Styffe, C. G. 11.
Sulzer, J. G. 113.
Svanfeldt, G. 16, 135, 249, 279, 281.
Svante Sture 11.
Swederus, N. S. 277.
Swift, J. 120, 126, 127, 131, 273, 277.
Sylwan, N. 208.
Sylwan, O. 34, 113, 126, 221, 233.
Säfström, A. 122, 123, 132, 136, 183, 185, 186, 206, 292, 311, 323, 326.
Sörensson, P. 18, 154.

Tacitus 138.
Taube, Catharina Charlotta 41, 60.
Taube, H. 73, 83.
Taube, Hedvig 9, 41, 53, 60, 63, 64.
Tencin, Claudine Alexandrine G. de 185, 190.
Tessin, C. G. 32, 45, 46, 49—52, 56, 66, 67, 75, 80, 81, 131, 135, 186, 200, 257, 258, 286, 290, 301, 337.
Tessin, Ulla, f. Sparre 32, 45, 50, 51, 56.
Texte, J. 180, 181, 185, 270, 278, 286—288.
Tharmouth, kammarskrivare 86.
Thomas, A.-L. 309.
Thorild, Th. 278.
Tieghem, P. van 190, 191, 194, 195, 270, 278.

Toland, J. 249.
Tollesson, P. 244.
Torstensson, L. 29.
Tott, K. Å. 20.
Tott, Kerstin, f. Horn af Kanckas 20.
Trahard, P. 150, 151, 175, 184, 185, 187, 191, 324, 325.
Triewald, S. 47, 130, 131, 228.
Turberville, A. S. 275.
Törnflycht, C. F. 62, 73, 81.

Ulf, C. G. 290.
Ullman, E. E. 93—96, 175, 184, 186, 234, 236, 250, 341.
Ullman, R. 104.
Ullrich, H. 177, 179, 181, 182.
Ulrika Eleonora 45, 52, 55, 60, 63, 69.
Ungern-Sternberg, M. A. von 70.
Urfé, H. d' 101, 114, 120, 129, 194, 197, 214.
Ussieux, L. d' 185.

Wade, I. O. 216, 260, 270.
Waldberg, M. von 104, 194, 198, 226.
Wallenberg, J. 259, 280.
Wallenstein, A. von 41.
Waller, E. 248.
Warburg, K. 34, 35, 41, 45, 46, 48, 50—52, 56, 100, 134, 219, 244,
Warncliffe, lord 302.
Vasenius, G. V. 117.
Vauvenargues, L. C. de 217.
Wedekind, C. F. 289.
Wellander, J. 36, 242, 251.
Wellingk, M. V. 22, 68.
Westerdahl, F. 232.
Westin, J. 28, 30.
Wetterbergh, C. A. 174.
Wexell, S. D. 121—123, 132, 136.
Wezel, J. C. 115.
Wiberg, A. 134, 135.
Wieland, C. M. 113—115.
Wijkman, C. 243.
Wijkman, E. 17.
Wilcke, J. C. 123, 124.
Villiers, P. de 130.
Williams, R. C. 123.
Winckelmann, J. J. 303.
Wodehouse, P. G. 275.
Voltaire, F.-M. A. de 97, 105, 106, 116, 120, 131, 163—165, 167, 168, 175, 176, 184, 200, 216, 222, 228, 246—249, 258, 264, 267—270, 272, 281, 283, 286, 287, 289—292, 295, 322, 323, 330.
Woodbridge, B. M. 185, 190.
Woodcock, Sarah 303.
Wrangel, E. 70.
Wrede, F. 88.
Wright, H. G. 277.

Ziegler und Kliphausen, H. A. von 113, 119.

Åman, M. A. 22.
Åvall, P. 82.